Humanist
kitap çerik

OLAYLARLA TÜRKİYE EKONOMİSİ

YİRMİNCİ YÜZYIL TÜRKİYE EKONOMİ TARİHİ

YALIN ALPAY & EMRE ALKİN

OLAYLARLA TÜRKİYE EKONOMİSİ

YİRMİNCİ YÜZYIL TÜRKİYE EKONOMİ TARİHİ

YALIN ALPAY & EMRE ALKİN

kitap çerik
Humanist

OLAYLARLA TÜRKİYE EKONOMİSİ

Yirminci Yüzyıl Türkiye Ekonomi Tarihi

Yalın Alpay & Emre Alkin

OLAYLARLA TÜRKİYE EKONOMİSİ

Bu kitabın tüm hakları Hümanist Kitap Yayıncılık'a aittir.
Kaynak gösterilmeksizin kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir yöntemle kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Yayıncı: Hümanist Kitap Yayıncılık
Yayına Hazırlayan: Menekşe Polatcan Serbest
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Okay Lafçıoğlu
Baskı: 1. Baskı, Şubat 2017
2. Baskı, Şubat 2019
3. Baskı, Nisan 2019
4. Baskı, Mayıs 2020

Yönetim Yeri: Kozyatağı Mah. Şakacı Sok.
Deval Apt. No: 45/B Kadıköy/İstanbul
Tel: 0216 469 69 60
www.humanistkitap.com

ISBN: 978-605-9905-22-0

Yayıncı Sertifika No: 13448

Baskı ve Cilt: Deniz Matbaa Mücellit
Maltepe Mah. Hastane Yolu Sok. No: 1/6
Zeytinburnu - İstanbul
Tel: 0212 613 30 06 Fax: 0212 613 30 06

Sertifika No: 40200

OLAYLARLA TÜRKİYE EKONOMİSİ

Yirminci Yüzyıl Türkiye Ekonomi Tarihi

Yalın Alpay & Emre Alkin

Humanist

Yazarların Birlikte Yazdığı Kitaplar

Prof. Dr. Emre Alkin & Yalın Alpay (2014)
Her Şey Ekonomi Değil, Goa İstanbul

Prof. Dr. Emre Alkin & Yalın Alpay (2015)
Paylaşmasak Olmazdı, Doğan Kitap, İstanbul

Yalın Alpay & Prof. Dr. Emre Alkin (2016)
Moualla'nın Sanatı, Sosyal Yayınlar, İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ **9**

1. KURULUŞ/1923-1929 ..... **13**
1.1. Lozan – 1923 14
1.2. İzmir İktisat Kongresi - 1923 17
1.3. İş Bankasının Kurulması – 1924 24
1.4. Aşar'ın Kaldırılması – 1925 30
1.5. İlk Şeker Fabrikalarının Kuruluşu – 1926 34
1.6. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Kalan Borçların Belirlenmesi – 1928 37
1.7. Galata Borsası'nın Sonu – 1929 41
1.8. Büyük Buhran - 1929 43

2. DEVLETÇİLİK/1930-1939 ..... **51**
2.1. Ulaşım Altyapısının Kurulması - 1930 52
2.2. Merkez Bankası'nın Kurulması – 1930 56
2.3. İlk Dış Borçlanma – 1930 60
2.4. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı - 1934 61
2.5. İş Kanunun Yapılması – 1936 65

3. SAVAŞ EKONOMİSİ/1940-1949 69
3.1. Varlık Vergisi – 1942 70
3.2. Ekmeğin Karneye Bağlanması – 1942 77
3.3. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu - 1945 81
3.4. Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluşu – 1945 86
3.5. İlk Büyük Devalüasyon – 1946 87
3.6. Truman Doktrini – 1947 89
3.7. Marshall Planı – 1948 91

4. ÇOK PARTİLİ YAŞAM/1950-1959 97
4.1. İç Göç ve Kentleşme – 1950 98
4.2. İlk İşçi Konfederasyonu: Türk-İş - 1952 101
4.3. Demiryolundan Karayollarına – 1953 103
4.4. 6-7 Eylül Olayları – 1955 105
4.5. Ağustos İstikrar Programı – 1958 109
4.6. AET Başvurusu – 1959 114

5. PLANLI EKONOMİ/1960-1969 119
5.1. Almanya'ya İşçi Göçü - 1961 120
5.2. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı- 1963 124
5.3. İşçi Haklarının Genişlemesi – 1963 128
5.4. SSK Kanunu - 1965 130
5.5. İlk Türk Otomobili – 1966 132
5.6. Gecekondu Yasası - 1966 135

6. ENERJİ KRİZİ/1970-1979 141
6.1. 10 Ağustos İstikrar Kararları - 1970 142
6.2. Bağ-Kur – 1972 144
6.3. Toprak ve Tarım Reformu – 1973 145
6.4. Petrol Krizi – 1973 147
6.5. İskenderun Demir Çelik Tesisi – 1975 150
6.6. Enflasyon – 1978 151

7. EKONOMİK LİBERALLEŞME/1980-1989 155
7.1. 24 Ocak Kararları – 1980 157
7.2. Sendikaların Askıya Alınması - 1980 162
7.3. Atatürk Barajı ve GAP – 1983 164
7.4. Özelleştirme -1984 165
7.5. Toplu Konut Yasası – 1984 169
7.6. Katma Değer Vergisi (KDV) – 1985 172
7.7. Fak Fuk Fon – 1986 174
7.8. Akaryakıt Zamları – 1988 175
7.9. Sermaye Hareketlerine Serbestlik – 1989 177

8. SICAK PARA/1990-2001 181
8.1. Para Programı - 1990 182
8.2. 5 Nisan Kararları – 1994 185
8.3. Bavul Ticareti – 1997 193
8.4. Rusya Krizi – 1998 194
8.5. Marmara Depremi – 1999 196
8.6. IMF Stand-By – 1999 199
8.7. BBDK'nın Kuruluşu - 2000 202
8.8. 2001 Krizi – 2001 204

KAYNAKÇA 217

ÖNSÖZ

Ekonomi diğer tüm bilimlerle doğrudan ilişki içerisinde olmakla birlikte, kendine ait yasaları olan bağımsız bir bilim dalıdır. Ekonominin kendi kavram ve bağlamları zaman zaman meslekten ekonomist olmayan araştırmacılar ve bireyler için karmaşıklaşabilmekte ve gelişmelerin izlenmesini zorlaştırabilmektedir. Bu durum ekonomik kararlar almayı güçleştirmekte, kararların isabet oranını düşürmektedir. Oysa ekonomi ve ekonomik kararlar yalnızca ekonomistlere bırakılamayacak kadar önemli ve yaşamsal bir konudur.

Ekonomiyi kavramanın, ekonomiye ilişkin öngörülerde bulunmanın ve ekonomik yatırımlarda bulunmanın en temel noktalarından birisi geçmişteki ekonomik gelişmelerden haberdar olmaktır. Zira her bilim gibi, ekonomi de geçmişiyle dolaysız bir bağlantı içerisindedir ve geçmişine uygun bir şekilde işlemektedir.

Bu çalışmada Türkiye'nin yirminci yüzyıl boyunca yaşadığı ekonomik gelişmelerin önemli başlıklarını farklı maddeler halinde ele aldık ve özellikle meslekten ekonomist olmayan okuyucuları gözeterek yazdık. Bu çerçevede kullanılan dil mümkün olduğunca teknik terimlerden ardındırmaya ve gelişmelerin özü dile getirmeye

çalıştık. Bununla birlikte çalışmamız, meslekten ekonomistlere de yararlı olacağı iddiasındadır.

Kitabımızda, yirminci yüzyıl Türkiye'sinin 56 önemli ekonomik gelişmesi maddeler halinde ele aldık. Her bir maddeyi kendi dinamikleri ve döneminin gelişmeleri çerçevesinde açıklamaya ve bugün ile geleceğe ışık tutacak şekilde betimlemeye gayret gösterdik. Tarihsel gelişimin önemi dolayısıyla, her biri yaklaşık on yıllık süreleri kapsayan sekiz farklı başlık şeklinde tasarladığımız kitapta, her bir başlığı, döneminin en önemli ekonomik eğilimi ya da gelişmesiyle isimlendirdik. Böylece okuyucu Türkiye ekonomisinin Cumhuriyeti'nin kuruluşundan, yirminci yüzyılın sonuna değin geçtiği evreleri tarihsel bir sırayla elde edebilecektir. Bununla birlikte her bir maddeyi kendi içerisinde bağımsız bir dille kaleme aldığımızdan, bu kitabı başından sonuna değil de, belli bir sıra gözetmeksizin, madde madde okumak da mümkündür.

Tanıştığımız 2004 yılından beri pek çok ortak işe imza attığımız çok kıymetli Hocam, ağabeyim, dostum Prof. Dr. Emre Alkin'le çalışmak, her zamanki gibi çok ayrıcalıklıydı. Böyle bir yol arkadaşım olduğu için kendimi çok şanslı addediyorum. Üzerimdeki hakkının ödenebileceğini düşünmüyorum. Uzun yıllar boyunca birlikte yazmaya devam edeceğiz.

Bu kitabın fikir ve isim babası, Emre Hocam'la ortak bir dostumuz olan Dr. Hasan Yalçın oldu. Benden desteğini esirgemeyen bir ağabeyim olarak, kendisine çok teşekkür ediyorum.

Yalın Alpay
Paris, Ocak 2017

İktisat içinde insan karakteri bulunduğu için belki de pozitif bilimlerin arasında sonuncu sırada yer alır. Matematik belli bir yere kadar yardımcı oluyor iktisata. Sonra davranışlar devreye giriyor. Davranışları bazen önceden sezebilmek mümkün. Ancak tamamını değil elbette.

Stratejik olarak, iktisadın alacağı yönü siyaset belirliyor. Büyüme Modelleri siyasetin aldığı kararlarla biçimleniyor. Geride bıraktığım yıllarda siyasetçilerin birçok kez "halk böyle istiyor" deyip, uzun vadede ülkeyi çıkmaza soktuklarına şahit oldum. Sadece gözlemleyerek öğrendiğim gerçek şu: "Vatandaşı dinleyecek vakit ile liderlik edecek vakti birbirinden doğru şekilde ayırmak gerekir."

Bu kitabı yazmaya karar verdiğimizde 2016 yılının başlarıydı. Terör eylemlerinden sınır ötesi harekata, ülkenin bağımsızlığına ve demokrasisine kast eden başarısız darbe girişiminden Batı Dünyası ile girilen gerginliğe kadar birçok gelişmeyi tecrübe etmemiştik. Yalın çalışmayı başlatıp ilk bölümü bana iletene kadar olaylar bir bir gelişmeye başladı.

İlk verdiğimiz karar 1923'ten bugüne kadar iktisadi olayları dizmekti. Ancak 2001 Krizi'ne kadar gelip, kalanını bir sonraki kitaba bırakmaya karar verdik. Çünkü yaşanan ekonomik krizle beraber Türkiye bambaşka bir yola girmişti. Ekonomik, siyasi ve sosyal anlamda başkalaşım geçirmişti. Dolayısıyla 2001'den bugüne kadarki gelişmelerin hakkını verebilmek için ikinci bir kitap yazmaya karar verdik. Özetle, bundan sonra bir kitap daha geliyor.

Yalın Alpay bu çalışmayla ilgili her türlü övgüyü hak ediyor. Bilgilerin toplaması, derlemesi ve farklı pencerelerden yapılan değerlendirmeleri dikkate alıp kendi sentezini ortaya çıkarması açısından bugünlerde aranılan çok bir özelliğe sahip olduğunu kanıtladı. "Güvenilirlik". Onu bir dost, bir kardeş gibi görmenin yanında, bir bilim insanı ve araştırmacı olarak da saygı duyuyorum. Bundan sonra da nice çalışmaya beraber imza atabileceğimizi düşünüyorum.

Bu çalışmaya hem editörlük hem de yorum çerçevesinde katılmam sadece benim için değil, okuyucular için de bir yenilik olacak. Kitabın, oğullarım Emir ve Kerim gibi gençlere de ışık tutacağını tahmin ediyorum. Neler yaşadığımızı görsünler, aynı hataları yapmasınlar. Mutlaka başka hatalar yapacaklardır tabii. Bu kaçınılmaz. Keyifle okumanız dileğiyle…

Prof. Dr. Emre ALKİN
İstanbul, Ocak 2017

1

KURULUŞ 1923-1929

Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında liberal ekonomi çerçevesinde, özel girişimciliğe dayalı bir gelişme politikası izlenmiştir. Özel kesim özendirici ve korumacı tedbirlerle desteklenmiş, sanayileşmede başrol özel kesime verilmiştir.[1] Devletin ekonomik yaşama katılımı ve müdahalesi bu dönemde göreceli olarak sınırlı kalmıştır. Devlet daha çok fiziki ve kurumsal altyapıyı oluşturmaya çalışmıştır. Piyasa ekonomisinin çalışması için gerekli kurumlar tesis edilmiş ve hukuk sistemi bu doğrultuda yenilenmiştir.

Dönemin ekonomi politikalarında ulusal bir sermayedar sınıf yaratılmaya çalışılmış, Müslüman-Türk ticaret burjuvazisi ile siyasi kadroların ve yüksek bürokrasinin işbirliği sağlanmış ve bazı durumlarda yabancı sermaye ile ortaklık tesis ederek kurulan imtiyazlı şirketlerin tekelci kazançlarından yararlanan bir zenginler tabakası da oluşturulmuştur. Ancak meydana gelen oluşum, devletin yarattığı olanaklardan yararlanan aracı faaliyetler ile ithalata yönelik bir ticaretin gelişmesinden daha öteye gidememiştir. Bu nedenle de 1923-1929 yılları arasında sanayinin gelişme hızı, tüm diğer sektörlerin gerisinde kalmıştır.

1 Züngün, D. (2012) "An Analysis on Export-Oriented Growth Model: Based on Turkish Manufacturing", *Risk in Contemporary Economy*, Vol.1 (1), s.17

Bununla birlikte bu yıllar yepyeni ve modern bir ülke inşasının gerçekleştirildiği yıllardır. Özkaynaklardaki tüm olanaksızlıklara, küresel ve bölgesel kötü şartların da eklenmesine karşın Türkiye ekonomisi yıllık ortalama yüzde 11 gibi müthiş bir büyümeye sahne olmuştur. Dönemin ortalama yıllık tarımsal büyümesi yüzde 16,2, sınai büyümesi de yüzde 8,5'tir.

1.1. Lozan – 1923

Türkiye'nin İtilaf Devletleri ve diğer devletlerle 24 Temmuz 1923'te imzaladığı Lozan Antlaşması, yeni Türk devletinin Misak-ı Milli sınırları içerisinde bağımsız ve egemen bir devlet olarak tanınmasını sağlamıştır.

Lozan görüşmeleri, Türkiye ile İtilaf Devletleri ve Yunanistan arasında kalıcı barışı sağlamak üzere İsviçre'nin Lozan kentinde 1922 yılında bir konferans olarak organize edilmiştir.[2] Bununla birlikte Konferansta yalnızca Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlar görüşülmeyecek, aynı zamanda İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında Birinci Dünya Savaşı'nı sonlandıracak hükümler de karara bağlanacaktır. Görüşmelere Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti doğrudan katılırken, Rusya ve Bulgaristan da yalnızca kendilerini ilgilendiren konularla ilgili görüşmelerde temsil edilmişlerdir. ABD'ye ise gözlemci statüsü tanınmıştır. Pek çok çekişmeye ve pazarlıklara konu olan bu konferansın sonlanıp da bir anlaşma olarak imzalanması tam sekiz ay sürmüştür.[3]

Lozan barış görüşmelerinde ekonomiye ilişkin görüşülen başlıca konular kapitülasyonların kaldırılması, yabancılara verilen ayrıcalıklar sorunu, Osmanlı borçları, gümrük düzenlemeleri, savaş zararları, nüfus değişimi ve Musul sorunu olmuştur.[4] Lozan

2 Lippe, J.M.V. (1993) "The "Other" Treaty of Lausanne: The American Public And Official Debate On Turkish-American Relations", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Sayı:23, s.44

3 Toynbee, A.J. (1923) "The East After Lausanne", *Foreign Affairs*, Vol.2 (1), s.84

4 Yeşilay, R.B. (2005) "Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzdüşümleri", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Vol.19 (1), s.118

görüşmelerinde Türk heyetinin kararlı tutumu sonucunda kapitülasyonlar kaldırılmış, Türkiye'ye kabotaj hakkı tanınmış, Türkiye Yunanistan'dan talep ettiği tazminattan Kırkağaç bölgesini topraklarına katmak koşuluyla vazgeçmiş, Musul sorunu ile Osmanlı borçlarının ödenmesi konularında ise tam bir anlaşmaya varılamamış ve söz konusu iki konuya ilişkin çözümler daha ileriki tarihlere ertelenmiştir.[5]

Kapitülasyonlar ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancılara tanıdığı ekonomik, ticari ve yasal ayrıcalıkların tümü kastedilmekteydi. Lozan'la birlikte ulusal girişimciler ile yabancı girişimcilerle arasında yabancıların lehine olan ayrıcalıklar ortadan kaldırılmıştır. Yabancılara tanınmış olan ve Lozan Antlaşması ile kaldırılan bir başka yetki de kabotaj hakkıdır. Bu ayrıcalığın kaldırılmasıyla Türkiye karasularındaki deniz ulaşımı yetkisi yalnızca Türk gemilerinin oluyordu. Bununla birlikte söz konusu durum yerli sermaye için bir avantaj sağlamakla beraber, ulusal ulaşım olanaklarının yeterli olmaması nedeniyle taşıma ücretlerinde bir artışa yol açmış ve bu nedenle ticaret yapmak biraz daha pahalı hale gelince Türkiye'den bir miktar yabancı sermaye çıkışı da gerçekleşmiştir.

Yeni kurulan Türkiye devleti Lozan Antlaşması sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan ekonomik prangaların bir kısmını kırıp atmayı başarmıştır. Fakat ne yazık ki Osmanlı'nın olumsuz ekonomik mirası bu kadarla sınırlı değildi. İmparatorluk, gerisinde dev bir borç bırakarak yıkılmıştı. Bu borçların kimler tarafından ödeneceği büyük bir soru işaretiydi. Lozan görüşmeleri sırasında Osmanlı borçlarının kesin akıbeti belli olmamakla birlikte ilkesel olarak bu borcun, İmparatorluğun savaş öncesindeki topraklarını bölüşen devletler arasında her birinin aldığı toprakların geliri ile orantılı olarak dağıtılması benimsenmiştir.[6]

5 Zürcher, E.J. (1996) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim, İstanbul, s.236, 237
6 Yılmaz, F. (1996) *Devlet Borçlanması ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar*, Birleşik, İstanbul, s.194

Lozan'ın ardından, uzun süren pazarlıklar sonucu Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan 1912 yılından önceki borçların yüzde 62'sini ve 1916 yılından sonraki borçların da yüzde 76'sını yani tüm borçların kabaca üçte ikisini yüklenmek zorunda kalmıştır.[7] Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlıklarını elde eden tüm ülkeler arasında ödenmesi gereken en yüksek borç miktarı olan bu tutar, 161,3 milyon lira olan toplam Osmanlı borcunun 107,5 milyon lirasına denk geliyordu. Türkiye borç ödemelerinin ilk taksitini 1929 yılında yatıracaktı.[8]

Bununla birlikte 1933 yılında Türkiye'nin alacaklı ülkelerle yaptığı ikinci bir anlaşmayla mevcut borç yükü 86 milyon liraya indirilmiştir.[9] Bu büyük borcun ödemeleri ancak 1954 yılında tamamlanmıştır.[10]

Lozan Antlaşmasına ek olarak 1924 yılında imzalanan Ticaret Sözleşmesi ise Türkiye'nin dışarıya karşı uygulayabileceği ekonomi politikalarını 1929 yılına değin kısıtlamaktaydı. Buna göre bazı istisnalar dışında ithalat ve ihracat yasaklarının kaldırılması ya da yenilerinin yürürlüğe konulabilmesi mümkün değildi ve gümrük tarifeleri de Osmanlı İmparatorluğu'nun 1916 yılında uyguladığı tarifelerin dışına çıkamayacaktı.[11] Böylece Türkiye 24 Temmuz 1928 tarihine kadar İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'ya 1 Eylül 1916'daki Osmanlı gümrüklerini uygulamayı kabul ediyordu.[12] Bu sözleşme Türkiye'nin yabancı ürünlere karşı kendi üreticilerini korumasına engel olmaktaydı zira bir yandan ithalatı özendirip diğer yandan da yerli üretimi karsız hale getiriyordu.[13]

Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen ilk on yıldaki ekonomi politikaları genel olarak Lozan'da belirlenen sınırlamalar ile İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar çerçevesinde biçimlenmiştir.[14]

---

7 Semiz, Y. & Akandere, O. (2002) "Sevr'den Lozan'a Düyun-ı Umumiye Meselesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:7, s.207

8 Boratav, K. (1997) "İktisat Tarihi", Çağdaş Türkiye 1908-1980 (ed. Akşin, S.), Cem, İstanbul, s.280

9 Komisyon (2005) "Osmanlı Borçlarının Tasfiyesi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.112

10 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.35

11 Beyarslan, A. (1982) "Atatürk Döneminde Planlı Ekonomi", *Atatürk Döneminin Sosyo-Ekonomik Sorunları*, Kayseri Üniversitesi Atatürk Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, s.35

12 Boratav, K. (1974) *Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek, İstanbul, s.21,22

13 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.24, 25

14 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.35

1.2. İzmir İktisat Kongresi - 1923

Savaşın ardından 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte hükümet, barış döneminde dayanacağı siyasal güç odakları oluşturmak niyetindedir. Ülkenin kalkınma politikasında bu güç odaklarıyla işbirliği içerisinde çalışmayı amaçlamaktadır. Ülkede hali hazırda bulunan iki büyük güç toprak sahipleri ile İstanbul tüccarlarıdır. Ancak bu iki güç arasında bir işbirliği bulunmamaktadır ve taraflar birbirlerinden çok hazzetmemektedir. Bunun en önemli nedeni, söz konusu tarafların Kurtuluş Savaşı sırasında, ulusalcı cepheye sağladıkları katkının pek simetrik olmamasıdır. Anadolu'daki toprak sahiplerinin Kurtuluş Savaşı'na verdikleri büyük desteğe karşın, İstanbul'un Türk tüccarları bu savaşta çekingen davranmışlar ve Ankara hükümeti ile daha soğuk ilişkiler kurmuşlardı. İstanbul tüccarları ancak yeni devletin kurulmasının ardından Ankara hükümetini tek siyasi otorite olarak tanımışlardır.

Yeni kurulan devlet ekonomik açıdan oldukça güç durumdaydı. Savaş yıllarının iç hesaplarını masaya yatırmak ve İstanbullu tüccarları cezalandırmaya çalışmak güncel siyaset açısından pek anlamlı değildi. Bir güç birliği olmaksızın savaşın küllerinden yeni çıkmış bir devleti sürdürebilmek düş gibi görünüyordu. Bu şartlar altında, servet birikimleri, iş yapma becerileri, dış ilişkileri ve müşteri portföyleri taşra zenginlerine oranla çok daha yüksek olan İstanbul tüccarlarının mutlaka kazanılmaları gerekmekteydi. Bunu da Devletin idare şeklini belirlemeden yapmak gerekiyordu. Yani Cumhuriyet kurulmadan önce.

İzmir İktisat Kongresi'nin amacı, uygulamaya konulacak ekonomi politikası hakkında hükümet kadroları ile toprak sahipleri, tüccarlar ve sanayiciler arasında bir

uzlaşma sağlamaktır. Kongre, yönetici asker-bürokrat kadronun, toplumun varlıklı sınıflarıyla etkili bir siyasal ve sosyal iletişim kurmasını hedefliyordu. Bu iletişimle hem bir sinerji yaratılmak isteniyor, hem de asker-bürokrat kadro, toplumun diğer kesimleri üzerindeki siyasal iktidarını toplum kesimleriyle, belirli gelişme hedefleri çerçevesinde varılacak ortak görüşlerle sağlamlaştırmayı amaçlıyordu. Kongre aracılığıyla savaştan yorgun çıkmış olan ekonomik unsurların ve birimlerin birbirlerini tanımalarını sağlamak, onların ihtiyaçlarını tespit etmek, ekonomik konulara dikkat çekmek ve ülkenin ekonomi politikalarını bu sonuçlara göre belirlemek isteniyordu.[15] Ülkenin güç odaklarını bir çatı altında birleştirmek için uygun fırsat İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasıyla yaratılmış oldu.

Ulusal bir katılımın sağlandığı İktisat Kongresi 1923 yılının Şubat ve Mart aylarında İzmir'de toplandı. Toplantının İzmir'de gerçekleştirilmesinin nedenlerinden birisi İzmir'in yaşadığı Yunan işgaline bir gönderme yapmaktı.[16]

Kongre'ye Ankara hükümetinden siyasi liderlerin, Meclis üyelerinin, büyük toprak sahiplerinin, İstanbullu Türk iş adamlarının, önde gelen Anadolu esnafının ve işçilerin katılması planlanmıştır. Kongrenin temsil yeteneğinin kuvvetli olabilmesi için her ilçenin bir tüccar, bir sanatkar, bir işçi, bir şirket, bir banka ve üç çiftçi temsilcisi olmak üzere sekiz kişiyi delege olarak göndermesi hedeflenmiştir. Toplamda katılacak delege sayısı üç bin olarak beklenirken, gerçekleşen katılım 1135 kişi olmuştur.[17] Amaçlanan sayının gerçekleştirilememesinde Türkiye'de henüz işçi ve sanayici kesimin yeterince oluşmaması ve delegelerin yol parası tedarik etme konu-

15 Gökçen, A.M. (1998) "Cumhuriyet Döneminde İktisadi Gelişme", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V, s.3256

16 Kazgan, G. (2002) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.56

17 Takim, A. & Yılmaz, E. (2010) "Economic Policy During Ataturk's Era In Turkey, (1923-1938)", *African Journal of Business Management*, Vol.4 (4), s.550

sunda güçlükler yaşaması etkili olmuştur.[18] Ayrıca delegelerin seçiminde standart bir ölçü ya da kural gözetilmediğinden, ekonomik aktörlerin yerine, pek çok sivil-asker bürokrat da delege olarak İzmir İktisat Kongresi'nde yer almıştır. Bu duruma örnek olarak yazar Aka Gündüz'ün kongreye işçi, Kongre Başkanlığı'na seçilen General Kazım Karabekir'in ise sanayici temsilcisi olarak katılması gösterilebilir.[19]

Delegelerin konuşmalarının içeriği genellikle Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığının sağlanması ve ulusal sermayenin geliştirilmesine yardımcı olunmasına odaklanmıştır.[20] Türk hükümetinin yöneticileri kongrede kendi arzularını açık bir şekilde ortaya koymuşlardır. Hükümetin başındaki isim olan Mustafa Kemal kongrede yaptığı konuşmada, kurulan yeni ülke ile birlikte başlayan halk devrinin, ancak "iktisat devri" ile ifade edilebileceğini ve bu iktisat devrinin de ülkeyi "mamur, ulusu müreffeh ve zengin" kılması gerektiğini söylemiştir.[21] Bu zenginleşmenin yolunu ise, ülke bireylerinin ziraat, ticaret, sanat ve çalışmanın temsilcisi olması biçiminde betimlemiştir. Ona göre "yeni Türkiye'nin adına çalışanlar diyarı" denilmekteydi.[22]

Kongrede söz alan bir başka hükümet yetkilisi olan Ekonomi Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, Türk ulusal egemenliğinin ancak ve ancak Türkiye ekonomisi üzerindeki egemenliği ile kalıcı olabileceğini dile getirmiştir.[23] Yine Mustafa Kemal ülkenin başında olan kimse olarak yabancı sermayenin Türkiye'ye davet edilmesi ve çekilmesi gerektiğini, bu durumun karşılıklı yarar sağlayacağını fakat bununla birlikte yabancıların Türkiye'de devrim öncesindeki gibi mutlak bir egemenliğe sahip oldukları dönemlerin son bulduğunu bildirmiştir.[24] Mustafa Kemal'e göre bundan böyle yabancı sermaye Türkiye'nin iç yasalarına bağlanacaktır.

Büyük zaferden yalnızca beş ay sonra ve Lozan barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir sırada toplanan (17 Şubat – 4 Mart) bu kongre, yeni Türkiye Devleti'nin

18 Komisyon (2005) "İzmir İktisat Kongresi Toplandı", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.21

19 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.33

20 Talas, C. (1955) İçtimai İktisat Dersleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s.110, 111

21 Atatürk, M.K. (1923) "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İlk Türkiye İktisat Kongresi'ndeki İftithai Nutukları", içinde İnan, A. (1989) İzmir İktisat Kongresi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.64

22 Atatürk, M.K. (1923) "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İlk Türkiye İktisat Kongresi'ndeki İftithai Nutukları", içinde İnan, A. (1989) İzmir İktisat Kongresi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.65

23 Ökçün, G. (1968) *Türkiye İktisat Kongresi 1923, Haberler, Belgeler, Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, s.263

24 Rozaliyev, Y.N. (1978) *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, Onur, Ankara, s.58

ekonomik konulara öncelik verdiğini ve bu konuları toplumsal bir tabanda görüşmeyi seçtiğini göstermesi açısından önemliydi.[25] İzmir İktisat Kongresi Türkiye'nin ekonomi politikları anlamında liberal bir yol izleyeceğine dair Batılı ülkelere ve Lozan barış görüşmelerini yürüten Fransız ve İngiliz delegelerine bir duyuru niteliği de taşıyordu.[26] Zira Kurtuluş Savaşı sırasında ulusal hükümet Sovyetler Birliği'nden yardım görmüştü ve Türkiye'nin bu yardımlar sonucunda komünist bir ekonomi anlayışına geçip geçmeyeceği konusunda uluslararası arenada çeşitli kuşkular bulunuyordu. Türkiye bu Kongre'de ortaya koyduğu tavır aracılığıyla liberal ekonomiyi benimseyeceğini göstermiş ve komünizm yerine piyasa ekonomisini tercih ettiğini belli etmiştir. Yeni hükümet servet sahiplerine düşman değildi, aksine ülkede daha çok milyoner ve hatta milyarder yaratmak istiyordu.[27]

İstanbul tüccarı, Kurtuluş Savaşı kazanılır kazanılmaz örgütlenmiş ve dışında kaldığı savaşın nimetlerinden yararlanmak için yeni bir yol izlemeye başlamıştır. Bu yeni yol uğrunda İstanbul'daki bazı Türk tüccarları 1921 yılında "Milli Ticareti Teşvik ve Himaye Cemiyeti adı altında bir örgüt kurmuşlardır.[28] Daha sonra ise, İstanbul'a ilk gelen kumandan Refet Paşa'nın desteğini elde etmeyi başararak İstanbullu tüccarlar "Milli Türk Ticaret Birliği" adı altında bir birlik kurmuşlardır. Bu birlik, 1914 yılında üyelerinin çoğunluğunu azınlıkların oluşturduğu Dersaadet Ticaret Odası'na karşı güçlü bir muhalefet oluşturabilmek için kurulmuş olan "Müslüman Tüccar Cemiyeti"nin bir devamıydı.[29] Birliğin, "Osmanlı" ya da "İslam" deyimleri yerine "Türk" ve "Milli" sözcüklerini tercih etmesi, İstanbullu tüccarların yeni stratejileri hakkında önemli bir gösterge sunmaktadır. Zira bu tutum, İstanbullu Türk tüccarların Levantenler ile Rum ve Ermenilerin ellerindeki ticari mevkileri ulusalcılıktan yararlanarak ele geçirmek ve yabancı sermaye ile kurulacak yeni ortaklıkların Türkiye ayağı olarak kendilerini sunmak için tutulmuştur.[30] Yani Milli Türk Ticaret Birliği'ni kuran İstanbullu Türk tüccarların amaçları yabancı ülkelerle ticaret yapan ve bu ülkelerin temsilcileriyle ortaklıklar kuran azınlıkların tasfiyesiyle ortaya çıkan boşluğu dol-

25 İnan, A. (1989) İzmir İktisat Kongresi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.12
26 Zürcher, E.J. (1996) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim, İstanbul, s.283
27 Rozaliyev, Y.N. (1978) *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, Onur, Ankara, s.58
28 Zeytinoğlu, E. & Pur, N. (1982) İstanbul Ticaret Odası'nın 100 Yılı (1882-1982), İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, s.66
29 Toprak, Z. (1995) *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt, İstanbul, s.111
30 Avcıoğlu, D. (1968) *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi, Ankara, s.165

durmaktır.[31] Birliğin başkanı olan Ahmet Hamdi Başar'a göre "liberal bir görüş ve serbest rekabet şartları içinde ticaretin millileştirilmesi, iktisadi hakimiyetin Türk milletinin eline geçmesine imkan olmadığı için başlangıç döneminde devlet gücüne dayanan bir müdahalenin zorunlu" idi.[32] Zira söz konusu dönemde İstanbul'daki ithalat-ihracat faaliyetlerinin yüzde 4'ü ile komisyonculuğun yalnızca yüzde 3'ü Türklerin elindeydi. Liman işlerinin tamamı azınlıkların kontrolünde bulunuyordu. Esham ve Kambiyo Borsa'sında faaliyet gösteren borsa kurumlarının yüzde doksan beşi azınlıklara aitti. İç piyasaya yönelik olarak faaliyet gösteren toptancıların yalnızca yüzde on beşi, yarı toptancıların ve perakendecilerin ise yalnızca yüzde yirmi beşi Türk'tü. Yine tüm belediye ve kent hizmetleri ile tütün tekeli gibi imtiyazlı işler yabancı şirketler tarafından gerçekleştiriliyordu.[33] Bu verileri ortaya koyan ise yine Milli Türk Ticaret Birliği tarafından kurulan bir şirket tarafından gerçekleştirilen *Türk Ticaret Salnamesi* adlı bir çalışmaydı.[34]

İzmir İktisat Kongresi'nde İstanbullu tüccarları işte bu sözü edilen "Milli Türk Ticaret Birliği" temsil etmiştir. Bu birlik, İzmir İktisat Kongresi'ne sunduğu raporda kendi isteklerini açık bir şekilde belirtmiştir: "İktisaden bu kadar düşkün olan memleketimizde hunrizane (insafsızca) ve caniyane bir istilanın bıraktığı harabeleri imar etmenin ve bu harabeleri bırakarak memleketten çekilen unsurların ticaret ve sanayi vadisinde açtıkları boşlukları bizzat veya kendi topraklarımıza alacaklarımız ırkdaşlarımız vasıtasıyla, doldurmak suretinde ancak menfi sahalardaki eksiklikleri tamamlamak şeklinde bir mesai daha var."[35]

Milli Türk Ticaret Birliği yalnızca İstanbullu tüccarları değil, "Türkiye Umum Amele Birliği" ve "İstanbul Esnaf Birliği" örgütleri aracılığıyla işçileri ve esnafları da örgütlendirmiştir. Bu nedenle işçiler ve esnaflar adına gerçekleştirilen temsiller daha çok İstanbullu iş adamlarının denetiminde olan ve muvazaalı sayılabilecek bir katılım olmuştur. Bu koşullar altında da İstanbullu Türk tüccar grubu, bin kadar kongre delegesinin arasındaki en hareketli ve en etkili grup haline gelmiştir.[36] Tüm örgütler

31 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.3
32 Bali, R.N. (2003) *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim, İstanbul, s.201
33 Koraltürk, M. (1999) "İstanbul Milli Sanayi Birliği", *Toplumsal Tarih*, Sayı:68, s.103-105
34 Bali, R.N. (2003) *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim, İstanbul, s.201
35 Ökçün, G. (1968) *Türkiye İktisat Kongresi 1923, Haberler, Belgeler, Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, s.142
36 Başar, A.H. (1966) "Hatıralar, Meşrutiyetten Cumhuriyete Kadar", *Barış Dünyası*, Vol.5 (54), s.55

neredeyse İstanbul tüccarlarının kanatlarının altında olduğu için tüccar, işçi, sanayici ve çiftçi gibi farklı gruplar arasında sert çatışmalar da doğal olarak gerçekleşmemiştir. En önemli ayrılık aşar konusunda ortaya çıkmıştır. Toprak sahiplerini oluşturan çiftçi grubu aşarın kaldırılmasını istemiştir. Bununla birlikte karlı iltizam ticaretinin sürmesinden yana olan ticaret grubu bu isteğin karşısında durmuştur. Sanayi ve işçi grubu bu konuda çiftçilerin yanında yer alınca, aşarın kaldırılmasına karar verilmiştir. Birkaç yıl sonra da aşar kaldırılmıştır.[37]

Kongre, Milli Mücadele yıllarında Ankara ile sağlıklı ilişkiler kuramamış olan İstanbul ve İzmir'in Türk Müslüman sermaye çevrelerinin siyasi iktidarla kaynaşmalarında ilk büyük adım olmuştur. Bu buluşmada ne istediklerini iyi bilen, Avrupalılar ile Rum ve Ermeni azınlıkların yerini almayı arzulayan İstanbul tüccarının ağırlığı hissedilmiştir. Zira bu kesimin istekleri ile ulusal bir ekonomi yaratmak isteyen ulusalcı hükümetin planları örtüşmektedir. Kongreye davet edilenler arasında azınlıklara mensup tek bir tüccarın bile yer almaması dikkat çekicidir.[38] Dolayısıyla Kongrede alınan kararlarda da genel olarak kalkınmacı yerli ile yabancı sermayeyi ve piyasaya üretim yapan çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin ulusal unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığı öngören tezler ön plana çıkmış ve Kongre'ye büyük oranda ticaret burjuvazisi ile toprak sahiplerinin tezleri egemen olmuştur.[39]

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar şöyledir:

1) Aşarın kaldırılması
2) Temettü vergisinin gelir vergisine dönüştürülmesi
3) Reji idare ve yönetiminin kaldırılması[40]
4) Koruyucu gümrük tarifelerinin kabulü ve bu konuda dış müdahalelerin reddi
5) Bir ana ticaret bankasının kurulması
6) Kambiyo merkezleri, özellikle nakit ve tahviller borsasının millileştirilmesi, büyük ticaret merkezlerinde hisse senedi ve tahvil borsaları açılması

37 Avcıoğlu, D. (1968) *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi, Ankara, s.168

38 Bali, R.N. (2003) *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim, İstanbul, s.203

39 Boratav, K. (1997) "İktisat Tarihi", Çağdaş Türkiye 1908-1980 (ed. Akşin, S.), Cem, İstanbul, s.284

40 1884'te Düyunu Umumiye, tütün alım satım tekelini Osmanlı Bankası, Crédit Anstalt (Viyana) ve S. Bleichröder (Berlin) bankalarının kurdukları "Müşterekülmenfaa İnhisar-ı Duhan-ı Devlet-i Aliye-i Osmaniye" adlı bir şikete bırakmıştı. Bu şirket tütünü kendi tespit ettiği fiyattan alacak ve kendi tespit ettiği fiyattan da satacaktı. Bu şirket kısaca Reji olarak bilinmektedir.

7) Türk limanlarında Kabotaj hakkının tanınması
8) Sanayiyi Teşvik Kanunun günün ihtiyaçlarını karşılar hale getirilmesi ve beş yıl sonra yirmi beş yıl süreyle uzatılması
9) Her yıl sergiler açılması
10) Sanayi bankasının kurulması
11) İş gücünün sekiz saat çalışması
12) Haftada bir gün çalışanlara tatil imkanı verilmesi
13) Sendika hakkının tanınması[41]

İktisat Kongresi'nin kararları hükümeti için yasal ya da resmi bir bağlayıcılık içermiyordu. Fakat çeşitli sınıfların isteklerini göstermesi bakımından bir tavsiye niteliğindeydi. Ancak toplumdaki sınıflar arası güç seviyesi tüccar ve büyük çiftçinin lehindeydi. Kongre de bu güç dengesini daha doğrusu dengesizliğini gözler önüne sermiştir. Bu dengesizlik Kongre sonunda da kendisini göstermiştir ve bu sayede İzmir İktisat Kongresi kararları arasında toprak reformu ve güçlü sendika ya da grev hakları gibi konulardan söz edilmemiştir.

Sonuç olarak İzmir İktisat Kongresi'nde özel girişimciliğin canlandırılması, söz konusu canlandırma için kredi olanaklarının, eğitim, ulaştırma, haberleşme gibi altyapı ve teknik hizmetlerin hükümetçe sağlanması ve gerekli yasal düzenlemelerin yapılması öngörülüyordu. Bu istekler üzerinde tüm gruplar anlaşmıştır. Böylelikle İzmir İktisat Kongresi'nde Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan ekonomik yapı, ulusalcı bir anlayışla yorumlanıyor, ekonomik faaliyetlerin etkinlik kazanması için yasal ve kurumsal düzenlemeler öneriliyordu.[42]

Yalnızca tavsiye niteliğinde olmasına karşın, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar yeni hükümet için belirleyici olmuştur ve söz konusu kararların çoğu uygulanmaya çalışılmıştır.[43] Mustafa Kemal'in 1923 Nisan'ında yaptığı Halk Fırkası'nın ana ilkeleriyle ilgili açıklamasının iktisadi bölümü, Kongre kararlarının bir özeti gibidir.[44] Açık bir şekilde 1923 sonrası hükümet programlarının iktisadi bölümleri geniş ölçüde Kongre kararlarına dayandırılmıştır. Aşarın 1925 yılında

41 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.3
42 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.34
43 Hiç, M. & Gencer, A.H. (2009) *Turkish Economy and Politics, 1923-2002*, Beykent University Press, İstanbul, s.2
44 Tezel, Y.S. (2002) *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)* Tarih Vakfı Yurt, İstanbul, s.152

kaldırılması, İsviçre Medeni Kanunu'nun 1926 yılında kabul edilmesi ve taşınmaz mallar hakkında pek az sınırlanmış bir özel mülkiyet hukukunun getirilmesi, ticari kredilerin sağlanması için 1924 yılında İş Bankası'nın, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması, 1927 yılında yeni bir Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması gibi uygulamalar, 1923 Kongresinde alınan kararların yaşama geçirilmesinin önemli örnekleridir.

Emre Alkin'in notu: Birinci İzmir İktisat Kongresi'nin belki de en önemli özelliği, Cumhuriyet'in ilanından önce gerçekleştirilmesiydi. Kurtuluş Savaşı'nda düşman Polatlı'ya dayanmış, top sesleri duyulurken Ankara'da Eğitim Şurası yapan Mustafa Kemal Paşa'dan farklı bir şey beklemek mümkün değildi elbette. İzmir İktisat Kongresi ile Devletin yeni şekli tam olarak bilinmeden hem içeriye hem de dışarıya bir mesaj verilmiş oldu. "Karma ekonomi" olarak uzun yıllar devam ettirilen sistemin temelleri de burada atıldı. Özel Sektör'ü teşvik eden ama ihtiyaç duyulan alanlarda kamu yatırım ve harcamalarını işaret eden, yabancı sermayeye uzak durmayan, bankacılık konusunda önemli adımlar atan bir ekonomi tarif edildi desek yanlış olmaz. Belki de bu şekilde Osmanlı'dan farklı olarak, insanı merkeze koyan, emeğe hem önem veren hem de kalitesini artıran bir yaklaşım ileri sürüldü. İşin özünde "liberalizm" vardı. Ancak Cumhuriyetin temel unsurlarından "nasyonalizm ve sosyalizm" de unutulmamıştı. Yani hem Milli Ekonomi'nin geliştirilmesi, hem piyasa ekonomisi hem mülkiyet hakkı, hem de ekonomik aktivitelerde eşitlik öne çıkarılmıştı. Türkiye Ekonomisinin hikâyesi böyle başladı ama ileriki sayfalarda göreceğiniz gibi farklı şekilde devam etti.

1.3. İş Bankasının Kurulması – 1924

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından Türkiye'nin üzerine kurulduğu topraklarda bankacılık girişiminin temelleri, 1908 yılındaki İttihat ve Terakki iktidarı sırasında atılmıştır. Bu yıldan önce İmparatorluk'ta, 1863'te Menafi Sandıkları adıyla kurulan Ziraat Bankası ile 1886 yılında kurulan Emniyet Sandığı

dışında, kalıcı bir varlık gösterebilen bir yerli banka olmamıştır. Osmanlı Bankası da dahil olmak üzere diğer tüm bankalar yabancı sermayenin kurduğu bankalardır.

İttihat ve Terakki 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlarken, "milli bankacılık" konusunu ele almıştır ve merkez bankası işlevini üstlenerek, para ihracını günün gereklerine göre ayarlayabilecek bir banka kurmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerin sonucunda 1917 yılında Osmanlı İtibarı Milli Bankası kurulur. Halk ile devlet ortaklığında kurulan bu banka imtiyazlarla donatılmış, bayındırlık, tarım ve sanayi kesimlerini kredilendirmekle görevlendirilmiştir. Dönemin hükümeti, bu bankanın aracılığıyla siyasal bağımsızlığı sınırlayan engellerin ortadan kaldırılabileceğine inanmaktaydı.[45] Amaç, 1925'te Osmanlı Bankası'nın imtiyazı bitince, bu bankanın devlet bankasına dönüştürülmesiydi. Böylece yerel olarak 1908'den sonra kurulan İslam Ticaret Bankası, Manisa Bağcılar Bankası, Konya Milli İktisat Bankası gibi bankalarla birlikte finans kesimi ulusallaştırılmış olacaktı. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonunda uğranılan yenilginin ardından bu bankaya işgal güçleri tarafından el konuldu. Kurtuluş Savaşı'nın zaferle tamamlanmasının ardından İtibarı Milli Bankası 1927 yılında, 1924 yılında kurulan İş Bankası ile birleştirilmiştir.

Cumhuriyet döneminin ilk ulusal bankası olan İş Bankası, Mustafa Kemal'in direktifleriyle İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda, 26 Ağustos 1924 tarihinde kurulmuştur. Banka, ilk Genel Müdürü Celal Bayar'ın liderliğinde, iki şube ve 37 personel ile hizmete başlamıştır. İş Bankası'nın kuruluşundaki nominal sermayesi 1 milyon liradır.[46] Bununla birlikte, bankanın ödenmiş sermayesi yalnızca 250 bin liradır ve bu para da bizzat Mustafa Kemal tarafından verilmiştir. Bunun dışında, Kurtuluş Savaşı için Hindistan'daki Müslümanlarının gönderdiği yardımdan, Cumhuriyet Halk Fırkası kasasından ve çok az bir kısım da devlet hazinesinden sağlanan bir

45 Toprak (1982) *Türkiye'de Milli İktisat: 1908-1918*, Yurt, İstanbul, s.142

46 Anonim (2013) "Kuruluş", *O Günlerden Bu Günlere*, http://www.isbank.com.tr/content/TR/Bizi_Taniyin/Tarihimiz/O_Gunlerden_Bugunlere-234-226.aspx (Erişim, 06.05.2013)

katkıdan yararlanılmıştır.[47] Diğer kurucular ise, hemen hemen hiçbir ödeme yapmaksızın bu bankaya ortak olmuşlardır. Mustafa Kemal aynı zamanda, İş Bankası'na, o dönem için çok büyük bir kaynak oluşturan bir parayı mevduat olarak yatırmış ve bu mevduatı da yaşamı boyunca bu bankadan çekmemiş yani aslında bankaya bağışlamıştır. Mevduat biçiminde İş Bankası'na bağışlanan bu para, bankanın kendi kayıtlarına göre 1 milyon 371 bin liraydı.[48] Mustafa Kemal'in kendisine ait olan İş Bankası hisselerinin mülkiyeti ise ölümünün ardından vasiyetnamesi gereği Cumhuriyet Halk Fırkası'na, nemaları ise Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu'na bırakılmıştır.

İş Bankası'nın kurulmasına ilişkin Bakanlar Kurulu Kararnamesi'nde kuruluş amaçları şöyle sayılmıştır:

1. Bütün banka işlemlerini gerçekleştirmek.
2. Ziraate, sanayiye, madenlere, bayındırlık işlerine katkıda bulunmak.
3. Çeşitli eşyanın, araç ve gereçlerin üretimi ya da bulunup sağlanması için şirketler kurmak, bu işlerle uğraşan şirketlere katılmak.
4. Çeşitli sınai ve ticari işlemleri gerek kendi ad ve hesabına, gerekse yerli ve yabancı kuruluşlarla ortaklaşa ya da kuruluşlar ad ve hesabına yapmak, yürütmek.

Bu geniş çerçeveden de anlaşılacağı üzere, hükümet, İş Bankası'nı yalnızca bir özel banka olarak görmemiş, aynı zamanda Türkiye'nin sanayileşme politikası doğrultusunda sorumluluklar alacak bir kuruluş olarak tasarlamıştır.[49] Bu özel statülü ancak resmi görünüşlü banka, yirmili yıllar boyunca yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde, çok aktif ve önemli bir rol oynamış, ekonomi politikalarının, sermaye çevrelerinin güdümünde devam etmesi için etkin bir baskı grubu olmuştur. Bankanın görevi, gelişme güçlüğü çeken özel girişimleri destekleyerek, anapara birikimlerini sağlamaya yardımcı olmak şeklinde özetlenebilir. Özel sermayenin katılımı ve karma ortaklık sistemi özendirilmiştir.[50] İş Bankası'nın sermayesi 1926 yılında 2 milyon liraya yükseltilmiştir. 1927 yılına gelindiğinde ise banka 2 milyon lira sermayeli İtibarı Milli Bankası ile birleştirilmiştir.[51] İş Bankası'nın yarı

47 Müderrisoğlu, A. (1973) *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.557

48 Avcıoğlu, D. (1968) *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi, Ankara, s.181

49 Komisyon (2005) "Türkiye İş Bankası Kuruldu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.45

50 Oyal, E. (1981) *Karma Girişimlerde Kamu Katılımları ve Türkiye'deki Uygulama*, TODAİE, Ankara, s.79

51 Komisyon (2005) "Türkiye İş Bankası Kuruldu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.45, 46

resmi kimliği, İstiklal Mahkemesince kapatılan İtibarı Milli Bankası'nın ve Hazinece sahip olunan hisselerinden kaynaklanmaktadır.[52] Hazine 1988 yılında sahip olduğu hisseleri halka satana değin İş Bankası'nın ortaklarından birisi olmayı sürdürmüştür.

Bankanın Mustafa Kemal dışındaki kurucuları nüfuzlu siyasetçiler ile tüccar ve eşraftan oluşturulmuştur. Yönetim kurulunda ise Mustafa Kemal'e yakınlığı ile tanınan siyasetçiler çoğunluktadır. İş Bankası, Yönetim Kurulu'nda Türk büyük eşraf ve bürokrasisinin en üst kademedeki kişilerini bir araya getiriyordu. Türk liberalizmini temsil eden Celal Bayar'ın başkanlığındaki bu yönetim kurulu, devlet hazinesiyle özel girişim arasındaki bağlantıyı oluşturacaktır.[53] Yönetim kurulu başkanlığını Celal Bayar'ın üstlendiği bu kuruldaki diğer üyeler Siirt Milletvekili Mahmut (Soydan), Denizcilik Bakanı İhsan, Sivas Milletvekili Rasim (Başara), Ticaret Bakanı Rahmi (Köken), Bozüyük Milletvekili Salih (Bozok), Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali, Ertuğrul (Bilecik) Milletvekili Dr. Fikret, Rize Milletvekili Fuat (Bulca) ve Ankara Milletvekili Kınacızade Şakir Beylerden oluşmaktaydı.

Devletin Türk sermayedar yaratma projesi çerçevesinde İş Bankası ulusal unsurlara pozitif ayrımcılık yapmıştır. Bu avantajlardan en çok, hükümet çevreleriyle iyi ilişkileri bulunan milli mücadele günlerinin askerleri, idarecileri ve siyasetçileri yararlanmıştır.[54] İş Bankası bir bakıma, Türk hükümetinin ekonomi laboratuvarı olmuştur. İş Bankası, ülkemizdeki girişimcilerin ve özel girişimin öncülüğünü ve hamiliğini üstlenmiştir. Daha sonra zamanla "İş Bankacılar" denilen Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Mahmut Soydan, Kılıç Ali, Topçu İhsan gibi isimlerden bir grup oluşacaktır.[55] Ve daha sonra bu grup 1930'lu yıllarda girilen devletçilik uygulamalarında aşırılığa kaçıldığını ileri sürecektir. Bu gruba çeşitli çevreler tarafından kinayeli bir şekilde, İş Bankası'nın Fransızca karşılığı olan Banque d'affaires'ten esinlenilerek fakat aynı zamanda "çıkarcı" anlamında kullanılan "affairste" sözcüğünün karşılığı olarak "aferistler" denilmiştir. Dönemin önemli isimlerinden Falih Rıfkı, bu konuda şu gözlemleri yapmıştır: "İş Bankası'nın bir nevi politikacılar bankası olarak kuruluş olması, Cumhuriyet tarihi için pek acı bir aferizm salgınının başlangıcı olmuştur. İş Bankası'nı kuranlar ve bilhassa onun Umum Müdürü dürüst kimselerdi. Fakat (...) kolay kazanç elde etmeye çalışanlar Ankara'da nüfuz tüccarlarını bulmakta ve onlar

52 Akalın, G. (2008) *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, T.C. Maliye Bakanlığı, Ankara, s.142
53 Yaresimos, S. (1980) *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem, İstanbul, s.671
54 Avcıoğlu, D. (1968) *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi, Ankara, s.182
55 Kocabaşoğlu, U. (2001) İş Bankası Tarihi, İstanbul, Tarih Vakfı, İstanbul, s.40-50

vasıtasıyla bankayı kendi teşebbüsleri içine sürüklemekte idi. (...) Şöyle bir sistem kurulmak isteniyordu: Devletin yapacağını banka yapmalı idi. Şüphesiz arada bankanın yabancı iş ve yerli nüfuz komisyoncuları, asıl hisseyi paylaşacaklardı".[56] Şevket Süreyya da "en kısa zamanda affairiste cereyanların ve tiplerin İş Bankası çevresinde kendilerine yer ve sığınak buldukları görülüyordu. İş Bankası'nın kuruluşu sırasında devlete arkasını vererek, devlet nüfuz ve imkanlarından faydalanan aferist temayüllerin belirdiği bir gerçektir. Hemen hepsi milli mücadele günlerinin asker, idareci, yahut siyasetçi elemanları arasında türeyen bazı insanların yeni devrin iktisadi imkanlarını, az çok maskeli şekillerde fakat daima devletin nüfuzuna dayanarak kendi menfaatlerine kullanmak çabaları olmuştur".[57]

Böylece bu grupların elinde belirli bir sermaye birikmesi gerçekleştirilebilmiştir. Vehbi Koç'un söylemiyle, liderlerin yakınlarına krediler dağıtmakla ün kazanan İş Bankası, yönetici siyasi kadro içinden, iş dünyasının "tatlı" ilişkilerine fazla utanıp sıkılmadan girenlerin kalesi haline gelmişti.[58]

Ülkede yatırım olanaklarının sınırlı oluşu nedeniyle zamanla Ekonomi Bakanlığı ile İş Bankası, genellikle aynı projelerin peşinden koşar hale gelecek ve taraflar arasında bir çatışma oluşacaktır. Bu çatışma gün geçtikçe ağırlaşacaktır. Söz konusu çatışma Mustafa Kemal'in araya girip 1932 yılında Celal Bayar'ı İsmet İnönü kabinesine Ekonomi Bakanı olarak atamasıyla ve böylelikle ekonomi yönetimindeki çift başlılığı ortadan kaldırmasıyla giderilebilmiştir.[59]

1923–1929 yılları arasında İş Bankası'ndan başka 29 banka daha kurulmuştur.[60] Bunların 27'si, küçük ölçekli yöresel sermayelere dayanan, özel bankalardır. 1920'lerde kurulan iki devlet bankasından biri olan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın işlevi, özel sanayi işletmelerine orta ve uzun vadeli kredi ve teknik, mali ve ekonomik konularda bilgi yardımı sağlamaktı. Bu banka, hisse senetleri satın alıp özel şirketlere ortak olarak ve özel sanayi işletmelerine açtığı kredileri genişleterek 1920'lerdeki özel sanayi birikimine destek olmaya çalışmıştır.

56 Atay, F.R. (1969) Çankaya, Doğan Kardeş, İstanbul, s.426
57 Aydemir, Ş.S. (2009) İkinci Adam, Cilt II, Remzi, İstanbul, s.446, 447
58 Koç, V. (1973) *Hayat Hikâyem*, Apa Ofset, İstanbul, s.50, 56
59 Zürcher, E.J. (1996) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim, İstanbul, s.287
60 Paçacı, C. (1998), "Cumhuriyet Döneminde Türk Bankacılık Sektörü", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V, s.3400

Bu dönemde banka mevduatlarında önemli gelişmeler olmuştur. Toplam banka mevduatı 1925'teki 52,5 milyon TL seviyesinden, sürekli ve süratli bir yükselme ile 1928'de 91,9 milyon TL'ye, 1929'da ise 133,5 milyon TL'ye ulaşmıştır.[61] Küçük cari hesapların sayısı da, 1924'teki 10.500 seviyesinden, 1929'da 59.600'e yükselmiştir.[62] Türk sermayeli İş Bankası'nın gösterdiği gelişme sayesinde, yabancı bankaların Türkiye'de bankacılık sistemi içindeki yeri hızla daralmıştır. 1924'te yabancı sermayeli bankalardaki mevduat sahibi sayısı 5.500'tür ve 1929'a gelindiğinde bu sayı yalnızca 6400'e yükselebilmiştir. Oysa 1924 yılında, Türk sermayeli bankalardaki 5.000 mevduat sahibi, 53.200'e sıçrayacaktır.[63]

Buna rağmen mevduat ve kredi hacminde yabancı bankalar üstünlüklerini bir süre daha muhafaza etmişlerdir. 1924–1929 yılları arasında toplam mevduatta yabancı bankaların payı yüzde 57, özel Türk bankalarının payı yüzde 20, devlet bankalarının payı ise yüzde 23 olarak gerçekleşmiştir. Toplam dağıtılan kredilerde ise yabancı bankalar yüzde 47'lik bir paya sahip olurken, özel Türk bankaları ve devlet bankaları sırasıyla yüzde 15 ve yüzde 39'luk dilimleri kaplamıştır.[64]

Emre Alkin'in notu: Türkiye İş Bankası'nın tarzı biraz Almanya'daki "iştirakli bankacılık" tarzına benziyor. Hatta bu sebeple daha kuruluş kanunundan "ayrıcalıklı" olduğunu da söyleyebiliriz. Sanayi devleri yaratmış olan İş Bankası'nın hisselerinin bir kısmı CHP'ye ait olduğundan, bankaya atanan yönetim kurulu üyelerinin de, Cumhuriyetin kuruluş dönemlerinden kalma usullerle atandığı ve "parti kontenjanı" uygulandığıyla ilgili birçok tartışma yapıldı son yıllarda. Aynı tartışmalar, iştirakleri için de yapıldı elbette. İş Bankası içinde etkili olan kişiler ya da grupların sendikalaşma ile personele, yönetim kurulu üzerinden de idareye egemen olduğu iddia edildi. Hâlâ da edilmekte. İşin aslı, banka bugün dev bir hale geldi. İş Bankası bazı dönemlerde kuruluş zamanındaki felsefeden uzaklaştı. Medya'da çok tartışılan sorunlu kredileri oldu. Zamanla İş Bankası haricindeki bankalar da piyasada söz sahibi olunca piyasadaki ağırlığı geriledi ancak saygınlığını her zaman korudu. Birçok bankacı bu okuldan yetişti diyebiliriz. Şube ağı ve aktif büyüklüğüyle Türkiye Ekonomisinin "olmazsa olmazları" arasındadır desek yanlış olmaz.

61 Akgüç, Ö. (1981) "Atatürk Döneminde Bankacılık" içinde, *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri* YKB Yayınları, s.180
62 Köklü, A. (1947) *Türkiye'de Para Meseleleri*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara s.29
63 Tezel, Y.S. *A.g.e.*, s.124
64 *A.g.e.*, s.126

1.4. Aşar'ın Kaldırılması – 1925

Türkiye yeni bir ülke olarak kurulduğunda, vergi sistemi olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan bir sistemle karşılaşmıştır. Yeni Cumhuriyet, siyasal alanda getirdiği yenilikleri ekonomik ve mali alanlarda da gerçekleştirmeyi amaçladığı için, Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası olan vergi sistemi de tasfiye edilmiş ve yeni bir vergileme sistemi inşa etmeye koyulmuştur. Bu doğrultuda atılacak adımları, dönüşen siyasi ve ekonomik sınıflar ile Cumhuriyetin uygulamak istediği ekonomik sistem belirlemiştir.

Yeni dönemin ekonomik ve mali rejiminin ana hatları, daha önce de sözü edildiği üzere, 1923 yılındaki İzmir İktisat Kongresi ile biçimlendirilmiştir. Bu dönemde takip edilen vergi politikasının da, Kongre'de alınan kararlara bağlı olduğu gözlemlenmektedir.[65] Vergilerdeki ilk köklü değişim, 1925 yılında meydana gelmiştir: Osmanlı İmparatorluğundan kalan ve devletin en önemli gelir kaynaklarından birisi olan aşar vergisi bu tarihte kaldırılmıştır.

Osmanlı'dan kalan vergi sistemi büyük ölçüde tarıma dayalı vergilerden beslenmekteydi. Bina ve arazi vergileri, temettü vergisi, hayvanlar (ağnam) vergisi, aşar ve madenlerden alınan vergiler dolaysız vergileri oluştururken, dolaylı vergiler grubunu tömbeki bayilerinden alınan vergiler, gemi harçları, sağlık harçları, deniz ve kara avcılığı vergileri ile gümrük vergileri meydana getiriyordu. Tarımsal ürünler üzerinden genellikle onda bir oranında ayni olarak alınan Aşar vergisi ise en önemli dolaysız vergilerden birisiydi.[66]

65 Varcan, N. (1987) *Türkiye'de Vergi Politikalarının Oluşumu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, s.40

66 Kaya, D.G. & Durgun, A. (2009) "1923–1938 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları" *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol.19, s.240,241

Geleneksel Osmanlı Vergi Sistemi'nin en önemli bileşenlerinden birisi olan Aşar'ın kökenleri, İslam hukukuna dayanır. Bu vergi aracılığıyla, köylünün ürününün belli bir oranı, ayni vergi olarak devlet hazinesine aktarılırdı. Bu oran, Osmanlı tarihi boyunca çeşitli koşullara bağlı olarak, bölgeden bölgeye büyük farklılıklar göstermiş ve yüzde 10 ile yüzde 30 arasında seyretmiş, istisnai durumlarda yüzde elliye kadar çıkmıştır. Aşar vergisi ve iltizam yöntemi (vergilerin toptan satışı), modern devlet aygıtının yeterli ölçüde gelişmediği bir ortamda, köylünün ürününe doğrudan merkezi devletin kurumları ve memurları aracılığıyla el koymak yerine, vergi toplama hakkının kişilere açık arttırma yöntemiyle devredilmesi anlamına gelmekteydi.

Aşar vergisi Milli Mücadele yıllarında Ankara hükümeti için de önemli bir gelir kalemiydi. Bunda, Düyun-u Umumiye İdaresi'nde çalışan Türklerin, Milli Mücadele sırasında Aşar gelirlerini gizlice Ankara hükümetine aktarmış olmasının payı vardı. Bu önem, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmiştir. Anılan dönemde Aşar vergisi, yüzde 12,5 oranıyla uygulanıyordu. 1924 yılının rakamlarına göre Türkiye'nin toplam vergi gelirlerinin içerisinde dolaysız vergilerin payı yüzde 49'du. Dolaysız vergi hasılatının yüzde 80'i ise aşar ve ağnam vergilerinden elde ediliyordu.[67]

Ancak Osmanlı aydınları, Namık Kemal'den başlayarak Aşar vergisine karşı çıkmışlardır. İzmir İktisat Kongresi'de de çiftçi gurubu, şiddetle Aşar'ın kaldırılması istemişti. Bu yönde alınan karar, bazı araştırmacılar tarafından İzmir İktisat Kongresi'nin en önemli ekonomik kararı sayılmıştır.[68] Mustafa Kemal de Türkiye'nin Cumhurbaşkanı olarak, aynı doğrultuda, 1 Mart 1924 günü Meclisi Açış konuşmasında "Memleketin başında Kurun-u Vusta'nın (Orta Çağın) en insafsız belası olarak hâlâ musallat duran aşarın ilgasını Meclisi Ali'ye teklif edebilecek bir seviyeyi maliyeye, Cumhuriyet idaresinin bir senede vasıl olması, cidden şayanı memnuniyet ve şükrandır" demektedir.[69]

67 Türk, İ. (1982) "Atatürk ve Türk Mali Sistemi", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s.16

68 Kırkpınar, K. (1992) "Aşar Vergi Sisteminin Kaldırılışı" Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Vol. 1(2), s.105

69 Akalın, G. (2008) *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, T.C. Maliye Bakanlığı, Ankara, s.39

Bu konuşmadaki irade beyanının neticesinde, 17 Şubat 1925 tarihinde Meclis, Aşar'ı oybirliği ile kaldırmıştır.[70] 1925 yılında Aşar vergisinin kaldırılmasıyla, tarım sektörü için en büyük vergi indirimi sağlanmıştır. Bu vergi kaldırıldığında 1925 mali yılı genel bütçe gelirlerinin yüzde 25'ini, vergi gelirlerinin ise yüzde 50'sini sağlıyordu.[71] Söz konusu gelişmeyle birlikte, tarımı geleneksel bir biçimde vergilendiren yaklaşım sona ermiştir. Ayni bir vergi olan Aşar, köylerdeki feodal kalıntıların korunmasına yardımcı oluyordu. Söz konusu verginin yerine tarımda gerçekleştirilen üretim değerinin yüzde 8'i ila 10'u ölçüsünde yer alan parasal vergi getirilmiştir.[72] Böylece bir yandan "mütegallibe" sınıfını besleyen iltizam sistemi tarihe karışıyor, bir yandan "gayrısafi ürün" üzerinden alındığı için çağdaş vergi tekniğine aykırı bir vergiden kurtulunuyordu.[73] Söz konusu gelişme üretimleri kendi tüketimlerini aşağı yukarı ancak karşılayan geleneksel-geçimlik topraklarda tarım yapan çiftçi ailelerinin üzerindeki vergi yükünü kâğıt üzerinde büyük ölçüde hafifletiyordu.[74] Bununla birlikte, bu verginin ilk zamanlarda etkin olmayışı küçük üreticilerin zararına bir durum yaratmasına sebep olmuş, tarımsal üretimi bir miktar olumsuz etkilemiştir.[75]

Aşar'ın kaldırılması, yeni vergi konularının bulunmasını gerektirmiştir. Bu verginin lağvedilmesiyle tarımsal kesim dolaysız vergi kapsamı dışında bırakılınca, şeker, gazyağı gibi temel tüketim maddeleri üzerindeki dolaylı vergiler önem kazanmıştır. Bu vergi yükünü kentli emekçi-tüketici kesimler ile pazarla ilişki içinde bulunan kırsal kesimlerin ödemesi öngörülüyordu. Aşarın kaldırılmasıyla genel olarak vergi yükü kırsal kesimden kente kaydırılmış oluyordu. Kırsal kesim dolaylı vergilerin yükünü söz konusu malların tüketimindeki payı oranında taşıyacaktı.[76]

Yine aşar yerine yeni vergiler bulunması bağlamında temettü vergisinin konusunun genişletilerek kazanç vergisine dönüştürülmesi gündeme gelmiştir. Aşar'ın kaldırıl-

70 Kırkpınar, K. (1992) "Aşar Vergi Sisteminin Kaldırılışı" Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Vol. 1(2), s.116

71 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.14

72 Rozaliyev, Y.N. (1978) *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, Onur, Ankara, s.26

73 Kazgan, G. (1999) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.67

74 Tezel, Y.S. (2002) *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)* Tarih Vakfı Yurt, İstanbul, s.373

75 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.55

76 Komisyon (2005) "Köylü 'Aşar' Yükünden Kurtuldu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.68

ması üzerine ticaret ve sanayi sektörünün vergi yükü artırılmıştır.[77] Yapısı itibarıyla temettü vergisi, ticari ve sınai kazançları vergilendiriyor, vergi tarhı kârına ve götürü usule dayanıyordu. Temettü vergisinin gelir esnekliği düşüktü ve matrahı donmuştu. Bu nedenle Türk vergi sisteminin batı ülkelerinde uygulanan gelir vergisine yaklaştırılması gündeme gelmiştir.[78]

Hükümet 1920'lerde aşarın kaldırılması dışında, küçük üretici köylülerin yararına etkili uygulamalar ortaya koymamıştır. Devlet arazilerinin köylülere satılması yolunda 1925 yılında bir karar alındıysa da, bu karara ilişkin uygulama 1930'ların ortalarına değin oldukça sınırlı kalmıştır. 1927 ve 1929'da çıkarılan yasalarla topraksız köylülere toprak dağıtılmıştır. Ancak bu dağıtım yalnızca 22 bin yerli kırsal aileye dağıtılan, 37 bin hektarlık devlet arazisinden ibaret kalmıştır. Üstelik devlet, dağıttığı bu arazilerin yeni sahiplerinin elinde kalmasını sağlamakta zaman zaman güçlükler çekmiştir. Bunun nedenleri arasında, Türkiye'nin kadastrosunun yapılmamış olması, insanların maliklik iddialarını çoğu kez Osmanlı İmparatorluğu döneminde düzenlenmiş karışık belgelere dayanması, eski tapu kayıtlarının boşluklar ve belirsizliklerle dolu olması ve kadastrosu son derece iyi yapılmış İsviçre'den alınan yeni Medeni Kanun'un, güçlü ailelerin geniş araziler üzerindeki mülkiyet iddialarını tescil ettirmelerini son derece kolaylaştırmış olması sayılabilir. Bu nedenlerle, başlangıçta kendilerine Osmanlı devletinin sosyal ve siyasi mantığıyla zamanında geniş araziler verilmişler olmak üzere pek çok "ayan", "eşraf", "mütegallibe" ailesi, 1926 Medeni Kanunu'na dayanarak açtıkları davalarla, kendilerine hükümet tarafından arazi verilen "mübadil", "muhacir" ve "topraksız köylü"yü verilen arazilerden çıkartarak, bu arazilere sahip olmuşlardır.[79] Bu yüzden Cumhuriyet'in ilk on beş yılında devlete ait meralar dağıtılarak kırk milyon dönüm kadar azalmıştır fakat meradan toprak kazanımı sağlayanlar gerçekte topraksız köylüler değil, orta ve büyük mülk sahipleri olmuştur.[80] Bununla birlikte bu uygulama toprakta özel mülkiyetin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur.

77 Türk, İ. (1982) "Atatürk ve Türk Mali Sistemi", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s.18

78 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.14

79 Tezel, Y.S. (2002) *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)* Tarih Vakfı Yurt, İstanbul, s.375

80 Cem, İ. (1982) *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem, İstanbul, s.257

Emre Alkin'in yorumu: Vergiden kaçış yok. Bir vergi kalkıyorsa mutlaka yerine yenisi geliyordur. 1999 Depreminden sonra konan ve kalıcı hale gelen vergiler de var elbette. Kamu, harcamak mecburiyetindeyse ya da harcama iştahını dizginleyemiyorsa mutlaka bunu en başta vergi yoluyla finanse etmek isteyecektir. Halbuki vergilendirme ekonomik büyümeye katkısı açısından değerlendirilmesi gereken bir kalemdir. Ne kadar katma değer yaratılıyorsa o kadar fazla vergi toplanacaktır, doğal olarak. Ancak, kamu sabırsızdır. Katma değerin artmasını beklemez. Bu sebeple hedeflenen Milli Gelir büyüme hızına ulaşılmasa da hedeflenen vergi her zaman toplanacaktır. Cumhuriyet'in kuruluşunda vergi sisteminin çağdaş normlara uygun şekilde tasarlanması uygun bir davranış oldu. Ancak Ankara'nın vergileme anlayışında bugüne kadar fazla bir değişiklik olduğunu söyleyemem. Aynı gelir seviyesinde daha fazla vergi toplamak için uğraşırken, tasarrufların artacağını iddia eden maliye bürokratlarımız da oldu. Maalesef vergi konusunda Maliye ile Toplum arasında hiçbir zaman mutabakat sağlanamadı. "Ödemiyorsunuz, ondan yükseltiyoruz" çıkışına karşılık "yükselttiğiniz için ödeyemiyoruz" cevabı verildi. Bu sorunu kimsenin çözmeye niyeti yok. Belki iktidarlar vergilerin daha rahat anlaşılır ve daha rahat tahsil edilecek makul bir seviyeye indirilmesi düşüncesiyle yola çıkıyorlar. Ancak 92 yılda, 62 Hükümet kuran Türk Siyasetinin hiçbir zaman beklemeye tahammülü olmadı.

1.5. İlk Şeker Fabrikalarının Kuruluşu – 1926

Türkiye'nin 1923–1929 döneminde, sanayileşmeye ilişkin her adımda devletin öncü çabaları gözlenir. Bunun en büyük nedeni, o dönemde Türkiye'de henüz yeterince güçlü bir ulusal girişimci sınıfın ve sermayenin bulunmayışıdır. Devlet girişimci sınıfın güçsüzlüğünün farkında olduğundan, devlet eliyle işletmeler açmak yerine, özel sektörü güçlendirmeye ve teşvik etmeye yönelen bir siyaset izlemiş ve Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerde yapmak istemiş olduğu gibi bir ulusal burjuvazi yaratmaya çabalamıştır.[81]

Hükümet ülkenin önemli temel ihtiyaçlarından biri olan şeker üretimini artırmak ve iç tüketimi yerli üretimle karşılamak amacıyla 1925 yılında şeker fabrikalarının kurulması ile ilgili bir kanun çıkarmıştır. Bu kanunla yeni kurulacak şeker fabrikaları teşvik edilmek istenmiş ve bir dizi ayrıcalıklar getirilmiştir. Şeker Fabrikaları Kanunu ile getirilen teşvik uygulamaları 1927 tarihinde Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle genişletilmiştir.[82]

81 Korum, U. (1982) "1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayii ve İmalat Politikaları", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s.66

82 Hershlag, Z.Y. (1968) *Turkey, The Challenge of Growth*, Leiden-E.J. Brill, s.54

Şeker, on dokuzuncu yüzyılda şeker fabrikalarının kurulması ile endüstriyel bir ürüne dönüşmüş ve uluslararası ticarette önemli bir ürün haline gelmişti. Şeker fabrikalarının artması, şeker üretiminin de artmasına neden olmuş ancak üretimdeki artış talepten daha hızlı olduğu için, uluslararası rekabet de sertleşmişti.

Osmanlı İmparatorluğu da bu durumun farkına varmış ve şeker fabrikası kurabilmek için çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Şeker kamışı ve şeker pancarı üretimi için uygun iklim ve toprak özelliklerine sahip olan Osmanlı Devleti, şeker sanayinin gelişmesi için pek çok kişiye şeker fabrikası kurma imtiyazı vermiş fakat bir netice alamamıştır. Şeker fabrikası kurulması önündeki en büyük engel, şeker kamışı ve şeker pancarı tarımının Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaygın olmamasıydı. Trakya, Çukurova ve Erzurum gibi bölgelerde şeker kamışı ve şeker pancarı tohumları dağıtılarak deneme üretimleri yapılmış fakat bunlardan olumlu bir sonuç alınamamıştır. Şeker fabrikası kurulmasının önündeki bir diğer engel de, sermaye sorunuydu. Osmanlı devleti şeker fabrikası kuracak girişimcilere bazı imtiyazlar tanıyordu ancak sermaye konusunda herhangi bir taahhütte bulunmuyordu.[83] Tüm bu çabalar devam ederken, Osmanlı Devleti tükettiği şekerin tamamını ithal etmek zorunda kalmış, şeker üreten devletler Osmanlı pazarına hakim olmak için kıyasıya bir mücadelenin içine girmişlerdir.

Aslına bakılırsa, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde şeker temininde yaşanan sıkıntılar, şekerde dış devletlere olan bağımlılığı sona erdirmeye yönelik adımların atılmasına neden olmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte başlayan ekonomik seferberlikte, şeker sanayinin gelişmesi ve buna bağlı olarak şeker kamışı ve şeker pancarı tarımının yaygınlaştırılması, öncelik verilen konuların başında gelmiştir.[84] İzmir İktisat Kongresi sonunda alınan kararlardan bir olan 16'ıncı Maddede, "Memleketimizde pancar yetiştirilerek, şeker fabrikaları tesis ve ziraatta münavebe usulünün tevsii ve bu suretle hayvanatımızın ve hububatımızın ıslah ve çoğaltılması" gerektiği ifade edilmiştir.[85]

İktisat Kongresi'nde alınan kararlar çok geçmeden uygulamada kendisine yer bulmaya başlamış ve şeker fabrikalarının kuruluşunu teşvik etmek amacıyla bazı ya-

83 Karayaman, M. (2010) "Osmanlı Devleti'nde Şeker Fabrikası Kurma Teşebbüsleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Vol.25 (1), s.315

84 Karayaman, M. (2012) "Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Vol.28 (82), s.56

85 İnan, A. (1989) İzmir İktisat Kongresi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.30

sal düzenlemeler yapılmıştır. 25 Ocak 1925 tarihinde, Bakanlar Kurulu tarafından "601 Sayılı Şeker Fabrikalarının Tesisinin Teşvikine Dair Kanun Teklifi" hazırlanarak TBMM'ne sunulmuş ve 5 Nisan 1925 tarihinde yürürlüğe giren "Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyaz ve Muafiyet Kanunu" ile şeker fabrikası kuracak olanlara bazı kolaylıklar sağlanmıştır.[86]

Kurulacak şeker fabrikalarına, komşu beş il sınırını geçmemek şartıyla, 25 yıl süreli, fabrika tesis ve işletme imtiyazı verilmesi, yetiştirilen pancarlardan on yıl süre ile mahsulat-ı araziye vergisi alınmaması, temettü vergisinin şeker sanayinde çalışan işçilerden on sene süre ile alınmaması, hisse senetlerinin damga resminden muaf tutulması, kurulacak şeker fabrikasını dış rekabete karşı korumak için, üretilecek şekerin sekiz yıl istihlak vergisinden muaf tutulması, işletme malzemesi olarak kullanılan maden kömürü, linyit ve kireç taşı üretimi için işletilecek maden ocaklarının vergiden muaf tutulması, fabrika kurulması için gerekli arazinin bir hektardan beş hektara kadar olan kısmının devlet tarafından ücretsiz olarak verilmesi, şayet bu arazi şahsa ait ise istimlak kanununa göre istimlak edilmesi, fabrikanın ihtiyacı olan ham madde ve fabrika tarafından üretilen ürünün, devlet tarafından işletilen araçlarla üçte bir oranında ucuza taşınması gibi pek çok avantaj sağlayan bu kanunun yürürlüğe girmesinin ardından Alpullu ve Uşak şeker fabrikalarının temelleri atılmıştır.[87]

Türkiye'nin ilk şeker fabrikası Alpullu, 26 Kasım 1926'da Trakya'da hizmete açılmıştır.[88] Fabrika 2 milyon liraya mal olmuştur ve hissedarları arasındaki en büyük pay yüzde 68 ile Türkiye İş Bankası'na aittir. Yapımına Alpullu'dan önce başlanan Uşak Şeker Fabrikası ise 17 Aralık'ta açılmıştır ve yapımına özel kesimce başlanan ilk şeker fabrikasıdır. Fakat kısa süre sonra kamuya devredilmiştir.[89]

Aslında Türkiye'de şeker sanayinin ilk kuruluşunda sermaye tamamen özel sektöre aitti. Ancak fabrikaların kurulma aşamasından itibaren devlet önce kredilerle, daha sonra da fabrikalara ortak olarak bu sanayi kolunu desteklemiştir. Kuruluş sermayesinde devlet payı olmayan Uşak Şeker Fabrikası'nın, kuruluş yerinden de kaynakla-

86 Komisyon (2003) *Cumhuriyetin 80. Yılında Türk Şeker Sanayi*, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Ankara, s.10

87 Avcıoğlu, D. (1968) *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi, Ankara, s.183

88 Altun, Ş. (2008) *Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Mucizeleri*, Doğuş, İstanbul, s.20

89 Komisyon (2005) "İlk Şeker Fabrikaları: Alpullu ve Uşak", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.86

nan bazı sorunları nedeniyle, sürekli borçlanarak kısa sürede kapanma tehlikesinin belirmesi, bu sanayi kolunun kurulmasını teşvik eden devletin şirkete müdahalesini gerektirmiştir.[90] Nitekim Uşak Şeker Fabrikası'nın günde 500 ton pancar işleyerek senede 80 bin ton şeker üretmesi beklenirken, fabrikanın bu üretimi gerçekleştirme konusunda başarısız olarak zarar etmesiyle, fabrika 1931'de, borçlarına karşılık olarak Sanayi ve Maadin Bankası'na bırakılmıştır. Fabrika 1933'te Devlet Sanayi Ofisi'ne, daha sonra da Sümerbank'a devredilecektir. 1935'te Türkiye Şeker Fabrikaları TAŞ'ın kurulmasıyla Uşak ve Alpullu şeker fabrikaları bu kuruluşun bünyesinde yer almıştır.[91]

Uşak Şeker Fabrikası'nın bu duruma gelmesinin başlıca nedeni, böyle bir sanayiyi kuracak ve işletecek yeterli sermayenin, zamanın şartlarına göre bulunamamış olmasıdır. Fabrikanın kuruluşunda bir kısım masrafların kredilendirilmesine karşılık, kredilerin geri ödenme zamanı geldiğinde şirketin hâlâ kârâ geçememiş olması, işletmenin önünde aşılması gereken en büyük engeli oluşturmaktaydı. Uşak Şeker Fabrikası ile aynı zamanda kurulan Alpullu Şeker Fabrikası ise, fabrikayı kuran İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin kurucuları arasında Ziraat Bankası ile Türkiye İş Bankası gibi devlet ve özel sektör bankalarının bulunması nedeniyle hiçbir zaman Uşak Şeker Fabrikasının durumuna düşmemiş, devletin dolaylı ve dolaysız desteği ilk baştan itibaren sağlamıştır.[92]

1.6. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Kalan Borçların Belirlenmesi – 1928

Türkiye'nin Lozan görüşmelerinde karşılaştığı başlıca iki ekonomik sorundan birisi on dokuzuncu yüzyılda imzalanan ve Birinci Dünya Savaşı sırasında geçici olarak askıya alınan ticaret anlaşmalarının oluşturduğu serbest dış ticaret rejimi iken, diğeri, geri ödemeleri askıya alınmış olan Osmanlı dış borçlarının akıbetiydi. Daha önceki sayfalarda aktardığımız gibi, Lozan'da Türk hükümeti serbest düzenin 1930'a kadar sürdürülmesini kabul etmiş fakat karşılığında Osmanlı borçlarının geri ödemelerinin 1929 yılına değin ertelenmesini Avrupalı devletlere kabul ettirmişti.[93] Ayrıca Türk

90 Avcı, S. (1996) "Türk Şeker Sanayinin Kuruluş Ve Gelişmesinde Devletin Etkisi", İstanbul Üniversitesi *Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı 4, s.292

91 Komisyon (2005) "İlk Şeker Fabrikaları: Alpullu ve Uşak", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.86

92 Avcı, S. (1996) "Türk Şeker Sanayinin Kuruluş Ve Gelişmesinde Devletin Etkisi", İstanbul Üniversitesi *Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı 4, s.292, 293

93 Yenal, O. (2003) *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer, İstanbul, s.57

heyeti, Osmanlı borçlarının Trablusgarp ve Balkan savaşlarının sonucunda ve Lozan Antlaşması hükümlerince Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak almış devletler arasında anapara ve faizleri olmak üzere paylaştırılması konusunda da başarılı olmuştu.[94] Bu bağlamda taraflar ilke olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını elde etmiş yeni devletlerin topraklarının ortalama yıllık gelirlerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1910-1912 dönemindeki ortalama yıllık gelirine oranlanarak borçların paylaştırılmasını kabul etmiştir.[95] Bu ilke ilk görüşte uygulanması kolaymış gibi görünse de, gelirlerin herkesin kabul edebileceği bir yöntemle hesaplanabilmesindeki güçlükler yüzünden, alacaklılarla anlaşmaya ancak 1925 yılında varılabilmiştir. 1928 yılında, Lozan Anlaşması uyarınca Paris'te kurulan "Türkiye Dış Borçları Komisyonu"nda ödemelerin hangi şekilde yapılacağı konusunda bir sözleşme imzalanmıştır. Sözleşme ile alacaklıların haklarının korunması konusu kurulan bir karma meclise terk edilmiştir.[96] Anlaşmanın TBMM tarafından onaylanması da 1 Aralık 1928 tarihinde gerçekleşmiştir.

Anlaşmaya göre Türkiye, Osmanlı borçlarının 1912'den, yani Balkan Savaşı'ndan önceki kısmının yüzde 62'sini ve sonraki borçların da yüzde 76'sını kabul etmiştir. Böylece Türkiye 161,3 milyon altın lira olan borcun 107,5 milyon lirasını, yani yüzde 67'sini ödemeyi kabul ediyordu. İlk yıllar ana para ödemeleri 2 milyon lira olacak, daha sonra artarak 3,5 milyon liraya kadar çıkacaktı. Böylece geri ödemeler oldukça uzun bir süreye yayılmış oluyordu.

Ortaya çıkan borç yükünün 1929 yılı rakamları çerçevesinde milli gelire oranı yüzde 6,6, bütçeye oranı yüzde 46, faiz dahil yıllık toplam ödemelerin ihracat gelirine oranı yaklaşık yüzde 5, bütçeye oranı da yüzde 3'tü. Söz konusu borç yükünün beklenen-

94 Semiz, Y. & Akandere, O. (2002) "Sevr'den Lozan'a Düyun-ı Umumiye Meselesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:7, s.207

95 Özdemir, B. (2009) *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara Ticaret Odası, Ankara, s.113

96 Yavuz, A. (2009) "Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:20, s.208

den daha düşük olmasındaki en büyük etken, Osmanlı İmparatorluğu'ndan alacaklı olan ülkelerin Birinci Dünya Savaşı sırasında önemli bir enflasyona maruz kalmaları ve bu nedenle kendi para birimleri bağlamında elde edecekleri alacağın değerinin azalmasıydı.[97]

İlk ödeme yılı olan 1929'da Türkiye, ana para taksiti hariç, 1,5 milyon lira faiz karşılığı olarak ödemiştir. 1929 yılı aynı zamanda serbest ithalatın son yılı olduğundan ve genel beklenti gümrük vergilerinin önemli miktarda yükseleceği yönünde olduğundan, ithalatçılar stokçuluğa başvurmuşlar ve fazladan ithalat gerçekleştirmişlerdir.[98] Gerçekleştirilen bu fazladan alımlar yüzünden dış ticaret açığı bir yıl içerisinde tam iki kat artarak 49 milyon dolara yükselmiştir.[99] Anılan artış, Türk lirasıyla 1928'de gerçekleşen 50 milyon liralık dış ticaret açığının, 1929 yılında 101 milyon liraya sıçraması şeklinde gerçekleşmiştir.[100] Bu sırada Türk Lirası da yüzde 7 civarında değer yitirmiştir. Bir de tüm bunların üzerine 1929 Bunalımı eklenince, Türk hükümeti 1930 yılında ülke içinde yaşanan ekonomik ve mali zorluklar ve döviz sıkıntısı dolayısıyla taksitlerin ancak üçte birinin ödenmesinin kabul edilmesini, borçların inkarının hiçbir zaman düşünülmediğini, fakat alacaklıların 1928 sözleşmesinde uygun düzeltmeler yapılmasına rıza göstermesini talep etmiştir.[101]

Paris'te 1933 yılında yapılan ikinci bir anlaşmayla borç 86 milyon liraya indirilmiş ve bu miktarın 700 bin liralık taksitlerle ve yüzde 7,5'lik bir faizle 50 yıllık bir sürede ödenmesi kararlaştırılmıştır. Ödeme akçesi olarak da Fransız Frank'ı belirlenmiştir.[102] Ödemeler Fransız Frank'ının önemli ölçüde devalüe olması sonucu aynı yıl içerisinde 53,6 milyon liraya kadar inmiştir. 1938 yılına gelindiğinde ise Türkiye yeni bir taviz koparmayı başarmış ve ödemelerin döviz yerine kliring sistemi (mal karşılığı) aracılığıyla yapılması kararını aldırtmıştır.[103] Böylece borç ödemelerinin, Türkiye'nin ödemeler dengesine yaptığı olumsuz etki azaltılmıştır.

97 Komisyon (2005) "Osmanlı Borçlarının Tasfiyesi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.112

98 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.38

99 Pakdemirli, E. (1995) *Ekonomimizin Sayısal Görünümü, 1923'ten Günümüze*, Milliyet, İstanbul, s.155

100 Sönmez, M. (2004) İşte Eseriniz! 100 Göstergede Kurtuluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi, İletişim, İstanbul, s.124

101 Özdemir, B. (2009) *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara Ticaret Odası, Ankara, s.118

102 Yılmaz, F. (2003) *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar (Düyun-u Umumiye)*, Berikan, Ankara, s.

103 Yeniay, İ.H. (1964) *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.129

1943'te yapılan ödemelerin ardından Türkiye'nin geriye kalan borç miktarı 23 milyon liraydı. 1930'dan itibaren gerçekleşen dış ticaret fazlası sayesinde oluşan büyük döviz rezervinin ve Fransız Frank'ının savaş enflasyonu nedeniyle değer yitirmesinin yarattığı elverişli koşulları dikkate alan hükümet, 1943-1944 mali yılından itibaren borçları erken ödeyeceğini bildirdi ve son taksit 1954'te ödenerek Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan borçlardan kurtulması sağlandı.[104]

Burada anımsatılması gerekir ki, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan borçların geri ödenmesi konusunda en hassas ülke Türkiye olmuştur. Osmanlı'dan kalan borçların diğer yükümlüleri olan Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan gibi ülkeler kendi paylarına düşen borçlar için hemen hemen hiç ödeme yapmamışlardır.[105]

Emre Alkin'in notu: Borç ile ilgili paradigmalar yirmi birinci yüzyılda değişti. Eskiden borç alan kişiye ya da kuruma "makbul" gözüyle bakılmazdı. Bugün ise borçlanabilenler makbul olarak sayılıyor. Bir kişinin ya da kurumun herkese borç vermesi değil, herkesten borç alabilmesi marifet sayılıyor. Çünkü "borç almayı başarabiliyorsa, kredibilitesi yüksektir" deniyor. Aslında yüzyıllar geçse de hiç değişmeyen bir anlayış var: Hiçbir devlet ödemek için borç almaz. Yanlış okumadınız. Borçlara uygulanan faizler ve vadeler öyle bir hale geldi ki, borcu veren de alan da ana parayı unutmuş durumda. Faizleri ödemek yetiyor da artıyor bile.

Bu açılardan bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'nın borçlarını kabul etmesi hem iyi niyetli, hem de mantıklı olarak kabul edilmeli. Bu şekilde hem Osmanlı'ya borç verenlerin Türkiye Cumhuriyeti'ne de borç vermesi için zemin hazırlandı, hem de zaman içinde taksit taksit ufalacak bir borç için sorun çıkarmayıp, kredibilite imkanı kazanılmış oldu. Aslında ikisi de aynı kapıya çıkar. Hiç kimse bir devlete "borcunu hemen öde" diye baskı yapmamıştır. Yirminci yüzyılda borçları hızla ödeme gafletine düşen tek bir lider örneği olmuştur. O da Nikolay Çavuşesku. Başına neler geldiğini biliyoruz. "Borçları ödeyeceğim" deyip, fakirleşen halkın gözlerinin içine baka baka lüks hayat yaşamaya kalkması sonunu hazırladı diyebiliriz. Modern zamanlara ait en önemli derslerden biri de bence budur.

104 Eğilmez, M. (2011) "Osmanlı'dan Devraldığımız Borçlar", http://www.mahfiegilmez.com/2011/12/osmanlidan-devraldigimiz-borclar.html (Erişim, 08.05.2013)

105 Komisyon (2005) "Osmanlı Borçlarının Tasfiyesi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.112

1.7. Galata Borsası'nın Sonu – 1929

Osmanlı'da Tahvilat Borsası'nın kurulması ve gelişmesi, Galata'da faaliyet gösteren azınlıkların ticari faaliyetleri sayesinde gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nde Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlar, özellikle İstanbul Galata'da bankerlik yaparak, para işlemlerinin yönünü belirlemişlerdir. Osmanlı Devleti'nde borsanın kurulmasını zorlayan en önemli etmenlerden birisi, Avrupa borsalarının gösterdiği hızlı gelişmedir. Avrupa'da sanayi devrimi sonrasında hızla gelişen ticaret, şirketleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Avrupa'da kurulan anonim şirketlerin çıkardığı hisse senedi ve tahvillerin, sarraflar aracılığıyla imparatorluğun merkezi ve önemli şehirlerinde dolaşması ve alınıp satılmasının yanında, Kırım Savaşı ile birlikte dış piyasalardan sağlanan borçların tahvillerinin Avrupa'nın önemli piyasalarında kote edilmesi, Osmanlı'da borsanın kurulmasını tetiklemiştir.[106]

Galata Borsası, Rum bankerlerin İstanbul'da "Sefurya" adını verdikleri bir esnaf loncası olarak örgütlenmiş ve bu loncaya ait bir nizamname aracılığıyla yönetilmeye başlanmıştır.[107] Galata Borsası simsarları, azınlıklar ve yabancılardan oluşmaktaydı. İşlem dili olarak Rumca ya da Fransızca kullanılıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın ilk iki yılında Alman ve Osmanlı (Çanakkale) zaferleri, tahvil değerlerinde büyük artışlar yarattığı için, borsa kazanç kaynağı olmuştu. Fakat savaşın ibresi terse döndüğünde, tahvil değerlerindeki düşüş, Osmanlı lirasının değerindeki düşüşle birleşti ve Osmanlı halkı fakir düştü. İttihat ve Terakki hükümeti spekülatörlerin oyunlarına sınırlamalar getirmeye çalışsa da bu konuda başarılı olamadı.[108] Borsa tehlikeli bir hal aldı.

Birinci Dünya Savaşı'nın bitse de Kurtuluş Savaşı sırasında Osmanlı lirasının değerini düşüren kambiyo spekülasyonları devam ediyordu. Hatta şiddeti de artmıştı. Yunan ordusunun Anadolu'da ilerlediği dönemde kambiyo borsası, Rumların ve Yunanlıların mülk edinmelerini ucuzlaştıran bir araca dönüşmüştü. Geçim sıkıntısına düşen Müslüman Türk halk, mülkünü elden çıkarmak zorunda kalıyor, Rumlar ve Yunanlılar ise Atina Bankası'nın verdiği kredileri kullanarak, değeri düşen Osmanlı lirasıyla bu mülkleri satın alıyorlardı. Bu durum yalnızca ekonomik bir kayba

106 Köse, M. (2001) "Osmanlı'da Borsa ve Galata Bankerlerinin Devletin Mali Yapısındaki Yeri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 18, s. 236

107 Koraltürk, M. (1999) "Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme. İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu", *Osmanlı*, 3. Cilt, İktisat, Ankara, s.446

108 Kazgan, G. (2002) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.50, 51

değil, aynı zamanda siyasal bir soruna da yol açıyordu. Zira dönemin ünlü "Wilson İlkeleri" bağlamında, ancak mülk sahibi olanlar o toprağın sahibi sayılıyordu.[109] Yani geleneksel savaşın yanı sıra, borsa hareketleri aracılığıyla devam eden gayri nizami bir savaşla da toprak kaybı söz konusuydu.

Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlandırılmasının hemen ardından, Galata Borsası, 1923 yılında Ankara Hükümeti'nin denetimine girmiştir. Hükümet 22 Ağustos 1923 tarihinde Borsa nizamnamesini yürürlüğe koymuştur.[110] Türk Lirası üzerindeki spekülasyonlar yasaklanmıştır.[111] Günün şartları gereği, ekonominin ulusallaştırılması projesi bağlamında, Borsa üyeleri olan acente, simsar ve coberlere (aracılara) Türk uyruklu olma şartı getirilmiştir. Borsa memur ve hizmetlilerinin, Meclis'in gösterdiği adaylar arasından, borsa komiserinin onayı ve Maliye Bakanlığı'nın kararı ile atanması sağlanmıştır.[112]

Hükümet merkezinin Ankara'ya nakli, azınlıklardan ve yabancılardan oluşan uzman borsacıların devre dışı bırakılması, Osmanlı borçları üzerindeki belirsizlik ve Türk hükümetinin gümrük rejiminin serbest olmasına karşın uyguladığı kambiyo kontrolü, borsanın eski cazibesinin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Hükümet tarafından 1929 yılında çıkarılan Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu'na, bir de 1929 bunalımı eklenince ve bu bunalım neticesinde tüm dünya borsaları çökünce, Galata Borsa'sı daha fazla dayanamayarak, sahneden çekilmiştir.[113]

Emre Alkin'in notu: 1990'larda "Gelişmekte olan ülkelere bir tane 100.000 kişilik stadyum bir de borsa vereceksiniz ki oyalansınlar" diyen bir Amerikalı yatırımcı tanıdım. Bu cümleyi ne kadar alaycı bulsam da, hak vermeden duramıyorum. Çünkü, sadece Türkiye değil, gelişmeden çok büyümekten hoşlanan her ülkede, zenginleşme modeli çarpık olmuştur. "Yaratmak" değil "tüketmek", hak etmek değil "elde etmek" daha önemlidir bu ülkelerde. Gelişimini tamamlamamış ülkenin vatandaşında sabır yoktur. Gelişme, değer yaratmak ve yenilik yapmak ciddi sabır

109 Kazgan, G. (2002) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.51

110 Beşirli, M. (2009) "Osmanlı'da Borsa: Dersaadet Tahvilat Borsası'ndan Esham Ve Tahvilat Borsası'na Yeni Düzenleme Girişimleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol.19 (1), s.193

111 Kazgan, G. (2002) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.51

112 Beşirli, M. (2009) "Osmanlı'da Borsa: Dersaadet Tahvilat Borsası'ndan Esham Ve Tahvilat Borsası'na Yeni Düzenleme Girişimleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol.19 (1), s.193

113 Kazgan, H. (1983) "İstanbul Borsası", *Ekonomi Ansiklopedisi*, Paymaş, İstanbul, s.652

isteyen ve uzun vadede kazandıran faaliyetlerdir. Gelişmekte olanlar uzun vadeli faaliyetlerden hoşlanmazlar. İktidarlar da bu sebeple sık sık değişir. İstikrar yoktur. Hisse senedi piyasaları kısa yoldan zengin olma hayali taşıyan herkesi cezbeder. Bu sebeple Borsalar revaçtadır.

Birçok uzman hisse senedi piyasalarının bu ülkelerde derinleşememesini "borsa geleneği" olmamasına bağlar. Ancak bu önermenin bir geçerliliği bana göre yoktur. Çünkü Latin Amerika dahil birçok gelişmekte olan bölgede hisse senedi ve borçlanma piyasalarının tarihi 200 yıldan bile geriye gider. Bu durumda gelişmekte olan ülkelerdeki volatilite ve sığlık sorununu "gelenekselleşememe" iddiasına bağlamak yanlış olacaktır.

İşin doğrusu bu ülkelerde ulusal para cinsinden varlıklara güven yoktur. Çok sık kriz yaşarlar ve Dolar karşısında ulusal para cinsinden tüm aktifler değer kaybeder. Sadece yerli değil yabancı yatırımcı da zarar gördüğü için fazla para bağlamadan yapılan işlemler oynaklığı artırır. Yalın Alpay'ın yukarıda bahsettiği gibi sığ piyasalarda manipülasyon ihtimali artar. Bu arada spekülasyon ile manipülasyonu birbirine karıştırmamak gerekir. İlki aşırı fiyat oluşumlarının önüne geçen bir hareket yaratır diğeri ise suni piyasa oluşturarak yanıltıcı şartlar yaratır. O zamanlarda da bu ikisi birbirine karıştırıldığı için, bugünkü gibi kurunun yanında yaşı da yakmışlar desek yanlış olmaz.

1.8. Büyük Buhran - 1929

Dünya iki dünya savaşı arasında, üç büyük ekonomik durgunluk ve daralma yaşamıştır. Bunlar arasında dünya üzerindeki yaygınlığı, şiddeti ve sonuçları açısından en sarsıcı olanı, 1929 yılında yaşanılan Büyük Buhran'dır. Çoğu ekonomist ve araştırmacı, Büyük Buhran'ın yalnızca bu dönemin değil, tüm dünya kapitalizminin tarihinde yaşanılanlar arasındaki en büyük bunalım olduğu konusunda hemfikirdir.[114]

Büyük Bunalım, ilk olarak ABD'de ortaya çıkmıştır. ABD, o yıllarda dünyanın en kuvvetli ve en gözde ekonomisidir. Baş döndürücü bir teknoloji ve üretim patlaması yaşanan bu dönemde otomotivden, enerjiye kadar akla gelebilecek her sektörden, her gün yeni bir buluşun haberi gelmektedir. Sanayiciler kazançlarını yeni fabrikalara, yeni makinelere, yeni işçilere yatırmaktadır. Ücretler artmış, tüketim de aynı orantıda yükselmiş, önemli bir refah ortamı sağlanmıştır.

114 Robbins, L. (1971) *The Great Depression*, Books For Libraries Press, New York, s.11

Daha 1900 yılında İngiltere'nin ancak dörtte üçü kadarlık bir kişi başı ortalama gelir düzeyine sahip olan ABD, 1913'e gelindiğinde İngiltere'deki ortalama gelirin yüzde 24 oranında üzerine çıkmıştır. Aynı yıl ABD'de işçi başına düşen makine, donanım ve işyeri varlığı, İngiltere'nin üç katından fazladır. İşçi başına verimde dünyada en yüksek düzeyini yakalayan ABD, tek başına dünya üretiminin yüzde 42'sini gerçekleştirmektedir.[115] Aynı zamanda, Avrupa başta olmak üzere, tüm dünyaya kredi sağlamaktadır. İşte böyle bir ekonomide borsanın da büyük bir çıkış sağladığı görülür.

ABD'de 1921 ile buhranın meydana geldiği 1929 yılı arasındaki dönemde sanayi alanında gelişmelerin ardından oluşan hisse senetlerindeki spekülasyon ekonomideki canlılığa katkıda bulunmuştur.[116] Fakat spekülatif hareketlerin aşırı seviyelere gelmesiyle birlikte New York Hisse Senedi Borsası'nda gerçeklerle bağlantıyı kopmuş, fiyat balonları oluşmuştur.Bu balon etkisinin bitmesiyle başlayan satışlar, önce borsaların ardından da bankaların çöküşünü getirmiş ve dünyayı fonlayan ABD'nin ekonomisinin tepe taklak olmasına yol açmıştır.[117] ABD'de kriz döneminde yaşanan daralma sanayi üretimini yüzde 50 oranında geriletecek kadar sert olmuştur ve bir domino etkisi yaratarak tüm dünyaya yayılmıştır.[118]

115 Berend, I.T. (2013) *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*, (çev. Çağlayan, S.), Türkiye İş Bankası, İstanbul, s.54, 55

116 Buluş, A. & Kabaklarlı, E. (2010) "1929 Ekonomik Buhranı ile Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Vol.13 (19), s.2

117 Kazgan, G. (2005) *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.44

118 Evans, P. & Hasan, I. & Tallman, E.W. (2004) "Monetary Explanations of theGreat Depression: A Selective Survey of Empirical Evidence", *Federal Reserve Bank of Atlanta Economic Review*, s.1

Bu bunalım karşısında pek çok ülkenin korumacı önlemler almaya gitmesi, dünya ticaretinin hızla daralmasına ve ekonomik gelişmenin duraklamasına yol açmıştır. Bu süreçte ABD'den yüklü borçlar alan ülkeler, borçlarını ödeyemeyecek hale düşmüşler ve kriz yüzünden yeni borçlar da edinememişlerdir. Bunalım uzun sürünce, 1931 yılında dünya dış ticaretinin dayanağı olan uluslararası altın sistemi çökmüştür. 1932 yılına gelindiğinde ise ABD'nin ithalatı da ihracatı da yüzde 70 oranında gerilemiştir.[119] Ülkenin üretimi yarı yarıya düşmüş, 90 bin işyeri ve yüzlerce banka iflas etmiş, 15 milyon insan işsiz kalmıştır.[120] Avrupa'da ise 1929 yılında 58 milyar dolar olan ticaret hacmi 1935'e gelindiğinde 21 milyar dolara gerilemiştir ve 20 milyon Avrupalı işsiz kalmıştır.[121]

1929 Bunalımı ortaya çıktığında, Türkiye küresel bunalımın yanı sıra, kendi ekonomik bunalımlarıyla boğuşmaktaydı. Zira 1929, Lozan Antlaşması gereği Türkiye'nin gümrük vergisi oranlarını değiştirebilme yetkisine yeniden kavuştuğu yıldı. Hükümetin gümrük vergilerini yükselteceği yönündeki beklentiler ithalatın vergi yükselmesi öncesinde patlamasına yol açmıştı. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye'ye miras kalan borçların ilk ödemesi de 1929 yılında başlıyordu. Demiryollarının devletleştirilmesi için ilk ödemelerin de bu yılda yapılacak olması, Türkiye'yi büyük bir ödeme yükü altında bırakıyordu ve bu durum ülkeyi önemli miktarda döviz arayışına itiyordu.[122] Türkiye'nin en önemli döviz kaynağı tarımsal ürün ihracatıydı. Oysa 1929 Bunalımı en büyük darbelerden birisini tarımsal ürünlerin fiyatlarına vurmuştu. Buhranla birlikte dünyada temel tarımsal malların bileşik fiyat ortalaması yaklaşık yüzde 30 oranında düşmüştü.[123] Yani Türkiye'nin döviz ihtiyacı artarken, kazandığı döviz miktarı azalıyordu. Türkiye'nin oluşan döviz talebini yabancı sermaye çekerek doyurması da mümkün görünmüyordu zira 1930 yılının rakamlarıyla dünyadaki net sermaye ihracatı yüzde 85 azalmış ve 363 milyon dolar gibi çok düşük bir seviyeye inmişti.[124]

119 Hobsbawm, E. (1996) *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, (çev. Alogan, Y.), Sarmal, İstanbul, s.119

120 Komisyon (2005) "Ekonomik Bunalım Türkiye'yi de Sarstı", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.128

121 Berend, I.T. (2013) *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*, (çev. Çağlayan, S.), Türkiye İş Bankası, İstanbul, s.85

122 Komisyon (2005) "Ekonomik Bunalım Türkiye'yi de Sarstı", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.128

123 Berend, I.T. (2013) *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*, (çev. Çağlayan, S.), Türkiye İş Bankası, İstanbul, s.83

124 Aldcroft, D.H. (1978) *From Versailles to Wall Street 1919-1929*, University of California Press, Berkeley, s.263, 264

Türkiye'de değişen küresel fiyatlar sonucu, hububat üretimi kısmen artış gösterse de, hububat dışı ürünlerde, özellikle tütün ve üzümde üretim büyük oranda düşmüştür. Buhranın başladığı 1929 yılı ile 1933 yılı arasında buğday fiyatları yüzde 76, pamuk fiyatları ise yüzde 70 oranında gerilemiştir. Tütün ve yün fiyatlarındaki düşüş yüzde 50 olmuştur.[125] Ülke ihracatının çok büyük bir kısmı yalnızca birkaç tarımsal üründen oluştuğu için, (toplam ihracatın yüzde 36'sını tütün, yüzde 32'sini ise kuru meyveler sağlamaktaydı) dış ticaret hadlerindeki düşüş, tarımsal üreticilerin ihracat gelirlerini önemli ölçüde azaltmıştır.

Anapara ve faiz borçları ise, taşımacılık ve paketleme gibi üretim maliyetleri dış ticaret hadlerindeki düşmeye bağlı olarak arttırmıştır. Ülke içinde tarımsal malların sanayi malları cinsinden alım gücünün giderek zayıflaması yüzünden tarım tam bir çöküntüye girmiştir. Küresel bazda belirginlik kazanan hammadde ve tarım ürünleri fiyatlarındaki düşüşler dış ticaret hadlerini hızla Türkiye'nin aleyhine çevirmiştir.[126] Bu durum hem ihraç mallarından hazineye sağlanan geliri ciddi bir şekilde azaltmıştır hem de ekim alanlarının kısılmasına ve tarımsal üretimin düşmesine yol açmıştır.[127] Bu şartlar altında 1929 yılında Türkiye'nin ihracatı yüzde 10 düşerken ithalatı yüzde 100 artınca, Türk parası yabancı paralar karşısındaki hızla değer kaybına uğramıştır. Türk Lirası'nın değerindeki bu düşüş, hükümet çevrelerini ağır bir "para buhranı"nından söz etmeye yöneltecek ve bir yıl içerisinde dış ticaret ve kambiyo rejimlerinde ilk ciddi devlet müdahalelerine zemin hazırlayacaktır.

Böylece 1929 Buhranı, Türkiye'nin ekonomi politikalarını 1930'lardan itibaren yeni bir doğrultuya sürükleyecek etki ve dürtülerin önemli bir bölümünü oluşturmuştur.[128] Yaresimos'un yorumuyla, 1930'ların sanayileşme hareketi ve devletçilik ideolojisi kesinlikle bürokrasinin yüksek düzeydeki çevrelerinde veya ulusçu devrimin "kadro"ları içinde düşünülüp tartışılarak verilmiş bir kararın sonucu değildir ve 1929 Buhranı'nın yeniden biçim verdiği günün koşullarının yarattığı zorunluluklardan ve kendisini giderek devlet aygıtına benimseten bir eğilim olmuştur.[129] Yerel ve küre-

125 Rozaliyev, Y.N. (1978) *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, Onur, Ankara, s.72

126 Kazgan, G. (2005) *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.44, 45

127 Rozaliyev, Y.N. (1978) *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, Onur, Ankara, s.72, 73

128 Boratav, K. (1997) "İktisat Tarihi", Çağdaş Türkiye 1908-1980 (ed. Akşin, S.), Cem, İstanbul, s.286

129 Yaresimos, S. (1980) *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem, İstanbul, s.687

sel ekonomik bunalımlar nedeniyle Türkiye'de ulusal girişimci yaratmak amacıyla izlenen politikanın işlememesi üzerine devletçilik Türkiye'de resmi siyaset haline dönüşmüştür.[130]

Türkiye'deki ithalatçıların, 1929'da gerçekleştirdikleri stoklama amaçlı ithalat, dünyanın ekonomik buhrana girmesiyle birlikte düşen fiyatlar sebebiyle, iflaslara yol açmıştır. Sonraları bu duruma ithal malları satan firmaların, ithalat kısılınca satacak mal bulamaması eklenmiştir.[131] Azalan satın alma gücü de stokların erimesine izin vermemiştir.

Tarım, madencilik, ticaret sektörleri ile yabancı bankalardan oluşan dış ticaret odaklı kesimler bu bunalımdan özellikle etkilenmişlerdir. Türk köylüsü doğrudan doğruya ürünlerini ihraç edemediği için, buhran ilk aşamada tüccarları da etkilemiş fakat tüccarlar krizden etkilendikleri ölçüde ürünü, üreticiden daha ucuza alma yoluna gitmişlerdir. Bu nedenle de köylünün eline yaşamlarını sürdürebileceklerinden daha az miktarda kazanç geçmiştir. Borçlanmak zorunda kalan köylüler durumları düzelmediği için, borçlarını ödeyemez hale gelmişlerdir. Bu da köylülerin birikmiş servetlerinin ellerinden çıkmasına neden olmuştur.[132]

Bir başka borçlu sınıf olan ithalatçılar ise, küresel bir krizi öngörmedikleri için satın aldıkları yabancı ürünleri kısa vadeli borç ile finanse etmişler ve bu borçların Türk Lirası değerlerinin büyümesi yüzünden, sık sık iflas tehdidi ile karşılaşmışlar ya da iflas etmişlerdir. 1929-1933 yılları arasında iç ticaret hadleri yüzde 52 oranında düşmüştür.[133]

Türkiye'nin krizden çıkabilmek için izlediği siyaset, gelişmekte olan diğer ülkelerden çeşitli farklılıklar göstermiştir. Bu dönemde korumacı bir siyaset izlemeye başlayan Türkiye, dış ticaret ve döviz üzerinde devlet denetimini arttırmıştır. Bir yandan ithalata miktar kısıtlamaları getirilirken, diğer yandan da gümrük vergileri yükseltilmiştir. Böylece, ithalat üzerindeki tüm vergilerin oranı 1929'da yüzde 26 iken, 1930'da yüzde 38'e yükselmiştir.

130 Kazgan, G. (2002) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.57
131 Saka, R. (1933) *Sermaye ve Kredi Hareketleri*, Tecelli Matbaası, İstanbul, s.32, 33
132 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.26
133 A.g.e.

Gümrük tarifeleri tüm ithal malları için standart değildi. Yeni spesifik tarifede tüm tarım makineleri, araç gereçleri gümrükten muaf tutulmuştur. Ulaştırma araçları ve Türkiye'de üretilmeyen sanayi hammaddeleri üzerindeki spesifik oranlar da 1929 fiyatlarına göre oldukça düşüktü. Buna karşılık, iplik, kumaş, gıda maddeleri, deri ağaç ürünleri, çimento gibi yerli sanayileri gelişmekte olan malların ithalatında ve nihai tüketim malları ithalatında, nominal vergi oranları oldukça yüksek saptanmıştır. Böylece hükümet, gümrük tarifelerini bir yandan yerli sanayiyi korumak, öte yandan ithal malı tüketimini caydırarak döviz tasarrufu sağlamak için kullanacağını göstermiştir.[134] Bunun sonucunda Türkiye bir yandan ihracatını ithalatının üzerine çıkarırken, diğer yandan da dış ticaretin milli gelir içindeki payını düşürmeye yönelmiştir. 1929-1933 yılları arası Türkiye uyguladığı bu siyaset sayesinde yılda ortalama yüzde 7,5'lik bir büyüme yakalayacaktır. Oysa aynı dönemde Türkiye gibi gelişmekte olan Latin Amerika ülkeleri yıllık ortalamada yüzde 14'lere varan bir küçülmeyle yüzleşmişlerdir.[135]

Emre Alkin'in notu: "Amerikalılar neden korkar" diye sorsanız, hiç düşünmeden cevap verebilirim: "Durgunluk ve resesyondan". Büyük Buhran' dan sonra yaşanan irili ufaklı krizlerde bugüne kadar milyonlarca insan işsiz kalmış ve ellerinde ne varsa, yok pahasına satmışlardır. Amerikalılar bu sebeple "yarın" endişesiyle yaşarlar. Enflasyonla ilgilenmezler. Büyüme hızı ve istihdam odaklıdırlar.

"Almanlar neden korkar" diye sorarsanız, buna da hemen cevap verebilirim: "Enflasyondan". Bu kitaba ilham veren Cumhuriyet'in kuruluşundan sadece iki yıl önce bugünkü dostlarımız Yunanlıları, Sakarya Irmağından İzmir'e doğru kovalarken, Almanya hiperenflasyon yaşıyordu. Her saat para basılıyor ve "Reich Mark" Amerikan Doları'na karşı adeta paçavraya dönüşüyordu. Öyle ki, bir ara 1 Dolar, 4 Trilyon 300 Milyar Reich Mark'a eşit hale geldi. Evimizde anı olsun diye sakladığımız ve üzerinde "50 Milliarden" diye yazan bir banknot vardı. Sonradan öğrendim ki bunlardan bir el arabasına sığan kadarıyla ekmek alınabiliyormuş. Almanlar o gün de, bugün de enflasyondan korkarlar ve para arzındaki genişlemeleri "tehdit" olarak algılarlar.

134 Şahin, H. (1998) *Türkiye Ekonomisi,* Ezgi, Bursa, s.36

135 Komisyon (2005) "Ekonomik Bunalım Türkiye'yi de Sarstı", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940,* Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.128

Peki, Türkler neden korkar? Tabii ki "hiçbir şeyden". Çünkü Türk insanının ne aklında, ne de genlerinde herhangi bir ekonomik kriz ile ilgili hafıza ya da refleks mevcut değildir. Yani unutmuştur. Hatırlamamaktadır. Yalın Alpay'ın kaleminden okuduğumuz zorluklar yaşanmıştır. Ancak "haydi gelmiş geçmiş olsun" diye bakılmıştır. Latin Amerika'da da aynı durum yaşanır. Yaşamadıkları kriz kalmamıştır ama hatırlamazlar. Bizim gibi ülkelerde vatandaş sadece bir şeyden çekinir: Gözünü kestirdiği malı başkasının satın almasından. İşte buna dayanamaz, çok üzülür. Hatta bunun için herkesi üzebilir. İşte bizim gibi ülkelerde kriz budur.

2

DEVLETÇİLİK 1930-1939

1930–1939 yıllarında uygulamaya konulan ekonomi politikalarının iki temel özelliği öne çıkmaktadır. Bunlar korumacılık ve devletçiliktir. Söz konusu dönemde korumacılık ve devletçilik aracılığıyla yerel bir sanayinin inşa edilmesi ve bu sanayinin ithal ikameci bir şekilde temel tüketim maddelerini üretmesi amaçlanmıştır. Böylece Türkiye, dünyadaki küresel 1929 Buhranı'nı izleyen on yıllık süre çerçevesinde devlet eliyle ulusal bir sanayileşme denemesine girişmiş ve 1908 yılından 1929'a kadar süregelen dışa açıklık politikası, Türkiye'nin çeşitli anlaşmalar sonucu ekonomi politikalarında serbest davranmasını engelleyen maddelerin kısmen ortadan kalkmasıyla yeni bir yapılanmaya yelken açmıştır.[136] Devletçilik odaklı yönetim bağlamında merkezi planlamaların da yapıldığı bu dönemde ardı ardına iki sanayi planı yürürlüğe konulmuştur.[137] Demiryolları, limanlar ve madenler devletleştirilmiştir.[138]

136 Züngün, D. (2012) "An Analysis on Export-Oriented Growth Model: Based on Turkish Manufacturing", *Risk in Contemporary Economy*, Vol.1 (1), s.17

137 Karakaya, E. (2012) "Reconstructıon of Anatolia for The Construction of Nation-State: Roles Attained to Ankara And İzmir", *15th International Planning History Society Conference*, Bildiri, Sao Paulo

138 Ucuzsatar, N.U (2002) "The Dissolution of the Ottoman Empire and the Foundation of Modern Turkey Under the Leadership of Mustafa Kemal Atatürk", *Journal of Istanbul Kültür University*, Sayı:2, s.65

Emre Alkin'in notu: Çok iyi hatırlıyorum; "Keynesyen İktisat Çökerken" diye kitap yazan hocalarımız vardı. Ekonomiye devlet müdahalesini teorik olarak da meşru kılan Keynes'in fikirleri hiçbir zaman ölmedi. Hatta devletçiliği ilk defa en derli toplu şekilde ortaya koyan Alman asıllı olup sonra Amerikanlaşan Frederic List'in yaklaşımlarını eli ayağı düzgün bir teoriye çevirmiş bile diyebiliriz. En azından bana öyle geliyor. Konuya dönersek, Türkiye Cumhuriyeti kurulurken Devletçilik bir prensipten öte zorunluluktu. Ortada bir Türk sermaye eliti yoktu ve ekonomik birimlerin tek merkezden yönetilmesi gerekiyordu. Devletleştirme aynı zamanda düzgün bir sanayi ve ticaret envanterinin çıkarılmasına yardımcı oldu. Eksikler tespit edildi, planlama doğru yapıldı.

Ekonomiye devletin müdahalesiyle "devletçiliğin" karıştırılmaması gerekiyor. ABD'de Obama döneminde, kamu harcamaları milli gelirin yüzde 25'ine ulaştı. Bu oran İkinci Dünya Savaşı'ndaki oranla aynı. ABD'de benimsenen devletçilik mi? Elbette hayır. Ancak devlet müdahalesiyle Keynes'in bahsettiği dengeye gelmek için uğraşıldı. Keynes'e göre ekonominin dengeye kavuşması için "tam istihdama" gerek yoktu. Eksik istihdamda da pekala dengeye gelebilirdi. Öyle de oluyor zaten.

Keynesyen İktisatı "çökertmeye" çalışanların haklı olduğu nokta belki de şuydu: Ekonomilerde özel sektörün ağırlığı o kadar yüksek ki, kamu harcamaları yoluyla ya da para arzını genişleterek büyümeyi artırmak her zaman mümkün olmuyor. ABD bu tecrübeyi yaşadı. Bu sebeple FED artık parasal genişlemeye gitmek istemiyor. Bu sebeple faizi yükseltmek için fırsat kollarken, parasal tabanı daraltmaya çalışıyor. Devlet de kamu harcamalarının Milli Gelire oranını makul seviyelere çekmiş durumda. Net olarak şunu söyleyebilirim: Yirminci yüzyılda, hem devletçilik hem de devletin ekonomiye müdahalesi belki işe yarıyordu. Ancak yirmi birinci yüzyılda piyasaların düzelmesi için devletten beklenen tek müdahale, hakem rolünü üstlenerek adalet ve ahlakı etkin kılmaktan başka bir şey değil.

2.1. Ulaşım Altyapısının Kurulması - 1930

Ülke coğrafyasının ulaştırma konusunda ortaya koyduğu doğal güçlüklerin, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde toplumsal ve iktisadi yapıların şekillenmesi üstünde büyük etkisi olmuştur. Arazinin genellikle dağlık oluşu, ülkede taşımacılığa elverişli nehirlerin bulunmayışı ulaşımı hep pahalı hale getirmiş, Anadolu'daki toplumsal ve ekonomik olguların bütünleşmesini büyük ölçüde engellemiştir. Osmanlı'nın

son dönemlerinde iyice yetersizleşen ulaştırma sistemleri, işgal ve Milli Mücadele yıllarında daha da kötüleşmişti.[139]

Hükümetin 1920'lerdeki "kalkınma" politikasının belkemiğini ulaştırma altyapısının geliştirilmesi, özellikle de demiryolu yapımı oluşturmuştur. Bu siyaset çerçevesinde yurt içerisindeki tüm demiryolu sisteminin devlet tarafından yapılması ve işletilmesi amaçlanıyordu.[140] Demiryolu yapımına bu kadar ağırlık vermelerinin ardında, bütünleştirilmiş bir iç pazar yaratmak, ülkenin ihracat kapasitesini arttırmak gibi temel ekonomik ve toplumsal nedenler vardı.[141] Zira bu dönemde pazar için üretim gelişmediğinden ülkenin bir bölümünde insanlar kıtlıktan ölürken diğer bölgede ürün fazlası yakılıyordu.[142]

Tarımsal ürünlerinin pazarlanabilmesi için gerekli olan ulaşım vasıtalarında demiryolu ön planda idi.[143] Ülke sınırları içinde kalan ilk demiryolu hattı İngilizler tarafından İzmir-Aydın arasında 130 kilometre uzunluğunda inşa edilmiş ve 1866 yılında hizmete açılmıştı.[144] İngilizlerin yanı sıra Fransız, Avusturya ve Alman şirketleri de bu bölgede demiryolu yapımına girişmişlerdi. Avusturyalıların girişimi ile 1870 yılında İstanbul ile Edirne arasında 319 kilometrelik "Şark Demiryolu" yapılmıştı. Türkiye'de Almanlar tarafından yapılan en önemli demiryolu hattı ise "Anadolu Hattı" adını taşıyan demiryoluydu. Bu hatlardan 1072 kilometreyi bulan İstanbul-Ankara ve Eskişehir-Afyon-Konya (445 kilometre) hattı 1873-1869 yılları arasında yapılmış, 1918 yılında Nusaybin'e ulaşmıştı. Bu hatların İstanbul'daki devamı olan İstanbul Sirkeci Garı ve rıhtımı 1887 yılında, Haydarpaşa Garı ve rıhtımı ise 1909 yılında yapıldı.

139 Müderrisoğlu, A. (1998) *Cumhuriyetin Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi*, T.C. Ziraat Bankası, Ankara, s.94

140 Çavdar, T. (1992) *Türkiye'de Liberalizm 1860-1990*, İmge, Ankara, s.208

141 Kuruç, B. (1987) *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, s.26,27

142 Çetin, T. (1994) "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanunun Çıkarılması", ÇTTAD Vol.2 (4–5), s.30, 31

143 Durgun, B. (2006) "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Karayolu Ulaşımı ve İzmir Uygulamaları", ÇTTAD, Vol.5 (13), s.29

144 Komisyon (2005) "Türkiye'nin Yeni Ulaşım Politikası", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.214

Anadolu'da 1920'li yılların ilk önemli demiryolu projesi ünlü Chester Projesi'dir. Ancak bu projenin hedefi Kerkük petrolleriydi. Amerikan kökenli Chester grubuyla 1923 yılında yapılan sözleşmeye göre Chester grubu Ankara'dan Kerkük'e, ayrıca Samsun'a ve Doğubeyazıt'a kadar uzanan 4 bin 400 kilometre uzunluğunda demiryolu ile Harput-Yumurtalık arasında ayrı bir yol yapımını ve çeşitli yerlerde üç limanın inşasını üstleniyor, buna karşılık inşa edilecek demiryolu çevresinde 40 kilometrelik şerit içerisindeki büyün maden ve petrol kaynaklarını araştırma ve işletme imtiyazına 99 yıllığına sahip oluyordu. Liman ve demiryollarının işletme hakkı da aynı süre içinde Amerikalılara bırakılıyordu. Chester'a Türk özel sermayesinin yüzde 50 oranında ortaklığı öngörülmüştü. Ancak anlaşmanın yapıldığı tarihte Türk-Irak sınırı henüz belli değildi. Musul'un Irak'a katılması, Lozan Antlaşması'ndan sonra resmiyet kazanacaktı. Böyle olunca Chester grubu Türk hükümetine tazminat ödeyerek projeden vazgeçmiştir.[145]

Türkiye'ye 1923–1929 yılları arasında 800 kilometrelik demiryolu hattı döşenmiştir ve 1929 yılında 800 kilometrelik bir yol daha inşaat halindedir. 1924 yılında Türkiye'de demiryolu hatlarının toplam uzunluğu yalnızca 4 bin 86 kilometreydi ve bunun da ancak bin 734 kilometresi hükümetin elindeydi.[146] Meclis'te yapılan sert tartışmaların ardından 1924 yılında hükümet ülkenin batısına hakim olan, yabancıların mülkiyetindeki demiryolu şirketlerinin bütün hisse ve ticari haklarını satın almaya karar verdi.[147] Yine aynı yıl Samsun-Sivas ve Ankara-Sivas demiryollarının yapımına ilişkin kararname kabul edildi ve Haydarpaşa-Mersin demiryolunun satın alınması için sözleşme yapıldı.

1926 yılında Fevzipaşa-Diyarbakır, 1927 yılında da Ulukışla-Fevzipaşa hatlarının yapımına başlanmıştır. 1928 yılında bin 32 kilometrelik Anadolu demiryolu tümüyle devletin eline geçmiştir.[148] 1930 yılında 3 bin kilometrelik demiryolu hattı satın alınmış bulunuyordu. 2 bin 400 kilometrelik hat ise halen yabancıların elindeydi.[149] 1931 yılında Mudanya-Bursa demiryolu satın alınmıştır. Böylece daha Cumhuriyet'in 8'inci yılında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan 4 bin kilometrelik demiryolu ağı, 6 bin kilometreye çıkarılmıştır.[150]

145 Sönmez, M. (2004) İşte Eseriniz! 100 Göstergede Kurtuluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi, İletişim, İstanbul, s.125, 126
146 Rozaliyev, Y.N. (1978) *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, Onur, Ankara, s.67
147 Zürcher, E.J. *A.g.e.*, s.285
148 Rozaliyev, Y.N. (1978) *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, Onur, Ankara, s.67
149 Zürcher, E.J. *A.g.e.*, s.285
150 Yenal, O. (2003) *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer, İstanbul, s.54

1932 yılında Bağdat demiryolu denilen hattın bir kısmı, devlete geçmiştir. 1934-1937 yılları arasında Kasap, Aydın ve Doğu demiryollarıyla, Bağdat demiryolunun ikinci bölümü satın alınmıştır. 1940 yılına doğru hükümet, 402 kilometrelik Çobanbey-Nusaybin hattı dışındaki tüm yabancı demiryollarını satın alacak ve 400 milyon lira harcayarak 3 bin kilometrelik yeni demiryolu inşa edecektir.[151] Cumhuriyet'in ilk kamu işletmeciliği kurumu da o günlerde kurulan Demiryolları Genel Müdürlüğü olmuştur.[152]

Demiryollarına çok önem verilmesine karşın denizyolları, sınırlı sermaye yüzünden kamu tarafından yeterince ilgi görememiştir. Karayolları inşası ve buna bağlı olarak motorlu taşıt kullanımı da son derece sınırlı kalmıştır. Karayolu şebekesinin uzunluğu 1923–1929 yılları arasında 13 bin 900 kilometreden, 14 bin 400 kilometreye çıkarılmıştır. Ne var ki bu yolların büyük çoğunluğu bugünkü standartlara göre yol sayılamayacak kadar bozuktur.[153] Karayolu ile İstanbul'dan Ankara'ya gitmek o dönemde tam 80 saat sürüyordu.[154]

Demiryolu ve karayolu inşaları iç piyasanın ölçeğini genişleterek Türkiye'deki sermaye birikimini hızlandırmıştır. Daha önce adeta kapalı ekonomi alanları gibi olan iç bölgelerden büyük kentlere ve ihraç limanlarına akan ürün hacmi genişlerken, ithal ve yerli sanayi mallarına karşı ülkedeki toplam talep de artmıştır. Yeni hatların işletmeye açılması ve taşıma fiyatlarının azaltılması, demiryollarında taşınan buğday miktarının 1924'te 48 bin tondan 1926'da 106 bin ve 1929-1930'da 149 bin tona çıkmasında rol oynamıştır.[155]

Aynı yıllarda deniz ulaşımının tümü liman ve karasularından yararlanma hakları, kabotaj hakkı, yalnız Türk vatandaşlarına tanınmıştır.[156] Yine stratejik özelliklerinden ötürü pek çok liman, tersane de ulusallaştırılmıştır.[157]

151 Talas, C. (1955) İçtimai İktisat Dersleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s.109
152 Yenal, O. (2003) *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer, İstanbul, s.54
153 Tezel, Y.S. *A.g.e.*, s.234
154 Sarc, Ö.C. (1983) "Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları", Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul, s.343, 344
155 Keyder, Ç. (1982) *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923–1929*, Yurt Yayınları, Ankara, s.51
156 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.46
157 Sönmez, M. (2004) İşte Eseriniz! 100 Göstergede Kurtuluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi, İletişim, İstanbul, s.125

Emre Alkin'in notu: "Demir Ağlarla Ördük" sözü her ne kadar bazılarının hoşuna gitmese de, Cumhuriyetin yokluk yıllarındaki demiryolu ve karayolu hamleleri adeta "şapkadan tavşan çıkarmak" gibi bir marifetti. Rayları döşemekten daha önemlisi de, demiryollarının Türk Milleti'nin aktifleri arasına girmiş olmasıydı. İşi bilenler için karayolu-demiryolu-liman üçlemesinin ne anlama geldiğini anlatmaya gerek yok. Demiryollarının taşıma kapasitesi ve maliyetler açısından karayollarına göre daha rasyonel çözümler üretmesi, atlanmaması gereken bir gerçek. Karayolları üzerindeki yükü alması açısından da önemli bir çözüm.

Ekonominin tarifi olan "kıt kaynaklarla maksimum faydayı sağlama" Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında harfiyen uygulandı desem yanlış olmaz. Bu yatırımları yapmak yerine "Avrupa'nın en büyük binası, Dünya'nın en derin tüneli" gibi projelerle de uğraşılabilirdi. Bu tarz göz boyayan işlerle modern zamanlarda uğraşıldı. Genç Cumhuriyetin işi başından aşkındı. Öncelik tespitlerini doğru yapıyor ve buna göre hareket ediyordu. Bugün bu hassasiyette davranıldığını söylemek zor.

2.2. Merkez Bankası'nın Kurulması – 1930

Osmanlı Devleti'nin klasik örgütlenme düzeninde, piyasadaki para miktarının ayarlanması, kredi hacminin düzenlenmesi, altın ve döviz rezervlerinin yönetimi ile iç ve dış ödemelerin gerçekleştirilmesi gibi ekonomik faaliyetler hazine, darphane, sarraflar, vakıflar, bedestenler ve loncalar gibi farklı kesimler tarafından yürütülmüştür. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dış borç kullandığı 1854 yılından itibaren, Osmanlı hükümeti ile Avrupa ülkeleri arasında dış borçların ödenmesi konusunda aracılık görevi üstlenecek yeni bir ekonomik yapıya, bir devlet bankasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla 1856 yılında merkezi Londra'da bulunan İngiliz sermayeli "Ottoman Bank" (Bank-ı Osmanî) kurulmuştur. Bankanın yetkileri küçük miktarlarda kredi vermek, hükümete avans sağlamak ve bazı hazine bonolarını iskonto etmekle sınırlıydı.[158]

İlerleyen yıllarda Ottoman Bank kendini feshederek "Bank-ı Osmanî-i Şahane", diğer bir ifadeyle "Osmanlı Bankası", adını almış ve 1863 yılında İngiliz-Fransız ortaklığı şeklinde yeniden örgütlenerek bir devlet bankası niteliği kazanmıştır. Bankaya otuz yıllık bir süre için banknot basma ayrıcalığı ve tekeli verilmiştir. Bank-ı Os-

158 Komisyon (2008) *Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, s.2

manî-i Şahane, Hazine'nin sarraflığını da yapacaktır; yani belli komisyonlar karşılığında devletin gelirlerini toplayacak ve Hazine'nin banka üzerine çekeceği havaleleri ödeyecektir. Banka ayrıca Hazine bonolarını yüzde 6 faizle 12 milyon beş yüz bin Frank'a kadar iskonto edecektir. Kurum her türlü resim ve harçtan da muaf olacaktır.[159]

Cumhuriyet kurulduğu sırada, merkez bankası işlevlerini, işte bu sözü edilen ve yabancı bir banka olan Osmanlı Bankası yürütmekteydi. Bu banka para basma tekeline sahip olduğu gibi, devlet borçlanmalarına da aracılık ediyordu. Hükümet ise ekonomiyi canlandırma görevini sağlıklı bir şekilde yürütebilmek için Türk Lirası'nın değerindeki hareketleri denetleyebilmesi gerektiği kanısındaydı. Görünen o ki hükümet 1929 Buhranı'nın derinleştirdiği ekonomik sorunların çözümüyle ilgili olarak para politikası alanında o zamana değin sürdürdüğü görece pasif konumunu terk edecektir.[160]

Türkiye'de bir merkez bankası oluşturma yolundaki niyetin ilk belirtisi, Osmanlı Bankası'nın imtiyazını 1934'e kadar uzatan 10 Mart 1924 tarihli anlaşmada yer alan, bankanın bu süre içerisinde banknot ihracı amacıyla bir Türk hükümet bankası kurulmasına itiraz edemeyeceğine ilişkin hükümdü. Bu hüküm her ne kadar Osmanlı Bankası'nın gerekli koşullara uymak kaydıyla banknot ihraç edebilmesini engellemiyorsa da, hükümetin niyetini ortaya koyması açısından önem taşıyordu.

Merkez Bankası'nın oluşturulması sürecinde üç ayrı güç odağının ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki imtiyazını yitirmek istemeyen Osmanlı Bankası'ydı. Merkez Bankası'nın bir devlet bankası olarak kurulmasına karşı çıkarak, bu görevleri üstlenmeye talip olan Türkiye İş Bankası, bir başka muhalif güç odağıydı. Üçüncü önemli güç odağı ise güçlü bir devlet bankası oluşturulması görüşünü savunan Ma-

159 Tekeli, İ. & İlkin, S. (2004) "TC Merkez Bankası", *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.183

160 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.74

liye Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve çevresiydi.[161] Fakat tüm etkileme gayretlerine karşın hükümet kendi çalışmalarıyla Merkez Bankası'nı kurmaktan vazgeçmemiş ve bu uğurda pek çok yabancı uzmanın görüşlerine ve raporlarına başvurmuştur.[162]

11 Haziran 1930 tarihli yasayla, karma bir anonim şirket olarak 15 milyon lira sermaye ile kurulan emisyon kurumu Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın bunalım yıllarında oluşturulabilmesi, hükümetin büyük bir başarısı olmuştur.[163] Merkez Bankası kurulduğu sırada Türkiye'de 22 küçük yerel ve 13 de büyük yabancı banka bulunuyordu ve bu bankaların toplam şube sayısı 419 idi.[164]

Merkez Bankası'nın imtiyaz süresi 30 yıl olarak saptanmıştır. Toplam sermayenin yüzde 15'ini oluşturan A sınıfı hükümet hisseleri, altın olarak ödenecektir. Sermayenin yüzde 10'unu oluşturan C sınıfı hisse senetleri yabancı bankalara ve imtiyazlı şirketlerine, B sınıfı hisse senetleri ulusal bankalara, D sınıflı hisse senetleri Türk ticaret kuruluşlarıyla hakiki ve hükmi şahıslara ayrılmıştır.[165] Kuruluş sürecinde, halkın hisse satın alması yönünde kamuoyunda tanıtım kampanyaları yürütülerek, özellikle devlet memurlarının banka hisselerini satın almaları için çaba sarf edilmiştir.[166] Bu anlamda Merkez Bankası, yabancı ve ulusal özel banka sermayelerinin aktif katılımlarıyla kurulmuştur ve Banka'nın hisse senetlerinin bir bölümü, en başta, ülkede faaliyet gösteren yabancı bankalarla, Türk vatandaşlarına ve şirketlerine ayrılmıştır. Osmanlı ve İtalyan bankaları temsilcilerinin, İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar'ın, Ziraat Bankası Genel Müdürü Şükrü Bey ve benzeri kişilerin kuruluşun yönetiminde yer almaları, Merkez Bankası'nın çalışmalarında özel sermayenin oynadığı önemli rolü göstermektedir.[167]

Merkez Bankası'nın kurulmasına dair yasa 1930'da kabul edilmesine karşın, Banka'nın faaliyete geçmesi ancak 1931 yılı sonunda mümkün olmuştur. Bunun başlıca nedeni hükümetin hissesinin karşılığı olarak yatırılacak altının sağlanmasındaki ge-

161 Komisyon (2005) "Merkez Bankası Kuruldu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.155

162 Tekeli, İ. & İlkin, S. (2004) "TC Merkez Bankası", *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.188, 189

163 Rozaliyev, Y.N. (1978) *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, Onur, Ankara, s.74

164 Görmez, Y. (2008) *Banking In Turkey: History and Evalution*, Bank of Greece, Athens, s.13

165 Tekeli, İ. & İlkin, S. (2004) "TC Merkez Bankası", *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.189

166 Komisyon (2008) *Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, s.5

167 Zeki, M. (1932) *Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi*, Hamit Matbaası, İstanbul, s.759, 760

cikmelerdir. Hükümet bu kaynağı The American-Turkish Investment Corporation'un kendisine verilen kibrit tekeline karşılık, 10 milyon altın dolar borç vermeyi kabul etmesiyle sağlamıştır.[168]

Merkez Bankası'nın amacı, kendi kuruluş yasasının da ikinci maddesinde öngörüldüğü üzere, ülkenin ekonomik gelişimine yardım etmekti. Bu amaç doğrultusunda bankanın görevleri iskonto hadlerini saptamak, ülkede para işlemlerini düzenlemek, hazine işlemlerini yerine getirmek, iskontoları yeniden düzenleme çalışması yapmak ve Türk parasının istikrarı için önlemler almaktı.[169] Böylece Cumhuriyet hükümeti, Merkez Bankası'nın kurulmasıyla birlikte, para arzını tam olarak denetim altına almıştır.[170]

Emre Alkin'in notu: Simon Bolivar "Birleşik Latin Amerika" devletini kurma hayaliyle yola çıkıp, mücadeleye başladığında finansman gereklerinin farkındaydı. Bu sebeple özellikle İngiltere kaynaklı büyük kredilerle yola devam etti. Birkaç başarısızlık ve suikast tehlikesinden sonra, geçici de olsa "Birleşik Meclis" hayalini gerçekleştirdi.

Kreditörler bu büyük ülkenin Merkez Bankası olmak için teklifte bulundular. Simon Bolivar, "kan ve gözyaşıyla" kurulmuş olan bu birliğin en önemli değeri olacak olan "parayı" yabancı ülkelerin bankalarına teslim etmek istemedi. Sert şekilde reddetti.

Birliğin dağılması ve Bolivar'ın öldürülmesi için fazla vakit geçmesi gerekmedi. Yani Bolivar en büyük zorluğu rakiplerinden ya da savaştığı İspanyollardan değil, kreditörler ve Merkez Bankası tartışmalarından yaşadı desek yanlış olmaz. Merkez Bankası bir ülke için en önemli kurumlardan biridir.

Atatürk, Bolivar gibi yapmayıp, daha rasyonel bir yol seçti. Geçmişi silip atmadan bir süre mevcut durumu taşıdı. Ardından da Merkez Bankası kurulma çalışmalarını şeffaf bir şekilde idare ederek, Osmanlı Bankası'na kendisini yeni duruma göre adapte etmesi için, fırsat da vermiş oldu.

Para basmak, bir devletin en önemli bağımsızlık göstergelerinden biridir. Her ne kadar bugün kâğıt ya da metal para basmanın fazla önemi kalmamışsa da, o gün-

168 Tekeli, İ. & İlkin, S. (2004) "TC Merkez Bankası", *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.190

169 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.32

170 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.65

lerde önemliydi. "Senyoraj Hakkı" olarak tarif edilen, paranın üzerindeki değer ile paranın basım maliyeti arasındaki farktan kazanılan avantaj, devletin olmalıydı. Bolivar'ın vermek istemediği, Atatürk'ün ise sabırla aldığı bu hak, Merkez Bankası'nın belki de en önemli işlevlerinden biriydi. Bugün ise, senyoraj hakkı nostaljik bir iktisat konusudur. Arada doçentlik jürilerinde bunu adaylara soran hocalar oluyor. Hayret ve ilgiyle izliyorum. "Acaba en son bunu mu okudular?" diye.

2.3. İlk Dış Borçlanma – 1930

1930'lara kadar dış borçlardan mümkün olduğunca uzak durmaya çalışan Türkiye, 1930'larda kendisine yabancı sermaye çekmekte zorluklar yaşayınca, kapısını dış borçlara açmak durumunda kalmıştır. İlk olarak 1930 yılında, çakmak ve kibrit üretim ve işletmesi imtiyazını, bir ABD şirketine verme karşılığında, Türk-Amerikan Yatırım Şirketi'nden 20 yıl ödemeli ve yüzde 6,6 faizli 10 milyon dolar alınmıştır.[171] Bunu 1932'de Sovyetler Birliği'nden alınan borç izlemiştir. Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında, 1932 yılında yapılan borç anlaşması bağlamında Sovyetler Birliği, Türkiye'ye faizsiz, 20 yıl içerisinde tarım ürünleriyle geri ödenecek şekilde 8 milyon dolar kredi açmıştır.[172] 1938'de Karabük Demir-Çelik fabrikalarının kurulmasında kullanılmak amacıyla İngiltere'den 16 milyon Sterlin borç alınmış, Almanya'yla da sanayi ve taşıma araçlarının geliştirilmesi için 20 milyon TL'lik bir kredi anlaşması imzalanmıştır.[173]

Emre Alkin'in notu: "Hiçbir ülke ödemek için borç almaz". Bunu ilk söylediğimde anlamayanlar ve kızanlar oldu. Önceki sayfalarda da aynı cümleyi kullandım. Belki şimdi ne demek istediğim daha rahat anlaşılmıştır. Önemli olan o devletin aldığı borcun faizini ödemesidir. Ne kadar uzun vadeli ve düşük faizle alınırsa borç o kadar iyidir. Zaten ana para hiçbir zaman ödenmeyecektir. Gerek de yoktur, çünkü faiz kazancı yeterince tatmin edicidir. "İtfa" dediğimiz ödeme günlerinden bir ya da iki gün önce yapılan borçlanma ihaleleri ile eski borçlar yeni borçlarla ödenir. Dış Borç da bu şekilde değerlendirilir. Ödemeye gerek yoktur. Çevrilmesi yeter. Herkes kazanır. Kimse şikayet etmez. Son zamanlarda "borçları ödemeyeceğiz" şeklinde propaganda yapıp iktidara gelenlerle, "borçlarımızı ödedik" diye övünen iktidarları izliyoruz. Her iki yaklaşımın da gerisinde bir akılcılık yok. Birinci grubu "zaten

171 Parasız, İ., *A.g.e.*, s.47
172 Aydın, T. & Bekar, O. (1997) *Türk Rus İlişkileri*, TESEV, s.6
173 Palamut, M. (1981) "Atatürk ve Kamusal Borçlar", *BİTİA İktisat Fakültesi Dergisi*, Vol.2 (2), s.177

ödemeyeceksin" diye birileri uyarmalı, diğer tarafı da "bunu yaptın diye kimse sana madalya takmayacak, aksine düşman olacaklar" diye hatırlatmalı. Borç üzerine yapılan konuşmalar ve değerlendirmelerin çoğu bu sebeple akılcılıktan ve gerçeklerden uzak oluyor. Bu sebeple "tabu" olarak bakılan dış borç konusunda yaşadığımız ilk tecrübenin analiz edilmesinde fayda olduğunu düşünüyorum.

2.4. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı - 1934

Devletçilik döneminin başlıca özelliği, devlet işletmeciliği konusunda 1923-1931 yılları arasında görülen çekingenliğin terk edilmiş olmasıdır. Devlet bu dönemde tek başına işletmeler kurmuş ve işletmiştir.[174] 1930'larda devletçilik uygulamasının en yoğun olduğu alan ise sanayi sektörüdür. Zira bu yıllardaki şartlar göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'de sanayileşmenin gerçekleştirilebilmesi için devletten başka bir yatırımcı ne yazık ki yoktur.[175]

Devlet sanayileşme hareketinde tek başına kaldığı için, bu süreci son derece iyi bir şekilde planlamak ve projelendirmek zorunda kalmıştır. Türkiye'de planlama yapma fikrinin gelişmesinde, buhranın dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yaygınlaşması ve Sovyetler'in plan deneylerindeki başarısı ve piyasa ekonomisini benimsemiş ülkelerin dahi devlet müdahaleciliğini planlı şekilde yürütmeye başlamış olmaları etkili olmuştur.[176] Bu anlamda Türk hükümeti bir sanayi planı hazırlamak üzere, planlı ekonomi sayesinde gösterdiği başarılardan etkilendiği Sovyetler Birliği'nden bir uzmanlar kurulunu Türkiye'ye davet etmiştir. Ağırlıklı olarak akademisyenlerden oluşan kalabalık bir heyet, 1932 yılında Türkiye'ye gelmiş ve çeşitli illerde farklı sanayi sektörleri üzerine incelemeler gerçekleştirmişlerdir. Tüm bu incelemelerin sonucunda bir rapor kaleme alan Sovyet uzmanlar Türkiye'ye bir sanayi projeleri dizisi önermiştir.[177]

Türk hükümeti yalnızca Sovyet uzmanlarla yetinmemiş, Türkiye'nin ekonomik bir tetkikinin yapılması için, New York merkezli bir şirketle anlaşma yaparak, bir de

174 Avcıoğlu, D. (1968) *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi, Ankara, s.215

175 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.63

176 Kazgan, G. (1977) "Türk Ekonomisinde 1927-35 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Örgütlemeler", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunlar Derneği*, İstanbul, s.?

177 İlkin, S. (2004) "Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanların Rolü", *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.229

ABD'lilerin bakış açısı ve raporu satın almıştır. Ancak Türkiye'ye Haziran 1933 tarihinde gelen ABD'li uzmanlar, geniş kapsamlı raporlarını ancak Mayıs 1934 tarihinde tamamlayabilmişlerdir. Bu rapor Türkiye Ekonomi Bakanlığı tarafından da üç cilt olarak yayınlanmıştır.[178]

Türkiye ise Sovyet uzmanların raporlarını sundukları tarih olan 1932 ile ABD'li uzmanların çalışmalarını raporladıkları tarih olan 1934 arasında kendi ekonomik planını gerçekleştirmiş ve 1933 yılında hazırlanan bu plana Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı adı verilmiştir. Kasım 1933'te bir rapor olarak yayınlanan söz konusu plan, 8 Ocak 1934 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir. [179] Bu anlamda Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın Sovyet uzmanlarca ya da onların yardımıyla hazırlandığını iddia eden yaygın savlar hatalıdır. Plan Sovyet uzmanların Türkiye'den ayrılışlarından bir yılı aşkın bir süre sonra, Ekonomi Bakanı ile teknisyenlerden oluşan bir grup tarafından hazırlanmıştır.[180] Hazırlanan rapor ile Plan tarihleri karşılaştırıldığında, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda, ABD'li uzmanların da doğrudan katılımlarının söz konusu olmadığı görülmektedir. Zira ABD'li uzmanların hazırladıkları rapor neredeyse Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanmasından bir yıl sonra ortaya konulmuştur. Fakat elbette Sanayi Planı hazırlanırken hem Sovyet, hem de ABD'li uzmanların fikir ve görüşlerinden kısmen de olsa yararlanılmıştır.

Türkiye, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı aracılığıyla, sürüp giden genel bunalımdan ötürü çözümü güçleşen döviz darboğazını aşmayı, hammaddelerin dünya piyasalarında gittikçe düşen fiyatları karşısında, Türk işçi ve çiftçisine daha karlı çalışma alanları bulmayı ve genel konjonktür nedeniyle gereksinim olan araç ile gereçlerin, uygun parasal koşullarla temin edilmesine olanak bulmayı hedeflemiştir.[181] Planın sunuş yazısında, plana özel müteşebbisler tarafından kurulmasına imkan olmayan tesislerin dahil edileceği, bunun da özel girişimciler için daha geniş ve daha faydalı sanayi imkanları yaratacağı ifade edilmiştir.[182] Bu ifade hükümetin ekonomik kalkın-

178 Hines, W.D. (1936) *Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki*, 3 Cilt, İktisat Vekaleti, Ankara

179 İnan, A. (1972) *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.?

180 İlkin, S. (2004) "Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanların Rolü", *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.234

181 Ölçen, N. (1982) "1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planı", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s.140

182 Tekeli İ. & İlkin, S. (1982) *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, ODTÜ, Ankara, s.192,193.

mada özel sektörü tamamen dışlamadığını, devletçi sanayileşmenin, zorunluluktan kaynaklanan geçici bir politika olduğunu göstermektedir.[183]

Bu plan, günümüzde anladığımız biçimde bir plan değildir. Yalnızca devletin dar anlamda sınai yatırımlarını içermektedir. Bu nedenle modern planlama literatüründe bir Plan belgesinden ziyade, Projeler Topluluğu olarak anılan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, temel tüketim maddelerinin yurtiçinde üretilmesini öngören bir ithal ikamesi aracı niteliğindedir.[184] Bu konuda özellikle üç beyazlar (un, şeker ve pamuk) ile üç siyahlar (petrol, kömür ve demir) üretimine ağırlık verilmesi hedeflenmiştir.[185] Özel girişim yatırımları gibi, merkezi devlet dışında kalan kamu otoritelerinin sınai yatırımları da plan dışında bırakılmıştır. Merkezi devletin alt yapı yatırımları, sağlık, eğitim gibi gelişme harcamaları ya da insan yatırımları ve tarım sektörü plana girmemiştir.[186] Bu haliyle, ilk beş yıllık plan, merkezi devletin bir sanayi yatırımları listesinden ibarettir.[187] Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda, amaçlarla araçlar, yapılacak işlerle ülkenin olanakları arasında ilgi kurulmamış ve projeler arasında bir bağlantı ve uyum sağlanmamıştır. Fakat yine de bu planla Türkiye, dünya iş bölümünde kendisine verilen tarımcı ülke rolüne karşı çıkan bir karar almış ve bu rolü değiştirmek istediğini ortaya koymaya çalışmıştır.[188]

Sanayileşme stratejisiyle, döviz tasarrufu sağlanarak dış ticaret açığının kapatılması ve ulusal paranın değerinin korunması da amaçlanıyordu.[189] Planda öngörülen ve büyük ölçüde gerçekleştirilen sanayi dalları çimento, cam ve şişe, tekstil, demir-çelik, kimya, kükürt ve şeker olmuştur.[190] Fabrikaların yerlerinin seçilmesinde de hammadde kaynaklarına yakınlık yanında bölgesel denge sağlama amacı da göz önünde tutulmuştur.[191] Plan çerçevesinde bu sanayi dallarında 20 fabrikanın kurul-

183 Okyar, O. (1960) "Turkish Stabilization Experiment, Before and After" *Middle Eastern Affairs*, s.1092

184 Soyak, A. (2003) "Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Vol.4 (2), s.172

185 Takim, A. & Yılmaz, E. (2010) "Economic Policy During Ataturk's Era In Turkey, (1923-1938)", *African Journal of Business Management*, Vol.4 (4), s.553

186 Avcıoğlu, D. (1968) *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi, Ankara, s.215

187 Altıparmak, A. (2002) "Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiin Gelişimi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, s.41

188 Serin, N. (1963) *Türkiye'nin Sanayileşmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, s.119

189 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.63

190 Öztürk, A. (1981) "Atatürk Yönetiminde Devletçilik ve Planlama Anlayışı", *B.I.T.I.A. İktisat Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, s.60

191 Yenal, O. (2003) *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer, İstanbul, s.70

ması ve bu fabrikalar için 43 milyon 500 bin Türk Lirası yayrılması tasarlanmıştır. Bu finansmanın 40 milyon Türk Lira'lık kısmını Sümerbank, geri kalan kısmını ise İş Bankası karşılayacaktı. Bundan başka tamamı dokuma sanayisinde kullanılmak üzere Sovyetler Birliği'nden 10 milyon 500 bin Türk Lirası alınmıştı ve bu proje için her yıl bütçeden de 6 milyon Türk Lirası kullanılacaktı. Fakat plan tasarlandığından daha pahalıya mal olmuştur ve bütçe önce 65 milyon Türk Lirasına, daha sonra da 100 milyon Türk Lirasına yükseltilmiştir.[192]

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, çok hızlı bir tempoda uygulamaya konmuştur. İki yıl içerisinde, ondan fazla, büyük fabrikanın temelleri atılmış, bu fabrikalara nitelikli personel yetiştirilmiştir. Bu fabrikalar, temelleri atıldıktan iki üç yıl gibi kısa sürelerinin ardından üretime başlamışlardır.[193] Beş yılda tamamlanması öngörülen fabrikaların ortalama olarak 33 ay gibi bir sürede bitirilmesi, beklenmedik bir sonuç olmuştur.[194] O günlerin Türkiye'si gibi insan kaynaklarının kıt, tüm kurumların zayıf olduğu bir ortamda bu yapılanlar çok büyük bir başarıdır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamına alınan fabrikaların çoğu, temel tüketim malları üretimine yönelikti. Fakat planda ara malı üretecek tesisler de vardı. Bu durum söz konusu planın daha geniş kapsamlı ve daha gelişkin projelerin öncüsü olduğunu gösteriyordu. Bu Program dahilinde Kayseri, Nazilli ve Konya Ereğli'sinde pamuk ipliği ve kumaşı fabrikaları kuruldu, yapımı 1939'da tamamlanan Malatya pamuklu kombinasıyla birlikte bu fabrikalarda 110 bin iğ ve 2 bin 900 otomatik tezgahlık üretim kapasitesi oluştu. 7 bin iğlik Bursa Merinos yün ipliği fabrikası ve 300 ton/yıl kapasiteli Gemlik suni ipek fabrikası da milli kapasiteye eklendi. Tekstil sektörü dışındaki projelerde, İzmit'te 9 bin 500 ton/yıl kapasiteyle kurulan birinci kâğıt fabrikası, İstanbul Paşabahçe'de 8 bin ton/yıl kapasiteyle kurulan şişe ve cam eşya fabrikası, Isparta Gülyağı fabrikası, Keçiborlu kükürt madeni ve 10 bin ton/yıl kapasiteli saflaştırma tesisleri ve 66 bin ton/yıl kapasiteli Zonguldak sömikok fabrikası gibi üretim merkezleri tamamlandı.[195]

Türkiye 1930'lu yıllarda, birçok temel tüketim mallarının ithal ikamesini sağlamaya çalışmış ve bunda bir ölçüde başarı sağlamıştır. Bu dönemde şeker, cam ürünleri,

192 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.50
193 Yenal, O. (2003) *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer, İstanbul, s.70
194 Ölçen, N. (1982) "1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planı", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s.145
195 Tezel, Y.S., *A.g.e.*, s.303,304

çimento, yünlü ve pamuklu dokuma ürünlerinde iç talebin yüzde 80'den fazlası yerli üretimle karşılanır duruma gelmiştir.

Bu başarılar sonucunda, Türkiye'de 1929 yılı ile 1940 yılı arasında çok büyük bir dönüşüm meydana gelmiştir. 1929 yılında Türkiye'de demir-çelik, kâğıt ve cam ürünleri üretimi sıfırdır. Yani bu ürünlerden ülke içinde hiç üretim yapılmamaktadır ve tamamıyla bir dışa bağımlılık söz konusudur. Oysa 1940 yılına gelindiğinde söz konusu ürünlerin arzını sırasıyla yüzde 32, yüzde 39 ve yüzde 91'lik oranlarla yurt içi üretim sağlamaya başlamıştır. Bunun yanı sıra yine 1929 yılında ülke içindeki toplam çimento arzının yüzde 49'u yerli üretim iken, bu oran 1940'da yüzde 97'ye çıkmış, pamuklu dokumada yüzde 12'den yüzde 84'e, yünlü dokumada yüzde 24'ten yüzde 98'e, şekerde de yüzde 10'dan yüzde 99'a varan önemli gelişmeler kaydedilmiştir.[196]

Emre Alkin'in notu: "Planlama iyidir arkadaşlar". Erdoğan Alkin Hoca belki de Türkiye'de planlama doktorası yapmış olan birkaç insandan biriydi. "Büyüme ve Kalkınma arasındaki farkı bilen, planlamanın da önemini anlar" derdi. Haksız değildi. Plansız büyümenin yan etkileri yadsınamaz. Bir çocuğun vücudu 18 yaşındaki bir delikanlı gibi kaslı olabilir ancak mental yetenekleri yaşının da gerisindeyse, belki bunu "büyüme" olarak kabul edebiliriz ama "gelişme" olarak kabul etmemiz imkansızdır.

Planlamanın özünde sürdürülebilir kaynak tedarikinden, istikrarlı şekilde istihdamın ve üretimin artırılması vardır. Aynı zamanda potansiyelin keşfedilmesi açısından da önemlidir. Eğer gelişmenin önünde fiziki engeller varsa planlama bunu ortaya çıkarır ve çözer. Bunlardan daha da önemlisi şudur: İnsan kaynağının kalitesi yükseltilmedikçe fiziki sermaye artışı devam etse de verim düşer. Özetle, kalkınma için en önemli planlama eğitimdir.

2.5. İş Kanunun Yapılması – 1936

1930'lara gelindiğinde, Türkiye'de uygulanan devletçilik politikası sonucu peş peşe açılan devlet fabrikaları, ülkedeki işçi sayısının hızla artmasına yol açmıştır. Bu devlet işletmelerinin yurt çapına yayılmaya başlaması, yeni rejimi koruma kaygıları ve dış dünyadan kaynaklanan çeşitli etkiler, çalışma yaşamının genel bir düzenlemeyle

196 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.62

belirlenmesini gerekliliğini dayatmıştır.[197] Aslında Cumhuriyetin başlangıç yıllarından itibaren 1924-1925, 1927, 1929, 1932 ve 1934 tarihlerde çok sayıda iş yasası tasarısı hazırlanmıştır. Ancak bu tasarılar farklı nedenlerden ötürü yasalaşma olanağı bulamamışlardır.[198] Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki yasalar, daha çok bireysel iş hukuku alanındadır.[199] Bununla birlikte on yılda beş ayrı iş yasası tasarının hazırlanmış olması, Türk hükümetinin işçi-işveren ilişkilerine yasal düzenlemeler gerçekleştirmekte kararlı olduğunu göstermiştir.[200]

Bu tasarılar arasında 1932 tarihli tasarı, çalışma hayatını tümüyle kapsamayı amaçladığı gibi, grev ve iş kazaları da içinde olmak üzere, çağdaş mevzuatın işçiye sağladığı hakların kurumsallaşmasını öngörmüştür.[201] Söz konusu iş kanunu tasarısı, henüz taslak halindeyken çeşitli özel kesim kuruluşlarına gönderilmiş, fakat kabul görmemiştir. Özel kesim, İş Kanununa muhalif tavrını açık bir biçimde ortaya koymasa da, işi zaman içinde uzatma yolunu izlemiştir ve bu tasarı yasalaşmamıştır.

İş, işçi ve işveren ilişkilerini düzenleyen ilk kapsamlı yasa olan "İş Kanunu" ancak 8 Haziran 1936'da kabul edilmiştir. Bu yasa, çalışma yaşamı açısından Cumhuriyet tarihinin en önemli dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu dönemi de dahil olmak üzere, modern zamanlarda, sanayi ilişkileri düzeni içerisinde Türkiye'de, 1936 İş Kanunu kadar önemli bir yasa çıkarılmamıştır. Bu kanundan önceki dönemde sendika ve sendika benzeri kuruluşlar görülmüş, toplu pazarlık niteliği taşıyan görüşmeler yaşanmış ve hatta "Umumi Mukavele" ile toplu pazarlığın yasal düzenine bile rastlanmıştır fakat çalışma yaşamını tümüyle düzenlemeyi amaçlayan bir iş yasası 1936 yılındaki İş Kanunu'ndan önce gerçekleştirilmemiştir.[202]

Yasa, beden gücüyle çalışması, düşünsel çalışmasından fazla olanları işçi olarak tanımlamış ve kapsamına almıştır. Düşünsel çalışması fazla olanlar ise Borçlar Ka-

197 Akçay, İ.İ. (2010) "Türkiye'de Emeğin Bir Mücadele Aracı Olarak İş İhtilafları: 1936-1963", Çalışma ve Toplum, Vol.2 (25), s.44

198 Çakmak, D. (2007) "Toplumsal Uzlaşma Belgesi: 1936 Tarihli İş Kanunu", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, s.128

199 Makal, A. (1999) *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge, Ankara, s.318

200 Gülmez, M. (1991) *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, s.453

201 Kuruç, B. (1987) *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi, Ankara, s.95

202 Ekin, N. (1986) "Türkiye'de Endüstri İlişkilerinin Gelişimi ve 1936 İş Kanunu", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı:35-36, s.33

nunu'nun hizmet akdine ilişkin hükümlere bağlı bırakılmıştır. Yasanın kapsamı, bir işyerinde çalışan işçi sayısı esas alınarak çizilmiştir ve İş Kanunu, günde en az on işçi çalıştıran işyerlerinde uygulanmıştır. Söz konusu yasayla işçilerin ücretleri, çalışma süreleri, işyerlerinde hangi güvenlik önlemlerinin alınacağı belirlenmiş, çocuk ve kadın işçileri koruyan hükümler getirilmiş, işçilerin keyfi biçimde işyerlerinden çıkarılmalarını engelleyen sınırlar tesis edilmiştir. Grev ve lokavt yasaklanmıştır, iş uyuşmazlıklarının uzlaşma ve tahkim yoluyla çözülmesi zorunlu tutulmuştur. Devletin bu şekilde tutum almasının arkasında, sınıflar arasındaki çıkar uyuşmazlıklarının yeni kurulmaya başlanan sanayinin gelişmesini duraklatabilecek grevlerden kaçınmak yatmaktadır.[203] Grev yerine kullanılan, zorunlu uzlaştırma ve tahkim öngören düzenlemeyle devlet, çalışma yaşamının tek düzenleyicisi durumuna gelmiştir.[204]

Yasada iş ve işçi bulunması bir kamu hizmeti olarak sayılmış ve devletin bu hizmeti yürüteceği belirtilmiş olsa da, bu hizmeti verecek İş ve İşçi Bulma Kurumu ancak 1946 yılında kurulabilmiştir. Yasada yer alan asgari ücret ve işçi sigortalarına ilişkin maddeler ise daha sonraki yıllarda çıkartılmıştır.[205]

Emre Alkin'in notu: Bugün bile işveren ve çalışanlar arasındaki ilişkiyi adaletli bir şekilde düzenleyen bir sistem mevcut değildir. Sosyal Güvenlik Kanunları insan çalıştırmanın maliyetini artırmak için gayret ederken, ABD'deki gibi esnek modellerden uzak durmakta, iş kanunu, kendi başına iş gücünün kayıt dışına çıkması için hizmet eder bir görünüm vermektedir. Elbette o güne kadar hukuki bir çerçeveye oturtulmamış işçi-işveren ilişkilerinin 1936 bir kanunla düzenlenmesi, devrim niteliğinde bir adımdır. Grev ve Lokavtın yasaklanması, sonraları 1960'larda Güney Doğu Asya Ülkeleri'nin kalkınma modellerinde de uygulanmıştır. Hak ve Özgürlükler adına olumlu bir adım olmasa da ekonomik büyümeye katkıda bulunmuştur diyebiliriz. Bana sorarsanız, ben özgürlükçü olmayan bir büyüme modelini hiçbir zaman desteklemem.

203 Talas, C. (1961) İçtimai İktisat, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s.299

204 Talas, C. (1992) *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi, Ankara, s.104

205 Komisyon (2005) "Yeni İş Kanunu Kabul Edildi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.112

3

SAVAŞ EKONOMİSİ 1940-1949

İkinci Dünya Savaşı bu döneme tüm ağırlığıyla, ana biçimlendirici olarak damgasını vurmuştur. Türkiye, İkinci Dünya Savaşına girmemesine karşın, cephelerde fiilen savaşmanın dışında, savaş ekonomisinin koşullarını tüm ağırlığıyla yaşamıştır. 1930'larda uygulanan politikalar sonucunda 110 milyon dolara kadar daralan ithalat iki yıl içerisinde de (1940-1941) yarıya düşmüştür.[206] Savaş ihtimaline karşın yetişkin nüfusun büyük bir bölümü askere alınmış ve bu nedenle buğday üretiminde de ithalata benzer bir şekilde yarı yarıya bir düşüş yaşanmıştır. Savaş öncesinde başlayan planlama çalışmaları ve sınai yatırım programları, beklenmedik savunma harcamaları nedeniyle tümüyle ertelenmiştir.

Türkiye bu yıllarda, azalan üretim ve ithalat koşullarında oluşan darlıkların ve hızla yükselişe geçen enflasyonun, halkın tahammül sınırlarını aşmasını engellemeye, özellikle büyük kentlerin beslenmesini, ısınmasını ve giyimini, kısacası iaşesini sağlamaya çalışmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, dünyanın ABD ile Sovyetler Birliği arasında oluşan gerilim dolayısıyla iki kutuplu bir hal alması, Türkiye'yi de yakından etkile-

206 Boratav, K. *A.g.e.*, s.307

miştir. Özellikle savaşın hemen sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak taleplerinde bulunması ve Boğazlar'ın denetlenmesinde söz sahibi olmak istemesi, Türkiye'yi tehdit eden unsurlar olarak ön plana çıkmıştır. ABD'nin bu dönemde Türkiye'ye ekonomik yardımlarda bulunması, Sovyetler Birliği ile olan rekabetinde Türkiye'yi, kendi saflarında bulundurmak istemesiyle açıklanabilir.

Emre Alkin'in notu: Bana "1929 Dünya Bunalımı mı yoksa İkinci Dünya Savaşı mı ekonomik açıdan daha fazla zarar verdi " diye sorsalar, hiç düşünmeden "1929 Dünya Bunalımı" derim. Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı dış ticaret açısından olumsuz etkiler yapsa da, asıl "yokluk" yaşatan diğeriydi. Savunma Sanayi Harcamalarının böyle dönemlerde Milli Gelirden büyük pay alması normaldir. ABD'de benzer şekilde, İkinci Dünya Savaşı'nda kamu harcamalarının milli gelire oranı yükselmişti.

Türkiye o tarihlerde, dünya ekonomisindeki payı ve etkisi sebebiyle, 1929 Dünya Bunalımı'ndan değil, İkinci Dünya Savaşı'ndan etkilendi. Tabii bir de Bunalım yıllarında genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ciddi bir kalkınma hareketine girişmiş olduğunu unutmamak gerek. Bu sebeple Türk İktisat Tarihi'ne damga vuran gelişme Büyük Savaş oldu.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak taleplerine önceleri kayıtsız kalan ABD'nin, sonraları yardımda bulunması da altı çizilmesi gereken bir başka gelişmedir. Amerikan müzik efsanelerinden rahmetli Ahmet Ertegün'ün babası Münir Bey'in vefatı, bu ilişkide bir dönüm noktasıdır. ABD Büyükelçisi olan Münir Ertegün'ün 1946 yılındaki vefatının ardından, ABD Yönetimi'nin cenazesini Missouri Zırhlısı ile Türkiye'ye göndermesi, Sovyetler Birliği tarafından bir göz dağı olarak görülmüş ve toprak talebi bir kere daha değerlendirilmişti. Gerçi Stalin'in 1953'te ölümüne kadar söz konusu gerginlik devam etmiş olsa da, sonradan ilişkiler yumuşamış ve farklı bir boyut kazanmıştır.

3.1. Varlık Vergisi – 1942

Ulus devlet modelinde örgütlenmiş ve tesis edilmiş olan Türkiye'nin, uluslaşma ve ulusallaştırma siyaseti çerçevesinde 1923 sonrasında uygulanan ekonomi politikaları, yerli burjuva ile sermayedar yaratmak ve yetiştirmek üzerine kuruluydu. Bu nedenle Cumhuriyet dönemindeki kadrolar, Müslüman-Türk unsurun zenginleşmesine

Cumhuriyet

Varlık vergisini vermiyenler

On yedi kişiden mürekkeb ilk kafile dün gece toplama kampına sevkedildi

Haciz muamelelerine de dün başlandı

8 inci ordu dün Homs ve Tarhunayı zaptetti

Rommel ordusu Tunus hududuna doğru çekiliyor • Tunustaki Mihver ordusu da

İngilizlerin sol kanadı

Saracoğlunun bir demeci

Milli Şef İnönü

Dün 16 da Mühendisler

Birliğinin bir konferansında hazır bulundular

Başvekil Dil Kurumunda tetkikler

ve güçlenmesine öncelik vermişlerdir. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan yapıda zenginliğin biriktiği özel kişiler Türklerden değil, daha çok yabancılardan ve azınlıklardan oluşuyordu.

Osmanlı imalat sanayinin 1915 yılındaki sermaye ve emek dağılımının etnik tablosuna bakıldığında, Müslüman-Türk nüfusun imalat sermayesinin de, emek gücünün de yalnızca yüzde 15'ini oluşturduğu görülmektedir. Buna karşın tüm Osmanlı sermayesinin yüzde 50'si ve emek gücünün de yüzde 60'ı Rum kökenliydi. Sermayenin geriye kalan yüzde 35'lik bölümü, diğer Türk olmayan nüfusun arasında bölüşülürken, aynı nüfus, emek gücünün de yüzde 25'ine sahipti. Oysa nüfus dağılımında Müslüman-Türkler toplamın dörtte üçünden fazla bir oranı oluşturuyorlardı. Yani nüfus olarak lider olan Müslüman-Türkler, iş yaşamında tam bir azınlık konumundaydı. Bu duruma tüm altyapıya ilişkin yatırımların (demiryolları, denizyolları-limanlar-gemicilik işletmeleri, belediye hizmetleri, haberleşme vb.) yüzde 90'ından fazlasının, imtiyazlı yabancı şirketler ile onların uzantısı konumundaki azınlıklarda olduğu, dış ticarete açılan tarım bölgelerindeyse ticari tarım topraklarının özellikle Ege'de yabancılar eline geçtiği eklenmelidir.[207] Müslüman Türkler ise bürokrat-memur, asker, köylü ve ırgat olarak hem sermaye yapısının, hem de doğrudan pazar için üretim sürecinin dışında kalmıştı. Tanzimat'ı izleyen merkantalist kapitalizmin gelişmesi ve katılanlarını zenginleştirmesi nüfus çoğunluğunu oluşturan bu kesimi dışarıda bırakmış, yaratılan artı değerden pay alabilen sivil-asker-bürokrat küçük bir kesim dışındakiler giderek fakirleşmişti.[208]

Türkiye bir ulus devlet olarak, sermayenin etnik dağılımı konusundaki bu dengesiz durumu, Türk nüfus lehinde yeniden düzenlemek istiyordu. İkinci Dünya Savaşı

207 Kurmuş, O. (1974) *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları, İstanbul, s.110

208 Kazgan, G. (1999) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.52

yılları sırasında Türkiye, savaşa katılmamış olsa da savaşın tüm ekonomik yoksunluklarını yakından hissetmiştir. Bununla birlikte savaş Türk vatandaşlarının büyük çoğunluğu için yaşam seviyesinde hızlı bir düşüş anlamına gelmekle birlikte, bu durumun istisnaları da vardı.[209] Zira savaş ekonomisi vurguncular ve fırsatçılar için önemli bir zenginleşme kaynağı sunmuştur.[210]

İkinci Dünya Savaşı'nın 1939 yılında başlamasıyla birlikte, Türkiye çok kısa bir zaman içerisinde bir milyon kişiyi silah altına almıştır. Böylece tarımdaki faal nüfusun büyük bir kısmı üretimden çekilmek zorunda kalmıştır. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylülerin silah altına alınması, tarla sürmekte kullanılan öküzlerin ordu adına müsaderesi ve çiftçinin ürününü değerinin altında devlete satmaya zorunlu tutulması ekonomide, özellikle de tarımsal malların üretimi ve arzı konusunda bir daralma yaratmıştır.[211] Bu durumda üretim azalmış, artan toplam talep karşısında toplam arz yetersiz kalmış, fiyat artışları kontrolden çıkmıştır. Ayrıca Avrupa'nın ve Akdeniz'in birer savaş alanı olması, teknik olarak ithal mallarının Türkiye'ye girişini zorlaştırmış ve özellikle kentlerdeki pek çok tüketim malının karaborsaya düşmesine yol açmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türk hükümeti "denk bütçe - sağlam para" söylemine rağmen, artan devlet masraflarını para basarak karşılamak zorunda kalmıştı. Bunun sonucunda, 1938'de 219 milyon 400 bin lira olan para arzı, 1942'ye gelindiğinde 765 milyon liraya yükselmiştir. Ancak, para arzındaki genişleme, üretim artmadığından enflasyona yol açmıştır.[212] Bu durum fiyatlarda yüzde 350'lik bir artış meydana getirmiştir. Böylesine olağanüstü şartlarda ticaret yapan ve sattığı malı yeniden yerine koyamayacağının farkında olan tüccar, elinde bulunan malları en yüksek fiyattan elden çıkarmaya çabalamıştır.[213] Böylesi bir ekonomik ortamda, 1940'lı yılların başında savaş dönemi enflasyonundan yararlanarak, karaborsa ve

209 Zürcher, E.J. (1996) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim, İstanbul, s.290

210 Bu konuda kapsamlı ve iyi yazılmış bir metin olarak; Metinsoy, M. (2007) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Savaş ve Gündelik Yaşam, Homer, İstanbul kaynağına bakmakta yarar vardır.

211 Aksanyar, N. & Biçer, M. (2008) "II. Dünya Savaşında Çıkarılan Varlık Vergisinin Türk Basınında Ve Kamu Oyunda Yansımaları (11 Kasım 1942 – 15 Mart 1944)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bliimler Dergisi*, Sayı:21, s.381

212 Coşar, N. (2003) "Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol.58 (2), s.4

213 Komisyon (2005) "Varlık Vergisi Meclis'ten Geçti", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.18

benzeri yolların kullanılmasıyla vergilendirilmemiş büyük kazançlar elde eden bir savaş fırsatçıları sınıfı oluşmuştur ve bu sınıfın elindeki sermaye önemli bir düzeye erişmiştir.[214] Sermayenin ve ticaretin azınlık tüccarlarının elinde yoğunlaşmasından ötürü savaş koşullarının doğurduğu karaborsa olaylarına da en fazla azınlık tüccarlarının adları karışmıştır.[215]

Devlet, 1942 yılında, savaştan yararlanarak vergilendirilmemiş olağanüstü kazançlar sağlayanların servetlerindeki artışların önemli bir bölümünü devlete aktarmak gerekçesiyle, bir seferlik uygulanmak üzere, Varlık Vergisi adı altında bir yasa çıkarmıştır. Verginin konusu, servet ya da kazanç sahiplerinin olağanüstü gelirleriydi.[216] Verginin amacı ise bütçenin finansmanını sağlamak ve olağanüstü dönemde elde edilen spekülatif kazançları vergilemek, ayrıca spekülatörleri, ellerindeki stokları piyasaya sürmeye zorlayarak, karaborsacılığı azaltmak ve fiyatları düşürmekti.[217] Ne var ki, bu verginin uygulanış biçimi, hükümetin asıl amacının, İstanbul ve İzmir'deki yerli gayrimüslim tüccar ve sanayicilerin Türkiye ekonomisindeki güçlerini kırmak ve Müslüman-Türk işadamlarına, özellikle dış ticaret sektöründe yer sağlamak olduğunu göstermiştir.[218] Dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu da Varlık Vergisi yasasını "Bu kanun, bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz" diyerek savunmuştur.[219]

Varlık Vergisi, dönemin basını tarafından da desteklenmiştir. Varlık Vergisi'nin haklılığı konusunda pek çok köşe yazısı ve yorum yayınlanmış, birçok yazıda azınlıklar doğrudan hedef alınmıştır. Söz konusu yazılarda, azınlıkların "öz Türk" olmayıp, "yabancı" oldukları, vatan için kan dökmedikleri, kan döken halkı soydukları, refah içinde yaşadıkları, Türkçe konuşmadıkları gibi konular vurgulanırken, artık azınlık-

214 Kongar, E. (1998) *21. Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi, İstanbul, s.355

215 Bali, R.N. (2003) *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim, İstanbul, s.425

216 Karabulut, K. (2005) "11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisi'ne Bir Bakış", *A.Ü. Türkiyat Enstitüsü Araştırmaları Dergisi*, Sayı:27, s.326

217 Coşar, N. (2003) "Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri", *Ankara Üniversitesi SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ Dergisi*, Vol.58 (2), s.5

218 Tezel, Y.S., *A.g.e.*, s.262

219 Komisyon (2005) "Varlık Vergisi Meclis'ten Geçti", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.19

lar için fedakarlık yapma zamanının geldiği savlanmıştır.[220] Özellikle İstanbul basını, yüksek enflasyon ve ithalatın azalması nedeniyle ortaya çıkan karaborsadan, özellikle gayrı Müslim ticaret erbabının yararlandığını belirterek, bu kesimin elde ettiği spekülatif kazançların kurulacak komisyonlar aracılığıyla vergilendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Varlık Vergisi uygulaması, esas olarak kanunun hazırlanışı, TBMM'de kabulü, yayın organlarında desteklenmesi, kimin ne kadar vergi ödeyeceğini tespit eden komisyonların çalışma biçimleri, en fazla bir ayla sınırlandırılmış ödeme süresi, bu süre içinde vergi borcunu ödemeyenlerin mallarının haczedilerek icra yoluyla satışı ve bütün bunlara rağmen vergi borcunu ödemeyen mükelleflerin borçlarını "bedenen çalışarak ödemeleri" amacıyla Aşkale'deki çalışma kampına gönderilmeleri gibi alt süreçleri içeriyordu.[221] Çıkarılan yasa gereği Varlık Vergisi'nin tahakkuk etmesinin ardından ödenmesi için verilen süre yalnızca 15 gündü. Bu süre zarfında vergisini ödemeyenlerin borçlarına faiz işletilecekti. Ödeme 30 gün boyunca yapılmadığı takdir de ise, ödeme yükümlüsü Aşkale'ye çalışma kampına sürgün edilecekti.[222]

Varlık Vergisi Kanunu ile toplam bütçe gelirlerinin yaklaşık üçte birinin, yani yaklaşık 315 milyon liranın en geç 30 gün içinde toplanması öngörülüyordu. Kimin ne kadar vergi ödeyeceği, il ve ilçelerde kurulan komisyonlarca belirleniyordu ve komisyonların tespit ettiği vergi miktarına itiraz yolu kapalıydı. Tüm vergi mükelleflerinin yüzde 87'sinin gayrimüslim azınlıklardan oluşması uygulamadan en çok azınlıkların zararlı çıktığını bir kez daha gözler önüne seriyordu. Gayrimüslimlerin vergi ödemelerini taksitle ödemelerine izin verilmemişti. Bu yüzden, bu vatandaşlar ödeme yapabilmek için işlerini ve mülklerini piyasa ederlerinden düşük fiyatlarla Müslüman işadamlarına satmak zorunda kalmışlardır.[223] Bu kaosta çok düşük fiyatlarla el değiştiren gayrimenkuller ve sanayi tesisleri, köklü bir Türk burjuvazisinin temellerini atmıştır.[224]

Varlık Vergisi çerçevesinde 114 bin mükelleften, 465 milyon liralık bir tahsilat gerçekleştirilmeye çalışılmış fakat ancak 315 milyon liralık Varlık Vergisi tahsil edilebil-

220 Bali, R.N. (2003) *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim, İstanbul, s.442
221 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.87
222 Ökte, F. (1951) *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu, İstanbul, s.38, 39
223 Zürcher, E.J. (1996) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim, İstanbul, s.290
224 Bali, R.N. (2003) *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim, İstanbul, s.451

miştir. Bu miktarın 221 milyon lirası İstanbul'dan alınmıştır.[225] Toplam Varlık Vergisi mükellefleri açısından yüzde 54 ile birinci sırada olan İstanbul'un ağırlığı tahakkuk edilen vergi miktarında yüzde 68'e ve nihayet tahsilatta da yüzde 70'e yükselmiştir.[226] Varlık Vergisi'nin yüzde 52'sini, yani yarıdan fazlasını gayrimüslimler, yüzde 29'unu Müslümanlar, yüzde 19'unu da yabancılar ödemiştir.[227] Söz konusu vergi sayesinde Merkez Bankası'ndaki altın yedekleri işlemi 35 tona yükselmiştir.[228] Merkez Bankası'nın banknot emisyonundaki artış da durmuştur.[229] Vergisini ödemeyen ya da ödeyemeyen 2 binden fazla kişi ise zorunlu iş kampı için Aşkale'ye gönderilmiştir.[230]

Aslında savaş yıllarında sermaye kazançları vergisi, rant vergisi gibi uygulamaları diğer ülkeler de devreye sokuyordu. Ancak bu vergi, Türkiye'deki uygulamada, doğrudan azınlıklar aleyhine işletilmiştir. Savaş döneminde birçok Avrupa ülkelerinde olağanüstü kazançların vergilendirilmesi, savunma vergisi veya varlık vergisi adı altında alınan vergilerle Türkiye'deki Varlık Vergisi'ni ayıran temel fark, verginin tarh, tahakkuk ve toplanması aşamalarındaki adaletsizlik ve daha önemlisi ülkede yaşayan azınlıkların hedeflenmiş olmasıdır.[231] Mükelleflerin sayıca çoğunluğu azınlıklar olduğu gibi, verginin çoğunu da bu kesim ödemiştir.[232] Varlık Vergisi sonucunda İstanbul'daki ticaret ve sanayi dünyasının etnik yapısında belirgin bir değişme gerçekleşmiştir. 1935 ve 1950 nüfus sayımlarının karşılaştırılması, Rum, Ermeni ve Yahudilerin sanayi ve ticarette, toplam istihdam içindeki paylarının önemli ölçüde azaldığını göstermektedir.[233] Bu koşullar nedeniyle 1947'de İsrail kurulur kurulmaz 33 bin Türk Yahudisi İsrail'e göç etmiştir. 1922 Nüfus Sayımı'nda 255 bin kadar olan Ermeni, Rum ve Yahudilerden oluşan azınlık nüfus, 1965'e gelindiğinde 81 bine kadar inmiştir.[234]

225 Avcıoğlu, D. (1968) *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi, Ankara, s.227
226 Aktar, A. (2000) *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*, İletişim, İstanbul, s.140
227 Coşar, N. (2003) "Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri", *Ankara Üniversitesi SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ Dergisi*, Vol.58 (2), s.13
228 Rozaliyev, Y.N. (1978) *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, Onur, Ankara, s.189
229 Yenal, O. (2003) *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer, İstanbul, s.75
230 Karpat, K. (1996) *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa, İstanbul, s.11
231 İnci, İ. (2012) "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Varlık Vergisi Uygulaması" *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol.10 (2), s.278
232 Kazgan, G. (2002) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.58
233 Tezel, Y.S., *A.g.e.*, s.263
234 Kazgan, G. (2002) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.58

Ancak tüm bunlara karşın, Varlık Vergisi'nin yerli gayrimüslimleri Türk iş dünyasından tamamen tasfiye edemediğinin ve yaşanan gerilemenin de göreli olduğunun vurgulanması gerekir. Gayrimüslimler, Varlık Vergisi'nin uygulanmasından sekiz yıl sonra, yani 1950'de bile İstanbul'un ticaret ve sanayisinde hâlâ büyük bir yere sahiptiler. Azınlıklar 1950'de İstanbul'da toplam çalışan nüfusun yüzde 17'sini, sanayi istihdamının yüzde 22'sini ve ticaret ve bankacılık istihdamının da yüzde 27'sini ellerinde bulundurmaktaydılar.[235]

Varlık Vergisi, İngiltere ve ABD'den gelen eleştirilerin etkisiyle 1944 yılının Mart ayında yürürlükten kaldırılmıştır.[236] Devlet o güne değin tahsil edememiş olduğu tüm vergi alacaklarından da vazgeçmiştir.[237]

Emre Alkin'in notu: 'Varlık Vergisi' Dünya'da eşi benzeri az görülen bir yanlışlık olmuştur bana göre. Sermaye biriktirme ve bunu yatırıma yönlendirme refleksi olmayan gruplara zorla transfer edilen kaynaklarla yaratılan 'iş dünyasının', bugün Türkiye'yi getirdiği nokta ortada. Bir ülkenin ilerlemesi için, işten önce iş ahlakının gerektiği o zamanlarda da es geçiliyordu. Başkalarının elindeki aktifleri devretmeye zorlayarak kendi sermaye elitini yaratmaya çalışan zihniyete bugün de rastlamak mümkündür. Eski Sovyetlerden sonra ortaya çıkan Rusya'da, İran'da, Latin Amerika'da, Çin Halk Cumhuriyeti'nde ve Türkiye'de bu tarz el değiştirmeler siyasetin baskısıyla olmuş ve olmaktadır. Ancak bu örneklerden pek azı 'Varlık Vergisi' gibi radikal bir örnekle taçlanmıştır. Kitabın yazarı olan Yalın Alpay ile beraber yazdığımız 'Her şey Ekonomi Değil' adlı (2014) kitapta, uzun uzadıya bu konudan bahsettik. Bir zamanlar yapılanları bugünkü şartlarla eleştirenlerden değilim. Ancak 'Varlık Vergisi' uygulaması, "başka çaremiz yoktu" şeklinde savunulacak bir durum değil. Belki de bugün Türkiye'yi modern dünyadan uzaklaştıran yaklaşımlara örnek teşkil edecek bir 'tarz' olmuştur da diyebiliriz. O dönemi bugün eleştiren siyasetçilerin, 1940'ların modası olan faşizmden etkilenerek 21. Yüzyılda başka örnekler ortaya koymalarını dikkatlice izliyorum.

235 Tezel, Y.S., *A.g.e.*, s.263

236 Zürcher, E.J. (1996) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim, İstanbul, s.290

237 Komisyon (2005) "Varlık Vergisi Meclis'ten Geçti", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.19

3.2. Ekmeğin Karneye Bağlanması – 1942

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Avrupa'nın her yerinde olduğu gibi, Türkiye'nin de her köşesinde buğday yetersizliği hissedilmeye başlamıştır. Daha 1940 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi, üreticilerden yeterli ürün satın alamadığı için, bulundurmak zorunda olduğu stok miktarının altına düşmüştür.[238] Üreticiden yeterli miktarda buğday alınamamasının nedeni ise, söz konusu yılların özel koşulları içerisinde hem üreticilerin hem de tüccarların ürünleri farklı beklentiler içerisinde stoklama yoluna gitmeleridir.[239]

Bu durum karşısında, 1941 yılının Şubat ayında hükümet, üreticilerin, ürettikleri hububattan geçimlik, tohumluk ve hayvan yemi için belirli bir miktar ayırdıktan sonra kalanını Toprak Mahsulleri Ofisi'ne satmalarını karara bağlamıştır.[240] Fakat aynı yıl içerisinde yapılan araştırmalarda, Toprak Mahsulleri Ofisi ile tüccarın elinde bulunan buğday miktarının halkın tüketimine ve ordunun ihtiyaçlarına yetmeyeceği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bir takım ek önlemlere başvurma gerekliliği kendisini dayatmıştır.

Hükümet, Afyon, Konya, Eskişehir, Yozgat ve Kırşehir valiliklerine, 12 Şubat 1941'de acele ve gizli bir telgraf çekilerek, üretici ve tüccarın elinde bulunan ihtiyaç fazlası buğday, arpa, çavdar ve yulafa el konulması emri vermiştir. Ticaret Bakanlığı ise Başbakanlığa sunduğu raporda, iki farklı önlem önerisinde bulunmuştur. Bu önlemlerin ilki ekmeğin randımanını yükseltmek, ikincisi ise ekmeklik buğdaya yüzde 15 oranında çavdar karıştırmaktır.[241] Söz konusu çavdar oranı, aynı yılın Haziran

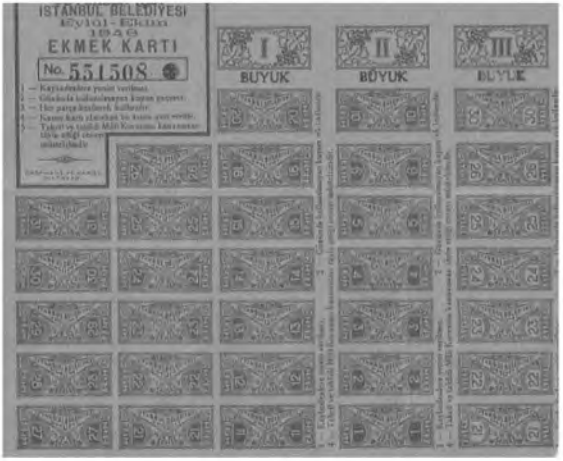
238 Pamuk, Ş. (1988)"İkinci Dünya Savası Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*, Yurt, Ankara, s.102

239 Sefer Ş. (2004) "İkinci Dünya Savası Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:7, s. 79

240 Özer, S. (2012) "II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Vol.8 (15), s.33, 34

241 Sönmez, Ş. (2011) "İkinci Dünya Savaşı'ında Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler ", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:47, s.613

ayına gelindiğinde yüzde 20'ye çıkartılmıştır ve buna ek olarak ekmeklere yüzde 30 oranında arpa katılması uygun görülmüştür.[242] Açık bir türlü kapatılamadığı için 1942 yılına gelindiğinde ekmeğe yüzde 25 oranında mısır unu karıştırılabileceği de kabul edilmiştir.[243] Alınan tüm önlemlere karşın ülkedeki buğday sıkıntısı kendisini her geçen gün daha da çok hissettirmiştir. Hükümet yeni bir önlem olarak, buğday unundan ekmek, francala, makarna, şehriye, peksimet, bisküvi ve simitten başka maddelerin yapılmasını, satılmasını ve tüketimini yasaklanmıştır.[244]

Hükümet her ne kadar önlem almaya çalışsa da, özellikle hububat fiyatlarındaki hızlı artışın önüne geçememiştir. Fiyatların artması kentlerde un sıkıntısının yaşanmasına yol açarken, endişeye kapılan halkın ihtiyacından fazla ekmek alarak stok yapması da ek zorluklara neden olmuştur. Devletin getirdiği fiyat ve kar sınırlamaları bu noktada etkili olamamıştır. Fiyatları sınırlanan mallar karaborsaya kaymış, üreticilerin maliyetleri düşürme çabaları, malların kalitesinin de düşmesiyle sonuçlanmıştır.[245] Fiyat seviyesinin bir türlü geriye çekilememesi üzerine, hükümet en sonunda

242 Bengi, H. (1945) *Milli Koruma Kanun ve Kararları*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, s.143

243 Metinsoy, M. (2007) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Savaş ve Gündelik Yaşam, Homer, İstanbul, s.105

244 Sönmez, Ş. (2011) "İkinci Dünya Savaşı'ında Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler ", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:47, s.617

245 Metinsoy, M. (2007) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Savaş ve Gündelik Yaşam, Homer, İstanbul, s.102

karneyle ekmek dağıtılması uygulamasını yürürlüğe koymuştur. Bu uygulamanın teorik altyapısında, karne uygulaması aracılığıyla piyasada bulunması zorlaşan ve pahalılaşan tüketim maddelerinin talebinin ve tüketim seviyesinin azaltması ve fiyatların düşürülmesi varsayımı bulunmaktadır.[246] Böylece, Bakanlar Kurulu 13 Şubat 1942'de aldığı kararla birlikte, bundan böyle şehir ve kasabalarda halkın ekmek ihtiyacını karne ile karşılamasına karar vermiştir. Milli Koruma Kanunu'nun 21'inci maddesine göre günlük ekmek tüketimi sınırlandırılmıştır ve satın almalar, karne ile kupon karşılığında olacaktır.

Karnelerde her aile ferdi için günlük ekmek istihkakı belirtilmiştir. Karneyle ekmek dağıtımı 1942 yılında; İstanbul'da 14, İzmir'de 17 ve Ankara'da da 22 Ocak'ta başlamıştır. Bunları diğer büyük şehirlerdeki karne uygulamaları izlemiştir.

Karneler büyükler, küçükler ve işçiler olmak üzere üç farklı gruba ayrılmıştır. Kişi başına günlük ekmek istihkakı 7 yaşına kadar olan çocuklar için 187,5 gram, 7 yaşından büyükler için 375 gram, ağır işçiler için 750 gram olarak belirlenmiştir.[247] Aile reislerinden alınan beyannamelere göre herkese, adına düzenlenmiş bir ekmek karnesi tahsis edilmiştir.[248] Hükümet, haksız karne dağıtımına engel olmak, her mahalin ayrı ayrı ihtiyaçlarını belirlemek ve yasaklanmış ürünlerin gizliden satışını engellemek üzere 1942 yılının Mayıs ayında "Halk Dağıtım Birlikleri" kurmuştur.[249] Kentlerde daha fazla ekmek almak isteyenlerin karneler üzerinde tahrifat yaptıkları ya da başkalarına ait karneleri kullanmak istedikleri gözlenmiştir. Bunun önüne geçebilmek için bu suçları isleyenlere üç yıla kadar

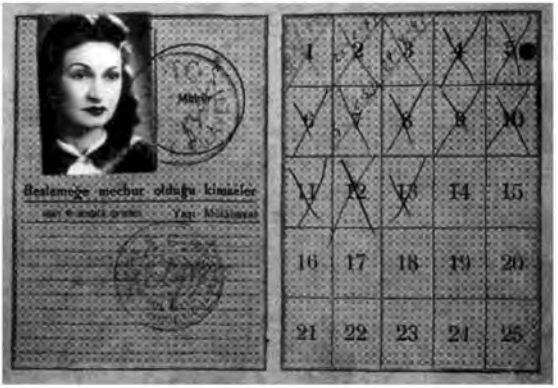

Temmuz - Ağustos 1942
EKMEK KARTI
Büyükler için
No. 120831
Vilâyet veya kaza
1 — Yurdun her yerinde muteberdir.
2 — Gününde kullanılmayan kupon geçmez.
3 — Eylûl kartı alınırken bu kısım geri verilir.
4 — Tahrif ve taklidi Milli Korunma Kanunu

246 Anderson, C.A. (1943) "Food Rationing and Morale", *American Sociological Review*, Vol.8 (1), s.24

247 Öztürk, E. (2005) "İkinci Dünya Savası Yıllarında İzmirıde Beslenme Sorunu", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Vol.4 (11), s. 151

248 Komisyon (2005) "Ekmek Karneye Bağlandı", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.20

249 Şener, S. (2004) "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:7, s.81

hapis cezası verileceği açıklanmıştır.[250]

Ekmek karneleri, Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır ve soğuk damgalıdır. Söz konusu karnelerin dağıtımı, valilikler tarafından yapılmıştır. Aile reisinin ölümü durumunda o ailenin karnesi yeniden düzenlenmiş, ölen kişinin ekmek kuponu geri alınmıştır. Ayrıca Ankara, İstanbul, İzmir gibi vilayetlerde ekmek karnesine ailenin reisinin resmi yapıştırılmıştır. Kişiler ekmek ihtiyacını belediyenin belirlemiş olduğu fırınlardan almışlar, aileden bir üyenin yer değiştirmesi halinde, aile reisinin beyanı suretiyle o kişi ekmeğini bulunduğu belediyeden alabilmiştir.[251]

Karne uygulamasındaki amaç, buğday üretimindeki düşüş nedeniyle ekmek tüketimini denetim altına alabilmek, ihtiyacından fazla ekmek alanlar yüzünden ortaya çıkabilecek yoksunlukları önlemekti. Resmi istatistiklere göre Türkiye'nin buğday üretimi yüzde 50 oranında düşmüştü.[252] Sorunun bir türlü dinmek bilmemesi üzerine günlük ekmek istihkakı Nisan ayında 7 yaşından küçükler için 175 grama, Mayıs'ta da 150 grama düşürülmüştür.[253] Temin edilen hububat miktarının arttırılması ancak 1944 yılında sağlanabildiğinden, günlük ekmek hakkının 900 grama yükseltilmesi ancak bu yılda gerçekleştirilebilmiştir.[254] Ne yazık ki alınan bunca önleme karşın ekmek fiyatlarındaki artış önlenememiş ve İstanbul'da 1938 yılında kilosu 10 kuruş olan ekmek fiyatları, 1943 yılına gelindiğinde 38,67 kuruşa çıkmıştır yani halkın en

250 Özer, S. (2012) "II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Vol.8 (15), s.35

251 Sönmez, Ş. (2011) "İkinci Dünya Savaşı'ında Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler ", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:47, s.620, 621

252 Komisyon (2005) "Savaş Yıllarında Kent Ekonomisi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.30

253 Komisyon (2005) "Ekmek Karneye Bağlandı", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.20

254 Sönmez, Ş. (2011) "İkinci Dünya Savaşı'ında Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler ", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:47, s.623

temel besin maddesi olan ekmeğin fiyatı tam yüzde 400 oranında artış göstermiştir.[255]

Zor geçen savaş yıllarının sona ermesiyle birlikte, hükümetin aldığı olağanüstü tedbirler hemen kaldırılamamıştır. Dönemin Bakanlar Kurulu, insanların günde kaç gram ekmek tüketeceğine ilişkin, bir süre daha sınırlamalar getirmek zorunda kalmıştır. Savaş sonrası dönemdeki sınırlamaların, önceki yıllarda gerçekleştirilen sınırlamalardan farkı, günlük tüketim miktarının arttırılmış olmasıdır. Ekmek karnesi uygulaması 8 Eylül 1946 tarihinde, dört yıllık bir uygulamanın ardından resmi olarak sona erdirilmiştir.

Emre Alkin'in notu: Ben 'benzin karnesi' tecrübesi yaşadım. Belki yirmi birinci yüzyılda bu hafızayı taşıyan son nesli temsil ediyorum. Karne uygulaması, karaborsa ve eşitsizliği de beraberinde getiren bir uygulamadır. 1974 Birinci Petrol Şoku ve 1980'de yaşanan ikincisi, bizlerde 'idareli kullanma' kültürü geliştirdi. Bu sebeple ara sıra tasarruflu davranışlarda bulunduğum zaman, çocuklarım ve etrafımdaki gençler anlamakta zorluk çekiyor.

'Ekmek Karnesi' de birçok haksızlığı beraberinde getirmiş gözüküyor. Hatta şeker vs gibi diğer gıda maddelerinde de kısıtlamaya gidildiği, bazı kişilerin stoklama yoluyla ciddi kazançlar elde ettiği, 'ayrıcalıklı kişilerin' her dönemde olduğu gibi, hiçbir kısıtlamaya bağlı olmadan, söz konusu malları tüketebildiği, o günleri yaşamış olanlar tarafından bizlere hep anlatıldı. Bu durumu ABD'den Avrupa'ya kadar, her yerde görebiliriz. Bu açıdan eleştirmek anlamsız. Sadece bu şartların yarattığı psikolojik travmaların Türk ailelerini nesilden nesile ne kadar etkilediği gibi, 'yokluk zamanlarında' yetiştirilmiş çocukların ruh hallerinin incelenmesi gerektiğine inanıyorum. Sanıyorum bu durum saygın psikanalist Vamık Volkan için değerli bir araştırma konusu olurdu. Belki de bugün Türk İnsanının 'her şeye razı' psikolojisi, 1940'lardaki yokluğa dayanmaktadır. İncelemeye değer.

3.3. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu - 1945

Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında, toprak mülkiyeti sorunları, dünyanın çeşitli yerlerinde, gerek ülkelerin aydınları arasında, gerekse devlet politikası bağlamında popüler bir konu olmuştur.[256] Toprak reformu, büyük mülklerin parçalanarak

255 Koçak, C. (1996) *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, Cilt II, İletişim, İstanbul, s.435

256 Karaömerlioğlu, A. (1998) "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hikâyesi", *Birikim*, Sayı:107, s.120

topraksız çiftçilere dağıtımı için devletçe alınan tedbirleri içermektedir.[257] Türkiye'de ise toprak reform tartışmaları, diğer devletlere oranla geç başlamıştır. Konu, ancak 1934 yılından itibaren gündeme gelmiştir. Daha önceleri 1929 yılında İsmet Paşa, "Büyük çiftlik işletmekte olan gayret ve servet sahiplerine dokunmak şöyle dursun, aksine olarak bunların da iyi çalıştıklarını ve kazandıklarını görmekten memnun oluruz" diyerek, hükümetin bakış açısını ortaya koymuştur. Aynı yıl, "Şark menatıkı dahilinde muhtaç zürraa" isimli, arazi dağıtılması için yeni bir kanun çıkarılmıştır. Bu yasaya göre, 1927'de çıkan yasa gereği hazineye intikal etmesi gereken araziden köylü, aşiret efradı, göçebe ve muhacirlere dağıtılmış olan yerler, dağıtım yapılanların üzerinde bırakılacak, hükümet doğudaki isyan bölgelerinde büyük arazi sahiplerine ait yerleri topraksız köylülere dağıtmak üzere kamulaştırabilecekti. Arazi sahiplerine, isterlerse 5 yüz ile 2 bin dönüm arasında bir alan bırakılacak geri kalanın değeri 1914 yılında kayıtlı vergi değerinin en az 8 en çok 10 katı olmak üzere ödenecekti. Vergi kıymeti olmayan yerlerde ise aynı oran dahilinde tapu kıymeti esas kabul edilip, bedelleri sahiplerine verilerek hükümet tarafından el konulacaktı.[258] Cumhuriyet dönemi yöneticilerinin 1920'lerde büyük toprak sahiplerine karşı aldıkları tavır ise yalnızca doğu illeriyle sınırlı kalmıştır. Bu konuda hükümeti harekete geçiren gelişme ise, 1925'de doğuda çıkan isyan olmuştur.[259]

Ancak 1930'ların ortasında hükümetin bu tutumu değişmiştir. Özellikle 1936 yılıyla birlikte hem Atatürk, hem de İnönü ülkede topraksız köylünün bırakılmama-

257 Güriz, A. (1968) "Modern Mülkiyet Kavramı ve Toprak Reformu", *Türkiye'de Toprak Reformu Semineri, (6-8 Haziran 1968)*, Ankara, s. 71

258 Barkan, Ö.L. (1945) "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Vol.6 (1-2), s.60

259 İnci, İ. (2010) "Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Toprak Mülkiyet Dağılımı ile İlgili Bazı Düzenlemeler", *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 44, s.352

sı gerektiğine ilişkin açıklamalar yapmaya başlamışlardır.[260] Hemen ertesi yıl, 1924 Anayasası'nda çiftlik ağalarına milyarlar ödenmesine yol açmasına rağmen, toprak reformuna engel teşkil eden hükümler değiştirilmiştir. Zira 1924 Anayasası özel mülkleri güçlendirici bir nitelik taşımaktaydı ve özel mülkleri kamulaştırmayı zorlaştırıcı hükümlere sahipti. Anayasaya göre özel mülklerin kamulaştırılması, hükümetin arazinin piyasa değerini peşin olarak ödeme şartına bağlıydı.[261] Bu durumun üstesinden gelebilmek için hükümet 1937'de yapılan yeni bir kanun değişikliğiyle arazinin kamulaştırılmasında ödenecek bedelin özel kanunla tespit edilmesini sağlamıştır.[262] Bununla birlikte dönemin siyasi liderlerince savunulmasına ve hükümet programlarına alınmasına karşın, Toprak Kanunu çıkması için 1937'den 1945 yılına değin tam sekiz yıl beklenmesi gerekmiştir. Gecikmede İkinci Dünya Savaşı'nın şartları kadar, toprak reformuna karşı gösterilen büyük muhalefetin payı da vardır.[263]

Savaş sonrası dönemde Türkiye'de toprak mülkiyeti üzerine gerçekleştirilen tartışmaların sonucunda, nihayet 11 Haziran 1945 tarihinde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarılmıştır. Bununla birlikte bu kanunun uygulanmasını başlatacak olan tüzüğün çıkartılması Mayıs 1947'yi bulmuştur. Söz konusu yasa, kamu mülkiyetinde olan ancak kullanılmayan, köy ve mahallelerin ortak kullanımında bulunan fakat hükümete göre gereğinden fazla olan, sahibi bilinmeyen topraklarla özel mülkiyette olup da kamulaştırılacak olan toprakların, topraksız ve az topraklı köylülere dağıtılmasını öngörüyordu.[264] Hükümetin bu yasayı çıkarmaktaki amacı topraksız köylülere toprak sağlamanın yanı sıra, feodal benzeri bağımlılık ilişkileri çerçevesinde, topraksız yarıcı, ortakçı ve marabalarca işlenen büyük arazi mülklerini de tasfiye etmekti.[265] Kanunun pek çok tartışmalara neden olan 17'inci maddesi kiracılar tarafından işlenen 50 dönüm üzerindeki toprakların kamulaştırılıp yeniden

260 Keyder, Ç. & Pamuk, Ş. (1985) "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler" , *Yapıt*, Sayı:84, s.54

261 İnci, İ. (2010) "Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Toprak Mülkiyet Dağılımı ile İlgili Bazı Düzenlemeler", *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 44, s.350

262 Berki, Ş. (1973) "Cumhuriyet Devrinde Toprak Rejimi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Vol.30 (1-4), s.93

263 Avcıoğlu, D. (1968) *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi, Ankara, s.235

264 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.105

265 Tezel, Y.S., *A.g.e.*, s.382

dağıtılabileceği hükmünü getiriyor ve böylece diğer yönleriyle ılımlı görünen tasarıya oldukça radikal bir nitelik kazandırıyordu.[266]

Yasaya göre geniş düzlüklerin bol olduğu yerlerde 5 bin dönümden, düzlüklerin az olduğu yerlerde ise 2 bin dönümden fazla toprağa sahip özel toprak sahiplerinin ellerindeki bu fazla topraklar kamulaştırılacaktı. Arazisi olmayan ya da yetmeyen çiftçilere ve çiftçilik yapmak isteyenlere aileleri ile birlikte geçimlerini sağlayacak ve iş kuvvetlerini değerlendirecek ölçüde toprak verilecek, toplu köylerde güzel ve sağlıklı evler kurulacaktı. Kamulaştırılan arazilerde ortakçılığa izin verilmeyecekti.[267]

Söz konusu yasada arazi Küçük Arazi, Çiftçi Ocağı Arazisi, Orta Arazi ve Büyük Arazi olmak üzere dört bölüme ayrılmıştır. Küçük Arazi, çiftçilikten başka meslekte çalışanların geçinmelerine yardımcı olacak ve genişliği 30 dönümü geçmeyen arazi olarak belirlenmiştir. Çiftçi Ocağı Arazisi ise 30 dönümden aşağı 5 yüz dönümden yukarı olmayan araziler olarak belirlenmiştir. Orta Arazi, 5 bin dönümü geçemezken, Büyük Arazi, 5 bin dönümü geçen araziler olarak ayrılmıştır.[268]

Yasa gereği, kamulaştırılacak araziler karşılığında ödenecek meblağ, arazinin 5 bin dönümü aşan bölüm için 1943'e kadar arazi vergisi matrahı olarak bildirilen değer, 2 bin ile 5 bin dönüm arasındaki bölümü için vergi matrahının iki misli, 2 bin dönümün altında kalan bölümleri için ise üç misli olarak hesaplanacaktı.[269] Bu yasa 28 yıl yürürlükte kaldı ve bu süre içerisinde 22 milyon dönüm toprak 432 bin aileye dağıtıldı. Bu topraklardan yalnızca 154 bin dönümü kamulaştırma yoluyla sağlanmıştı. Bunun da yalnızca 54 bin dönümü özel kişilerden kamulaştırılmıştır.[270] Dolayısıyla kanunun özel toprakları kamulaştırma konusunda bir uygulamaya yol açtığını söylemek mümkün değildir.[271] Ayrıca yasa 28 yıl boyunca yürürlükte kalmış olmakla birlikte, 1950 seçimlerinden kısa bir süre önce çıkartılan bir yasayla, 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun, yeni alanların özel mülk olarak tapuya

266 Keyder, Ç. & Pamuk, Ş. (1985) "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler" , *Yapıt*, Sayı:84, s.52

267 Balta, E. (2002) "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu: Reform mu Karşı Reform mu?", *Praksis*, Sayı:5, s.287

268 İnce, E. (2006) "Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri", ÇTTAD, Vol.6 (13), s.65

269 Tezel, Y.S., *A.g.e.*, s.386

270 Şahin, H., *A.g.e.*, s.80

271 Balta, E. (2002) "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu: Reform mu Karşı Reform mu?", *Praksis*, Sayı:5, s.297

tesciline getirdiği sınırlamaları kaldırılmıştır. Yine 1950 seçimlerinden önce çıkarılan başka bir yasayla da 1945 Topraklandırma Kanunu, büyük arazi sahipleri için hiçbir kamulaştırma olasılığı bırakmayacak şekilde değiştirilmiştir.[272] Yani yasanın "radikal" denebilecek 17'inci maddesi neredeyse hiç uygulanmadan rafa kaldırılmıştır.

Hükümetin yürüttüğü siyasetteki bu değişikliğin en önemli nedeni, 1945'te başlayan Postdam Konferansı'nda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Boğazlar'ın savunmasında ortaklık istediğini ve Kars ile Ardahan'ı topraklarına katmayı talep ettiğini açıklamasıyla başlayan süreçtir. Bu gelişme, hükümetin savaş sonrasında uygulamak istediği ekonomik ve sosyal siyasetin yönünü büyük ölçüde değiştirmiştir. Yeni dış ve iç siyasi ortam, CHP yöneticilerini çok partili parlamenter sisteme geçilmesi gibi yepyeni gereksinmeler ve kaygılarla baş başa bırakmıştır. Büyük arazi sahiplerinin kırsal oyların yönlendirilmesindeki büyük etkisi olacağının tahmin edilmesi nedeniyle, CHP toprak reformu konusundaki görüşlerini ani bir şekilde ve tam aksi yöne değiştirerek, hem sanayici ve işadamlarıyla ilişkilerini düzeltmeyi, hem de Toprak Kanunu tartışmalarının büyük arazi sahipleri üzerinde bıraktığı izleri silmeyi hedeflemiştir. Toprak reformu meselesi bu bağlamda, CHP'nin yürüttüğü siyasete muhalif olan odakların bir araya toplanacağı Demokrat Parti'nin doğuşuna da yol açan önemli nedenlerden biri olmuştur.[273]

Emre Alkin'in notu: Aslına bakılırsa bu reformun bir yere kadar getirilip ortada bırakılması, Türkiye'nin lehine olmadı. Bugün, yani yirmi birinci yüzyılda, tarım sektöründe yaşadığımız en ciddi sıkıntı çiftçilerin geleneksel-geçimlik diyebileceğimiz küçük toprak parçaları üzerine üretim yapmaya çalışmalarıdır. O zamanlar Türkiye'de düşünülenin aksine, Batı ülkeleri ölçek ekonomisinin gerekleri dahilinde tarım arazilerinin bölünmesinin önüne geçmiştir. Böylelikle Hollanda gibi ülkelerin tarımda rekabetçi üstünlüğe sahip olmaları imkanı doğmuştur.

"Tarım ülkesi" diye tarif edilen Türkiye'nin, kendisinden çok daha küçük yüzölçümüne sahip ülkeler karşısında ancak ve ancak "tarım da yapan ülke" olarak adlandırılabileceğini ifade etmek istiyorum. Dünya'da tarım fiyatları düşerken Türkiye'de sürekli yükselmesi ve buna rağmen çiftçilerin sürekli olarak ekonomik zorluk içinde olmasının sebebi yukarıdaki başlıkta belirtilen, felsefesi olmayan yaklaşımlardır.

272 Keyder, Ç. & Pamuk, Ş. (1985) "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler" , *Yapıt*, Sayı:84, s.54

273 Avcıoğlu, D. (1968) *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi, Ankara, s.237

Türkiye'nin yaş meyve ve sebze üretiminin yüzde 95'i ancak iç tüketime yeterken, Türkiye'nin "Tarım İhracatçısı" olarak kendini tanıtması dikkate değer bir illüzyondur. Bugün bir toprak reformu yapılacaksa, tarım arazilerinin birleştirilmesi için yapılmalıdır. Eğer bu başarılamazsa Türkiye'de tarım sektörü adına analiz edebileceğimiz bir ayrıntının kalacağını düşünmüyorum.

3.4. Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluşu – 1945

Türkiye'de sanayileşme geliştikçe, genişleyen yeni bir sınıf olan işçilere dair yeni yasalar ve düzenlemelere gereksinim duyulmuştur. Bu bağlamda, çalışma yaşamına ilişkin konuları düzenleyerek yürütmek ve denetlemek üzere Çalışma Bakanlığı kurulmuştur. Bu bakanlık sosyal yardım konularıyla ilgilenecek ve çeşitli iş kollarında beden gücüyle çalışan işçilerin durumlarını iyileştirmek için yeni düzenlemeler yapacaktır.

Bakanlığın başlıca görevi, çalışanların gerekli güvenlik şartlarına, yaşam standartlarına ulaşmasını temin etmek ve insan gücünün daha verimli kullanılmasını sağlamak şeklinde belirlenmiştir. Yaşa göre iş bölümü yaparak, her işçi çalıştığı işyerinde sigortalanacak, işçinin kendi cebinden prim ödemesi gerekmeyecekti. İngiltere'den getirilen uzmanların danışmanlığında, 1945 yılında "İş Kazaları ile Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu" ile "İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu" çıkarılmıştır.

Bu gelişmelerin sonunda 300 bin kişi sigortalı olmuştur ve çalışanları devlet tarafından koruyan 10 yasa daha yapılmıştır. İş kanunu kapsamında olmayan küçük işyerlerinde çalışan işçilerin ise tazminat kanunu ile korunması amaçlanmıştır. 1946'da ise "İş ve İşçi Bulma Kurumu" kurulmuş ve 3 bin 5 yüz kişiye iş bulunmasını sağlamıştır. İşçi Sigortaları Kurumu'nun İstanbul şubesi faaliyete geçmiş ve pek çok ilde işçi hastaneleri açılmıştır.[274]

Emre Alkin'in notu: Çalışma Bakanlığı'nın kuruluşu Türk İş Hayatı için önemli bir gelişmedir. Buna rağmen Bakanlığın iş dünyasının sürekli değişen paradigmalarına uyum sağladığını söylemek zor. Bugün Türkiye'de istihdamda çok ciddi bir kayıt dışılık vardır ve sadece bu ayrıntı bile Bakanlığın Çalışanların haklarını koruyamadığının bir göstergesidir. İş Kanunları ne kadar sert ve kuralcı yapılırsa o kayıt dışılığın o kadar arttığı gözlemlenmektedir. Devrim niteliğinde bir zihniyet değişimi gerektiği açıkça gözükmektedir.

274 Komisyon (2005) "Çalışma Bakanlığı Kuruldu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.20

3.5. İlk Büyük Devalüasyon – 1946

Türkiye'nin 1929 sonrasında dış ticaret politikasında, aynı yıl içerisinde hem Lozan Antlaşması'nın sınırlamalarından kurtulması, hem de Büyük Buhran'ın meydana gelmesi nedeniyle radikal değişiklikler gerçekleşmiştir. Söz konusu radikal uygulamalar arasında 1931 tarihli Türkiye'nin ilk devalüasyonu da vardır.[275] Bununla birlikte bu devalüasyon çok büyük bir fiyat değişikliğine yol açmamıştır. 1930 yılında 1,12 Türk Lirası olan 1 Dolar, 1935 yılında yalnızca 1,26 Türk Lirası'dır.[276]

Türkiye'nin ikinci devalüasyonu ise, 1946 yılında yapılan döviz kuru düzenlemesidir. 1946 yılında gerçekleştirilen devalüasyon öncesinde Türkiye'nin emisyon hacminde çok büyük bir genişleme gerçekleşmiş ve Türk Lirası'nın değerinin düşmesi adeta zorunlu hale gelmiştir. Ülkede tedavülde bulunan banknot ve madeni paraların toplamı 1940 yılında, 433 milyon 800 bin Türk Lirası'ndan, 5 yıl içerisinde yüzde 100'ü aşan bir artışla, 1945 yılında, 918 milyon 567 bin Türk Lirası'na ulaşmıştır.[277] Söz konusu emisyon artışı sonucunda üretilen mal ve hizmet miktarı artmadığı için, Türk Lirası'nın reel değeri de yarıdan daha fazla bir düşüş yaşamıştır. Yine 1945 yılı başlarında Türkiye'nin 200 milyon doların üzerinde bulunan döviz rezervleri, 1946 yılında 100 milyon dolar civarına inmiştir.[278] Bu gelişmelerin sonucunda da kaçınılmaz olarak bir devalüasyon gerçekleşmiştir. 1946 yılında gerçekleşen bu devalüasyonla, 1,31 Türk Lirası olan 1 Dolar, 2,80 Türk Lirası'na çıkartılmıştır ve böylece Türkiye'nin ilk büyük devalüasyonu meydana gelmiştir.[279] Türk Lirası yüzde 115,4 oranında değer yitirmiştir.[280] Devalüasyon, eski primli ithâlât kurallarına göre yüzde 45, primli ihracat kurlarına göre yüzde 54 oranındaydı. Teknik çalışmalarda liranın dolar karşısındaki yeni kurunun 3,50 Türk Lirası, hatta 5 Türk Lirası olması önerildiği halde, daha düşük bir devalüasyon oranı yeğlenmiştir.[281]

275 Altınok, S. & Çetinkaya, M. (2003) "Devalüasyon ve Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları ve Sonuçları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:9, s.55

276 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.46

277 Köklü, A. (1947) Türkiye'de Para Meseleleri, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, s.63

278 Tuna, S. (2007) "Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı: 13, s.89

279 Ekzen, N. (1980) *1946-1958-1970 Devalüasyonları*, Maliye Bakanlığı, Ankara, s.3

280 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.118

281 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.93

1946 Devalüasyonuyla, Türkiye'de diğer ülkelere oranla daha fazla yükselen fiyatlar genel seviyesinin düşürülmesi ve böylelikle Türk ihraç ürünlerinin dünya piyasalarındaki rekabet gücünün arttırılması amaçlanıyordu. Ayrıca devalüasyon sayesinde hükümetin elindeki altın ve döviz stoklarının değeri yükselmiş olacak ve iç borçların reel değeri düşecekti.[282] Devalüasyon kararının alınmasındaki bir diğer önemli neden ise, Türkiye'nin IMF'ye katılması halinde kısıtlanacak olan devalüasyon yapma yetkisiydi.[283] Gerçekten de Türkiye, devalüasyon gerçekleştirdiği yılın ertesi senesi olan 1947'de IMF'ye üye olmuştur.[284] Bu anlamda 1946'da yapılan devalüasyon ile IMF'nin getirdiği devalüasyon kısıtlaması arasında önemli bir nedensellik ilişkisi bulunduğu ve Türkiye'nin bu girişimi IMF'ye üye olmadan hemen önce gerçekleştirmesinin ekonomisini rahatlamak amacıyla yaptığı görülmektedir. Türkiye için 1946 devalüasyonu, ülke ekonomisinin dünya ekonomisiyle bütünleşmesine yönelik liberalleşme adımlarından birisi olmuştur.[285] Ancak ortaya çıkan enflasyon olumsuz sonuçlar doğurmuştur ve üretimden beklenen sonuç sağlanamamış, devlet giderleri artmıştır.[286] Ayrıca söz konusu devalüasyon, Avrupa'nın tam da İkinci Dünya Savaşı sonrasında tarımsal ürünlere artan talebi karşısında Türkiye'nin bölgeye ihraç ettiği tarımsal ürünlerinin ucuza satılmalarına yol açmıştır.[287]

Emre Alkin'in notu: Yirmi birinci yüzyıla kadar ülkelerin "ulusal paranın değerini korumak" adını koydukları takıntılı bir durum vardı. "Takıntılı" diyorum çünkü, 90'lı yıllarda ulusal paranın değerini korumak için çırpınmak, mitolojik bir çaba haline geldi. Kuru sabitleyerek ya da her sabah yeniden belirleyerek ulusal paranın değerini koruma çabalarının sonu hep devalüasyonlarla bitti. Yani "param değersiz olmasın" felsefesi, sonradan ödemeler dengesinde bozulma, ardından devalüasyon ve nihayetinde yüksek enflasyonla son buluyordu. Dışa bağımlı kırılgan ekonomilerde devalüasyon belki ihraç malları açısından kısa süreli bir rekabet avantajı verse de, hammadde, aramalı ve yatırım malı fiyatlarını yükselttiği için bir süre sonra

282 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.93, 94

283 Demircan, E.S. & Ener, M. (2003) "IMF'nin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye'deki Uygulanan İstikrar Politikaları Üzerine Etkileri", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Vol.1 (1-2), s.90

284 Turan, Z. (2011) "Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, Vol.4 (1), s.64

285 Tuna, S. (2007) "Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* , Sayı: 13, s.117

286 Altınok, S. & Çetinkaya, M. (2003) "Devalüasyon ve Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları ve Sonuçları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:9, s.56

287 Hale, W. (1981) *The Political and Economic Development of Modern Turkey*, Croom Helm, London, s.105,106

enflasyonu yükseltmektedir. Buna "pass through effect" deriz, yani geçiş etkisi. Bir de dışa bağımlı ekonomilerde bazı koşullarda devalüasyonun dış ödemeler faturasını daha da kabarttığını anlatan "Marshall-Lerner Şartı" vardır. Onu da unutmayalım. Teoriden pratiğe dönelim isterseniz.

Hem dışa bağımlı olduğu, hem de ulusal parasına güveni olmadığı için dolarizasyon yaşayan ülkelerde, kurlar yükseldikçe fiyatlar da yükselir. Ev kiralarından otomobile, beyaz eşyaya hatta birçok hizmete kadar yabancı para cinsinden fiyatlama yapan ülkelerde kurları sabitlemek ya da "pegged" dediğimiz sürüklenmeye bırakmak, sonunda devalüasyonlara ve büyük tahribatlara yol açmıştır. Bu tahribatın önemli bir kısmı "nasıl olsa değer kazanmıyor" diyerek yabancı para cinsinden borçlanma yapan firmalar tarafında gerçekleşmiştir. Geride bıraktığımız devalüasyonlarda, bu şekilde tarihe karışan bir çok banka, sanayi kuruluşu ve işletme gördük. "Devalüasyon-Enflasyon Spirali", dönemler itibarıyla Türkiye gibi ülkelerin maruz kaldığı önemli bir gerçektir. Özetle Türkiye'de devalüasyonlar, dış rekabette öne çıkmaktan çok para politikalarının yanlışlığından dolayı mecburen icra edilen uygulamalar şeklinde ele alınabilir.

3.6. Truman Doktrini – 1947

İkinci Dünya Savaşı sonrası savaş yıllarında yükselen gıda maddeleri ve hammadde fiyatları yavaş yavaş normalde dönmeye başlayınca, bunları ihraç eden Türkiye'nin gelirlerinde bir azalma gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talepleri nedeniyle ordunun hazır bir durumda tutulması da ülkeye büyük bir ekonomik yük getiriyordu.[288] Sovyet tehdidi aynı zamanda, Türkiye'nin o yıllarda elinde bulunan 245 milyon dolarlık altın ve döviz stokunu da (savaş olasılığı yüzünden) yedek akçe olarak bıraktırıyor ve ekonomiye dahil ettirmiyordu. Bu durum ekonomiye para sokabilmek için Türkiye'nin dış kredilerden faydalanması zorunluluğunu getirmiştir.[289]

ABD o yıllarda, birçok ülke için olduğu gibi, Türkiye için de en önemli ekonomik cazibe kaynağıydı. Türkiye, savaş sonrasında kötü durumda olan ekonomisini düzeltebilmek için, 1945 yılının sonlarına doğru, ABD'den Export-Import Bankası ara-

288 Sönmezoğlu, F. (2006) İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, Der, İstanbul, s.37

289 Ülman, H. (1991) *Türk-Amerikan Münasebetleri*, Sevinç , Ankara, s.90

cılığıyla 500 milyon dolarlık bir kredi istemiştir.[290] Fakat ABD'den olumsuz bir yanıt almıştır.[291] Bundan yaklaşık 1 yıl sonra, Ekim 1946'da ABD, Türkiye'ye 5 yıl vadeli ve yüzde 4 faizli 25-50 milyon dolarlık bir kredi açıldığını bildirmiştir. Ancak bu miktar, Türkiye'nin istediğinden çok az olduğu gibi, Türkiye'nin ekonomik sorunlarını gidermekten de çok uzaktır.[292]

Fakat Sovyetler Birliği'nin 1945'te Türkiye'ye nota vererek, 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını yenilemeyeceğini bildirmesi, Montreux Sözleşmesi'ni Sovyetler Birliği'nin de Boğazlar'ın savunmasına katılımını sağlayacak şekilde değiştirilmesini talep etmesi, Türkiye'den toprak istemesi ve tüm bunların üzerine Ocak 1946 tarihine kadar İran'dan çekilmesi gereken kuvvetlerini de geri çekmemesi, ABD'nin Türkiye'ye yönelik tavrının değişmesine yol açmıştır.[293]

ABD Başkanı Harry S. Truman, 12 Mart 1947'de yaptığı bir konuşmada, Amerikan Kongresi'nden Sovyetler Birliği'nin baskısı altında bulunan Türkiye ve Yunanistan'a toplam 400 milyon dolarlık bir yardımda bulunulması ve bu devletlerin sivil ve askeri personeline ABD'de eğitim verilmesi için yetki istemiştir. Kongre'nin Truman'ın bu talebini kabul etmesiyle birlikte ABD'de, "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu" yürürlüğe girmiştir.[294] Truman Doktrini görünürde, Yunanistan ve Türkiye'nin gelişmelerini desteklemek için yapılan ani bir çabadır fakat gerçekte Sovyetler Birliği'nin genişleme çabalarına 'aynı kuvvetle karşı koyma' siyasetini (countervailing policy) uygulamaktan

The Bethlehem Globe-Times

HOME EDITION

Truman Asks 400 Million To Battle Totalitarian Aggression In Balkans

Calls On Congress To Aid Greece, Turkey In Fateful Hour With Men, Materials

Legislature Tackles Teacher Salary Adjustment Problems

Highlights of Speech to Congress

Marshall Seeks Early Unity In Germany

290 Harris, G. (1972) *Troubled Allience: Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945-1971*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, s.20, 21

291 Ertem, B. (2009) "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol.12 (21), s.386

292 Ülman, H. (1991) *Türk-Amerikan Münasebetleri*, Sevinç , Ankara, s.91, 92

293 Zürcher, E.J. (1996) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim, İstanbul, s.303

294 Komisyon (2005) "Amerikan Yardımı Başlıyor", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.112

başka bir şey değildir.[295] Bu, ABD'nin dünyanın her yerindeki komünizm karşıtı rejimlerin korunmasını taahhüt etmesinin başlangıcıdır.[296]

Truman yönetiminin Türkiye ve Yunanistan'a yardım kararı, Türkiye'de büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu çerçevesinde öngörülen 500 milyon dolarlık tahsisat, ABD'nin Türkiye'yi bağımsız ve ekonomik açıdan daha güçlü bir ülke olarak görmesinden ötürü, 400 milyon doları Yunanistan'a, 100 milyon doları ise Türkiye'ye olmak üzere adaletsiz bir biçimde bölünmüştür.[297] Kanuna göre ABD'nin bu iki ülkeye yapacağı yardımın, ABD başkanının bilgisi ve onayıyla yardım amaçları çerçevesinde kullanılması gerekiyordu. Bu hüküm, söz konusu yardım anlaşmasının yapılmasından tam 17 yıl sonra, 1964 senesinde Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı askeri müdahaleyi önlemek için kullanılmıştır. Bu engelleme tarihte, "Johnson Mektubu" adı ile bilinmektedir. Zira dönemin ABD Başkanı Johnson, devrin Türkiye Başbakanı İnönü'ye bir mektup göndererek ABD'nin Türkiye'ye askeri yardım olarak verdiği malzeme ve silahların Kıbrıs'ta kullanılmasına izin vermeyeceğini açıklamıştır.[298]

3.7. Marshall Planı – 1948

Truman Doktrini, esas itibariyle Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardımı öngörmüştür. Çünkü bu iki ülke Sovyetlerin doğrudan doğruya baskısı ve tehdidi altındaydı. Bu dönemde Avrupa'nın ekonomik durumu son derece kötüydü. Altı yıllık savaş bütün ülkelerin ekonomik kaynaklarını tüketmiş, ağır bir tahribat gerçekleşmişti. Ekonomileri harekete geçirecek kaynakları da yoktu. Bu durumu fırsat bilen Sovyetler Birliği de komünizm propagandasını şiddetlendirmişti. Bu propaganda, savaştan sonra büyük ekonomik sıkıntı çekmekte olan Avrupa ülkelerinde etkili bir zemin buluyordu.

Sovyetler, komünist partilerin güçlü olduğu Fransa ve İtalya'yı seçmişti. Bu iki ülkede komünist partilerin kışkırtmasıyla başlayan grevler, ekonomiyi felce uğratmıştı. Bu grevlerle komünist partilerin iktidara gelmeleri amaçlanıyordu.[299] ABD, Sovyet

295 Erkan, A.Ü. (2010) "Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği Arasındaki Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Dış Politikası", *C.B.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol.8 (1), s.188

296 Zürcher, E.J. (1996) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim, İstanbul, s.304

297 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.70

298 Komisyon (2005) "Amerikan Yardımı Başlıyor", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.113

299 Armaoğlu, F. (1984) *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980*, Türkiye İş Bankası, İstanbul, s.443

yayılması karşısında, Avrupa'nın maddi ve manevi olarak güçlendirmesi gerektiğini çabucak kavradı. Avrupa, ekonomik olarak kendi ayaklan üzerinde durabilirse, siyasi olarak da bağımsızlığını koruyabilirdi. ABD bu noktada, İngiltere, Almanya ve Fransa'yı ve sonra tüm Avrupa'yı giderek artan bir biçimde siyasi ve ekonomik işbirliği içine sokmak, böylece bütünleşmiş bir Avrupa yaratarak Sovyet ilerlemesini durdurmak istiyordu.[300]

Alım gücü sıfırlanan Avrupa, ABD üretimini ve ekonomisini de olumsuz etkiliyordu. Amerikan mallarının alıcı bulabilmesi için, öncelikle Avrupa'nın ekonomik olarak kalkındırılması gerekmekteydi. Savaş sonrasında Amerikalı devlet adamları, Avrupa'nın tamirinin, sınırlı iki taraflı kredilerle, IMF yoluyla uygulanacak istikrar programlarıyla ve BM ile Dünya Bankası'nca finanse edilecek Yeniden İmar Planı ile yapılabileceğini düşünmekteydiler. Ancak, giderek artan ekonomik istikrarsızlıklar bunlardan daha kapsamlı bir plan geliştirilmesi ihtiyacını doğurdu. Bunlarla birlikte, Avrupa'nın yeniden imarından en çok çıkarı olacak ülke de ABD idi. ABD üretimi ile dünyanın diğer bölgelerindeki üretim ve ekonomiler arasında çok büyük bir bağ vardı. Amerika'nın kendi çıkarları açısından, zor durumdaki Avrupa ülkelerine yardım etmesi gerekmekteydi. Dünyada istikrar sağlanmadan ve ülkeler ekonomik olarak kendi kendilerine yeterli hale gelmeden, ABD için uzun süreli bir barış ve refah söz konusu olamazdı. Amerika acilen Avrupalıların gelir düzeyinin artmasına yardımcı olmalıydı.[301]

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada, Avrupa devletlerinin ekonomik kalkınmalarını planlamak

300 Hogan, M. (1983) *The Marshall Plan: Amerlca, Brltaln and the Reconstructlon of Western Europe 1947-1952*, Cambridge University Press, New York, s.22

301 Üstün, S. (1997) "Turkey And The Marshall Plan: Strive For Aid", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Sayı:27, s.31

için bir araya gelmelerini istemiş ve ortak bir plan hazırlanırsa ABD'nin destek olacağını bildirmiştir.[302] Marshall'ın önerisinde üç nokta göze çarpmaktaydı. Birincisi, Truman Doktrini'nden farklı olarak, ekonomik tamir üzerine vurgu yapılmaktaydı. Yeni politika açlık, fakirlik ve kaosla mücadeleye yönelmişti. Herhangi bir askeri yardım söz konusu edilmemekteydi. İkincisi, ulusal düzeyden, bölgesel düzeye (tüm Avrupa kıtası) çıkılmıştı. Tek tek ülkeler değil, bir bölge söz konusu edilmekteydi. Daha önce Türkiye ve Yunanistan örneğinde görüldüğü gibi tekil ülkelerle yardım ilişkisine giren ABD, bu siyasetini değiştiriyordu.[303] Öneride dikkati çeken son nokta ise, bu girişimi engellemeye kalkışacak olan hükümetler, siyasal partiler ya da grupların ABD ile karşı karşıya geleceğinin ifade edilmesiydi. Bu sözler Sovyetler Birliği ve Batı Avrupa'daki komünist partilere yönelik açık bir ihtar niteliği taşımaktaydı.[304]

Paris'te, 12 Temmuz 1947'de bir araya gelen Avusturya, Danimarka, Belçika, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere ve Fransa temsilcileri, Avrupa'nın acil ihtiyaçlarını belirlemek ve karşılamak için, ABD'nin istediği biçimde, Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı (Conference of European Economic Co-operation, CEEC) adında bir örgüt kurdular. Toplantıya katılan Avrupa ülkeleri, ihtiyaçlarını gösteren ortak bir rapor hazırlayarak aynı yılın Eylül ayında ABD'ye sunmuşlardır. Türkiye de, hazırlamış olduğu ekonomik kalkınma programını gerçekleştirebilmek için, ABD'den kendisine 615 milyon dolarlık bir yardım istemiştir. Ancak ABD Türkiye'yi, Marshall Planı'nın ülkelerin kalkınma programlarının finansmanı için değil savaştan yıkılmış olarak çıkan Avrupa'nın kalkınması için hazırlandığı gerekçesiyle reddetmiştir.[305]

302 Sanford, W.F. (1982) "The Marshall Plan: Origins and Implementation", *Department of State Bulletin*, June, s.17

303 Phillips, C. (1966) *The Truman Presidency*, The Macmillan Company, New York, s.181

304 Ataöv, T. (1968) "Marshall Planı'nından NATO'nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol.23 (3), s.277

305 Ertem, B. (2009) "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol.12 (21), s.391

Plan'da yer alacak ülkelerin hazırladıkları rapor doğrultusunda, Amerikalı uzmanlar yaklaşık iki ay süren bir çalışma yaparak, Avrupalıların istediği miktar olan 22 milyar doları, 17 milyar dolara indirmişlerdir. Gerçekleşen yardım miktarı ise 13 milyar dolar olmuştur.[306] Türkiye, Marshall Planı dönemi olan 1948-1952 yılları arasında 13 milyar dolarlık bu pastadan, 354 milyon dolarlık bir pay elde etmiştir. Bu miktar aşağı yukarı Türkiye'nin söz konusu dönemdeki ödemeler dengesi cari açığına denk gelmektedir. Alınan yardımların yaklaşık üçte ikisi yatırımların finansmanına, geri kalanın büyük kısmı ise askeri harcamalara ayrılmıştır. Bu dönemde Türkiye'de gerçekleştirilen yatırımların yüzde 40'ı Marshall yardımından sağlanan kaynakla finanse edilmiştir.[307]

Amerika ile sıkı ilişkilerin kurulduğu bu dönemde, Türkiye'nin ekonomi politikalarının genel özelliklerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bunlar arasındaki en önemli değişiklik, Cumhuriyet tarihinde ilk kez hükümetin kendi yürüttüğü ekonomi politikalarına dışarıdan yapılan müdahaleleri kabul etmesidir. ABD ile yapılan ikili anlaşmalara, Türkiye ekonomisinin nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda Amerikan hükümetinin öne sürdüğü koşullar sokulmuştur. Böylece 1940'lı yılların sonuna doğru Türkiye için ABD hükümeti ile Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü (OEEC, daha sonra OECD) gibi dış çevrelerin istekleri önemli birer yönlendirici haline gelmiştir. Yabancılardan gelen baskılar altında, hükümetin ekonomik gelişmede sanayi sektörüne verdiği ağırlık azalmış ve savaş sonrasında kamu kesiminde uygulanacak sanayi yatırımlarıyla ilgili plan büyük ölçüde terk edilmiştir. Kamu yatırımlarındaki ağırlık, yabancılardan gelen baskılara uygun olarak, tarımda makineleşmeye ve karayolları inşaatına kaydırılmıştır.[308] Marshall Yardımı ile uluslararası iş bölümünde Türkiye'den beklenen, tarıma önem vermesi ve Avrupa'nın gıda ve hammadde deposu haline gelmesidir. Türkiye bu rolü kabul etmiştir.[309]

306 Erhan, Ç. (1996) "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol.51 (1), s.284

307 Komisyon (2005) "Ekonomik Strateji Arayışı ve Amerikan Yardımı", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.130

308 Tezel, Y.S. (2002) *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)* Tarih Vakfı Yurt, İstanbul, s.224

309 Avcıoğlu, D. (1968) *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi, Ankara, s.270

Emre Alkin'in notu: Ne Türkiye Marshall yardımıyla arzu ettiği bir oranda yardım almış, ne de söz konusu yardım neticesinde Avrupa'nın gıda ve hammadde deposu haline gelmiştir. Büyük Savaş bitmeden az önce Almanya'ya savaş ilan eden Türkiye'nin yardım alabilmesi yine de büyük bir başarıdır. Avrupa Ülkelerinin Marshall Yardımı kapsamında küllerinden yeniden doğduğu söylenebilir. Türkiye'nin onlar gibi kalkınamamasının sebebini siyasi konulara bağlamak yerine, söz konusu ülkelerin endüstri hareketine bir yüzyıl önce başlamış olmalarında aramak gerekir. "Know-How" ve "Yaratıcılık" bugün de Türkiye'nin en ciddi sorunlarından biridir ve bu sorunun sebebini dışarıda değil, içeride aramak gerekir.

4

ÇOK PARTİLİ YAŞAM 1950-1959

Türkiye'de çok partili yaşama geçilmesinden kısa bir süre sonra, 1950 yılında iktidarın el değiştirmesiyle birlikte, Türkiye'nin ekonomik kalkınma tercihlerinde de değişim meydana gelmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin 1923'teki kuruluşundan 1950 yılına dek takip ettiği öz-kaynaklarla kalkınma stratejisi terk edilmiş ve dış borçlanmaya dayalı büyümeden yana bir tavır alınmıştır.[310] Yine devletin ekonomideki yerinin azaltılmasına gayret edilmiş, ekonomik kalkınma için artık özel sektörün sorumluluk alabileceği düşünülmüştür.[311] Bu dönemin teorik düşüncesi devletin ekonomiden çekilmesi ve enerji, su, iletişim ve ulaşım gibi altyapı yatırımlarına yönelmesi gerekliliğidir.[312]

Bu doğrultuda özel sektör 1950-1960 yılları arasında küçümsenemeyecek bir gelişme göstermiştir. Ancak kamuya ait sınai kuruluşlar da gelişme gösterdiğinden, kamunun sanayi sektöründeki payında ciddi bir düşüş meydana gelmemiştir. Hatta

310 Javed, Z.H. & Sahinoz, A. (2005) "External Debt: Some Experience From Turkish Economy", *Journal of Applied Sciences*, Vol.5 (2), s.363

311 Hiç, M. & Gencer, A.H. (2009) *Turkish Economy and Politics, 1923-2002*, Beykent University Press, İstanbul, s.19

312 Okyar, O. (1979) "Development Background of the Turkish Economy, 1923-1973", *International Journal of Middle East Studies*, Vol.10 (3), s.332

dönemin sonlarında özel kesim yatırımları ekonomideki gelgitler nedeniyle üretken olmayan spekülatif alanlara kayınca, kamu kesiminin sanayi sektöründe sabit sermaye yatırımlarındaki nispi payı, dönemin başındaki yüzde 49,75 düzeyinden, yüzde 59,3'e yükselmiştir.[313] Dolayısıyla dönemin ekonomi düşüncesi ile uygulaması birbirinden oldukça farklı bir şekilde gerçekleşmiştir.

Emre Alkin'in notu: Yalın Alpay'ın belirttiği durum kayda değerdir. O zamanki yeni siyaset anlayışı özel sektöre daha fazla önem veriyormuş gibi lanse edilse de devlet sürekli büyümüştür. Bugün aynı durumu 2002-2015 arasında da tecrübe ettik. Özel Sektörün büyümeye katkısı artsa da devletin tam 3 kat büyüdüğünün altını çizmemiz gerekiyor.

4.1. İç Göç ve Kentleşme – 1950

On dokuzuncu yüzyılda Batı Avrupa ülkelerinin yaşadıkları iç göçler ve kentleşme, sanayileşmenin doğrudan bir etkisi olarak değerlendirilenilir. Sanayileşmenin işgücü ihtiyacına yönelik olan bu tür kentleşmeye "düzenli kentleşme" adı verilmektedir. Buna karşın az gelişmiş ülkelerdeki kentleşme, doğrudan sanayileşmenin bir sonucu değildir ve "sanayisiz kentleşme" ya da "çarpık kentleşme" şeklinde isimlendirilir.[314]

Türkiye'deki kentleşme de sanayileşmenin bir sonucu değildir ve ağırlıklı olarak kırsal kesimin yapısındaki dönüşüm, toprak mülkiyetindeki değişimler ve miras yoluyla arazinin bölünmesi sonucunda, kişi başına düşen arazi büyüklüğünün düşmesi neticesinde kırsalda önemli miktarda bir nüfusun işsiz kalmasından kaynaklanmaktadır.[315] Yine tarımda makineleşme de nüfusu kırsaldan kente iten bir diğer unsur-

313 Singer, M. (1977) *The Economic Advance of Turkey*, Turkish Economic Society Publications, Ankara, s.8

314 Sağlam, S. (2006) "Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme", *Türkiyat Araştırmaları*, Sayı:5, s.37

315 Bahar, O. & Bingöl, K. (2010) "Türkiye'de iç göç hareketlerinin istihdam ve İşgücü Piyasalarına Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.15 (2), s.45

dur.[316] Zira Marshall programının uygulanmasıyla 1948 ile 1956 yılları arasındaki dönemde ülkedeki traktör sayısı bin 800'den 44 bin'e fırlamıştır.[317] Karayolu ve motorlu taşıt kullanımının artması ile birlikte köy ve kent arasında her türlü ilişkinin yoğunluk kazandığı söylenebilir.

Söz konusu göç dalgası yoğun şekilde 1950 yılında başlamıştır. 1950'li yıllardan önce, artan nüfusla birlikte toprağın bireyler arasında paylaştırıldığı, ölüm ve doğum oranlarının yüksek olduğu yaşam, bir denge çerçevesinde sürmüştür.[318] 1945-1950 yılları arasında daha çok bölgeler içinde gerçekleşen iç göçler, kentlerin bu yeni nüfusu besleyecek olanaklardan yoksun olması nedeniyle, 1950'den itibaren büyük sanayi ve ticaret merkezlerine yönelmiştir. Bu dönemde ulaşım olanaklarının artması ve pazarın gelişmesiyle birlikte, köyden kente göç edenlerin sayısında büyük bir artış görülmüştür. 1945-1950 döneminde yalnızca 214 bin olan göçmen sayısı, 1950-1955 döneminde 904 bin'e ulaşmıştır. En çok göç alan iller sırasıyla İstanbul, Ankara, Adana ve Bursa olmuştur.[319]

Bu gelişmelerin sonucunda 1950 yılından itibaren kentlerde nüfus artış hızı sert yükseliş göstermiş, buna karşın, kırdaki nüfus artış hızı da gittikçe düşmüştür. Kırsal alanda yüzde 21 dolayında olan yıllık nüfus artış hızı yüzde 17,4'e gerilemiş, kentlerde ise bu oran yüzde 22,5'ten yüzde 55,7'ye çıkmıştır. Bu tarihlerden itibaren gecekondulaşma olgusu da kendisini göstermeye başlamıştır. 1950'de kentlerde 50 bin civarı gecekonduda yaşayan 240 bin kişilik bir nüfus varken, 1960 yılında söz

316 Vergin, N. (1986), "Hızlı Şehirleşmenin Sosyolojik Ve Siyasal Sonuçları", (der. Komisyon), (1986), *Hızlı Şehirleşmenin Yarattığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar*, SİSAV, İstanbul, s.29

317 Özdemir, H. (2012) "Türkiye'de İç Göçler Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:30, s.4

318 Akşit, B. (1997), "İç Göçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış", (der. Komisyon), *Türkiye'de İç Göç*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, s.24

319 Komisyon (2005) "İç Göç Dalgası Büyüyor", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.171

konusu nüfus 240 bin gecekonduda yaşayan 1 milyon 200 bin kişiye ulaşmıştır.[320]

Bu iç göçlerin ekonomik sonuçlarından birisi, temel mal ve imalat sanayi üretimine ayrılması planlanan sermayenin inşaat ve arsa ticaretine kayması olmuştur. Böylece üretim artışı, nüfus artışının gerisinde kalmış ve temel mallarda tüketim karşılanamayarak, ithâlât mecbur hale gelmiştir. Ayrıca, köylerden gelen nüfus imalat ve inşaat kesimlerince yeterince istihdam olanağı bulamayınca, üçüncü kesim denilen hizmetler kesimi (devlet memurları, bankalar, ticaret, serbest mesleğin hukukçu ve aracı kesimi) büyümüştür. Bu da enflasyonist bir eğilime yol açmıştır.[321]

Emre Alkin'in notu: Göç, Türkiye'nin hâlâ çok ciddi bir sorunudur. Ancak bugünkü göç hareketi Yalın Alpay'ın yukarıda tarif ettiğinden farklı şekilde gelişmektedir. Bir taraftan zulümden kaçan Suriyeliler ile terör sebebiyle yaşadığı yerlerden kaçan vatandaşlar Batı'ya doğru ciddi bir insan hareketinin kaynağını oluşturmaktadır. Az gelişmiş bölgelerdeki entegre kalkınma projeleri veya mega projelerin göçleri önleyemediği ortadadır. Hintli Ekonomist RAO bu durumu "push back" etkisi olarak tanımlamıştır. Kalkınma Projeleri ile refahı artan kesimlerin eğitim, sağlık ve diğer konularda daha iyi hizmet veren gelişmiş bölgelere göç etmesi önlenememektedir. GAP Projesi ve diğer entegre kalkınma projelerinin beklenilen etkiyi yaratmamasını bu parantezde değerlendirmek gerekir. Bir de, "rehaf olunca barış da olur" bakış açısının yanlışlığını siyasi iktidarlar hâlâ çözememiş durumdadır. İşin doğrusu barış olmadan refah da olmaz. Barış ve huzurun tesis edilmediği bir bölge de hiçbir yatırım refahı yükseltemez.

320 İçduygu, A. & Sirkeci, A. (1999) "Bir Ülke, Bir Aile ve Birçok Göç: Cumhuriyet Döneminde Bir Toplumsal Dönüşüm Örneği", (der. Baydar, O.), *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı, İstanbul, s.251

321 Kafaoğlu, A.B. (1979) *Enflasyon: Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerde*, Tekin, İstanbul, s.256

4.2. İlk İşçi Konfederasyonu: Türk-İş - 1952

Türkiye'de sendikacılık, 1938 tarih ve 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu'nda "Sınıf esasına dayalı cemiyet kurulamaz" ifadesi ile 1940'lı yılların ortasına değin yasaklı kalmıştır.[322] Bu yasak ancak, yasada 1946 yılında yapılan değişikle kaldırılmıştır. Sendikal hareketin yasallık kazanmasını izleyen aylarda derhal sendikalar kurulmuştur. Bununla birlikte kurulan sendikaların çoğunluğunun Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi gibi sosyalizmi benimseyen partiler öncülüğünde yaşama geçirilmesi, dönemin hükümetini tedirgin etmiştir ve kurulan tüm sendikalar 17 Aralık 1946 tarihinde sıkıyönetim kararıyla kapatılmıştır. Fakat bir yıl sonra yeni bir kanunla sendikaların kuruluş esasları ve faaliyet alanları yeni bir yasayla yeniden belirlenmiştir. Böylece 1947 yılında Türkiye'de sendikacılık bir kez daha başlamıştır.[323] Bu nedenle günümüzde, Türk sendikacılığının doğuş tarihi olarak 1947 yılını kabul etmek daha doğru görünmektedir.

Yasa, sendikaları tanısa da, sendikalara toplu sözleşme ve grev hakkı tanımayarak, onları temel işlevlerinden yoksun bırakmaktaydı. Ayrıca sendikaların siyasal faaliyet yürütmelerine önemli yasaklar getiriyor, sendikaların uluslararası kuruluşlara üye olmaları Bakanlar Kurulu'nun iznine bağlıyordu. Yasa bir anlamda sendikaları siyasi iktidarın denetimi altında tutmayı amaçlamaktaydı. Bununla birlikte yasa, istenilen sendikaya üye olunmasını ve aynı işkolunda birden fazla sendika kurulabilmesini güvence altına almaktaydı.

TBMM'nin 1947 yılında İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'u onaylamasıyla birlikte İstanbul, İzmir, Ankara, Zonguldak, Adana gibi sanayi işçilerinin yoğun olduğu merkezlerde yeni sendikalar kurulmaya başlanmıştır. Çok çeşitli merkezlere, işyerlerine ve işkollarına dağılmış bulunan ve sayıları giderek artan bu sendikalarda etkinlikler dağınık bir biçimde yürütülüyor ve bu durum sendikal faaliyetlerin yeterince etkili olmaması sonucunu doğuruyordu. Bu sakıncaları gidermek üzere 1948'den başlayarak sendika birlikleri ve federasyonlar kurulmaya başlandı.

322 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.436

323 Mahiroğulları, A. (2001) "Türkiye'de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Vol.2 (1), s.162

Toplam sendika sayısı 1948'de 73 oldu. Bu sendikalara üye işçi sayısı ise 52 bini bulmuştu. Bir yandan büyük çoğunluğu devlet sektöründe kurulmuş olan sendikaların en büyük işveren konumundaki devlet karşısında daha bütünleşmiş ve uyumlu bir tutum izlemeleri gereği, öte yandan sendikal etkinlikler konusunda bilgi ve deneyime sahip kadroların yok denecek kadar az olması, en önemlisi de iktidar ile muhalefetteki siyasal odakların işçi hareketini denetim altında tutabilmek için daha merkezi bir yapıyı zorunlu görmeleri, konfederasyon fikrini gündeme getirmiştir.[324] 1952 yılına gelindiğinde sendika sayısı 248'e yükselirken, sendikalı işçi sayısı 130 bine ulaştı. Bu gelişme doğal olarak, ulusal düzeyde üst bir örgütlenmeyi hızlandırdı; işçi sınıfının arayışları bu doğrultuda gelişti.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yerini ABD ve NATO safında belirleyen Türkiye'deki işçi hareketlerine ABD sendikaları da ilgi göstermeye başlamıştır. Başta Amerikan İşçi Federasyonu (AFL) ekonomi uzmanı ve Marshall Planı Avrupa temsilcisi Boris Shiskin ile AFL Avrupa temsilcisi ve Uluslararası Özgür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) Yürütme Kurulu Üyesi Irwing Brown olmak üzere, pek çok Amerikalı ve Avrupalı sendikacı Türkiye'ye gelmiştir. Bu sendikacılar Türk sendika hareketinin bir merkez etrafında toplanması yolunda telkinlerde bulunuyor ve kurulacak konfederasyona maddi yardımda bulunulacağını belirtiyorlardı.

Bu doğrultuda üst üste yapılan toplantılar ve planlamalar sonucunda, 1952 yılının Temmuz ayında sendikaların ve federasyonların "konfederasyonu mesleki federasyon ve mahalli birliklerin müştereken kurmasının Türk işçilerine daha çok faydalı olacağı" konusunda vardıkları oy birliği sonucunda, kısaltılmış adı Türk-İş olan, Türk İşçi Sendikaları Konfederasyonu kurulmuştur. Türk-İş'in Eylül ayında İzmir'de gerçekleştirdiği Birinci Genel Kurulu'na konuk olarak katılan sendikacı Brown, yaptığı konuşmada "Türkiye'de kurulan ve inkişaf eden antikomünist sendikacılığın Kominform'a karşı galibiyet temin edecek koz" olduğunu söylemiş, Türkiye Çalışma Bakanı Nuri Özsan da konfederasyondan beklentisini "başta komünizmle mücadele olmak üzere Türk milletinin milli ve hayati davalarında, demokrasi ve hürriyet prensiplerinin savunulmasında, Türk İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun zerre kadar müsamaha kabul etmeyen, yüzde yüz vatanperver ve milliyetçi bir karakter taşıyacağından asla şüphemiz yoktur" sözleriyle ifade etmiştir.[325]

324 Komisyon (2005) "İlk İşçi Konfederasyonu Türk-İş Kuruldu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.208

325 Komisyon (2005) "İlk İşçi Konfederasyonu Türk-İş Kuruldu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.209

Türk-İş merkez yönetiminin CHP ağırlıklı olmasının Konfederasyon'un DP iktidarı ile ilişkilerinde sorunlar yaratması, her iki partinin Konfederasyon'un merkez yönetimini ele geçirme kavgaları, sürekli istifalar ve değişen dengeler, bir süre için Türk-İş'in güçlenmesini ve etkin bir merkez konumuna gelmesini engellemiştir.[326]

Emre Alkin'in notu: "Sendikacılık, işverenin karından işçiye daha fazla aktarmak için yapılır" derdi Erdoğan Alkin. Eğer sendikal mücadele bunun için yapılıyorsa kimsenin itirazı olmaz. Ancak modern zamanlara geldiğimizde sendikacılık faaliyetlerinin amacından saptığı ve etkisinin azaldığını söyleyebilirim. Bunda 1980 Askeri Müdahalesi'nin önemli bir payı olduğunu belirtmeliyim. Yine de sendikalarda "Oligarşinin Tunç Kanunu"nda belirtildiği gibi, liderin rasyonelliğini azaltan oluşumların var olduğunu, sendikal faaliyetlerin amacından saptığını hatta siyasi partilerle beraber hareket eden bir hale geldiğini söylemek zorundayım. "İşçinin hakkını savunmak" sloganının içi boşaltılmış gibi dursa da, etkin bir sendikacılığın emek verimliliği ve beşeri kaynağın kalitesi açısından önemli olduğunu ifade etmeliyim.

4.3. Demiryolundan Karayollarına – 1953

Osmanlı İmparatorluğu karayolları açısından Anadolu'da, genellikle Selçuklu Devleti'nden kalma yolları kullanmıştır. Bu karayollarının durumu ise oldukça kötüydü.[327] Yeni karayollarının inşasına dair düşünceler ancak Tanzimat'la birlikte gündemin ilk sıralarına girme şansı bulmuştur.[328] Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan yalnızca 18 bin kilometre uzunluğunda bir karayolu ağı devralmıştır ve bunun ancak 4 bin kilometresi iyi durumda sayılabilmektedir. Bu

326 Komisyon (2005) "İlk İşçi Konfederasyonu Türk-İş Kuruldu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.209

327 Atam, Ş. (2012) "Osmanlı Devleti'nde Bir Yol Çıkmazı: İzmit-Ankara Şosesi İnşa ve İşletme İmtiyazı", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Vol.3 (1), s.120

328 Çadırcı, M. (1991)"Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Vol.15 (26), s.154

dönemde köylerin çoğunun yolları yoktur. Köylüler kentlere ve çevredeki diğer köylere ulaşımını kendi imkanları ile açtığı patika veya halk dilinde "keçi yolu" olarak nitelendirilen yollardan sağlamaktadır.[329]

Daha önceki sayfalarda belirtildiği gibi, Cumhuriyetin ilk yıllarında öncelik demiryollarına verilmiştir.[330] Ancak Türkiye 1950'lerde üretim sürecinin önemli bir parçasını oluşturan ve gerektirdiği büyük yatırımların etkileri açısından ekonomide ağırlıklı bir yer tutan ulaşım sektöründe köklü bir değişim gerçekleştirmiştir ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de karayolları öncelik kazanmıştır. Bunda devletin 1950'den itibaren ABD'nin teşvikleriyle tarımsal üretimde uzmanlaşmaya, tüketim mallarına dayalı sanayileşmeye ve karayollarına dayalı bir ulaşım sistemine ağırlık vermesinin büyük etkisi vardır. Zira ekonomik yapıda tüketim malları yaygınlaştıkça, söz konusu malları kapıdan kapıya hızlı ve elverişli koşullarda taşıyabilmek için karayollarına gereksinim oluşmaktadır.[331] Nitekim 1950-60 dönemi kapandığında, bazı küçük yerleşim birimleri hariç Türkiye'nin her tarafına hemen hemen her mevsimde modern araçlarla ulaşım olanağı sağlanmış, ulaştırma sistemi az çok dengeli biçimde tüm ülke sathına yayılmıştır.[332] Ulaştırma sistemleri içerisinde karayolları egemen konuma gelmiş ve demiryolları ile denizyollarında bu dönem esnasında pek bir gelişme yaşanmamıştır.[333]

Emre Alkin'in notu: "Demir ağlarla ördük" sözü 10. Yıl Marşı'nda boşuna yer almamıştır. Atatürk'ün başlattığı demiryolu hamlesinin ne kadar önemli olduğu yirmi birinci yüzyılda anlaşılana kadar, "herkes ne yapıyorsa biz de yapalım" tarzıyla

329 İnce, E. (2012) "Cumhuriyetin İk Yıllarında Türkiye'de Karayolu Ulaşımına Genel Bir Bakış ve Köyde Ulaşım", ÇTTAD, Vol.12 (24), s.180

330 Çetin, B. & Barış, S. & Saroğlu, S. (2011) "Türkiye'de Karayollarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış", Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:1, s.124

331 Komisyon (2005) "Türkiye'nin Yeni Ulaşım Politikası", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.214

332 Çetin, B. & Barış, S. & Saroğlu, S. (2011) "Türkiye'de Karayollarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış", Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:1, s.124

333 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.115

karayollarına ağırlık verilmiştir. Ancak bugün özellikle üretilen değerlerin pazarlara ulaştırılmasından, ham madde-ara malı-yatırım malı teminine kadar demiryollarının karayollarına göre çok daha rasyonel olduğu görülmüştür. Geride bıraktığımız 60-65 yılda karayollarına ağırlık verilmesi, elbette motorlu kara taşıtlarını satmak isteyen yabancı markaların Türkiye'de büyümesini sağlamış, bu çerçevede yerli sanayi denemeleri yok edilmiş ve uzun bir süre montaj sanayi olarak üretim yapmasına sonucunu doğurmuştur. Gelinen noktada Türk Otomotiv Sanayi kendisiyle ne kadar gurur duyarsa duysun ihracatta kg değeri arzu edilen seviyeye yükselmemiştir.

Karayolu hamlesinin bir başka sonucu da, bazı ailelerin lojistik devleri haline gelmeleri olmuştur. Bu ailelerin otomotiv markalarıyla yan yana gelerek baskı grubu oluşturdukları da bir gerçektir. 2000'li yıllarla beraber havayollarının karayollarıyla rekabeti artınca bazı aileler sahneden çekilmek zorunda kalmıştır. Yabancı otomotiv markalarının Türkiye'de kendi kurdukları şirketlerle faaliyete başlamaları da bu ailelerin ayrıcalıklı konumlarını giderek azaltmıştır. Sektörde rekabetin artması da oligopol yapının değişmesi sonucunu yaratmıştır.

4.4. 6-7 Eylül Olayları – 1955

Temelleri 1930'da Atatürk ve Venizelos tarafından atılan Türk-Yunan dostluğu, imzalanan Seyrisefain Antlaşması ile pekişmiş, bu antlaşmaya bağlı olarak on binlerce Yunan vatandaşı Türkiye'ye gelerek özellikle ticaret sektöründe çalışmaya başlamıştı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında her iki ülkenin de Batı'yla ittifakı ve dolayısıyla NATO içinde yer almaları gerek Batı Trakya'da yaşayan Türk azınlık, gerekse İstanbul'da yaşayan Rumların yaşamında olumlu gelişmelere yol açmıştı. 1952'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Yunanistan Kralı Paulos'un karşılıklı ziyaretleriyle daha da pekişen bu olumlu hava Kıbrıs sorununun ortaya çıkışıyla yerini gerginliğe bıraktı.[334]

334 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.117

İngiliz yönetimindeki Kıbrıs'ta bağımsızlık hareketi 1950'li yılların başında filizlenmiştir. EOKA denilen grubun başlattığı bu mücadele yalnızca bağımsızlığı hedef almıyor, aynı zamanda Yunanistan'la birleşmeyi de (Enosis) amaçlıyordu.[335]

1953 ve 1954 yıllarında Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılması için Rumlar adadaki İngiliz yönetimine ve Kıbrıs Türklerine karşı şiddet eylemlerine başladılar. Böylece Türkiye'de "Kıbrıs Sorunu" kısa sürede ulusal bir davaya dönüştü. 29 Ağustos ile 2 Eylül 1955 tarihi arasındaki dört gün içinde İstanbul'da 15 adet "Kıbrıs Türktür Derneği" şubesi, 27 Ağustos ile 6 Eylül 1955 tarihi arasında ise bütün yurtta 45 "Kıbrıs Türktür Derneği" şubesi açılmış, derneğin şube sayısı 135'e ulaşmıştır. Yine bu dernekten başka "Kıbrıs Okullarından Yetişenler Derneği", "Kıbrıs Koruma Cemiyeti", "Kıbrıs Türk Kültür ve Yardım Cemiyeti" gibi pek çok dernek Rumların yoğun olarak yaşadığı semtlerde pek çok şube açmışlardır.[336]

Türk basınında Rumlara yönelik kampanyalar da başlatılmıştır. Patrikhane'nin Kıbrıs Rumları için yardım topladığı sık yayınlanan haberler arasındaydı. Sürekli olarak kamuoyu Rumların Türkleri sömürdüğü şeklinde bilgilendirilmekteydi. Gerek iktidar, gerekse de muhalefet partilerinin yönetici ve milletvekilleri Rum azınlığa yönelik popülist bir siyaset yürütme yolunu seçmişlerdi. Tam böyle bir anda Kıbrıs'ta Albay Grivas'ın EOKA'nın başına geçerek şiddeti tırmandırması üzerine İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ı 27 Ağustos 1955'te Londra'da bir konferansa davet etti. Konferans sürerken Türkiye'de 6-7 Eylül olayları patlak verdi.

Selanik'te 5 Eylül 1955 gecesi Atatürk'ün doğmuş olduğu evinin bulunduğu bahçenin yakınında bir bomba patladı.[337] Söz konusu olay ertesi gün Türkiye'de Radyo'dan saat 13:00 bülteninde duyurulmuştur.[338] Demokrat Parti'ye yakınlığıyla bilinen İstan-

335 Çavdar, T. (1996) *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1950-1995*, İmge, Ankara, s.50
336 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.117
337 Demir, Ş. (2012) "Adnan Menderes Ve 6/7 Eylül Olayları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı:20-21, s.42
338 Demirer, M.A. (2005) *6 Eylül 1955 Yassıada 6/7 Eylül Davası*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, s.412

bul Ekspres gazetesi ise ikinci baskı yaparak olaylara çok daha çarpıcı biçimde yer vermiştir. Haber büyük puntolarla ve detaylı bir şekilde "Atamızın Evi Bomba ile Hasara Uğradı" manşetiyle verilmiştir.[339] Aynı baskıda Kıbrıs Türktür Derneği Genel Sekreteri Kamil Önal'ın mukaddesata el uzatanlara bunu pahalıya ödetecekleri ve bunu alenen söylemekte de bir mahzur görmediklerini belirten bir şekilde yaptığı açıklama da bulunuyordu. İstanbul Ekspres gazetesi o gün yaklaşık 300 bin adet bastırılarak İstanbul sokaklarında dağıtılmıştır.[340]

Olaylar bundan sonra giderek büyümeye başlamıştır: Saat 16.30 civarında yükseköğretim gençliğinin ve Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin örgütlediği büyük gruplar Taksim'e doğru yürümeye başladılar.[341] Söz konusu gruplar Taksim Meydanında Yunanlıların Selanik'teki Atatürk'ün evinin bombalamasını protesto için toplandılar.[342] Gruplar ellerinde bayraklar ve Atatürk posterleriyle "Kıbrıs Tüktür Türk kalacaktır" temposu tutmaya başladılar. Taksim Meydanı Cumhuriyet anıtı önünde duran kalabalık, İstiklal Marşını okuyarak göndere Türk Bayrağını çekti.[343] Aynı gruplar saat 20.00 ile 21.00 arasında önce Tünel civarında bulunan Rum gazetelerine ardından da Rum'lara ait dükkan ve evlere saldırmışlardır.[344] Daha sonra bu saldırılar İstanbul'un farklı semtlerinde ama gayrimüslimlerin ikamet ve is çevresi olarak bilinen Şişli, Nişantaşı, Beyoğlu, Karaköy, Beyazıt, Kumkapı ve Yedikule civarında azınlıklara ait ev, dükkan ve kiliselere doğru yönelmiştir.[345] Ertesi sabaha kadar süren bu eylemlerde İstanbul ve İzmir'de pek çok dükkan ve ev yağmalanmış, okul, kilise, ibadethane gibi kamu binaları tahrip edilmiş, mezarlıklar saldırıya uğramıştır.[346]

339 Gevgilli, A. (1987) *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam, İstanbul, s.136
340 Hiçyılmaz, E. (2004) "İstanbul'da Kalbimi Bıraktım", *Sabah Gazetesi Aktüel Pazar Eki*, 5 Eylül
341 Komisyon (2005) "Rum Azınlığa Yönelik 6-7 Eylül Terörü", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.268
342 Soyer, D. (2001) *Cumhuriyet'te Adım Adım Olaylar, Anılar*, Büke, İstanbul, s.41
343 Karakuş, E. (1977) İşte Ankara, Hürriyet, İstanbul, s.277
344 Yalman, A.E. (1997) *Yakin Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt II, Pera, İstanbul, s.1647
345 Akşin, S. (1997) *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakin Tarihi*, Cilt II, Cumhuriyet, İstanbul, s.127
346 Türker, O. (1998) "6-7 Eylül 1955 Olaylarının İstanbul Rum Basınındaki Yankıları", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 177, s.141

İstanbul'daki büyük yağma, 22.00'de askeri birliklerin harekete geçerek, Beyoğlu'na girmesi ve bütün ulaşım yolların kontrol altına almasıyla yavaşladı. Gece yarısı sıkı yönetim ilan edildi. Ve sabah 05.00'e kadar sokağa çıkmak yasaklandı. Askeri birlikler 02.30'da İstanbul'a tamamen hakim oldular. 6/7 Eylül olayları sonucunda yaşamını yitiren Rum vatandaşlar oldu, 35 kişi yaralandı, 5622 bina tahrip edildi. Sadece İstanbul'da 5104 kişi tutuklandı. Beyoğlu tanınmaz hale geldi. Yağmalanmadık yer kalmadı. İzmir'de Yunanistan Konsolosluğu yakıldı.[347] ABD Başkonsolosluğu'na göre saldırıya uğrayan işyerlerinin yüzde 59'u Rumlara, yüzde 17'si Ermenilere, yüzde 12'si Yahudilere, yüzde 10'u Müslümanlara; evlerin yüzde 80'i Rumlara, yüzde 9'u Ermenilere, yüzde 5'i Müslümanlara, yüzde 3'ü Yahudilere aitti.[348]

Daha sonra tüm bu olayların ardında Türkiye istihbarat örgütünün bir tertibinin yattığı anlaşılmıştır. Selanik'te Atatürk'ün müze olan evinde patlayan bombanın bir Türk ajan tarafından yerleştirildiği ortaya çıkmıştır.[349] DP'nin kurucularından olan ve Menderes iktidarı sırasında Dış İşleri Bakanlığı yapan Fuat Köprülü 6/7 Eylül Olayları hakkında basına vermiş olduğu beyanatta "Hadiseler Fatin Rüştü Zorlu'nun ilhamı ile Menderes ve Gedik tarafından tertiplenmiştir. Ata'nın Selanik'teki evini Menderes bombalatmıştır. Meselenin tahkik edilmesini, mesullerini bir an evvel meydana çıkartılmasını istedikçe Menderes'in işi kapatmaya çalıştığını gördüm" şeklinde konuşmuştur.[350] Yassıada Muhakemeleri sırasında açığa çıkan bu provokasyonda halk gösterilerinin de önceden planlanmış olduğu görülmüştür.[351] Mahkeme sonrası Menderes ve Zorlu'nun olayların düzenlenmesi ve planlanmasından sorumlu olduğu genel kanaat olarak kabul edilmiştir.[352]

Gayrimüslimlerin devlete olan güvenleri Varlık Vergisi'nin yürürlüğe konduğu 1942 yılından itibaren önemli bir erozyona uğramıştır. Zira yüzlerce yıllık şehirlerinde, artık kendi evlerinde olmadıkları onlara hissettirilmişti. 6-7 Eylül Olayları bu algıyı

347 Komisyon (2005) "Rum Azınlığa Yönelik 6-7 Eylül Terörü", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.269

348 Hür, A. (2012) "6-7 Eylül Yağmasının Yaralarını Sarmak", *Agos*, 6 Eylül

349 Çavdar, T. (1996) *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1950-1995*, İmge, Ankara, s.51

350 Demir, Ş. (2012) "Adnan Menderes Ve 6/7 Eylül Olayları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı:20-21, s.53

351 Tunçay, M. (1997) "Siyasal Tarih 1950-1960", Çağdaş Türkiye 1908-1980 (ed. Akşin, S.), Cem, İstanbul, s.184

352 Demir, Ş. (2012) "Adnan Menderes Ve 6/7 Eylül Olayları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı:20-21, s.58

pekiştirmiştir.[353] Bu hareketle birlikte daha önce sermayeleri ellerinden Varlık Vergisi aracılığıyla alınmaya çalışılan Yahudi azınlığın yanına, taşlı sopalı saldırılarla tüm malları yağmalanan ve fiziksel şiddetle karşı karşıya kalan Rum azınlık eklenmiştir. Bu proje İttihat ve Terakki'den bu yana sermayenin ulusallaştırılması ve azınlıkların ekonomik güçlerini yok ederek, ulusal bir burjuvazi yaratma amacı çerçevesinde sürdürülen politikanın bir basamağıdır. Zenginliğin azınlıklardan ulusal unsurlara transfer olmasında çok acılı ve etkili bir adım olmuştur.

Emre Alkin'in notu: Bu vahim olayla ilgili yorumlarımızı ve değerlendirmelerimizi Yalın Alpay ile birlikte yazdığımız "Her Şey Ekonomi Değil" (2014) ve "Paylaşmasak Olmazdı" (2015) isimli kitaplarımızda ayrıntısıyla yazdık. Bu olaylar sebebiyle Türkiye kozmopolit görünümünden ve sürekli övündüğü "hoşgörü ve kültür mozaiği" özelliğinden çok şey kaybetmiştir desek, yanlış olmayacaktır.

4.5. Ağustos İstikrar Programı – 1958

Türkiye'de 1950'li yılların ikinci yarısı, savaş sonrasının genişleme konjonktürünün ve liberal dış ticaret politikasının sona erdiği, ekonominin göreceli bir durgunluğa girdiği, ihracatın düştüğü ve ülkeye döviz girişinin azalması nedeniyle ithalata sınırlamaların getirildiği bir dönemdir.[354] Bu dönemde ekonomik sektörler arasındaki denge bozulmuş, üretim ve ithalat ile beslenen mal ve hizmet arzı, toplam talebe yetişememiş ve fiyatlar genel seviyesi yükselmiştir. Özetle enflasyonist bir ortam oluşmuştur.[355] Türkiye'nin 1954-1959 yılları arasında yıllık ortalama enflasyon rakamı yüzde 15'e yükselmiştir.[356] Aynı dönemde Türkiye'de büyüme de yavaşlamış ve yıllık ortalama yüzde 5,1'e gerilemiştir. Tarımdaki büyümenin gerilemesi ise daha derindir. Söz konusu dönemde tarımın yıllık büyüme oranı yalnızca yüzde 4 olmuştur.[357]

Tarımda üç yıl boyunca çok bereketli hasat alınmasının ardından, 1954 yılında gelen kuraklık, yüzde 20 oranında bir ürün düşüşüne yol açmıştı. Traktör bakımı sorunları artmış, ekime yeni açılan meyilli topraklarda erozyon başlamıştı. Daha iki yıl önce

353 Akgönül, S. (2013) "6-7 Eylül Olaylarıyla Yüzleşme", *Milliyet*, 13 Şubat
354 Boratav, K. (1997) "İktisat Tarihi", Çağdaş Türkiye 1908-1980 (ed. Akşin, S.), Cem, İstanbul, s.319
355 Yurdakul, F. (2001) "Türkiye'de Enflasyon Sürecinde Yapısal Kırılmalar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol.56 (2), s.152
356 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.114
357 Kazgan, G. (2005) *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.108

Avrupa'nın buğday ambarı olarak görülen Türkiye, Amerikan yardımından buğday ithal etmek zorunda kalıyor, ihracat için yapılmış hububat siloları, ithalat silolarına dönüştürülüyordu.[358]

1955 yılından itibaren Türkiye'de sınai gelişme de hissedilir bir biçimde yavaşlamıştır. Bu durumun başlıca nedeni hammadde ve yedek parça ithalatının gerçekleştirilememesiydi.[359] Bu durum bozulan tarım makinelerinin de tamir edilmesini engelleyerek tarıma da dolaylı bir darbe vuruyordu.

Türkiye 1950'lerde dünyayla bütünleşmesini arttırdıkça ödemeler dengesindeki açığı da büyümeye başlamıştır.[360] Bu dış açıkların 1955 yılında, kronikleşmeye doğru gitmesi üzerine, çoğunluğu sosyalist olan bazı ülkelerle ikili kliring anlaşmaları gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucunda dış ticaretin yüzde 30 civarında bir miktarı kliring anlaşmalarıyla yapılır hale gelmiştir. Yine bazı Avrupa devletleriyle yapılan ikili anlaşmalar aracılığıyla bu devletlerin Türkiye'den alacakları ürünlerin döviz karşılığının bir bölümü, bu ülkelerden yapılan ithalatın karşılanmasında kullanılmıştır. Fakat bu uygulamalar Türkiye'nin toplam dış ticaretinin daralmasını ve ekonominin bunalıma girmesini önleyememiştir.[361] Aynı yıl ABD'den 300 milyon dolarlık bir kredi talep edilmiş fakat bu talep, ABD'nin Türk hükümeti tarafından izlenen ekonomi politikalarının sonuçlarının olumsuz olacağı öngörülerek geri çevrilmiştir.[362]

Başvurulan uluslararası kuruluşlardan alınan yanıtlar ise Türk hükümetinin ciddi bir istikrar programı uygulanması ve Türk Lirası'nın devalüe edilmesi gibi önlemler alınmadığı takdirde hiçbir destek göremeyeceği şeklindeydi. Hükümetin Sovyetler Birliği'nden kredi alma çabaları da sonuç vermemiştir.[363] Bunun üzerine Türkiye yatırımlarının ve ithalatının bir bölümünü kısa vadeli ve yüksek faizli ticari kredilerle karşılamaya yönelmiştir.[364] Türkiye 1956-1957 arasında yaklaşan seçimler yüzünden hükümetin yürürlüğe koyduğu tedrici istikrar programını da terk etmiştir ve bunun sonucu olarak ödemeler dengesinde sıkıntılar artmaya başlamıştır. So-

358 Yenal, O. (2003) *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer, İstanbul, s.82
359 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.107
360 Javed, Z.H. & Sahinoz, A. (2005) "External Debt: Some Experience From Turkish Economy", *Journal of Applied Sciences*, Vol.5 (2), s.363
361 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.121
362 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.118
363 Komisyon (2005) "1958 İstikrar Programı ve Devalüasyon", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.338
364 Yenal, O. (2003) *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer, İstanbul, s.82, 83

nunda 1957 yılında Türkiye dış borçlarının yıllık taksitlerini bile ödeyemez duruma gelmiştir.[365]

Takvimler 1958 yılını gösterdiğinde ise durum daha da dramatik bir hal almıştır. Ülkenin 1953 yılında 396 milyon dolar olan ihracatı, 1958 yılına gelindiğinde 247 milyon dolara düşmüştür.[366] Türkiye'nin 1958 yılında döviz sıkışıklığı nedeniyle yeterince petrol ürünü ithal edememesi sonucu, ülkede ciddi bir petrol kıtlığı yaşanmış ve bu yüzden de benzinli tarım araçlarının çalıştırılamaması nedeniyle ülkenin en önemli ihraç kalemi olan tarımsal ürünlerin hasatı büyük oranda gerçekleştirilememiş, gerçekleştirilebilen hasatın ise yine benzin kıtlığı nedeniyle üreticiden alınıp pazarlara nakledilmesi mümkün olmamıştır.[367] Döviz tahsisleri, çeşitli kısıtlayıcı etkenlerle yürütülen ithalat daraltması ve takas yöntemi, ekonominin dengelerini iyice bozmuştur. İhracat primleriyle neredeyse her mal kalemi için ayrı bir kur oluşmuştur. Ülke içinde zaten yetersiz miktarda olan dövizin, piyasadaki devalüasyon beklentileri nedeniyle yurt dışına kaçırılması da bunlara eklenince, resmi kurda 2,8 Türk Lirası olan 1 dolar, karaborsa da 20 Türk Lirası'ndan işlem görmeye başlamıştır. Kaçakçılık da iyice artmıştır ve "resmi işlemler"in yanında ikinci bir "yeraltı ekonomisi" oluşmuştur.[368]

Sonunda Türkiye dış borçlarını ödeyemez ve dış ticareti yürütemez hale gelmiştir ve iflas bayrağını çekerek 1958 yılının Ağustos ayında, OECD'nin (o zamanki adı OEEC) yönetiminde, alacaklılarıyla bazı güvenceler karşılığında bir borç erteleme anlaşması imzalamıştır. Ertelenen borcun miktarı 422 milyon dolardır ve bu borcun yeni anlaşma gereği yüzde 3'lük bir faizle yeni bir ödeme planına bağlanmıştır. Borcun 1958'den sonra doğan döviz kuru farkı bütçeden ödenmiştir.[369] Söz konusu anlaşma sayesinde 359 milyon dolarlık bir yeni dış borç da elde ediliyordu. Bunun 259 milyon dolarını ABD, 75 milyon dolarını OEEC ve 25 milyon dolarını da IMF

365 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.118

366 Pakdemirli, E. (1995) *Ekonomimizin Sayısal Görünümü, 1923'ten Günümüze*, Milliyet, İstanbul, s.155

367 Krueger, A.O. & Fischer, S. & Sachs, J.D. (2003) "IMF Stabilization Programs", *Economic and Financial Crises in Emerging Market Economies* (ed. Feldstein, M.), University of Chicago Press, Chicago, s.300, 301

368 Kazgan, G. (2002) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.90

369 Öner, E. (2001) *Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, Maliye Bakanlığı Yayını, Ankara, s.475

sağlamıştır.[370] Ancak 1959 yılında Türk hükümeti ile IMF arasında çıkan anlaşmazlık yüzünden krediler askıya alınacaktır.[371]

Türkiye'nin ekonomi tarihinde "4 Ağustos Kararları" olarak anılan anlaşma, esas olarak açık finansman yönetimine son verilmesi ve devalüasyona gidilmesini şart koşmaktaydı.[372] Açıklanan istikrar programının bir parçası olarak 2,8 Türk Lirasına denk gelen 1 dolar, 9 Türk Lirası'na yükseltilmiştir.[373] Hükümet, hızla yükselen enflasyonun başlıca kaynağının ihraç mallarının iç fiyatı ile dünya fiyatları arasındaki fark olduğunu ileri sürüp, Türk Lirası'nın değerini düşürerek, hem ihraç malların fiyatlarının geri gelmesini, hem de karaborsa döviz fiyatlarının oluşmasını engellemeyi amaçlamıştır.[374]

Yine İstikrar Programı bağlamında 6-12 aylık ithalat kotaları koyulmuş ve bu kotalar aracılığıyla yatırım malları ile ara mallarına yüzde 40'ar, tüketim mallarına ise yüzde 20 pay ayrılmıştır.[375] İhracatta çeşitli primli kurlar sürdürülmüştür. Var olan kliring anlaşmaları devam ettirilmiştir. Ancak takas işlemi sona erdirilmiştir. Dış ticaret, konvertibl paralarla ve çok taraflı olarak yürütülecektir.[376] Bunlardan başka hükümet 1956'da yürürlüğe koyduğu iç fiyat kontrollerini kaldırmıştır. Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin (KİT) ürün ve hizmetlerinin fiyatlarına ortalama yüzde 50 civarında zam yapılmış ve açıkların denetim altına alınmasına çalışılmıştır. Ayrıca devlet bütçesini denkleştirme hedefi çerçevesinde yeni vergiler getirilmiş, kamu harcamalarının bir program dahilinde yürütülmesi kararlaştırılmıştır.[377] Merkez Bankası'nın kamu kesimine açtığı kredilere de ciddi kısıtlamalar getirilmiştir.[378] Para arzı ve bütçe harca-

370 Kazgan, G. (2005) *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.116

371 Gülcan, Y. & Kuştepeli, Y. (2006) "Türkiye'de IMF Politikaları Ahlaki Tehlike Yaratıyor mu?: Bir Tartışma", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol.8 (1), s.247

372 Yenal, O. (2003) *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer, İstanbul, s.83, 84

373 Keskin, E. & İnan, E.A. & Mumcu, M. & Erdönmez, P. (2008) *50. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye'de Bankacılık Sistemi "1958-2007"*, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul, s.7

374 Altınok, S. & Çetinkaya, M. (2003) "Devalüasyon ve Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları ve Sonuçları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:9, s.56, 57

375 Ekzen, N. (1984) "1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970, 1978, 1979 Paketleriyle Karşılaştırmalı Analizi", *Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım*, Yurt, Ankara, s.177

376 Singer, M. (1977) *The Economic Advance of Turkey*, Turkish Economic Society Publications, Ankara, s.410

377 Kazgan, G. (2005) *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.116

378 Komisyon (2005) "1958 İstikrar Programı ve Devalüasyon", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.338

malarının sınırlandırılmasına karar verilmiş ve ithalata liberalizasyon sağlanmıştır.[379]

4 Ağustos İstikrar Programı'nın yürürlüğe girmesinden hemen sonra, enflasyon yüzde 8,5 oranında artmıştır. Fiyatlardaki bu ani yükselme, Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin finansman açıklarını gidermek için ürünlere yapılan zamlardan, fiyat kontrollerinin kaldırılmasından ve son olarak da yapılan yüzde 236 oranındaki devalüasyona bağlı olarak ithalatın pahalılaşmasından kaynaklanmıştır.[380]

1958 İstikrar Programı'nın uygulanmaya başlanmasıyla, dış ekonomik ilişkilerdeki tıkanıklık geçici olarak giderilmiştir. Dış kredilerin açılması ve ihracatın artmasıyla beraber ithalat da yeniden yükselmiştir.[381] Buna paralel olarak dış ticaret açıkları da artmıştır. Sonuç olarak, 1958 de yapılan devalüasyonla, ödemeler dengesi açıklarının azaltılması hedeflerine ulaşılamamıştır.[382]

İstikrar Programı'nın yürürlüğe konulmasının ertesi yılında, 1950'de toplam yatırımların yüzde 57'sini yapan özel kesimin payı, yüzde 38'e kadar düşmüştür. Buna karşılık olarak Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin payı da yüzde 15'ten yüzde 20'ye çıkmıştır. Böylece 1950'li yıllarda devlet kesimini daraltma ve devlet girişimciliğini tasfiye etme arzusu ve çabaları uygulamada karşılık bulamamıştır ve inşa edilmek istenen ortamın tam aksi bir tablo meydana çıkmıştır.[383]

Emre Alkin'in notu: İstikrar Programlarının sonradan bazı istikrarsızlıklara yol açtığı bir gerçektir. Bu konuyla ilgili notlarımı sizinle "İlk Büyük Devalüasyon-1946" başlığı altında paylaşmıştım. Büyüme Hızını artırırken kamuyu da büyütmek, kaynak yetersizliği sebebiyle borçlanmak mecburiyetinde kalmak, aynı anda da ulusal paranın değerini muhafaza etmeye çalışmak bugün beyhude bir çaba olarak gözükse de, o zamanlarda ciddiye alınıyordu. Elbette başarısızlık kaçınılmazdı. Geride bıraktığımız dönemde 1958 İstikrar Programı gibi bir çok program açıklandı, uygulandı. Bu programların önemli özelliği, şiddetli bir devalüasyonla başlamalarıydı. Cari İşlemler Açıkları geçici bir süre daralıyormuş gibi gözükse de bir süre

379 Demircan, E.S. & Ener, M. (2003) "IMF'nin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye'deki Uygulanan İstikrar Politikaları Üzerine Etkileri", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Vol.1 (1-2), s.92

380 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.122

381 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.110

382 Altınok, S. & Çetinkaya, M. (2003) "Devalüasyon ve Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları ve Sonuçları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:9, s.57

383 Kazgan, G. (2002) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.87

sonra tekrar genişliyor, içeride yükselen fiyatlar sebebiyle de dış rekabet üstünlüğü kayboluyordu. Her bir kriz ve ardından gelen istikrar paketi servet ile kaynakların el değiştirmesine yol açtı diyebiliriz. Kişilerin ve grupların hızla zenginleşmeleri ekonomilerin istikrarla yükseldiği zamanlarda değil, krizler ve ardından gelen istikrar programları neticesinde gerçekleşmiştir.

4.6. AET Başvurusu – 1959

İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da yarattığı yıkım, bu acı tecrübenin bir daha yaşanmamasını sağlamak adına, ülkelerin işbirliğine gitmesine yol açmıştır. Bunun için atılan ilk adım Fransa, Batı Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un (Altılar) 1951'de imzaladıkları Paris Antlaşması ile kurdukları Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu olmuştur. Ayrıca aynı ülkeler, 1958'e kadar, ortak bir fiyat politikasına sahip ve üretimin merkezden düzenlendiği bir ortak pazar kurma taahhüdünde de bulunmuşlardır.[384] Söz konusu taahhüt gereği, 1957'de yine aynı ülkeler Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu kuran Roma Antlaşması'na imza atmışlardır.[385] AET, Altılar arasında bir Gümrük Birliği kurarak ortak bir pazar yaratmayı hedeflemiş ve çok hızlı bir gelişme kaydederek son derece dinamik bir bütünleşme modeli oluşturmuştur.[386]

AET, on iki yıl boyunca gümrük tarifesi ve kotayı kademeli olarak azaltarak, serbest ticaret önündeki engelleri ortadan kaldırmayı planlamıştır. Topluluk ilk adım olarak, 1959 yılında gümrük vergilerini yüzde 10 oranında düşürmüş ve ihracat kotalarını da yüzde 20 oranında arttırmıştır. Daha sonraki amaçlar arasında ise emek ve serma-

384 Berend, I.T. (2013) *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*, (çev. Çağlayan, S.), Türkiye İş Bankası, İstanbul, s.264

385 Uysal, C. (2001) "Türkiye – Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı:1, s.141

386 Komisyon (2005) "Türkiye AET Üyeliği İçin Resmen Başvurdu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.362

yenin serbest dolaşımı, geri kalmış bölgelere yardım, ücret ve piyasa eşitliği, ortak bir tarım ve ulaştırma politikası ve henüz dile dökülmemiş olan Federal bir Avrupa vardır.[387]

AET'nin kurulmasından kısa bir süre sonra Türkiye, 31 Temmuz 1959'da Topluluğa ortaklık başvurusunda bulunmuştur.[388] Böylece İkinci Dünya Savaşı ertesinde tercihini Batı bloğu içinde yer almaktan yana kullanan Türkiye, NATO'ya kabul edilmesinin ardından, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na da başvurarak bir anlamda bundan sonraki tüm kararlarını etkileyecek olan adımı atmıştır. Belki de, 15 Temmuz 1959'da Yunanistan'ın Topluluğa yaptığı başvuruyla sağlayacağı avantajlardan çekinilmesi Türkiye'nin başvurusunda önemli bir etken olmuştur.[389] Zira Yunanistan ve Türkiye, Batı Avrupa ülkelerine tütün başta olmak üzere benzeri ürünler ihraç etmekteydiler ve Yunanistan'ın AET'ye üye olmasıyla kazanacağı ayrıcalıklar ister istemez Türkiye'nin dış ticaretine zarar getirecekti.[390] Bu konu dönemin Türk basınında da uzun uzun tartışılmıştır.[391]

Ancak Türkiye'nin ekonomik kalkınmışlık düzeyi ile dışa kapalı ve istikrarsız ekonomisi, Türkiye'nin AET ile bir ortaklık antlaşması imzalanmasını güçleştirmekteydi.[392] Buna karşın Yunanistan hem çok daha küçük, hem de uluslararası ticarete çok daha açık bir ülke olduğundan ortaklık antlaşması kısa sürede hazırlanmıştı.[393] Yine de AET, Türkiye'nin başvurusuyla ilgili olarak, 11 Eylül 1959'da Komisyon'a Türkiye ile görüşmeleri yürütmesi için yetki verilmesini kararlaştırmıştır. AET Bakanlar Konseyi, Türkiye'nin yapmış olduğu başvuruyu kabul ederek üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması imzalanmasını önermiştir.[394] Türkiye'de tam da bu dönemde 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin meydana gelmesi müzakerelerin yürütülmesini oldukça güçleştirmiş olsa da, söz konusu Anlaşma 12 Eylül 1963

387 Berend, I.T. (2013) *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*, (çev. Çağlayan, S.), Türkiye İş Bankası, İstanbul, s.269

388 Komisyon (2011) *Türkiye-AB İlişkileri*, TC Avrupa Birliği Bakanlığı, Ankara, s.1

389 Çayhan, E. & Ateşoğlu G.N. (1996) *Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları: NATO-AB-Türkiye*, Afa & Tüses Vakfı, İstanbul, s.96

390 Yaresimos, S. (1980) *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem, İstanbul, s.789

391 Gaytancıoğlu, K. (2009) "Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na Üyelik Başvurusu'nun Basına Yansımaları", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Vol.8 (2), s.61

392 Karabulut, U. (2012) "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Başlangıcı: Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) Üyelik Başvurusu",Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Vol.8 (16), s.23

393 Komisyon (2005) "Türkiye AET Üyeliği İçin Resmen Başvurdu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.363

394 Ceyhan, A. (1991) *Avrupa Topluluğu Terimleri Sözlüğü*, Afa, İstanbul, s.23

tarihinde Ankara Anlaşması olarak imzalanmış ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yani görüşmelerin Ankara Anlaşması'nın imzası ile sonuçlanması tam 4 yıl sürmüştür. Ankara Anlaşması, Türkiye ile Avrupa Birliği ilişkilerinin hukuki temelini oluşturmaktadır.[395]

Ankara Anlaşması, gümrük birliğine ilaveten çok sayıda alanda ekonomik iş birliği öngörmekte ve Türkiye'nin uyum sağlaması gereken alanları belirlemektedir. Şüphesiz en önemli konu, Ankara Anlaşması'nın 28'inci maddesinin Türkiye için bir "tam üyelik taahhüdü" içermesidir.[396] Buna göre Ankara ortaklık anlaşması hazırlık, geçiş ve nihai dönemler olmak üzere üç aşama planlıyor ve Türkiye için önce bir gümrük birliği, daha sonra ortak politikalara uyum ve sonunda da tam üyelik öngörüyordu. Türkiye'nin hazırlık aşaması beş yıl olarak tasarlanmıştı ve bu süre AET'nin verdiği içten ve somut destekle çok güçlükle karşılaşılmadan aşılmıştır. Fakat hazırlık döneminin ardından başlayan geçiş dönemi müzakerelerinin başlaması bu kadar kolay gerçekleşmemiştir. Türkiye yaklaşık iki yıl boyunca müzakereler yapmış, geçiş döneminin şartları olan, AET'ye uygulanan gümrük tarifelerinin kaldırmasının takvimini ve koşullarını belirleyen Katma Protokol ise ancak 1970 yılında hazırlamıştır. Katma Protokol'ün aynı yıl imzalanmasına karşın, Türkiye Ekonomisine kolaylık sağlaması ve onu rekabete hazırlamak üzere uygulamaya girmesi ancak 1973 yılında mümkün olabilmiştir. Bu geçiş döneminin bazı ürünlerde on iki, bazılarında ise yirmi iki yıl sürmesi ve Türkiye'nin aşamalı olarak gümrük duvarlarını indirerek AET ile gümrük birliği oluşturması arzulanmıştır.[397]

Günümüzde AET'nin ismi Avrupa Birliği (AB) olarak değişmiş olsa da, Türkiye'nin tam üyelik müzakereleri ise halen devam etmektedir. 2000'li yıllarda hız kazanmış olan bu süreç, günümüzde yavaşlamıştır.

395 Komisyon (2011) *Türkiye-AB İlişkileri*, TC Avrupa Birliği Bakanlığı, Ankara, s.1

396 Dağdemir, E. (?) "Avrupa Birliği'nin Genişleme ve Avrupa Komşuluk Politikası", *Avrupa Birliği* (ed. Karluk, S.R. & Dural, B.Y.), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, s.105

397 Komisyon (2005) "Türkiye AET Üyeliği İçin Resmen Başvurdu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.363

Emre Alkin'in notu: Avrupa ile uzun nişanlılık sürecimizin kilometre taşlarından biri olan AET süreci ve Ankara Anlaşması, Yalın Alpay'ın da belirttiği gibi inişli çıkışlıdır. Yunanistan ve Türkiye'nin Avrupa'yı sürekli zorlayan halleri, Brüksel'in zaman zaman aklını karıştırmıştır. Hatta o kadar ki Türkiye'deki siyasetin konjonktürel olarak Avrupa'ya sırtını dönen halleri, Brüksel'dekileri gizliden gizliye memnun etmiştir. Kulislerde bu durumu açıkça dile getirmekten kaçınmamışlardır. 2000'li yıllarda bir Brüksel'deki Avrupa Parlamentosu'nda yaptığım bir sunumda AB Projesi'ni "Avrupa'nın en uzun büyük savaşsız döneminin garantisi" olarak tanımlamış "Euro"yu da bu durumun kaldıracı olarak tarif etmiştim. Elbette "Türkiye bu yolculuğun en önemli partnerlerinden biridir" diye eklemiştim. Aradan geçen zamanda Avrupa'da siyaset yapanların geçmişi unutan bir hale gelmeleri hem lehimize hem de aleyhimize oldu diyebilirim. Bir yandan geçmişteki sürtüşmeler hakkında bilgi sahibi olmamaları avantajlı iken, diğer yandan Türkiye'nin Avrupa için tarihi öneminin bilincinde olmadıkları için yeni dönemin tartışmalarına kapılarak duygusal davranmaları müzakereleri çıkmaza sokmaktadır. Türk Siyasetinin de çıkmaza giren müzakerelerde azımsanmayacak bir payı vardır desek yanlış olmaz.

5

PLANLI EKONOMİ 1960-1969

Türkiye'de 1950'li yıllarda izlenen ekonomi politikalarının yarattığı dengesizlikler, dönemin ortalarından itibaren ekonomide planlamanın gündeme gelmesine yol açmıştır. 1962 yılından itibaren ise planlamanın Türkiye'de ekonomi politikalarına yön verdiği görülmektedir.[398] Ülkede 1963 yılından başlayarak yürürlüğe konulan üç adet beş yıllık plan, planlama yöntemleri ve plan uygulaması üzerine pek çok eleştiriler getirilmiş olmakla birlikte, Türkiye ekonomisi üzerinde oldukça etkili olmuştur. Kamu yatırımlarının hazırlanmış beş yıllık planlara uyumlu olmaları zorunluydu. Özel yatırımlar ise, çeşitli özendirici faaliyetlerden ve desteklerden yararlanabilmek için Devlet Planlama Teşkilatı'nın veya yatırım projelerinin plan hedeflerine uygunluğunu denetleyen diğer kamu kuruluşlarının onayını almak mecburiyetindeydiler. Böylece ekonominin yatırım politikasıyla belirlenen uzun dönemli kaynak tahsisleri büyük ölçüde plan hedeflerince belirlenmiştir. Buna karşılık, planlama ve uygulama arasındaki uyum sağlanamamıştır.[399] Döneme ithal ikameci sanayi politikaları damga vurmuştur.

398 Onder, N. (2007) "The Turkish Political Economy: Globalization and Regionalism", *Perspectives on Global Development and Technology*, Vol.6 (1-3), s.231

399 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.122

Emre Alkin'in notu: "Planlı Kalkınma" SSCB'nin insan kaynağını ve parasal yardımlarını kabul ettiğimiz dönemin bir modasıdır ve 2000'li yılların başına kadar ciddiye alınmıştır. Beş Yıllık Kalkınma Planları Sovyet Dönemine mal edilen, uzun ve meşakkatli çalışmayı gerektiren bir iştigal olduğu için Batı'daki teknik ve akademik camiada esprilerin konusu olmuştur. Örneğin, hikâyeye göre Sovyet Planlamacı ölmeden önce hasta ziyaretine gelenlere "Cennette Beş Yıllık Plan yapılmadığını umuyorum" demiştir. Bugünlerde planlar 5 yıllık değil 3 yıllık yapılıyor. İsmine de OVP yani Orta Vadeli Plan deniyor. "Yakın vadeye mantıklı hedefler koy, uzak vadeye hayalleri yaz" şeklinde olsa da, planların yol haritası belirlemek için önemli olduğunu düşünüyorum. Neyin hedeflendiği, hangi sürede hangi kaynakla gerçekleştirileceğini konunun taraflarıyla beraber çalışarak belirlemek uygun bir davranış tarzı olarak gözükmektedir.

5.1. Almanya'ya İşçi Göçü - 1961

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Batı Avrupa'da yavaş gelişen nüfus ile hızla gelişen sanayileşme arasındaki oransızlık, emek ile sermaye arasında bir dengesizliğe yol açmıştır. Yatırımlarda sermaye yoğun teknolojilerin kullanılmasına rağmen, bu ülkeler kendi içlerinde kronik bir şekilde sürüp gidecek emek arzı açıklarıyla karşılaşmışlardır. Doğal olarak mevcut sermayeyle dış ülkelerde yatırım yapmak ya da yurtdışından yabancı işgücü temin etmek seçenekleri ortaya çıkmıştır. Batı Avrupa'da, özellikle de Batı Almanya'da bu dönemde ikinci alternatif ağır basınca, işgücü ihtiyacı, 1960'ların başına kadar genellikle Batı Avrupa'nın çevresindeki ülkelerden gelen göçmenler ile karşılanmıştır.

Önceleri İrlanda, Yugoslavya ve İtalya gibi ülkelerden göçmen işçi alan Avrupa ülkeleri, kısa süre içinde göç aldıkları alanı genişleterek, Yunanistan ile Türkiye'ye yönelmişlerdir.[400] Böylece Türkiye bu ülkelere işgücü ihracına başlamıştır. 1950'li

400 Görmezöz, G. (2011) "Uluslararası Göç ve Tarihsel Gelişimi", İşkur 3i Dergisi, Sayı:3, s.41

yıllardan itibaren, Türkiye'den Almanya'ya bir göç akını başlamıştır.[401]

Türk hükümeti, 1957 yılında Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu kanalı ile Türk İşçilerinin Almanya'ya gönderilmesi isteğini Alman tarafına iletmiştir.[402] Bu tarihten itibaren, Türkiye'nin Almanya'ya gönderdiği işçi sayısı hızla artış göstermiştir.[403] 1960 yılı istatistiklerine göre, çalışmak için Almanya'ya giden Türk işçi sayısı 2 bin 700 kişiye ulaşmış, hem bir yıl sonra ise bu sayı tam 3 kat artarak ve 6 bin 700 kişiye ulaşmıştır.[404]

Bu sürecin giderek önem kazanması üzerine, Türkiye ile Batı Almanya arasında, 30 Ekim 1961 yılında, işgücü göçüne ilişkin esasları içeren bir anlaşma imzalanmıştır.[405] Batı Almanya İş, İşçi Bulma ve İşsizlik Sigortası Kurumu ile Türkiye Çalışma Bakanlığı, İş ve İşçi Bulma Kurumu arasında Ankara'da imzalanan protokole göre, işgücü göndermeye ilişkin her türlü işlem İş ve İşçi Bulma Kurumu kanalıyla yapılacak, Türk işçileri Alman işçilere tanınan tüm haklardan yararlanacak ve hiçbir özel kuruluş Batı Almanya'ya kontratsız işçi gönderemeyecekti.[406] Bu anlaşmaya dayanarak, Haydarpaşa Tren İstasyonu'ndan 450 kişilik ilk kafile, Almanya'nın Düsseldorf kentine hareket etmiş ve Alman Çalışma Bakanı tarafından davul zurna eşliğinde, çiçeklerle karşılanmıştır. Almanya Türkiye'den öncelikle 6 bin 500 işçi talep etmiş ve

401 Yıldırımoğlu, H. (2005) "Uluslararası Emek Göçü 'Almanya'ya Türk Emek Göçü'", *Kamu-İş*, Vol.8 (1), s.?

402 Çelik, L. (2012) "Ellinci Yılında GöçTürklerin Türkiye ve Almanya Açısından Önemi", *Tarihin Peşinde*, Vol.4 (7), s.149

403 Sirkeci, İ. & Cohen, J.H. & Yazgan, P. (2012) "Turkish Culture of Migration: Flows Between Turkey and Germany, Socio-Economic Development and Conflict", *Migration Letters*, Vol.9 (1), s.35

404 Çelik, L. (2012) "Ellinci Yılında GöçTürklerin Türkiye ve Almanya Açısından Önemi", *Tarihin Peşinde*, Vol.4 (7), s.152

405 Şahin, S. (2012) "Almanya'ya Türk Vatandaşlarının Göçünün 51. Yılı Kazanımlar ve Tehditler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Araştırmaları E-Dergisi*, 20 Kasım, s.2

406 Komisyon (2005) "Alamancılar 'Acı Vatan'da", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.28

İstanbul'dan hareket eden bu tren daha sonra milyonlarca insanın da aynı şekilde Almanya'ya göç edeceğinin habercisi olmuştur.[407]

Batı Almanya'yla imzalanan protokolü, 1964'te Avusturya, Hollanda ve Belçika, 1965'te Fransa, 1967'de İsveç ile imzalanan işgücü gönderme anlaşmaları izlemiştir.[408] Türkiye'nin İş ve İşçi Bulma Kurumu, bu anlaşmalardan aldığı destekle, 1960'lı yıllarda yaklaşık 800 bin kişinin işçi olarak yurtdışına gönderilmesine aracılık etmiştir. Bununla birlikte 1961 ile 1975 yılları arasında yurtdışına gönderilen işçilerin yüzde 80'inden fazlasının istikameti Almanya olmuştur.[409] Almanya'daki Türk işçi sayısı 1962'de 13 bin, 1971'de ise 450 bin civarındadır.[410] Bu sayı 1974 yılına gelindiğinde 800 bine ulaşmıştır.[411] Kaçak işçiler de hesaba katıldığında, 1961-1973 arası yaklaşık 1,5–2 milyon Türk vatandaşının çalışmak amacıyla yurtdışına gitmiş oldukları tahmin edilmektedir. Bu sayı, o dönemdeki Türk işgücünün yüzde 10-12'sine ve 20-39 yaş grubu erkek nüfusun yüzde 40'ına karşılık gelmektedir.[412] Aileler de hesaba katıldığında 1970'lerin sonunda Batı Avrupa'da 2 milyon 500 binden fazla Türk yaşıyordu.[413]

Çalışmak için yurt dışına göçen Türklerin anayurda sağladıkları ekonomik etki birkaç yönden incelenebilir. Öncelikle önemli bir nüfusun iş sahibi olması, Türkiye'deki işsizliğin ciddi bir oranda azaltılmasına olanak vermişti. İkinci olarak ise gurbetçi işçilerin çalıştıkları ülkelerde elde ettikleri gelirin önemli bir kısmını işçi dövizleri adı altında Türkiye'ye göndermeleri ülkeye döviz girdisi sağlamıştı. Türkiye'ye gönderilen işçi dövizleri gelirleri 1964 yılında 8 milyon dolara ulaşmış, bu rakam 1970'de 273 milyon dolar olmuş, 1972'de ise 740 milyon dolara yükselmişti.[414] 1971 yılında yalnızca Almanya'dan Türkiye'ye gönderilen işçi dövizleri miktarı 490 milyon dolardı.[415] Gurbetçi işçi dövizleri 1976 yılında ise rekor bir seviye olan 1 milyar doların

407 Şahin, S. (2012) "Almanya'ya Türk Vatandaşlarının Göçünün 51. Yılı Kazanımlar ve Tehditler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Araştırmaları E-Dergisi,* 20 Kasım, s.2

408 Komisyon (2005) "Alamancılar 'Acı Vatan'da", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980,* Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.28

409 Biçerli, M.K. (2011) "Göçün 50.Yılında Yurtdışındaki Türkler", İşkur 3i Dergisi, Sayı:3, s.4

410 Völker, G.E. (1976) "Turkish Labour Migration to Germany: Impact on Both Economies", *Middle Eastern Studies,* Vol.12 (1), s.49

411 Zürcher, E.J. (1996) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* İletişim, İstanbul, s.394

412 Görmezöz, G. (2011) "Uluslararası Göç ve Tarihsel Gelişimi", İşkur 3i Dergisi, Sayı:3, s.43

413 Zürcher, E.J. (1996) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* İletişim, İstanbul, s.394

414 Yenal, O. (2003) *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi,* Homer, İstanbul, s.93

415 Völker, G.E. (1976) "Turkish Labour Migration to Germany: Impact on Both Economies", *Middle Eastern Studies,* Vol.12 (1), s.63

üzerine çıkmıştır. Bunun sonucunda işçi dövizlerinin dış ticaret açığını karşılama oranı 1964 yılında yüzde 6 iken, bu oran 1972 yılında yüzde 109'a, 1973 yılında da yüzde 154'e ulaşmıştır.[416] Türkiye'ye 1961 ile 1984 yılları arasında gurbetçi işçiler tarafından gönderilen döviz miktarı yaklaşık olarak 20 milyar doları bulmuştur.[417] Dolayısıyla Türkiye için gurbetçi işçilerin anayurda gönderdikleri dövizler çok önemli bir girdi olmuş, ülke bu süre içerisinde dış ticaret dengesini istikrarlı tutabilmiş hatta uzun bir sürenin ardından ilk defa ödemeler dengesinde fazla vermiştir.[418] Ancak bu durum Avrupa'nın Türk işçilere karşı takındığı tutumun değişmesiyle birlikte ortadan kalkacaktır.

Türkiye'nin 1960'ların başında verdiği göçmen nüfus az sayıda ve nitelikli bir işgücüydü. Fakat 1963'ten sonra kentli ve vasıflı işçilerin yerine, kırsal kesimden henüz göç etmiş yeni kent sakinleri Almanya yolunu tutmuşlardır. Birkaç yıl içinde, işçi alımları doğrudan doğruya taşra kentlerinden, ilçelerden ve köylerden gerçekleştirilir olmuştur. Gerçekten de 1971 yılı istatistiklerine bakıldığında, Almanya'da işçi olarak bulunan 452 bin 700 Türk işçisinden yalnızca yüzde 34'ünün işleri hakkında eğitime sahip olduğu görülmektedir.[419] Bunun üzerine Almanya 1967 yılında Türkiye'den işgücü talebini kısmıştır. 1973'teki petrol krizinin ardından ise Batı Almanya işgücü talebini resmen durdurmuştur. Göçün bu önlemlere rağmen önlenememesi ve kaçak bir şekilde devam ettirilmesi üzerine 1980'de önce Almanya, ardından da diğer Batı Avrupa ülkeleri Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına vize uygulamaya başlamıştır.[420] Böylece 1960'ların başında sıcak bir karşılama gören Türk misafir işçiler, daha sonra ekonomik krizlerin baş göstermesi ve işsizliğin artması ile birlikte birçok sorunun en önemli kaynağı olarak gösterilmeye başlanmışlardır.[421]

Emek göçünün Türkiye'de, özellikle de kırsal kesimde pek çok farklı etkisi olmuştur. Göçmen işçi dövizleri aracılığıyla ülkeye ve kırsal kesime önemli bir zenginlik transferi gerçekleşmiştir ve bu transfer sayesinde yeni ve büyük evler, traktörler

416 Sarıtaş, H. (2011) "İşçi Dövizlerinin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosuna Etkisi", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Vol.3 (1), s.166

417 Ekin, N. (1986) "İşçi Dövizleri ve Sanayileşme", İktisat Fakültesi Mecmuası, Vol.42 (1-4), s.44

418 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.140

419 Völker, G.E. (1976) "Turkish Labour Migration to Germany: Impact on Both Economies", *Middle Eastern Studies*, Vol.12 (1), s.61

420 Komisyon (2005) "Alamancılar 'Acı Vatan'da", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.28

421 Kaya, İ. (2008) "Avrupalı Türkler: Misafir İşçilikten Avrupa Vatandaşlığına", *Eastern Geographical Review*, Vol.13 (19), s.151

ve arabalar, ev aletleri ve elektrikli araçlar satın alınmıştır. Yeni servet girişi, kırsal kesimdeki güç ilişkilerini ve toplumsal düzeni alt üst etmiştir. Göç, Türkiye'de dış dünyanın yeniden farkına varılmasını sağlamıştır.[422]

Emre Alkin'in notu: Almanya ve Avrupa'daki diğer ülkelere Türk İşçilerinin gitmesi, daha önceki sayfalarda incelediğimiz Marshall Planı'nda hesaplanmayan bir durumdu. Plana göre Türkiye Avrupa'nın gıda ve tedarik deposu olacaktı. Ancak Türkiye Avrupa'nın işgücü deposu oldu. Elbette ithal edilen insan kaynağında sadece Türkler değil, Balkan ülkeleri de ciddi bir yer tuttu. Gittikleri ülkede belki diaspora oluşturamadılar ama hem kültürel başkalaşım geçirdiler hem de gittikleri ülkelerin kültüründe değişiklik yaptılar. Çok sevildiler dersek doğru olmaz. Almanya ve Avusturya gibi ülkelerdeki milliyetçi, zaman zaman da ırkçılığa kaçan sert duruş sebebiyle zorlandılar. "Doğduğum yer değil doyduğum yer" dediler. Kazandıkları işçi dövizleri sayesinde Türkiye'nin dış ödemelerde sıkıntı çektikleri bir dönemde çözüm de oldular. Avrupa'ya gidenlerin yerleşmesinden sonra gelen 3'üncü ve 4'üncü kuşak Türkler profesyonel hayat ve özellikle sporda sivrildiler. İkinci vatanlarında iş sahibi olanların, politikada etkin olanların sayısı da az değil.

5.2. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı- 1963

Türkiye'de planlı kalkınma uygulamasına geçilmesine ilişkin görüşler 1950'lerin ortalarında etkin olmaya başlamıştır.[423] Ancak bu dönemde söz konusu görüşler iktidar değil, muhalefet tarafından dillendirilmekteydi ve iktidar da planlı ekonomiyi komünist ülkelere özgü bir yöntem olarak gördüğü gerekçesiyle sürekli olarak reddetmekteydi.[424] Fakat 1960 yılında gerçekleşen darbe ile birlikte değişen hükümet, Türkiye'nin ekonomi politikalarını da yeniden biçimlendirmiştir. Söz konusu dönemde ülkenin mevcut ekonomik durumu hiç parlak değildir ve hükümetin önünde ekonominin yeniden istikrarlı bir hale getirilmesi için temel iki yol görünmektedir. Bunların ilki kaynak kullanımını fiyat göstergelerine ve serbest piyasa koşullarına bırakmak, ikincisi ise planlı ve programlı kaynak kullanımına yönelmektir. O yıllardaki iç ve dış koşullar, etkenler ve gelişmeler, hükümetin ikinci yolu tercih etmesine neden olmuştur.[425]

422 Zürcher, E.J. (1996) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim, İstanbul, s.395
423 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.123
424 Avcıoğlu, D. (1968) *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi, Ankara, s.354
425 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.141

1960'larla birlikte kalkınma planı fikri olarak uygulama aşamasına gelmiştir. Kalkınmanın bir plan çerçevesinde yürütülmesi için 1961 Anayasasının 41'inci maddesiyle devlete kalkınma planlarını hazırlamak gibi yeni bir görev verilmiştir.

Aynı anayasada, devletin bu görevini yerine getirebilmesi için Devlet Planlama Teşkilatı adında bir kurum kurmasına karar verilmiş ve bu kurumun görev ve faaliyetlerinin özel bir kanunla düzenleneceği belirtilmiştir. Bu doğrultuda 1961 yılında çıkarılan bir kanunla, Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur.[426] Bu yasaya göre planlar ekonomik ve sosyal kesimlerin tamamını kapsayacak şekilde bütüncül bir yaklaşımla hazırlanacak ve kamu kesimi için emredici iken özel kesim için de yönlendirici bir nitelik taşıyacaktır.[427] Bu yönlendirme çerçevesinde özel sektöre hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için mali teşvikler ve koruma düzenlemeleriyle özendirmeler sağlanacaktı. Özel yatırımların teşvik alıp alamayacağına ise Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) karar verecekti.[428]

O yıllarda planlama kavramı, düşünce ve uygulama olarak Türkiye'ye yabancı değildir. Zira Türkiye'deki planlama deneyimini, 1930'lu yıllara değin geriye götürmek mümkündür. Fakat ne Birinci ne de İkinci Sanayi Planı ekonomiyi bir bütün olarak kavrayan ve bütünü oluşturan parçalar arasındaki ilişkileri gözeterek hazırlanmış bir plandır.[429] Oysa 1960'lı yıllarda başlayan kalkınma planları makro planlardır ve ekonominin bütününü kapsamaktadır.[430] Bu nedenle de Türkiye'de "planlama" ya da "planlı dönem" denildiğinde akla 1960'lı yılların başı gelir.[431] Türkiye'nin ilk beş yıllık kalkınma planı da işte bu dönemde hazırlanmıştır. Bununla birlikte bu beş yıllık kalkınma planı, toplumsal ve ekonomik gelişmeyi on beş yıllık bir çerçevede düzenlemeyi amaçlayan daha büyük bir tasarımın ilk aşaması olarak hazırlanmıştır.[432] Planın başarılı olması nedeniyle bu planların tasarlanmasına ileriki yıllarda da devam edilecektir.

426 Soyak, A. (2003) "Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Vol.4 (2), s.175

427 Temel, A. & Boyar, E. & Saygılı, Ş. (2002) "Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim (1946-1999)", *Planlama Dergisi, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayısı*, s.53

428 Kazgan, G. (2002) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.96

429 Komisyon (2005) "Ekonomide Planlı Dönem", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.24

430 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.123

431 Komisyon (2005) "Ekonomide Planlı Dönem", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.24

432 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.145

1963 yılında yürürlüğe konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanmasındaki amaçlar, "milli tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararına, gerektirdiği önceliklerle yöneltmek ve iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek" olarak sıralanmıştır.[433] Bu planda Türkiye'nin 1963-1967 yılları arasında GSMH'sının yıllık yüzde 7'lik bir ortalamayla büyümesi hedeflenmiştir.[434] Yine Türkiye'nin kalkınmasını sağlamak için yeter sayıda nitelikli bilim adamı ve uzmanın yetiştirilmesi, ödemeler dengesinin sağlanması, istihdam sorununun çözümü ve bu hedeflerin sosyal adalet ilkesine uygun olarak gerçekleştirilmesi, kalkınma planının öncelikli amaçları arasındadır.[435] DPT tarafından hazırlanan planda ithal ikameci strateji savunulmuş ve karşılaştırmalı üstünlükler kuramına uygun bir sanayileşmenin ve dış ticaret politikasının izlenmesinin hatalı olacağı vurgulanmıştır.[436] Plan Türkiye'nin yurt içindeki yatırımlarının arttırılarak sanayi sektörünün büyümesini ve ülkenin dışa bağımlılığının azaltılmasını amaçlamıştır. Böylece ithalat kısıtlamaları yeni alanlarda, genellikle imalat sanayinde yatırım olanakları doğmasına yol açacak, kaynaklar öncelikli olarak sanayi sektörünü büyütüp genişleyecektir. Diğer yandan ithal mallarının yurt içerisinde üretilmesiyle beraber bu malların dışarıdan ithal edilmesi gerekliliği azalacak ve böylece de Türkiye'nin dışa bağımlılığı azalacaktır.

Beş Yıllık Kalkınma Planı sayesinde dışa bağımlılığını azaltmayı hedefleyen Türkiye'nin, bu planı yürürlüğe koyabilmek için dış yardımlara bağımlı olması ise buradaki ironik durumdur. Zira borç ödemeleri de hesaba katılırsa 1963-1967 yılları arasında ülkenin dış finansman ihtiyacı 1 milyar 988 milyon dolar gibi oldukça büyük bir tutardır.[437] Hükümet planın hedefe ulaşabilmesi için toprak, vergi ve kamu yönetimi reformlarını öngörmekteydi.[438] Ancak asıl beklenti dış kaynaklara ilişkindir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye'de sanayi kesiminin büyümesi için 11 milyar 400 milyon Türk Lirası kadar bir dış katkıyı öngörmektedir.[439] Ancak planda iyimser bir şekilde dış kaynaklardan elde edilebileceği düşünülen bu tutarlara ulaşılamamış, dış yardımlar ümit edilenin çok altında bir miktarda ve ağır şartlarla sağlanabilmiştir.

433 Komisyon (1963) *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, DPT, Ankara, s.3
434 Yaresimos, S. (1980) *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem, İstanbul, s.765
435 Temel, A. & Boyar, E. & Saygılı, Ş. (2002) "Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim (1946-1999)", *Planlama Dergisi, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayısı*, s.53
436 Sönmez, M. (2004) İşte Eseriniz! 100 Göstergede Kurtuluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi, İletişim, İstanbul, s.152, 153
437 Avcıoğlu, D. (1968) *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi, Ankara, s.356
438 Komisyon (2005) "I. Beş Yıllık Kalkınma Planı Kabul Edildi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.54
439 Yaresimos, S. (1980) *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem, İstanbul, s.766

Bu yüzden de dış finansmana gereksinim duyan kamu sektörüne ait büyük yatırım projelerinin neredeyse hiçbiri planın kapsadığı beş yıllık süre içerisinde gerçekleştirilememiştir.[440]

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın amaçladığı yüzde 7'lik ortalama yıllık büyüme hedefine ise oldukça yaklaşılmış ve yüzde 6,7'lik bir oran tutturulmuştur. Sanayi üretiminde ise özel sektöre daha çok önem verilmiştir.[441] Planda GSMH'nin yüzde 3,2'si olarak öngörülen yabancı sermaye payı ancak yüzde 2,3'ü oranında gerçekleşebilmiştir. Buna karşılık planda öngörülen yatırımların gerçekleşme oranı yüzde 98'dir. Ancak bu yatırım hedeflerine ancak yapılan oranlamaların tersyüz olmasıyla ulaşılabilinmiştir. Bu oranlamalara göre, toplam yaptırımların yüzde 59'unun kamu yatırımları, yüzde 41'inin de özel yatırımlar olması gerekiyordu. Oysa sağlanan sonuçlar kamu yatırımları için yüzde 53, özel yatırımlar için ise yüzde 47 olmuştur. Böylece kamu yatırımlarında öngörülen hedefler yüzde 85,1 oranında gerçekleşiyordu. Bunun nedeni öngörülen devlet gelirlerinin yüzde 81,9, öngörülen dış yardımın ise yüzde 85,1 oranında gerçekleşmesiydi.[442]

Birinci Beş Yıllık Planının uygulandığı sürede ekonominin yapısı tarımsal niteliğini korumuştur ancak sanayi ve hizmet sektörlerinin paylarında bir yükseliş meydana gelmiştir. Böylece Türkiye ekonomisindeki yapısal değişim, Planın öngördüğü yönde fakat daha yavaş bir tempoda gerçekleştirilmiştir. Ekonomik gelişme, her aşamada tarımsal üretimin etkisi altında kalmıştır.[443]

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda öngörülen yüzde 7'lik kalkınma hızı 0,3 puanlık bir sapmayla neredeyse tutturulmuş olmasına karşın, bu başarıda üretici olmayan kesimlerde yaşanan şişme ile 1963 ile 1966 yılları arasında tarım ürünlerinde büyük bir artış yaratan elverişli hava koşullarının önemli etkisi vardır. Diğer yandan yaptığı üretimini sadece 1 milyonluk bir tüketici sınıfına yönelten sanayi kesimi, içinde bulunduğu açmazdan kurtulamamıştır. Halkın büyük bir bölümünün geliri düşük olduğundan, pazar sınırlıydı. Bu da fabrikaların üretim adetlerini arttırmalarına engel olmakta, işletmeler bu nedenle uğradıkları satış kaybını kar oranlarını yükselterek kapatmaya çalışmakta bu da sanayinin kalkınma hızını yavaşlatmaktadır.[444]

440 Avcıoğlu, D. (1968) *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi, Ankara, s.356
441 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.124, 125
442 Yaresimos, S. (1980) *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem, İstanbul, s.773
443 Komisyon (1967) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972, DPT, Ankara, s.9
444 Yaresimos, S. (1980) *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem, İstanbul, s.775

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, kendisinden sona yapılacak beş yıllık kalkınma planlarından farklı olarak büyümenin sürükleyici gücü olarak kamu yatırımlarını ve devlet işletmeciliğini görmüş ve ithal ikameci sanayileşmeyi tüm sektör politikalarını yönlendiren açık bir stratejik tercih olarak ortaya koymuştur. İkinci ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planları ise yaygın teşvik ve sübvansiyonlarla özel birikimi ön plana çıkarmış, kamu kesimini esas olarak özel kesimi destekleyici bir işlevle sınırlamış, sosyal hedefleri de giderek arka plana kaydırmıştır.[445]

5.3. İşçi Haklarının Genişlemesi – 1963

En faal ve en nitelikli işçilerin büyük kısmının yurt dışına göçmesi, Türk işçi hareketinin gelişmesini engelleyen bir etken olmuştur. Fakat yine de 1960'lar, yerli sanayinin doğuşuyla birlikte ciddi sayılabilecek bir işçi hareketinin doğuşuna da tanıklık etmiştir.[446] Yeni Anayasa da işçiler için çeşitli yeni haklar sağlamıştır. Bu bağlamda sendikacılığın gelişim yollarını tıkayan önemli bazı engeller kaldırılmış, işçi haklarıyla ilgili fikirlerin serbestçe savunulduğu ve tartışıldığı bir dönem yaşanmıştır.[447]

1961 Anayasası'nın 46'ıncı ve 47'inci maddeleri, sendika kurma, toplu iş sözleşmesi ve grev haklarının tanınması, bu alanda yeni yasaların hazırlanmasını zorunlu hale getirmiştir. İki yıllık çalışma sonucunda 1963 yılında sendika kurma, toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt hakkına ilişkin esasları düzenleyen Sendikalar Kanunu ile Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir.[448] Yasaya göre yalnızca hizmet sözleşmesiyle çalışanlar değil, emeğiyle geçinen diğer meslekler de işçi tanımı içerisine alınmış ve örgütlenme hakkına sahip olmuşlardır. Fakat kamu kesiminin üst kademelerinde işçi statüsüyle çalışanlar, askerler ve din işlerinde çalışanlar sendikalara üye olamayacaklardı.[449]

Sendikalar Kanunu'yla sendikalara grev ya da lokavta karar verme, bu hareketleri yönetme, toplu iş sözleşmesi yapma, ulusal ve uluslararası kuruluşlara temsilci

445 Boratav, K. (1997) "İktisat Tarihi", Çağdaş Türkiye 1908-1980 (ed. Akşin, S.), Cem, İstanbul, s.331

446 Zürcher, E.J. (1996) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim, İstanbul, s.395

447 Işıklı, A. (1967) *Toplu İş Sözleşmeleri ve Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri*, Ankara Üniversitesi, Ankara, s.87

448 Mahiroğlulları, A. (2001) "Türkiye'de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Vol.2 (1), s. 168

449 Komisyon (2005) "Çalışma Yaşamını Düzenleyen İki Yasa", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.72

gönderme, yardımlaşma, sandıklar kurma, eğitim faaliyetleri yürütme, kooperatifler kurma gibi haklar verilmiş ancak siyasi partilerle organik ilişkilere girmeleri yasaklanmıştır.

Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu'na göre ise işçi ve işveren arasında yapılan toplu iş sözleşmesinin süresi bir yıldan az, üç yıldan fazla olamayacak, işçi sendikasının feshi ya da işverenin değişmesi toplu iş sözleşmesinin geçerliliğini ortadan kaldırmayacaktı. Bir sendikanın toplu iş sözleşmesi yapabilmesi için işyerinde çalışanların çoğunluğunu temsil etmesi gerekiyordu. Yasayla işçiye ve işçi kuruluşuna, mevzuat ya da toplu iş sözleşmesiyle sağlanmış hakların işveren ya da işveren kuruluşu tarafından veya onun teşvik ve tahrikiyle bozulması halinde, işyerinde greve gitme yetkisi tanınıyordu. Yasa savaş, genel ya da kısmi seferberlik halinde hangi kuruluşlarda grev ve lokavt yapılamayacağını belirtmekteydi.[450]

Bu dönemde sendikalar işçilerin kazançlarını savunmada oldukça başarılı olmuşlardır.[451]

Emre Alkin'in notu: Özellikle Cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk'ün öncülüğünde İşçi Haklarının geliştirildiği ve sendikacılığın sadece ekonomik değil siyasal ve sosyal hayatta da etkinliğini artırdığını gözlemliyorum. Sendikaların etkinliği artarken, "Oligarşinin Tunç Kanunu" çalışmış, bunun sonucunda bazılarında ciddi yozlaşmalar görülmeye başlanmıştır. Sendikal faaliyetler için belki de en talihsiz gelişme 1980 Askeri Darbesi olmuştur. Askeri Yönetim bazı sendikaların devamına karar verirken, bazılarının faaliyetlerini askıya almıştır. Faaliyetleri durdurulan bazı sendikalara açılan davalar ancak 1990'larda tamamlanabilmiş ve sonrasında tekrar faaliyetlerine başlamışlardır. Fakat, daha önceki başlıklarda bahsettiğim "sendikacılık" tarifine uygun şekilde faaliyet yapıldığını söylemek zor. Sendikacılık amacından uzaklaştıkça Türkiye'de işlevi sorgulanır hale gelmiştir. Yine de metal, cam, lastik gibi bazı sektörlerde sendikacılığın hâlâ güçlü şekilde devam ettiğini söyleyebiliriz.

450 Komisyon (2005) "Çalışma Yaşamını Düzenleyen İki Yasa", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.72, 73

451 Zürcher, E.J. (1996) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim, İstanbul, s.396

5.4. SSK Kanunu - 1965

Türkiye'de sosyal güvenliğe ilişkin ilk düzenleme, 1926 yılında kabul edilen Borçlar Kanununun 328'inci maddesinde "kendi kusuru dışındaki bir hastalık veya askerlik nedeniyle kısa sürede işini yapamayacak olan işçiye işveren tarafından bir süre ücret ödeneceği" hükmüdür. Fakat burada belli bir süre verilmediği için konuya ilişkin uygulamalarda pek çok karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Modern anlamda sosyal sigortaların oluşturulmasına ilişkin hükümler ise 1936 yılında yapılan 3008 sayılı İş Kanununda sosyal yardımlar başlığı altında yer almıştır. Kanunun yayınlanmasından itibaren bir yıl içerisinde sosyal sigortaların kurulması gerektiği, zorunlu sigortalılık ilkesinin esas olduğu, sigortadan faydalanmak için Türkiye'de ikametin şart olduğu, sosyal sigortaların iş kazaları ve meslek hastalıklarından başlamak üzere kademeli olarak kurulacağı ile ilgili açıklamalar yer almıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması sebebiyle bu kanunlar yaşama geçirilememiştir.[452]

1936 tarihinde kabul edilen İş kanunuyla birlikte, ilk kez modern anlamda zorunlu bir sosyal sigorta sisteminin kurulması hedeflenerek, yasada bunun temel ilkeleri düzenlenmiş; zaman içerisinde kademeli olarak kurulacak sosyal sigorta konuları "iş kazaları ve meslek hastalıkları, analık, yaşlılık, işten çıkma, hastalık ve ölüm" olarak sayılmıştır. Buna bağlı olarak, işçiler için 1945'de 4772 sayılı İş kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu ve bu yasayla ilişkili olarak 1945 tarihli 4792 sayılı İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu, 1949'da 5417 sayılı İhtiyarlık Sigortaları Kanunu, 1950'de Hastalık ve Analık risklerini birlikte düzenleyen 5502 sayılı Hastalık ve Analık Sigortaları kanunu; son olarak 1957'de sakatlık, yaşlılık ve ölüm risklerini tek yasada toplayan 6900 sayılı Maluliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Kanunu çıkarılarak, işsizlik sigortası hariç, söz konusu sigorta konuları yasal temelde, sistemli ve kapsamlı biçimde kurulmuştur. Yine bu dönemde memur kesiminin sosyal güvenceye alınması açısından, 1949 tarihinde T.C. Emekli Sandığı Kanunu kabul edilerek, o güne kadar dağınık halde bulunan bütün memur emekli sandıkları ve yasaları birleştirilmiştir.[453]

452 Kantarcı, H.B. (2003) "Sosyal Devlet, Sosyal Güvenlik ve Türkiye'de Zorunlu Askerlik Hizmeti", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Vol.6 (10), s.79, 80

453 Korkusuz, R. & Uğur, S. (2010) *Sosyal Güvenlik Hukukuna Giriş*, Ekin, Bursa, s.105

1961 Anayasası Türkiye'nin bir "sosyal devlet" olduğunu ilan etmişti ve devlet politikası da bu doğrultuda yürütülüyordu.[454] Bu konu, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da yer bulmuştu ve söz konusu planda sosyal güvenliğe önemli bir bölüm ayrılmıştı. Bu dönemdeki sosyal siyasetin yasal dayanağını oluşturacak olan Sosyal Sigortalar Kanunu 1964 yılında kabul edildi ve 1965 yılında yürürlüğe kondu.[455] Yeni yasa, konuya ilişkin hali hazırda bulunan diğer yasaları yürürlükten kaldırarak, o tarihe kadar olan değişik tarihlerde ve bir bütünlük oluşturmayan sosyal sigortalar kollarını bünyesinde toplamıştır.[456] Oluşturulan Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK), hastalık, iş kazaları ve hayat sigortası yapıyordu. Bu yasa yürürlüğe girmeden önce sosyal sigortaların kapsamı İş Kanunu'yla sınırlıydı ve yasa ancak en az on işçi çalıştırılan iş yerlerinde uygulanabiliyordu. Sosyal sigortaların işçi sayısına bakılmaksızın tüm iş yerlerinde uygulanması Sosyal Sigortalar Kanunu ile gerçekleşmiştir.[457] Haftalık çalışma 48 saatle sınırlandırılmış ve çocukların çeşitli kısıtlamalar yapılmıştı.[458]

Emre Alkin'in notu: Sosyal Güvenlik Yasası, bir devletin "olmazsa olmaz" unsurlarından biridir. Ekonomik Büyümeye ve Kalkınmaya katkıda bulunan çalışan kesimin haklarının netleştirilmesi açısından büyük önem taşır. Bugün tek çatı altında idare edilen Sosyal Güvenlik, 2000'li yıllardan önce siyasetçilerin "popülarite" amaçlı düzenlenmelerine maruz kalmıştır "Erken emeklilik" gibi, seçimlerde oy devşirmek için yapılan düzenlemeler, Avrupa'ya kıyasla çok genç bir nüfusa sahip olmasına rağmen, Türkiye'nin ciddi büyüklükte Sosyal Güvenlik Açıkları vermesine sebep olmuştur. Bu anlamsız denemelerden önce 1,6 çalışanın primleri bir emekliyi karşılarken, artık bu oran 2,0'ye yaklaşmıştır. Bundan başka, kayıt dışı istihdamın giderek artması da Sosyal Güvenlik Sistemi'nde iyileştirmelere ihtiyacımız olduğunu göstermektedir. Bugün Türkiye'de Sosyal Güvenlik şemsiye altında çalışmayan kişilerin sayısı hızla artmaktadır. İş Kanunları ve İstihdamın Maliyetini artıran düzenlemeler, kayıt dışı çalışmayı veya çalıştırmayı bir tercih haline getirmiştir. Eldeki büyüme modeliyle farklı bir sonuç beklemek imkansızdır.

454 Zürcher, E.J. (1996) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim, İstanbul, s.397
455 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.134
456 Bigat, Ş.G. (2007) "Ülkemizde İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunun Tarihsel Gelişimine Kısa Bir Bakış", İstanbul Barosu Dergisi, Vol.81 (1), s.50
457 Komisyon (2005) "SSK Kanunu Yürürlüğe Girdi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.115
458 Zürcher, E.J. (1996) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim, İstanbul, s.397

5.5. İlk Türk Otomobili – 1966

Türkiye'nin 1960'ların planlı kalkınma döneminin en önemli amacı, ithal ikameci bir sanayileşmenin sağlanabilmesidir. Bu yıllarda Türkiye tüketim mallarını üretebilen temel sanayi yatırımlarına ve gelişkinliğine sahipti. Fakat ülkenin kalkınma stratejisi mevcut durumun ötesine de geçilmesini hedeflemişti. Buzdolabı, fırın, otomobil gibi dayanıklı tüketim mallarının ve bazı yatırım mallarının üretilmesi bu dönemin amaçlarındandır. Bu doğrultuda önemli adımlar atılmış ve sonuçlar da alınmıştır. Özel sektör şirketlerinden Arçelik 1960'lı yıllarda iç pazar için buzdolabı ve fırın gibi dayanıklı tüketim mallarının seri üretimine geçmiştir. Bir Türk otomobilinin seri üretimi de bu yıllarda gerçekleştirilecektir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan "otomotiv sanayinin endüstrileşmedeki itici gücünden yararlanma" ilkesine uygun olarak hazırlanmış olan Montaj Sanayi Talimatı, bu sektörün gelişmesinde önemli katkı sağlamıştır. Söz konusu Talimat, üretimde ithalata bağımlılığın azaltılması ilkesine dayanmaktadır. Belirli yerlilik oranlarına ulaşılabilmesi için, ithalattaki koruma oranları yüksek tutulmuş, yerli katkı oranlarındaki artışa paralel olarak, ithali yasak parçalar listesi genişletilmiş ve firmalara sağlanan döviz tahsisi de azaltılmıştır. Bu şekilde gerçekleştirilen ithal ikameci politikalar çerçevesinde, her parçanın yerlileştirilmesi beklentisiyle, çok sayıda yan sanayi kuruluşu sektörde üretime başlamıştır.[459] Bununla beraber, aslında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda motorlu taşıt üretimi için ağırlık, gelir getirici araçlar olan kamyon ve otobüs üzerinde yoğunlaşmış ve binek otomobili daha çok lüks dayanıklı tüketim malı olarak görmüştür. Bu yüzden Plan, kamyon ve otobüs üretimini doğrudan teşvik ederken, binek otomobil üretimi hakkında "plan döneminde yurt içinde imal edilen kısımların yüzdesi belirli bir değere yükselmedikçe talebin en az sayıda karşılanması esas alınmıştır" değerlendirmesini yapmıştır.[460] Yani plan çerçevesinde binek otomobil üretimi pek teşvik edilmemiştir.

459 Bedir, A. (2002) *Türkiye'de Otomotiv Sanayii Gelişme Perspektifi*, DPT, Ankara, s.26, 27
460 Komisyon (1963) *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, DPT, Ankara, s.348

Aslında Türk otomotiv sanayinin geçmişi yirminci yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonrası ABD'nin Ford ve Chevrolet otomobil ve kamyonları, American Foreign Trade şirketi aracılığıyla Türkiye piyasasına girerken, Torino'ya bağlı olarak İstanbul'da faaliyet gösteren özel bir ofis aracılığıyla da, İtalyan Fiat marka otomobiller Türkiye'ye girmiştir. Ford Motor, 1929 yılında, İstanbul'da ilk montaj denemesine başlamıştır. Otomobil, traktör ve kamyon üretmek amacıyla kurulan montaj fabrikasında yapılan üretimin bir kısmının Sovyetler Birliği'ne ihraç edilmesi öngörülmüştür. Modern sayılabilecek teknolojik olanaklara sahip olan ve 450 işçinin çalıştığı tesiste günlük 48 adet kamyon ve otomobil üretim kapasitesine ulaşılmıştır. Ancak, 1930'lu yıllarda yaşanan Dünya Ekonomik Krizinin etkisiyle hedeflenen ihracat gerçekleştirilememiştir. 1934 yılında fabrikada üretim durdurulmuş ve böylece ilk montaj üretim denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[461]

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de otomotiv imalatı bir kez daha denenmiştir. Bu sürece, 1954 yılında Türk Willys Overland Ltd.'nin ordu için jip ve kamyonet üretmesi ile başlanmıştır. Söz konusu yatırımı, 1955 yılında Türk Otomotiv Endüstrisi A.Ş.'nin kamyon fabrikası ve daha sonra da Otosan ve Çiftçiler A.Ş.'nin ikinci ve üçüncü kamyon fabrikaları izlemiştir.[462] Bunlardan başka İstanbul Tuzla'da kurulan Türk-Willys Jip fabrikası ile Ankara'da kurulan Türk Traktör montaj fabrikası, Türk otomotiv sanayiinin ilk kilometre taşları olarak sıralanabilir.[463] 1962 yılında Uzel, M. Ferguson lisansı ile İstanbul'da kurmuş olduğu fabrikasında traktör üretimine başlamıştır. 1954 yılında kurulan Türk Traktör'den sonra Uzel firmasının da traktör alanında üretime başlaması, o dönemlerdeki tarım ağırlıklı ekominin otomotiv sanayiine bir yansımasıdır.[464]

İthal ikameci sanayileşme programı çerçevesinde seri üretim bir binek otomobilin Türkiye tarafından üretilmesi, 1960'lı yılların siyasi iktidarlarının önem verdiği konulardan biriydi. İlk Türk otomobilinin üretilmesi için bizzat dönemin Cumhurbaşkanı Gürsel emir vermiştir. Cumhurbaşkanı'nın emriyle Tülomsaş'ta (Eskişehir) tasarımına ve üretimine başlanan ilk Türk otomobili "Devrim", 4,5 ay gibi kısa bir sürede

461 Bilgin, G. (1999) *Küresel Pazarlama Kapsamında Dünya Otomotiv Ticareti ve Türkiye Ekonomisinin Durumu*, DTM, Ankara, s.9

462 Bedir, A. (2002) *Türkiye'de Otomotiv Sanayii Gelişme Perspektifi*, DPT, Ankara, s.26

463 Çoban, O. (2007) "Türk Otomotiv Sanayiinde Endüstriyel Verimlilik Ve Etkinlik", *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı:29, s.19

464 Çoban, O. (2007) "Türk Otomotiv Sanayiinde Endüstriyel Verimlilik Ve Etkinlik", *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı:29, s.20

tamamlanmıştır. Ancak Devrim'in, 1961 yılının 29 Ekim resmi törenine yetiştirilmesi başarılmışsa da, benzinin tükenmesi nedeniyle yolda kalan bu otomobil, resmi geçitlere ancak yakıt ikmalinden sonra katılmış ve ağır eleştirilerin hedefi olmuştur.[465] Bu nedenle Devrim yalnızca üretilen 4 prototip üretimden ibaret kalmıştır ve seri üretime geçmemiştir. Seri üretime geçilmemesinde o dönemde Türkiye'deki toplam otomobil talebinin düşük olması (5 bin adet) olduğu öne sürülmüştür.[466] Gerçekte ise Devrim bir başarı ve mucize hikâyesi olmasına karşın, zamanının siyasi ve rant atmosferinin acımasız mücadelesi içinde kaybolmuş, hatta ters propaganda aracı olarak kullanılmıştır.

Yüzde 100 yerli otomobil rüyasının rafa kalkmasının ardından gerçekleşen bir sonraki girişim, 1966 yılında, ilk yerli marka otomobil olan, Anadol üretimi olmuştur. Bu otomobil, Koç Holding'e ait Otosan Otomobil Sanayi A.Ş.'nin siparişi üzerine İngiliz Reliant Firması tarafından tasarlanmış, Ford'dan alınan motorlar kullanılarak yapılmıştır.[467] Adı halkın katıldığı bir isim yarışmasının sonunda belirlenen Anadol, Türkiye'nin bir tesiste seri olarak üretilerek satışa sunulan ilk otomobili olmuştur. Piyasaya 1966 yılının son haftasında sürülen Anadol, 26 bin 800 Türk Lirası fiyat ile satışa çıkmıştır.[468] İlk hafta içerisinde 18 adet üretilmiştir. Ertesi yıl ise 1760 adet Anadol imal edilmiştir. Sonraki yıllarda yılda 3 bin 500 adet seviyelerine ulaşan üretim sayısı, yeni modellerin eklenmesiyle daha da artmıştır. Önce yazılı ardından da görsel basın reklamları ile de desteklenen satışlar yıllık 8 bin otomobile kadar yükselme başarısını göstermiştir.[469] Bu ilk yerli otomobil, 1100 cc motorlu, 4 vitesliydi. Anadol'un iki ve dört kapılı olmak üzere iki modeli üretilmişti. Yapıldığı dönemde kaportasının zayıflığı çeşitli tartışmalara konu olmuştur.[470] Zira Anadol'un tüm modellerinde kaportalar cam elyafı ile polyesterden yapılmıştır. Piyasaya ilk çıktığında 263 Cumhuriyet altını bedelle satışa sunulan Anadol'un üretimi 1980'li yıllara kadar devam etmiştir.[471]

---

465 Güneş, S. (2012) "Türk Toplumu ve Otomobil", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:25, s.220

466 Bedir, A. (2002) *Türkiye'de Otomotiv Sanayii Gelişme Perspektifi*, DPT, Ankara, s.26

467 Güneş, S. (2012) "Türk Toplumu ve Otomobil", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:25, s.220

468 Altun, Ş. (2008) *Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Mucizeleri*, Doğuş, İstanbul, s.67

469 http://www.klasikotomobiller.com/ilk-turk-klasigi/174-ve-seri-uretim (Erişim, 20.05.2013)

470 Karbuz, F. & Silahçı, A. & Çalışkan, E. (2009) *Otomobil Sektör Raporu*, İTO Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Şubesi, İstanbul, s.7

471 Çoban, O. (2007) "Türk Otomotiv Sanayiinde Endüstriyel Verimlilik Ve Etkinlik", *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı:29, s.20

Anadol'un ardından, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde sırasıyla 1968 ve 1969 yıllarında Bursa Organize Sanayi Bölgesinde kurulan ve 1971 yılında üretime başlayan Tofaş ve Oyak-Renault şirketleri, ithalattaki yüksek koruma oranları sayesinde büyük ölçekte üretim gerçekleştirmiş, ithal ikameci politikalar sayesinde Türk otomotiv sanayinin belirleyicileri olmuşlardır.

Türkiye'de Anadol, farklı modifikasyon ve model geliştirmeleri ile 1982 yılına değin yaşamını devam ettirmiş ve 1966 ile 1982 yılları arasında toplam 87 bin adet üretilmiştir.[472] Anadol üretimi, yerini 1984'ten sonra Ford Taunus üretimine bırakmıştır.[473]

Emre Alkin'in notu: Türk Sanayii'nin otomobil üretmesi önemli bir aşamadır. Kaliteye ulaşması için ise Gümrük Birliği'ne üyeliğin beklenmesi gerekti. O tarihe kadar yüksek gümrük duvarlarıyla korunan sektör, 1990'larla birlikte ithal araçların da piyasaya rahatça girmesiyle rekabete maruz kaldı. Böylelikle kalite çıtasını yükseltti. Sadece bu örnek bile, korumacılığın yerli sanayii için bir reçete olmadığını ortaya koymaktadır. Bugün de "milli otomobil" yapmayı konuşuyoruz. Ancak bugün küresel otomobil markalarının milliyetleri arka planda kalıyor. Bunu unutuyoruz. Dünyanın her yerinde otomobil üretilmekte ve önde gelen markalar "milli" kimlikleri yerine küresel duruşlarını ön plana çıkarmaktadırlar. "Devrim" otomobilinin hüzünlü hikâyesi bir sinema filmine de konu olmuştur. "Yerli" ya da "Milli" ürünlere sahip olmak hâlâ Türkiye'nin aklına taktığı bir durumdur. Ancak bugün önemli olan, kaynakları ve enerjiyi "küresel çözümler" üretmeye ve "küresel markalar" yaratmaya ayırmak daha akılcı bir davranış olacaktır.

5.6. Gecekondu Yasası - 1966

Türkiye'de nüfus artışının 1945'lerden sonra oldukça hızlanması ve Anadolu'daki üretim biçiminin artan nüfusu barındırıp besleyecek yeterlilikte olmaması, kırsaldan kentlere göç hareketlerine ivme kazandırmıştır.[474] Ancak Türkiye'deki kentleşmenin Batı'daki örneklerden farklı olarak geç ve yetersiz bir sanayileşmeyle meydana gelmiş olması, kırsaldan ekonomik nedenlerden göç etmek zorunda kalarak kente taşınan kitlelere yeterince iş imkanı sağlayamamasına yol açmıştır.[475] Kentlerde görülen

472 Bedir, A. (2002) *Türkiye'de Otomotiv Sanayii Gelişme Perspektifi*, DPT, Ankara, s.26
473 http://www.klasikotomobiller.com/ilk-turk-klasigi/172-ilk-turk-klasigi (Erişim 20.05.2013)
474 Işık, Ş. (2005) "Türkiye'de Kentleşme ve Kentleşme Modelleri", *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı:14, s.58
475 Kıray, M. (2001) *Kentleşme Yazıları*, Bağlam, İstanbul, s.131

İSTANBUL DA GECEKONDU YAPIMI ÖNLENEMİYOR

Bakırköy Osmaniye civarında «Gecekondu Önleme Bölgesi» nde yapılan apartmanlar semtte gecekondu salgınına mâni olamamaktadır. Gecekondular devamlı olarak yayılmakta ve şehrin en merkezi yerlerinde yeni yeni gecekondular türemektedir. Resimde Salıpazarı antrepoları karşısındaki ramazda tahta parçaları, boş teneke ve kutularla yapılan gecekondular görülmektedir. Ve ana caddeden pek farkedilmeyen bu kulübelerin sayısı her gün biraz daha artmaktadır.

GECEKONDULARA TAPU VERİLMESİNE ÇALIŞILIYOR

Zeytinburnu ve Şişli - Mecidiyeköy civarındaki gecekondulara tapu verilebilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Belediye bu işle ilgilenecek iki ekip kurmuştur. Ekiplerden biri Şişli - Mecidiyeköy bölgesinde İkinci Tasocağı, Fulya Bayırı Dicilliaş semtlerindeki gecekondukların, diğeri ise Zeytinburnu bölgesindekilerin durumlarını tesbite çalışmaktadır. Hazırlanan haritalar üzerine kadastro durumları işlenmekte ve sahipleri tesbit olunmaktadır.

sanayileşme kırsaldaki makineleşmeden çok sonra gerçekleşmişti ve bu sanayileşme, göçle gelen işgücünü emmekte yetersiz kalıyordu. Kentleşme hızı 1960 ile 1970 yılları arasında yüzde 18 dolaylarına ulaşmışken, aynı dönemdeki sanayileşme hızı yalnızca yüzde 7 olmuştur.[476]

Kentlere göç edenler sadece iş bulma sorunu ile değil aynı zamanda mekan sorunuyla da karşılaşmışlardır. Bu nüfusun büyük çoğunluğu, kentlerde ev veya apartman dairesi alacak maddi kaynağa sahip değildi. Türkiye'nin 1960'ya yaptığı Anayasa'ya göre uzun vadede uygulanacak konut politikasının ana ilkesini "devlet, yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayacak tedbirleri alır" ibaresi oluşturmaktaydı.[477] Göç edenlerin ucuz konut ihtiyaçlarını devlet de karşılayamayınca inşaat izni olmaksızın illegal bir biçimde hazine arazileri üzerinde gecekondular inşa edilmeye başlandı.[478] Gidilen yerlere tutunabilme açısından hemşerilerin bulunması önemli olduğundan, gecekondu inşa eden kişiler toplu hareket etmişlerdir. Bu da, kentlerde belli yörelerden gelenlerin yoğun olarak yaşadığı gecekondu mahallelerinin oluşmasına yol açmıştır.[479] Dar gelirli bu göçmenler dayanışma içinde belediye memurlarının ve yıkım ekiplerinin müdahalelerine rağmen ilk zamanlarda, bir gecede konutlarını yapmayı başarmışlardır.[480]

Böylece ilk gecekondular 1950'lerde İstanbul'da ortaya çıkmış, bu durum diğer kentlere de yansımış ve 1970'lerde en üst düzeye tırmanmıştır. Araziler ya devlet

476 Yaresimos, S. (1980) *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem, İstanbul, s.855
477 Aru, K.A. (1970) "Türkiye'de Konut Politikası", Şehircilik Enstitüsü Dergisi, Sayı:1, s.2
478 Yavuz, H.M. (2003), *Islamic Political Identity in Turkey*, Oxford University Press, New York, s.83
479 Koçak, Y. & Terzi, E. (2012) "Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri", *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.3 (3), s.177
480 Koçak, Y. & Terzi, E. (2012) "Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri", *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.3 (3), s.178

mülkiyetinde ya da ya artık var olmayan, veya haklarını arayamayan vakıflara aitti. Kentin daha dış alanlarına yapılan gecekondular ise, tarım arazileri üzerindeydiler ki, buralarda yerleşim kanunla yasaklanmıştı. Bunları gerçekleştirenler de suç işlemekteydiler. Her an cezaya çarptırılabilmeleri mümkündü. Ancak, böyle durumlar genelde gerçekleşmedi. Siyasi olarak resmi mülkiyet verilmemekle birlikte, siyasi çekinceler yüzünden gecekondulaşmaya ses çıkartılmamıştır.[481]

İdari ölçüte göre 1950'de kent nüfusunun ülke nüfusu içindeki payı yüzde 25 gibi oldukça düşük bir düzeydeyken, bu oran 1960'ta yüzde 31,9'a, 1980'de yüzde 43,9'a ulaşmıştır. Bu hızlı kentleşmenin asıl itici gücü, kırsaldan gelen göçlerdir.[482] Türkiye'de 1963 ve 1964 yıllarında on üç büyük kentte yapılan sayımlara göre 1 milyon 800 bin kişi en basit sağlık koşullarından bile yoksun bir şekilde, mülkiyeti başkalarına ait arsalarda kaçak olarak yapılmış gecekondularda yaşıyordu. Bu insanların 1 milyon 590 bini ise İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'da bulunuyordu. Bu dönemde Ankara nüfusunun yüzde 60'ı, İstanbul nüfusunun ise yüzde 40'ı gecekondularda yaşamaktaydı.[483] Türkiye'deki gecekondu sayısı, 1948 yılında 25 ila 30 bin civarında iken, 1960 yılına gelindiğinde bu sayı 240 bine ulaşmıştı.[484]

Türkiye'nin 1950 ile 1970'ler arasındaki döneminde, özel sektörün sanayi yatırımlarında, yurtdışından gelen pahalı teknolojinin, ucuz emek ile dengelenmesi ihtiyacı bulunmaktaydı. Ucuz emeği ise, kentlere göç ederek gecekondularda yaşayan ve çoğunlukla kayıt dışı çalışan kesimler sağlamıştır. Türkiye'de 1963 yılında kişi başına düşen ortalama gelir yıllık 2.839 Türk Lirası iken[485], aynı yıl İstanbul'un eski gecekondu mahallelerinde kişi başına ortalama gelir 1.000 Türk Lirası civarındadır. Bu miktar İstanbul'un Anadolu yakasındaki gecekondu bölgelerinde 669 Türk Lirası'na kadar düşmekteydi.[486] Yani gecekonducular Türkiye ortalamasının üçte biri kadar bir bütçeyle yaşamaya razı olmuşlardır. Bu nüfus, devlet tarafından sanayileşmenin ucuz bir girdisi olarak görülmüş, hükümetler tarafından da oy deposu olarak algı-

481 Adaman, F. & Keyder, Ç. (2006) *Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*, Avrupa Komisyonu, Sosyal Dışlanma ile Mücadelede Mahalli Topluluk Eylem Programı 2002-2006 Raporu, İstanbul, s.19

482 Işık, Ş. (2005) "Türkiye'de Kentleşme ve Kentleşme Modelleri", *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı:14, s.59

483 Yaresimos, S. (1980) *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem, İstanbul, s.855

484 Çoban, A.N. (2012) "Cumhuriyetin İlanından Günümüze Konut Politikası", *Ankara Üniversitesi SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ Dergisi*, Vol.67 (3), s.84

485 Pakdemirli, E. (1995) *Ekonomimizin Sayısal Görünümü, 1923'ten Günümüze*, Milliyet, İstanbul, s.50

486 Yaresimos, S. (1980) *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem, İstanbul, s.857

lanmıştır. Bu sebeple, devlet gecekonducular için sert önlemlere başvurmamış, bu olguyu ortadan kaldırma yoluna gitmemiştir.[487]

Türkiye'de 1960'lı yıllara kadar olan dönemde gecekondular, toplumun yoksul kesimleri tarafından, mülkiyeti kendilerine ait olmayan arsalar üzerinde, kendi barınma gereksinimlerini sağlamak için, kendi fiziksel güç ve olanaklarıyla inşa ettikleri inşa ettikleri tek katlı, bir ya da iki odalı "geçici" konutlardı. Evlerin devlet ya da belediye tarafından yıkılma ihtimali olduğundan inşaat kalitesi düşük tutulmuştur. Bu konutlarda ailelerin kendileri otururlardı ve kiracılığa pek rastlanmazdı.

Fakat 1960 ve 1970 arası dönemde barınma gereksinimi için üretilmiş gecekondular, yerlerini kira geliri ve toprak rantı elde etmek amacıyla üretilen gecekondulara bırakmıştır. Bu süreçte hemşerilik ve akrabalık ilişkileri temelinde "arsa ayarlamak" ile başlayan ileriye yönelik spekülasyonlar ve küçük çapta da olsa "emlak komisyonculuğu" türemiştir.[488] Gecekondular pazar için üretilmiş metalara dönüşmüştür. Artık kırdan göç eden aile, halihazırda yerleşmiş hemşerilerinin desteğiyle bir gecede tek katlı evler inşa ediyor ve süreç içerisinde evlerin kalitesini ve kullanım alanlarını arttırmaya çalışıyordu. Gecekondu sorunu bu dönem içerisinde gerek siyasetçiler gerekse de planlamacılar arasında sıkça tartışılan bir konu haline gelmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok partili döneme geçişle birlikte gecekonducuların oy potansiyeli olarak görülmeye başlanması, hükümetlerin, bu nüfusa tapu sağlama ve altyapı hizmetleri sunma gibi çeşitli vaatler vermesine neden olmuştur. Gecekondu bölgelerinde gösterişli tapu dağıtma törenleri düzenlenmiş, gecekonduların önünde sonunda tapuya kavuşacaklarına dair bir algı yaratılmıştır.[489] Bu durumun farkında olan gecekondu sakinleri siyasette, özellikle de yerel siyasette oldukça aktif bir tutum almışlar ve resmi ya da gayrı resmi her tür aracı kullanarak şartlarını iyileştirmeye çalışmışlardır.[490]

---

487 Adaman, F. & Keyder, Ç. (2006) *Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*, Avrupa Komisyonu, Sosyal Dışlanma ile Mücadelede Mahalli Topluluk Eylem Programı 2002-2006 Raporu, İstanbul, s.20

488 Komisyon (2005) "Gecekondulu Kentleşme Deneyimi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.149

489 Kaya, M. (1989) "Gecekondu Sorunu ve Gecekondu Kanunu", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı:6, s.861

490 Kılınç, Z.A. & Bezci, B. (2011) "Kentleşme, Gecekondu ve Hemşerilik", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Vol.6 (2), s.333

Bu siyasi bilincin ve karşılığında siyasilerden alınan vaatlerin bir sonucu olarak hükümet, 1966 yılında bir Gecekondu Yasası çıkartmıştır. Bu yasayla devlet, gecekondu meselesinin bir sorun olduğunu ortaya koymuş ve bu soruna ilişkin önlem ve çareler bulmaya çalışmıştır. Fakat çıkartılan Gecekondu Yasası gecekonduların bulundukları yerlere göre ya zamanla ıslah olmalarını ya da yasada öngörülen imkanlarla içinde bulunanlara yeni konutlar sağlanması suretiyle tasfiye olmalarına olanak sağlamıştır.[491] Dolayısıyla bu yasa gecekondular için "ıslah", "tasfiye" ve "önleme" uygulamaları getirmekte ve gecekondu alanlarının "modern kent planlama" yoluyla kentle bütünleşmesini amaçlamaktaydı. Ancak kamu arsalarının belediye eliyle gecekondu sahiplerine, hatta gecekondu tüccarlarına aktarılmasına devam edilmesi, söz konusu yasanın topluma yeterince fayda sağlayamadığı söylenebilir.[492]

Aksine, bu yasa ile gecekonduların kalıcı olabilmesine hukuksal bir zemin hazırlanmıştır.[493] Söz konusu Gecekondu Yasası, bir binanın gecekondu olarak tanımlanabilmesi için dört temel şart saymıştır. Buna göre gecekondunun unsurlarının yasalara aykırı olması, başkalarına ait yerlerde yapılmış bulunması, izinsiz yapılardan oluşması ve belediye ruhsatının bulunmaması gerekmektedir. Buna karşın arazi ya da arsası kendisine ait olan, fakat yapım ve sağlık koşulları yönünden gecekondulardan hiçbir farklılığı bulunmayan ve kaçak yapılan yapılardan söz edilmemiştir.[494] Yani kanunda bir kimsenin kendi arazisi üzerinde yaptırmış olduğu fakat gecekondu niteliği taşıyan binalar gecekondu sınıfına sokulmamıştır.[495] Dolayısıyla da bu gibi binalar devlet tarafından tanınmış ve yasal binalar haline gelmiştir.

Kısacası, içyapısı bakımından çelişik yargılarla dolu olan Gecekondu Yasası, sosyal kapsamı yönünden de yeterli olamamıştır. Bu nedenle, ülkede gecekondu sorununa bir çözüm getirilememiş, gecekondu oluşumu söz konusu yasa ve buna ilişkin uygulama yönetmeliği ile önlenememiştir. Yasanın yürürlüğe konulmasın-

491 Bekman, A.K (1967) "Gecekondu Kanunu Hakkında Bir İnceleme", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı:6, s.944

492 Komisyon (2005) "Gecekondulu Kentleşme Deneyimi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.150

493 Adaman, F. & Keyder, Ç. (2006)*Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*, Avrupa Komisyonu, Sosyal Dışlanma ile Mücadelede Mahalli Topluluk Eylem Programı 2002-2006 Raporu, İstanbul, s.20

494 Çakır, S. (2011) "Türkiye'de Göç, Kentleşme/Gecekondu Sorunu ve Üretilen Politikalar", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:23, s.217

495 Kaya, M. (1989) "Gecekondu Sorunu ve Gecekondu Kanunu", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı:6, s.870

dan sonraki süreç, sosyal ve toplumsal gelişmeler, yasanın etkinliğini ortadan kaldırmıştır.[496]

Emre Alkin'in notu: Konut sorunu Türkiye Cumhuriyeti'nin belki de en kapsamlı şekilde ele alınması gereken konularından biridir. Bugün, yani yirmi birinci yüzyılın şartlarında değerlendirildiğinde, bu sorunun önemli ölçüde çözüldüğü söylenebilir. Ancak yine de "gecekondu", Türkiye'de hâlâ önemli bir ayrıntıdır. Her ne kadar hem konut edinme hem de konut için finansmana kavuşmak kolaylaşmış olsa da, kayıt altında olmayan ekonomik faaliyetlerde bulunanların gelirlerini belgeleyememeleri sebebiyle sıkıntı yaşadıkları gözüküyor. Bu olumsuz gelişmenin bir kısmı vatandaşların bilgi eksikliği ve alışkanlıklardan, bir kısmı da müracaat için gereken evrakları edinmenin zorluğundan kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı ekonomik aktivitelerde çalışanların konut finansmanına ulaşmaları için gereken evrakları için devlet kolaylık getirse de, kişiler kayıt dışında kalmayı tercih etmektedirler.

Diğer taraftan dünyada yatırım amaçlı konut edinen birkaç ülkeden biriyiz. Gelişmiş ülkelerde bireyler konutlarını büyütmek veya adres değişimi hedefiyle konut edinirken, Türkiye'de vatandaşlar içinde oturmadıkları ama "kârlı yatırım" olarak gördükleri konutları satın almaktadırlar. Yukarıda Yalın Alpay'ın da ayrıntılı olarak belirttiği gibi, gecekondu yasasıyla işgal edilen alanlar mülke dönüştüğü için, Türk İnsanında öncelikle toprak sahibi olmak, sonra da konut sahibi olmak gibi bir alışkanlık ortaya çıkmıştır. Geçmiş dönemlerde tanınan vergi kolaylıkları da bu alışkanlığın perçinlenmesine yol açmıştır. Hatta o kadar ki, artık Türkiye Ekonomisinin büyüme hızına en yüksek katkıda bulunan sektörlerin başında inşaat gelmektedir. Ancak, medya mecralarına reklam veren kuruluşların konut sektörünün yüzde 10'unu oluşturduğu, kalanının da genellikle "yap-sat" tarzındaki küçük inşaat/taahhüt firmalarının oluşturduğunu hatırlatmak gerek. Özetle, gecekondu ve konut sorunu geride bıraktığımız 40 yıla göre başkalaşım geçirmiş, inşaatların imar ve iskan sorunlarını çözen "aracılarla" beraber devasa bir yumağa dönüşmüştür.

496 Çakır, S. (2007) *Kentleşme ve Gecekondu Sorunu*, Fakülte, Isparta, s.37, 38

6

ENERJİ KRİZİ 1970-1979

Türkiye ekonomisi 1970'lerde ve özellikle bu dönemin ikinci yarısında, enflasyon ve dış ödeme güçlükleri dolayısıyla zor günler geçirmiştir. 1960'ların başında yürürlüğe konan planlı kalkınma dönemi, 1970'lerde de sürdürülmüştür. Bu politikanın Türkiye'yi ekonomik bunalımdan uzak tutacak şekilde bir büyümeyi sağlayacağı düşünülmüştür. Ancak 1970'ler sona erdiğinde, Türk ekonomisi bir bunalıma düşmüş bulunuyordu ve planların ekonomiye istenilen yönü veremediği belli olmuştu.

Türkiye için 1970'ler istikrarsız koalisyon hükümetleri dönemidir. Bu siyasi ortam içerisinde Türkiye'nin 1974'te gerçekleştirdiği Kıbrıs çıkartması ve buna tepki olarak gelen ABD ambargosu ülkedeki istikrarsızlığı arttırmıştır. Bu yıllar, Türkiye ekonomisi açısından tam anlamıyla "IMF'li yıllar" olarak da ifade edilebilir. 1970'den 1977'ye kadar IMF'nin talepleri doğrultusunda on üç mini devalüasyon yapılmıştır.[497]

Dünyada OPEC ülkelerinin yarattığı petrol krizi de Türkiye'yi doğrudan etkileyen bir olumsuzluk olarak kendisini göstermiştir. Zira Türkiye, tüm petrol gereksinimini ithalatla karşılamak zorunda olan bir ülke olarak, enerji konusunda bütünüyle

497 Turan, Z. (2011) "Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, Vol.4 (1), s.64

dışa bağımlıydı. Petrol krizi aynı zamanda Avrupa'yı da doğrudan etkilediği ve tüm maliyetleri bir anda yükselttiği için, orada da önemli ekonomik olumsuzluklara yol açmış ve Avrupa'da çalışan Türk işçilerin anayurda gönderdikleri dövizlerde azalmaya neden olmuştur.[498]

Bu olumsuzluklar karşısında 1970'li yıllarda Türkiye, ekonomisini mevcut şartlara göre yürütmek yerine, kamu harcamalarını kısmadan ve petrol fiyatları ile kambiyo kurlarını yeterince düzenlemeden yola devam etmeyi şeçti. Kamu harcamalarıyla artan para arzı, talep baskısını ve özellikle de ithalatı arttırdı. Bu dönemde Türkiye Ekonomisi artan para arzı, yükselen fiyatlar, sabit kambiyo kuru, artan ithalat, artmayan ihracat ve yükselen borç çemberi içinde ezilmiştir.

6.1. 10 Ağustos İstikrar Kararları - 1970

Türkiye planlı ekonomi yılları olan 1960'larda, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın finansmanı için önemli bir dış kredi kullanmıştı. Fakat sağlanan dış yardıma rağmen ödemeler dengesinde açık sürüyordu ve Türkiye döviz kıtlığı çekiyordu. Bu yıllarda IMF'ye Niyet Mektupları yazılmış ve bunların karşılığında IMF'den 1966 yılında Türkiye'nin devalüasyon yapması gerektiği öğüdü alınmıştır.

1967 yılı sonunda iç ve dış fiyatlar arasındaki açığın sürekli büyümesi ve dış ticaret açıklarının giderek artması sonucunda, hükümet devalüasyon aracına başvurmadan başka önlemler alma yoluna gitmiştir. Bu önlemler arasında rıhtım ve damga resim oranlarının yükseltilmesi, ithalattan alınan gümrük vergilerinin artırılması, ithalat teminat oranlarının yükseltilmesi, ihracatta vergi iade kapsamının genişletilmesi, ihracat kredilerinin faiz oranlarının düşürülmesi ve işçi dövizlerine prim verilmesi gibi uygulamalar vardı.[499]

Kamuda tasaruf ise pek olanak dahilinde gözükmüyordu. Türkiye'de 1969 yılının seçim yılı olması hükümetin harcamalarını kısmasına engel olmuştur. Seçim ekonomisi nedeniyle kamu harcamaları artmıştır. Bu durum, ülkedeki mevcut ekonomik darlığı, daha da derinleştirirken, seçime yönelik popülist siyaset yüzünden ekonomide giderek artan bir istikrasızlık baş göstermiştir. Bu yıllarda bütçe açıkları büyürken, kamu harcamalarının baskısı sonucu toplam talep, toplam arzı aşmıştır. Söz

498 Yenal, O. (2003) *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer, İstanbul, s.94
499 Turan, Z. (2005) "Türkiye Ekonomisinde Kasım 2000 - Şubat 2001 Krizleri", *TÜHİS*, Ağustos, s.4

konusu koşullar altında gerek tüketimi, gerekse özel yatırımları etkileyen spekülatif bir ortam oluşmuştur.[500] Söz konusu gidişat yüzünden 1968 yılından itibaren dış çevreler IMF aracılığıyla Türkiye'de devalüasyon yapılması ve dış ticaret rejiminin liberalleşmesi yönünde telkinlerde bulunmaya başlamışlardır.[501] 1970'lerin başında Türkiye'nin döviz tıkanıklığı kendisini iyice göstermiştir. IMF de devalüasyon ve dış ticarette liberalleşme konusundaki beklentilerini daha baskın şekilde dile getirmeye başlamıştır.[502]

Türkiye 10 Ağustos 1970 tarihinde IMF'nin devalüasyon tavsiyesine uymuş ve Türk Lirası'nın 1 dolar karşısındaki değerini 9 Türk Lirası'ndan, 15 Türk Lirası'na düşürmüştür.[503] İlk bakışta Türk Lirası'nın değeri yüzde 66 gibi çok yüksek bir oranda düşürülmüş gibi görünmekle birlikte, fiili devalüasyon oranı daha düşük düzeydeydi.[504] Ayrıca ihracatta katlı kur uygulamasına geçilmiş ve 1 doların fiyatı devletçe belirlenen bazı ihraç mallarında 12 Türk Lirası'na, bazı ihraç mallarında da 14,85 Türk Lirası'na geri çekilmiştir.[505] 1960 yılından beri değiştirilmemiş olan kredi faiz oranları yükseltilmiştir. Şeker, petrol ve petrol ürünlerinin fiyatlarına zam yapılmıştır.

10 Ağustos İstikrar Kararlarının alınmasının ardında, enflasyonun ve dış ticaret açığının hızla artmasının yanı sıra bütçe açıklarının ve para arzının yükselmesi bulunmaktadır.[506] Söz konusu İstikrar Kararları para ve maliye politikalarını içeren geleneksel tipli yarı-şok istikrar kararlarıdır. 1970 yılında gerçekleştirilen bu devalüasyonun daha önce 1958 yılında ve 1946 yılında gerçekleştirilen devalüasyon kararlarından önemli bir farkı kamu gelirlerini arttırmaya yönelik vergi reformlarını da içeriyor olmasıydı.[507]

500 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.140
501 Boratav, K. (1997) "İktisat Tarihi", Çağdaş Türkiye 1908-1980 (ed. Akşin, S.), Cem, İstanbul, s.332
502 Demircan, E.S. & Ener, M. (2003) "IMF'nin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye'deki Uygulanan İstikrar Politikaları Üzerine Etkileri", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Vol.1 (1-2), s.93
503 Turan, Z. (2011) "Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, Vol.4 (1), s.64
504 Komisyon (2005) "Devalüasyon: 1 Amerikan Doları 15 TL Oldu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.238
505 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.147
506 Demircan, E.S. & Ener, M. (2003) "IMF'nin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye'deki Uygulanan İstikrar Politikaları Üzerine Etkileri", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Vol.1 (1-2), s.93
507 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.144

Alınan devalüasyon kararı sonucu ihracat hemen yükselmiştir. Ülkeye gönderilen işçi dövizlerinin de değeri artmıştır.[508] Fakat 1970'deki devalüasyon kararından beklenen olumlu sonuçlarının tümüyle elde edilebildiği söylenemez. Zira devalüasyon kararı, döviz gelirlerini beklendiği kadar artıramamıştır. Bunun en büyük gerekçesi ise ihracatın milli gelir içerisindeki oranının sadece yüzde 5 düzeylerinde olmasıdır. Çünkü üretim yapan sektörler ihracata dönük sektörler değildir.[509]

Emre Alkin'in notu: "70 cent'e muhtaç olduk". Bu söz 1970'lere damgasını vuran bir sözdü. Sahibi ise rahmetli Süleyman Demirel'dir. Rahmetli Bülent Ecevit'e hitaben söylemiştir. Aslına bakılırsa, 1970'lerde siyasetin bu iki önemli kişisi arasındaki diyaloglara şahit olarak büyüdüm. Süleyman Demirel kendine has ve nüktedan üslubuyla eleştirirken, Bülent Ecevit eleştirilerini nazik şekilde yapardı. Her ikisinin karşılıklı atışmalarını izlemek belki keyifliydi ancak, ülke ekonomisi iyi durumda değildi. O senelerde cebinizde para olsa bile satın alacak mal ve hizmet sayısı sınırlıydı. Döviz zaten zor bulunurdu ve bütünüyle devlet kontrolündeydi. O zamanların Kambiyo Genel Müdürlüğü belki de şartlar nedeniyle en güçlü kamu birimiydi. Hangi seviyede olursa olsun, herhangi bir kamu görevlisinin yurt dışına çıkarken alacağı harcırah Kambiyo Genel Müdürü'nden geçerdi. Yine söz konusu birimin onayı olmadan herhangi bir kişiye ya da kuruma döviz tahsis edilmesi mümkün değildi. Aslında Süleyman Demirel'in yukarıda belirttiğim sözü Türkiye'nin Japonya'daki Büyükelçiliğine ayrılan ödeneğin 70 cent eksik ödenmesinden kaynaklanıyordu. "Türkiye 70 cent bile bulamadı" diyerek epeyce gürültü koparılmıştı. Zor günlerdi açıkçası.

6.2 Bağ-Kur – 1972

1971 yılının Eylül ayında kabul edilen Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu (Bağ-Kur) Kanunu 1 Nisan'da yürürlüğe girmiştir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bağlanan kurum serbest meslek sahiplerini sosyal güvenlik kapsamına alıyordu. Bağ-Kur, Türkiye'de Emekli Sandığı ve Sosyal Sigortalar Kurumu'nun ardından üçüncü sosyal güvenlik kurumu olmakla birlikte, üye sayısı

508 Komisyon (2005) "Devalüasyon: 1 Amerikan Doları 15 TL Oldu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.238

509 Turan, Z. (2005) "Türkiye Ekonomisinde Kasım 2000 - Şubat 2001 Krizleri", *TÜHİS*, Ağustos, s.4, 5

bakımından ikinci sıraya yerleşmiştir.[510] Tıpkı SSK gibi, Bağ-Kur da idari ve mali bakımdan özerk bir kuruluştur.[511]

Bağ-Kur kurulduğu sırada üyelik için, kendi adına ve kendi hesabına çalışıyor olmanın yanı sıra, bir meslek kuruluşuna kayıtlı olma koşulunu da getirmişti. 1982'de bu zorunluluk kaldırılarak üyelik kapsamı genişletildi. 1979'da yapılan bir değişiklikle tarım kesiminde kendi adına çalışanlara da isteğe bağlı olarak Bağ-Kur'a sigortalanma olanağı tanınmıştır.[512] Böylece Bağ-Kur Kanunu'a göre 18 yaşını doldurmuş olma, başka sosyal güvenlik kuruluşlarına prim ödüyor ya da buralardan aylık alıyor olma hali haricinde olanlar, ev kadınları, başka bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmayanlar ve Türkiye'de oturan yabancı uyruklular yazılı istekleri halinde Bağ-Kur'dan yararlanabilmişlerdir.

Bağ-Kur yasası ilk çıktığında malul sayılabilmek için en az beş tam yıl sigorta primi ödemiş olmak gerekiyordu. 1979'daki değişiklik sayesinde bu koşul da ortadan kaldırılmıştır.

6.3. Toprak ve Tarım Reformu – 1973

Türkiye'deki ilk toprak reformu girişimi 1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Yasası adıyla gerçekleştirilmişti. Bu yasa, ülke genelinde toprak reformunu gerçekleştirmek için gerekli kuralları içermekteydi. Yasanın maddeleri, geniş toprakların belirli bir tavan sınırından yukarısının kamulaştırılarak, topraksız ve az topraklı çiftçilere dağıtımının sağlanmasını ele alan başlıca temel kuralları düzenlemektedir. Çıkarıldığı yıllar düşünüldüğünde toprak toplulaştırması, tarım topraklarının korunması gibi kavramların yasada yer almaması doğaldır. Uygulama

510 Gümüş, E. (2006) "Benefit-Cost Analysis of Reforming the Turkish Social Insurance Institution for the Self-Employed (Bağ-Kur)", *METU Studies in Development*, Vol.33 (2), s.171

511 Makas, R. (2005) "Sosyal Güvenlik Kurumlarında İdari Özerklik ve Önemi", Öneri: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Vol.6 (23), s.3

512 Komisyon (2005) "Bağ-Kur Yürürlükte", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.296

süresinin kısa olması da sonucu olumsuz etkileyen bir başka olgudur. Zira süre, toprak reformunun siyasi yönünden ötürü önemlidir. Ülkedeki siyasi yapı değişikliklerinden yasanın içeriği ve uygulanma biçimi de etkilenecektir. Bu yasa da yürürlükte kaldığı 28 yıl boyunca değiştirilmiş, başlangıçtaki amacını gerçekleştirme olanağını bulamamıştır. Yasanın toprakların kamulaştırılacak topraklara ilişkin en önemli kuralı 1950 yılında 5618 sayılı yasa ile değiştirilince toprak reformunun uygulanma olanağı da pek kalmamıştır. Böylece yasa toprak reformu yasası niteliğini kaybetmiştir. Yasanın uygulama sonuçlarına bakıldığında tarımsal yapıya ilişkin özellikle mülkiyet yapısı üzerinde önemli bir değişiklik yaratmadığı ve hazine topraklarının dağıtımıyla yetinildiği anlaşılmaktadır.[513]

Türkiye'de planlı ekonomi yılları olan 1960'larda hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile, bölgeler arası dengelerin sağlanması ve verimliliği artırıcı yoğun tarıma yönelik yatırımların yapılması hedeflenmiştir. Yine bu dönemde toprak reformu yeniden gündeme gelmiştir. Toprak reformu konusu 1960 Anayasasında da yer almış, buradaki maddede reform için toprakların kamulaştırılması ve topraksız çiftçilere dağıtımı, bu topraklar üzerinde verimli bir üretim yapmak için çiftçinin donanım açısından desteklenmesi öngörülmüştür. Anayasaya dayanarak, toprak reformu ile ilgili sekiz yasa tasarısı hazırlanmış, ancak bu tasarılardan yalnızca bir tanesi TBMM gündemine gelmiş, o da yasalaşmamıştır.[514]

Toprak reformuna ilişkin ikinci yasal düzenleme 1973 yılında yürürlüğe giren 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Yasasıdır. Yasanın ekonomik, sosyal ve siyasal amaçları vardı. Ekonomik olarak toprağın verimli bir şekilde işletilmesini sağlayarak tarımsal üretimi sürekli olarak artırmak, artan üretimin değerlendirilmesini sağlamak ve kalkınma için zorunlu olan sanayinin gelişmesine ortam hazırlamak hedefleniyordu. Sosyal amaçlar ise tarım kesiminde toprak ve gelir dağılımındaki dengesizliği gidermek, istihdam olanağı yaratmak ve mülk güvenliğini sağlamaktı. Siyasal olarak ise çalışanlara Anayasa'nın öngördüğü hakları özgürce kullanma olanağı tanınması isteniyordu.[515]

513 Gün, S. (2003) "Türkiye'de Toprak Reformu", *Ekin Dergisi*, Vol.7 (25), s.8

514 Dernek, Z. (2006) "Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, Vol.1 (1), s.4

515 Demirel, Z. & Gülsever, F.Z. (?) "Türkiye'de Toprak Reformu ve Uygulamaları", s.2 "http://www.tarimreformu.gov.tr/library/belge/b_Turkiye_toprak%20reformu_uygulamalari.pdf (Erişim 22.05.2013)

Bir toprak reformu yasasında yer alabilecek konuları ayrıntılı bir biçimde ele alan 237 maddelik yasa oldukça geniş kapsamlıdır. Söz konusu yasa toprağın sürekli işletilmesini ve üretimin arttırılmasını, topraksız ya da az topraklı çiftçi ailelerinin topraklandırılmasını, Toprak ve Tarım Reformu Kooperatifleri'nin kurulmasını, tarımsal kiracılık ve ortakçılığın düzenlenmesini ve örnek köyler kurulmasını öngörüyordu.[516]

Yasa Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri uygulanmak istenen bir siyasete denk geliyordu. Fakat 1973 yılında gerçekleştirilen bu toprak reformu uygulaması, AP'nin 1976 yılındaki başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilerek yarım kalmıştır.[517] Dolayısıyla yasanın kurallarının uygulamada nasıl sonuçlar yaratacağı, ortaya çıkacak eksiklik ve aksaklıkların neler olabileceği ve bunların nasıl giderileceği sadece belirli varsayımlara dayanmaktadır. Zira yasa, yalnızca üç yıl yürürlükte kalabilmiştir.[518] Reform uygulamaları sırasında kamulaştırıldığı halde dağıtılmayan toprakların büyük bölümü bir süre için eski sahiplerine düşük bedellerle kiralanmış, yasanın iptalinin ardından da eski sahiplerine geri verilmiştir.[519]

Emre Alkin'in notu: Tarımsal arazilerin dağıtımı ve işlenmesi de Türkiye Cumhuriyeti'nin kronikleşmiş bir sorunudur. Bugün miras sebebiyle ortaya çıkan bölünmeler neticesinde Türkiye tarımı ölçek ekonomisinden faydalanamamaktadır. Toprakların birleştirilmesi konusunda girişimler vardır ancak, gelişme cesaret verici değildir. Bunun haricinde "sulama" ve "ekim" işinin farklı bakanlıklarda olması da yeni bir Toprak Reformu'nun önünde engeldir. Tarım, Türkiye'nin olmazsa olmazları arasında yer almaktadır ama çözülemeyen sorunlarıyla beraber efsaneleşmiştir de diyebiliriz. "Verimli Topraklar" ve "Su Zengini Ülke" gibi sıfatların, tarımda güçlü ülkelerle karşılaştırıldığında, abartılmış tanımlamalar olduğu da bir başka gerçektir.

6.4. Petrol Krizi – 1973

İkinci Dünya Savaşı hazırlıklarına bağlı olarak savaş sanayisi öncülüğünde ve ABD merkezli yaşanan ekonomik canlanma, 1940'ların sonundan itibaren birçok OECD

516 Komisyon (2005) "Toprak ve Tarım Reformu Yasalaştı", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.319

517 Gün, S. & Dellal, İ. & Ünüvar, İ.F. (2012) "Türkiyeıde Toprak Politikası ve Kırsal Yoksulluk", *10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, 5-7 Eylül, Konya, s.4

518 Gün, S. (2003) "Türkiye'de Toprak Reformu", *Ekin Dergisi*, Vol.7 (25), s.8, 9

519 Komisyon (2005) "Toprak ve Tarım Reformu Yasalaştı", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.319

ülkesini de içine alacak şekilde genişlemiş ve bu büyüme ivmesi 1970'lerin başına kadar nerede ise kesintisiz devam etmiştir.[520] Avrupa da 1950 ile 1973 yılları arasında nefes kesen bir ekonomik büyüme yaşamıştır.[521] Fakat 1970'lere gelindiğinde küresel ekonomideki hızlı yatırım artışı ivmesi yavaşlama eğilimine geçmiştir. Sabit yatırımların karşılığı düşünce, yatırımcılar mali sermaye kârlılığını arttırma yoluna gitmişler ve bu anlamda da spekülatif arayışlar çoğalmıştır. Koşullar, dönemin Bretton Woods para sistemine devam etmesini engelliyordu. Doların artık konvertibl paralar karşısında değerinin sabit tutulamayacağını anlaşılmıştı. Sonunda dolar aleyhindeki spekülasyon, 1971 Ağustos'unda doların altın paritesinden ayrılmasına ve konvertibl paraların serbest dalgalanmaya bırakılmasına neden oldu. Bunu özellikle hammaddeler üzerinde yoğunlaşan hızlı bir spekülasyon dalgası izledi, hammadde fiyatları hızla tırmandı.[522] 1973'e gelindiğinde Avrupa'da ekonomik büyüme durmuş, enflasyon ve işsizlik hızla yükselmişti.[523]

Bu spekülatif balona nokta koyan olay, Ortadoğu'da sürüp giden Arap-İsrail Savaşı'nda Batılı devletlerin İsrail yanlısı tutumları olmuştur. Zira bu tutum karşısında Ortadoğu'nun büyük petrol üreticisi ülkeleri Batılı ülkelerin bu tutumlarını cezalandırmak üzere petrol satışlarını kısıtlamışlar ve İsrail'e silah yardımı yapan ABD'ye ve Hollanda'ya da petrol satış ambargosu koymuşlardır.[524] Bu tavrın sonucu olarak 1973

520 Yılmaz, Ö. & Kızıltan, A. & Kaya, V. (2005) "İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 24, s.77

521 Berend, I.T. (2013) *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*, (çev. Çağlayan, S.), Türkiye İş Bankası, İstanbul, s.336

522 Kazgan, G. (2005) *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.135, 136

523 Berend, I.T. (2013) *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*, (çev. Çağlayan, S.), Türkiye İş Bankası, İstanbul, s.365

524 Komisyon (2005) "Petrol Krizi Türkiye'yi Sarstı", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.323

yılının son iki ayında petrol fiyatları tam dört kat artmıştır.[525]

Petrol krizi tüm dünyada ve özellikle Batı Avrupa'da çok güçlü bir şok etkisi yaratmıştır. 1974 yılında tüm Avrupa'da enflasyon hızla yukarı tırmanmış, ertesi yıl da işsizlik oranları rekor seviyelere ulaşmıştır. Bu dönemde petrol fiyatlarında meydana gelen hızlı yükselişin etkisini azaltacak önlemler alamayan Türkiye de izleri uzunca bir süre devam edecek bir ekonomik krize girmiştir. Bu krize karşın 1973 ile 1977 yılları arasında Türkiye, ortalama olarak yıllık yüzde 5,3 oranında büyümüştür. Bu büyüme ülkenin kullanması gereken enerji miktarını arttırmıştır. Bu enerji ihtiyacının büyük bölümünü petrol ve türevi ürünler oluşturuyordu, 1977 yılına gelindiğinde petrol ürünlerinin Türkiye'deki toplam enerji tüketimindeki payı yüzde 52'ye ulaşmıştır.[526]

Türkiye 1973 yılında 8,1 milyon ton petrol ithal eden bir ülkeyken, bu miktar 1977 yılında 14,3 milyon ton petrole çıkmıştır. Bunun sonucu olarak petrol faturası 218 milyon dolardan 1,4 milyar dolara yükselmiştir.[527] Söz konusu tutar, olağanüstü bir dış ticaret açığına neden oluyordu. Türkiye'nin 1972 yılında 1 milyon 562 bin dolar olan ithalatı 1977'de 5 milyon 796 bin dolara çıkmıştır. Aynı dönemde ihracat ise 885 bin dolardan ancak 1 milyon 753 bin dolara çıkabilmiştir.[528] Yani söz konusu yıllar arasında Türkiye'nin ithalatı 3,7 kat artarken, ihracatı yalnızca 1,9 kat artabilmiştir. Aradaki fark ise pek çok ekonomik dengesizliğe yol açmıştır. Yine petrol krizinde Avrupa, gurbetçi Türk işçileri için zor günler yaşatmış ve Türkiye'ye aktarılan işçi dövizlerinde önemli bir düşüş olmuştur. Bu da Türkiye'nin ödemeler dengesini bozan bir başka neden olmuştur.

Oysa kriz öncesinde Türkiye bütçe dengesi açısından toparlanmıştı. Bütçe 1972 yılında 31 milyon Türk Lirası fazla bile vermiştir. Fakat petrol krizi dış ticaret rakamlarını mahvettiği gibi, bütçe dengesini hızla negatif değerlere çekmiştir ve 1977 yılına gelindiğine bütçe açığı 44 katrilyon 29 milyon Türk Lirası gibi bir rakama ulaşmıştır.[529] Bu yıldan itibaren Türkiye ödemeler dengesi krizine sürüklenmiştir ve enflasyon da artış eğilimine girmiştir.

525 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.155
526 Kazgan, G. (2005) *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.175
527 Seyidoğlu, H. (1982) *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, Turhan, Ankara, s.157
528 Komisyon (2005) İstatistik Göstergeler 1923-2004, Türkiye Başbakanlık İstatistik Kurumu, Ankara, s.409
529 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.149

Emre Alkin'in notu: İlk Petrol şokunu 1974 yılında yaşadık diyebilirim. Belki de Dünya'nın "arz yanlı şok" diye tarif edeceği modern zamanların en önemli darboğazlarından biriydi Petrol Şoku. O senelerde Türkiye'de benzin, karne ile alınırdı. O zamanlar çocuktum tabii ama, babamın benzin istasyonunda benzin aldıktan sonra saman rengi ile pembe renk arası matbu bir evrakı imzalatıp mühürlettiğini hatırlıyorum. Tabii, karaborsa benzin satışı başlamıştı. Depo kapakları kırılarak hortumla benzin çekip çalanlar da oluyordu. Eğer "Mad Max" filmini seyredip, hayal ürünü bir bilim-kurgu olduğunu düşünenler varsa, mutlaka yaşları bu krize denk gelmemiş genç kuşağa mensup kişilerdir. Benim gibi 1970'leri yaşayanlar ve "arz yanlı şok" tecrübe edenler bu filmi seyrederken "beterin beteri varmış" demekteler.

6.5. İskenderun Demir Çelik Tesisi – 1975

Türkiye'de modern anlamda demir çelik üretimine yönelik girişimler Cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonra başlamıştır. Türkiye'de demir çelik üretimi, ilk olarak 1928 yılında savunma sanayinin çelik ihtiyacını karşılamak amacıyla Kırıkkale'de Makine Kimya Endüstrisi'nde (MKE) gerçekleştirilmiştir. Ardından 1939 yılında bütünleşik bir tesis olan Karabük Demir Çelik Fabrikaları faaliyete geçmiştir. Özel sektörde ise, ilk ark ocaklı tesis olan Metaş, 1960 yılında üretime başlamıştır. Yassı ürüne yönelik ilk tesis olan Erdemir, 1965 yılında Ereğli'de üretime geçmiştir.[530] Türkiye'nin üçüncü entegre tesisi olan İskenderun Demir ve Çelik Fabrikaları (İSDEMİR) ise 1975 yılında uzun mamul üretimi yapmak üzere Türkiye'nin güneyinde İskenderun Körfeziinde kurulmuştur.[531] İSDEMİR 9 binden fazla işçiye istihdam olanağı sağlamıştır ve yılda 4 milyon ton üretim

530 Kara, O. & Aydın, Ü. (2012) "Demir Çelik Endüstrisine Yönelik Etkinlik Analizi ve Etkinsizliğin Kaynakları: DEA Ve Tobit Model Uygulaması", *Para, Kur, Maliye Politikları ve Reel Ekonomi*, (ed. Öztürk, F. & Türkmen, G.) Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, s.2

531 Öztürk, R. & Fındık, M. (2012) "Türkiye'de Demir Çelik Sektörü'nün Yapısal Analizi" *International Iron & Steel Symposium*, 02-04 April, Karabük, s.1262

kapasitesiyle Karabük ve Ereğli Demir Çelik Tesisleri'nin toplam kapasitesine denk bir üretim gücüne sahip durumdaydı.

İSDEMİR'in önemi yalnızca demir çelik sektörüne kuvvetli bir katkı yapması değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki işbirliği sonucu inşa edilmiş olmasıdır. İki ülke arasında 1967 yılında imzalanmış olan kredi ve teknik işbirliği anlaşmasının bir ürünü olarak ortaya çıkan İSDEMİR, Türkiye'nin Kıbrıs Harekatı nedeniyle arasının bozulduğu ABD ve Avrupa'ya karşı ekonomide ve siyasette Sovyetler Birliği kartını oynadığını en açık şekilde gösteren simgelerden biri olmuştur. Tesisin açılışı da bu meydan okuyuşa uygun bir şekilde Türkiye Başbakanı Demirel ile Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin tarafından gerçekleştirilmiştir. Dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Korutürk, yayınladığı mesajda tesisin Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında bundan sonraki ilişkilerin daha da gelişebileceğinin açık bir delili olduğunu bildirmiştir.[532] Türkiye'nin 1970'li yıllarda Sovyetler Birliği'nden aldığı proje kredilerinin tutarı 1 milyar dolar civarındadır. Bu krediler düşük faizle ve uzun ödeme dönemlerine yayılmış şekilde elde edilmiş ve çoğunlukla ödemelerin ürün karşılığı yapıldığı çok uygun şartlarla ödenmiştir.[533]

6.6. Enflasyon – 1978

Türkiye, tüm dünyanın durgunluk yaşadığı 1970'li yıllarda gerçekleştirdiği ekonomik büyümeyi kendi tasarruflarıyla değil, iç ve dış borçlarla yaşama geçirmiştir. Yatırımların tasarruflardan daha hızlı artmasının sonucunda ortaya bir kaynak açığı çıkmıştır. Ülkenin 1973 ile 1977 yılları arasındaki döneminde yatırımlar yüzde 100'den daha fazla artarken, tasarruflardaki artış ancak yüzde 60 olarak gerçekleşebilmiştir. Sorun kamu yatırımları açısından daha çarpıcıdır zira kamu yatırımları bu yıllar arasında yüzde 300 oranında artarken, kamu tasarruflarında hiçbir artış meydana gelmemiştir.[534]

Türkiye 1978 yılına girdiğinde, vadesi gelmiş 4 milyar 840 milyon dolarlık bir borçla karşı karşıya kalmıştır. Toplam dış borç ise 13 milyar 800 milyon doları bulmuştu.[535]

532 Komisyon (2005) "İskenderun'a Dev Tesis", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.367

533 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.276

534 Sönmez, M. (2004) İşte Eseriniz! 100 Göstergede Kurtuluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi, İletişim, İstanbul, s.154

535 Kazgan, G. (2005) *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.188, 189

Oysa Türkiye'nin 1977 yılındaki toplam ihracatı yalnızca 1 milyar 753 milyon dolardı. ve 5 milyar 796 milyon dolarlık ithalatın üçte birinden azdı.[536] Ortaya çıkan döviz açığını karşılamanın hiçbir yolu görünmüyordu. Bu ortamda Türkiye 1978 yılının başıyla birlikte vadesi gelen dış borçlarını ödeyemez hale gelmiş ve o yılların ünlü tanımlamasıyla "70 sent'e muhtaç" hale düşmüştür.[537] Hükümet kredi bulmak, vadesi gelen borçların ertelenmesini sağlamak için olağanüstü çabalar harcamıştır fakat tüm bu çabalar faydasız kalmıştır. Enerji sıkıntısı, yatırımların yapılamaması gibi nedenler fiyatların artmasına, daha sonra da temel tüketim mallarının karaborsaya düşmesine yol açmıştır. İthalattaki artış da sanayi sektöründeki üretimi azaltan ve fiyatlarda ani ve hızlı artışlara sebep olan başka bir etkendir.[538] Sonuçta 1978'de enflasyon önceki yıllarda görülmeyen bir hızda artmıştır ve 1977 yılını yüzde 28'lik bir enflasyonla kapatan Türkiye, 1978 yılında yüzde 47,2'lik bir enflasyonla tanışmıştır. Bu oran 1979'un sonunda yüzde 56,8'e ulaşacaktır.[539]

Bu koşulları daha fazla taşıyamayan Türkiye cari işlemler açığının etkisini biraz olsun hafifletmek için 1978 yılının Mart ayında devalüasyona gitmiştir. Devalüasyon ile birlikte 19,25 Türk Lirası olan 1 dolar, artık 25 Türk Lirası'ndan işlem görmeye başlamıştır.[540] Yine aynı tarihten itibaren işçi dövizleri için kullanılan yüksek kur uygulaması da sona erdirilmiştir.[541]

Fakat bu şartlar altında Türkiye'nin, yalnızca devalüasyon yaparak bir denge yaratma şansı yoktu. Bu nedenle pek çok mala peş peşe zamlar yapıldı. İlk yüksek oranlı fiyat artışları, devalüasyonun yapıldığı Mart ayında gerçekleşti. Beyaz eşya, bazı inşaat malzemeleri ve bazı gıda maddelerinin fiyatlarına görülmemiş oranlarda zam yapıldı. Bu zamları Nisan ayında motorlu araçlar, bazı inşaat malzemeleri, beyaz eşya, temizlik ürünleri ve süt ürünlerine yapılan ikinci zam dalgası izledi. Haziran ayında kömür fiyatlarına yüzde 250 oranında bir zam geldi, Eylül ayında da petrol ürünleri yüzde 30 zamlandı. İstanbul Ticaret Odası verileri fiyat artışlarının ayakkabı, diş macunu, sabun ve bazı mutfak eşyalarında yüzde 200'ü, ev kiralarında ise yüzde 120'yi aştığını raporlamıştır.

536 Komisyon (2005) İstatistik Göstergeler 1923-2004, Türkiye Başbakanlık İstatistik Kurumu, Ankara, s.409
537 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.176
538 Komisyon (2012) *Kötü Dostumuz Enflasyon*, Ankara Strateji Enstitüsü, Ankara, s.3
539 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.139
540 Altınok, S. & Çetinkaya, M. (2003) "Devalüasyon ve Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları ve Sonuçları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:9, s.61
541 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.176

Aynı yıl fiyatı en çok artan petrol ürünleri, margarin, sıvı yağ ve sigara, aynı zamanda en çok yokluğu çekilen mallar arasındaydı. Benzin, motorin, gaz yağı ve tüpgaz bulunmaz oldu.[542] İstanbul'da benzin karneyle dağıtılıyordu. 1978-1979 kışında kaloriferleri yakacak mazot kalmamıştı, devlet dairelerinde memurlar paltolarıyla çalışıyorlardı.[543] Neredeyse tüm piyasa karaborsaya düşmüştü ve buradaki fiyatlar son derece yüksekti.

Emre Alkin'in notu: 1970'lere kadar enflasyon, büyüme ve diğer parametrelerde ülkeler arasında fazla bir fark yoktu. Ancak 1970'lerden itibaren Gelişmiş Ülkeler farkı açmaya başladı. Bunun sebebi bu ülkelerde hak ve özgürlüklerin giderek gelişmesi, demokrasinin güçlenmesi ve sonuçta bilim, sanat, teknoloji ve değer yaratma konusunda ilerlemesiydi. Gelişmekte olan ülkelerin birçoğu Batı Dünyasının katma değer-marka-tasarım konusundaki atağının arkasında "daha fazla demokrasi" değil "daha fazla üretim" olduğunu düşünerek, farklı reçeteler uygulamaya çalıştılar. Sonuç tamamıyla bir fenomen oldu. Hatta iktisat bilimine ve iktisat politikalarına yenilik getirdi diyebilirim. Gelişmekte olan ülkelerle Gelişmiş ülkelerin arasındaki enflasyon ve faiz farkı eşine az rastlanan bir hızla 4-5 puandan 70-80 puana çıkıverdi. Türkiye dahil birçok ülke devalüasyon-enflasyon spiraline düştü. Bugün hâlâ kalkınmayı "daha fazla üretmek" ile eş değer bulan yaklaşımlar var. Değer yaratmak işin püf noktası. Bu da insan aklını özgürleştirerek başarılabilecek bir iş.

542 Komisyon (2005) "Zamlar Katmerli, Kuyruklar Uzun", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.448

543 Yenal, O. (2003) *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer, İstanbul, s.94

7

EKONOMİK LİBERALLEŞME 1980-1989

Dünyada 1980 sonrasında ulaşımın ile iletişimin ucuzlaması ve etkinleşmesi, üretim biçimlerinin çok uluslu hale gelmesi, bilgi teknolojilerinde önemli gelişmeler sağlanması ve serbest ticaretteki bürokratik engellerin azalmasıyla birlikte ticaret hiç olmadığı kadar genişlemiş, bölgeler arası yatırımlar artmıştır.[544] Çok uluslu şirketler ve bu şirketlerin gerçekleştirdikleri bütünleşmeler, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini küresel piyasalara açmaktadırlar.[545]

Türkiye 1980 öncesinde göreceli olarak kapalı ve sıkı bir şekilde düzenlenmiş ana kalkınma stratejisi sonucunda, ithal ikameci bir ülke haline gelmiştir. Fakat böylesine sıkı bir şekilde korunan yerli sanayinin, bu korumanın sonucu olarak küresel rekabet gücünü bir türlü elde edemediği de bir gerçektir.[546]

544 Noel, G. & Khalid, A.D. (2010) *Globalization and Economic Integration*, Edward Elgar, London, s.3

545 Sarıgül, F. A. (2016) *Bir Dönüşüm Hikâyesi*, Babil, İstanbul, s.95

546 Akat, A.S. (2000) "The Political Economy of Turkish Inflation", *Journal of International Affairs*, Vol.54 (1), s.268

1970'lerin sonlarında yaşanan derin borç çıkmazları ile ödemeler dengesi krizleri Türkiye'yi 1980'de yeni bir istikrar programı uygulama yoluna sokmuştur.[547] Türkiye korumacı ithal ikameci sanayileşme stratejisini bırakarak, ihracat odaklı, dışa açık ve piyasa ekonomisi çerçevesindeki bir sanayileşme modeline geçmiştir.[548] Buna göre Türkiye kendi ihracat portföyünün büyük bölümünü oluşturan tarımsal ürünlerden, sanayi ürünlerine doğru geçiş yapmayı hedeflemiştir.[549] Bu sayede 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracat hacmi, 1990 yılına gelindiğinde 13 milyar dolara yükselecektir.[550] Bu yılların Türkiye'sinin ekonomi stratejisi kamu sektörünü küçültmek ve piyasa hareketlerine devlet müdahalesini azaltmak olmuştur.[551]

Bu dönemde Türkiye küresel ekonomiyle bütünleşme yaşarken, IMF ve Dünya Bankası Türkiye'nin ekonomi politikalarında belirleyici birer aktör haline gelmişlerdir.[552] Sonuç olarak Türkiye'de 24 Ocak 1980'de IMF istikrar programıyla başlatılan yapısal uyarlama süreci, ekonominin geneline yönelik makro düzenlemelerin yapılması koşuluyla verilen Dünya Bankası yapısal uyum kredileri ve her sektörün işleyişini değiştirmeyi hedefleyen sektörel uyum kredileri söz konusu dönemin unsurları olmuştur.[553]

Türkiye bu dönemde yüzde 5'in üzerinde bir ekonomik büyüme ile yüzde 8'in üzerinde bir sanayi üretimi artışı sağlama başarısını göstermiştir.[554] Fakat söz konusu yıllarda enflasyon sürekli bir artış eğilimi izlemiştir.[555] Yine kamu maliyesinde özel-

547 Yılmazkuday, H. & Akay, K. (2008) "An Analysis of Regime Shifts in The Turkish Economy", *Economic Modelling*, Sayı:25, s.886

548 Buğra, A. (2003) "The Place of the Economy in Turkish Society", *The South Atlantic Quarterly*, Vol.102 (2-3), s.453

549 Elmas, F. (2009) "World-Systems Analysis and Unequal Exchange: The Turkish Economy During the Trade and Financial Liberalization Process", *International Journal of Economic Perspectives*, Vol.3 (3), s.160

550 Emil, M.F. & Vehbi, M.T. (2003) "Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Kalkınma: Türkiye Örneği", *Ekonomik Yaklaşım*, Vol.14 (48), s.6

551 Ediger, V.Ş. & Huvaz, O. (2006) "Examining the Sectoral Energy Use in Turkish Economy (1980–2000) With the Help of Decomposition Analysis", *Energy Conversion and Management*, Sayı:47, s.733

552 Soyak, A. (2003) "Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Vol.4 (2), s.178

553 Stiglitz, J. (2002) *Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı*, (çev.Taşçıoğlu, A.& Vural, D.) Plan B, İstanbul, s.35

554 Ertuğrul, A. & Selçuk, F. (2001) "A Brief Account of the Turkish Economy, 1980-2000", *Russian & East European Finance and Trade*, Vol.37 (6), s.8

555 Emil, M.F. & Vehbi, M.T. (2003) "Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Kalkınma: Türkiye Örneği", *Ekonomik Yaklaşım*, Vol.14 (48), s.5

likle 1986'dan sonra ortaya çıkan bozulma, 1990'ların başına gelindiğinde önemli bir ekonomik istikrarsızlık unsuru olarak karımıza çıkacaktır.

7.1. 24 Ocak Kararları – 1980

Türkiye'nin liberalleşme sürecinde başlangıçta amaç, ne pahasına olursa olun döviz kazanmaktı. İç ve dış ekonomi politikalarının yanı sıra, yasalardan yasadışı olabilecek işlemlere, toplumsal felsefeye, siyasal düzene kadar neredeyse her türlü dönüşüm bu amaca dönük olarak ayarlanmıştır diyebiliriz.[556] Açıkçası, 1980 yılı kendisinden önceki yirmi yıla damgasını vuran ithal ikameci ve müdahaleci ekonomi modelinin kökten değiştirildiği bir dönüm noktasıdır diyebiliriz.[557] Bu dönüm noktasının getirdiği yeni modelin referans metni de 24 Ocak Kararları'dır.

Aslında 1977-1980 yılları arasında görev alan hükümetlerinin tamamı Türkiye'nin ekonomik işleyiş yapısında köklü değişiklikler yapılmasının kaçınılmaz olduğunu kabul etmişler ancak bu yönde uygulamaya geçmede yeterli iradeyi göstermemişlerdir. Bu açıdan bakıldığında 24 Ocak Kararları, ana çizgileriyle üzerinde zaten bir anlaşma sağlanmış olan bir programın yaşama geçirilmesi iradesi olarak değerlendirilebilir.[558] Bu kararlar, aynı zamanda, küresel ekonomik sistemin 1970'li yıllarda yaşadığı yapısal bunalımı aşmaya yönelik olarak yeniden yapılanma sürecine, Türkiye'nin uyum gösterme çabası anlamına gelmektedir.[559]

Türkiye Ekonomisinin serbest piyasa koşullarında dışa açılması için yapılan dış baskılar, 24 Ocak 1980 Kararları'nın hemen öncesinde ve onu izleyen dönemde tepe

556 Kazgan, G. (2002) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.121

557 Züngün, D. (2012) "An Analysis on Export-Oriented Growth Model: Based on Turkish Manufacturing", *Risk in Contemporary Economy*, Vol.1 (1), s.17

558 Komisyon (2005) "Ekonomide Yeniden Yapılanma Dönemi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.502

559 Özçelik, P.K. (2011) "12 Eylül'ü Anlamak", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol.66 (1), s.75

noktasına çıkmıştır. IMF, Dünya Bankası ve OECD üçlüsünün pazarlık gücü Türkiye'ye karşı doruk noktasındaydı. Zira Türkiye 1979 sonunda yeni borç ertelemeleri olmadığı takdirde mevcut borçlarını ödeyemeyecek haldeydi ve yeni krediler bulmak zorundaydı.[560]

24 Ocak Kararları 1980'lerde yaygın olarak kullanılan ve IMF destekli ortodoks bir istikrar programından oluşmaktadır.[561] Program, ilke olarak sıkı para ve maliye politikası uygulaması, faizlerin yükseltilmesi, ücretlerin baskı altında tutulması, kamu mal ve hizmet fiyatlarının artırılması yani KİT zamları, kamunun iktisadi faaliyetleri kısıtlanarak özel kesimin öne çıkarılması gibi tedbirleri içermektedir. Bunlara ilave olarak Dünya Bankası destekli yapısal değişimi öngören tedbirler de uygulanmıştır.[562]

Türkiye Ekonomisi'nde 24 Ocak Kararları ile birlikte ithal ikameci bir ekonomi tasarımından ihracata yönelik bir ekonomi tasarımına geçilmiştir.[563] Bu yeni ekonomi

560 Kazgan, G. (2005) *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.198

561 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.198

562 Köse, S. (2002) "24 Ocak 1980 Ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması", *Planlama Dergisi*, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayı, s.120

563 Ertuğrul, A. & Selçuk, F. (2001) "A Brief Account of the Turkish Economy, 1980-2000", *Russian & East European Finance and Trade*, Vol.37 (6), s.6

politikası dışa kapalı ve kendi kendine yeterli bir ekonomi iradesinden, dışa açık ve uluslararası iş bölümüne uyum göstermek isteyen bir yaklaşıma işaret etmektedir. Dolayısıyla ihracata yönelik ekonomi yaratma programı, bu liberalleşme programına dayanmıştır.[564] Söz konusu liberalleşme bağlamında yabancı sermaye girişi desteklenmiş ve dünya ekonomisiyle bütünleşmek amacıyla dışa açık büyüme politikası izlenmiştir.[565] Bu aynı zamanda 1980 yılına değin Türkiye'nin yerli sanayiciyi yabancı sanayiciye karşı koruyan ekonomi politikasının da sonu anlamına geliyordu.[566] Devalüasyonlar ve mali desteklerle ihracatın arttırılmasının yanı sıra ithalatın da giderek yasaklar ve miktar kısıtlamalarından arındırılarak liberalleştirilmesi amaçlanıyordu. Özellikle, sürekli olarak gerçekleştirilen devalüasyonlar aracılığıyla Türk Lirası'nın değeri düşük tutularak, yurt dışı piyasalarda Türk mallarına fiyat avantajı sağlanmaktaydı.[567] Beklenti ise, Türkiye'nin ihracat artışı yoluyla dış sermaye çevrelerinin güvenini kazanarak yeniden uluslararası piyasalardan borçlanabilir hale gelmesiydi.[568]

Dönemin Türkiye'sinde dışa açılma, esas olarak çok güçlü ihraç teşvikleri aracılığıyla, devalüasyonun ve düşen emek maliyetlerinin katkısıyla, sanayi ürünlerinde dünya piyasalarına girmek olarak anlaşılmıştır.[569] Bu ihraç teşvikleri arasında ihracatçılara vergi iadesi, işçi dövizlerine çeşitli avantajlar gibi yöntemler yer almıştır. Fakat döviz kurlarındaki büyük değişimler bu avantajları eritmiştir.[570]

Yeni ekonomi politikaları, dış ticarette olduğu gibi, yurt içinde de ekonomiye ilişkin karar süreçlerinde piyasanın kendi işleyişine göre oluşacak fiyatları temel alan liberal bir piyasa hedeflemiştir. 24 Ocak Kararları'yla üretim girdileri için rekabet ortamının oluşturulması ve kaynak kullanımının etkinleştirilmesi öngörülmüştür. Bu

564 Onder, N. (2007) "The Turkish Political Economy: Globalization and Regionalism", *Perspectives on Global Development and Technology*, Vol.6 (1-3), s.233

565 Güzelsarı, S. (2008) *Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, Ezgi, İstanbul. s.97

566 Onder, N. (2007) "The Turkish Political Economy: Globalization and Regionalism", *Perspectives on Global Development and Technology*, Vol.6 (1-3), s.231

567 Çatık, A.N. (2007) "Daraltıcı Devalüasyon Hipotezi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", *Ekonomik Yaklaşım*, Vol.18 (62), s.64

568 Kazgan, G. (2002) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.129

569 Boratav, K. (2008) "İktisat Tarihi (1981-2002)" *Bugünkü Türkiye (1980-2003)*, Cem, İstanbul, s.192

570 Hiç, M. & Gencer, A.H. (2009) *Turkish Economy and Politics, 1923-2002*, Beykent University Press, İstanbul, s.80

amaçla, kamunun ekonomi içindeki payı azaltılarak özel kesimin öne çıkarılması, dış ticaretin serbestleştirilmesi, sermaye piyasasının kurularak mali araçların çeşitlendirilmesi, kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi, bankacılık sektörünün rekabete açılması, pozitif reel faiz uygulamasına geçilmesi gibi yapısal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır.[571] Buna göre serbest piyasa ekonomisi içerisinde oluşacak fiyatlar, tüketim-yatırım-üretim kararlarını belirleyecek, üreticiler ve tüketiciler kararlarını fiyatlara göre düzenleyerek en karlı buldukları faaliyeti serbestçe gerçekleştirebileceklerdi. Denge fiyatlarının sapması durumunda ise piyasa uzun dönemde bu aşırılıkları törpüleyecek ve kendi kendine dengeye varacaktı.[572]

Piyasanın liberalleştirilmesi çerçevesinde finansal sistem de liberalleştirilmek istenmiş ve bu anlamda vadeli mevduat ve kredi faizleri serbest bırakılmıştır. Fakat iki yıl içerisinde küçük bankalar ile faaliyetleri serbest bırakılan bankerler sert bir faiz yarışına girişmişlerdir. Bu yarış büyük bir finansal kargaşaya yol açmıştır ve sistem daha işin başına, 1982 yılında çökmüştür. Böylece 1983 yılının başlarında faiz oranlarını saptama yetkisi yeniden Merkez Bankası'na geçmiştir.[573]

24 Ocak İstikrar Programının etkin olarak uygulandığı 1980-1988 döneminde gerçekleştirilen bazı önemli yapısal tedbirler arasında; reel faiz uygulamasına geçilmesi, bankacılık sektör faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesi, sektörde faaliyet gösteren yabancı banka sayısının artırılması, Sermaye Piyasası Kanunu'nun çıkarılması, sermaye hareketlerinin aşama aşama serbestleştirilmesi, yeni finansal kurumlar ve araçlar oluşturulması, kamunun finansman ihtiyacının Merkez Bankası kaynakları yerine Hazine tarafından iç borçlanma yoluyla karşılanması, temel mal hizmet kapsamının daraltılması, Katma Değer Vergisi (KDV) uygulamasının başlatılması, ihracata parasal teşvik uygulanması, ithalat kotalarının kaldırılarak ithalatın serbestleştirilmesi, yabancı sermaye girişinin kolaylaştırılması, tarımsal destekleme kapsamındaki ürün sayısının azaltılması, destekleme alımlarında Merkez Bankası kaynaklarından doğrudan yararlanmanın kaldırılması, KİT tanımının yeniden yapılarak statülerinin belirlenmesi, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi kurularak özelleştirme faaliyetlerinin başlatılması, mahalli idarelerin etkinliğini ve yetkilerini artırmak için genel bütçeden aldıkları payın artırılması ve büyükşehir belediyelerinin kurulması gös-

571 Köse, S. (2002) "24 Ocak 1980 Ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması", *Planlama Dergisi*, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayı, s.119, 120

572 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Taribi*, Akademia, İstanbul, s.162, 163

573 Sönmez, M. (2004) İşte Eseriniz! 100 Göstergede Kurtuluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi, İletişim, İstanbul, s.163, 164

terilebilir. Alınan tedbirlere uygun bir kalkınma planı (Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı) ve yatırım anlayışı uygulamaya geçirilmiştir. Planların kamu kesimi için emredici niteliği yapısal düzenlemelerde yoğunlaşmış, özel kesim için yol gösterici ve yönlendirici yönü teşvik planlaması ile ağırlık kazanmıştır.[574]

Türkiye'nin 24 Ocak Kararları sayesinde 1984 ile 1987 yılları arasında GSMH büyüme hızı, yıllık yüzde 7 gibi bir ortalama düzeyine ulaşmıştır. Enflasyon yüzde 38,9'a kadar düşürülmüştür. Atıl kapasitelerini, artan ihracat sayesinde kullanıma sokan imalat sanayi, bu sayede yılda yüzde 8,9 gibi rekor bir seviyede büyümüştür. Tarım ise biraz daha mütevazı bir büyümeyle yılda yüzde 2'lik bir büyüme gerçekleştirmiştir. Bu bile, önceki döneme göre bir artış anlamına gelmiştir.

Cari işlemler açığının GSMH'ye oranı 1980 ile 1983 yılları arasında yüzde 4 olan seviyesi yüzde 1,7'ye kadar inmiştir. İhracat 1983'te 5,7 milyar dolar olan seviyesinden 1987'ye gelindiğinde 10,2 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak bu olumlu göstergelere karşın ekonomide yapısal ve finansal dengesizlikler giderek büyümüştür. Devlet iç borç stokunun GSMH'ye oranı 1980 ile 1983 yılları arasında yüzde 15,3 iken, 1983 ile 1987 yılları arasında yüzde 21'e, faiz ödemelerinin GSMH'ye oranı da yüzde 1'den, yüzde 2,5'e yükselmiştir. İhracattaki artışın aazımsanmayacak bir miktarı da ne yazık ki hayali ihracat kaynaklıydı. Ayrıca ihracatı arttırabilmek için döviz kuru sistemli olarak enflasyonun üzerinde seyrettirilmiştir ve 1988'e gelindiğinde Türk Lirası 1981 yılındaki değerine oranla yaklaşık olarak yüzde 40'lık bir reel kayba uğramıştır.[575]

Özetle 24 Ocak 1980 Kararlarıyla dış ticaret, sermaye piyasası, mali sektör, sanayi ve kamu kesiminde sağlanması amaçlanan yapısal dönüşüm hedeflerinden ilk üçünde belirli bir başarı sağlanmıştır. Ancak, sanayi yapısının kendiliğinden uygun dengeleri bulacağı varsayımı anlamlı bir sonuç vermemiş, sadece mevcut kapasitenin kullanım oranları yükselmiştir. Piyasa mekanizmalarının kurumsallaşması ve özel kesim eksenli büyüme/gelişme süreci oluşturulamamıştır. Kamu kesiminin gerek ekonomi içindeki payının azaltılması, gerekse kamu kurumlarının yeniden yapılandırılması amacına yönelik iyi bir başlangıç yapılmasına karşılık bunun devamı getirilememiştir.[576]

574 Köse, S. (2002) "24 Ocak 1980 Ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması", *Planlama Dergisi*, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayı, s.120, 121

575 Kazgan, G. (2002) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.141, 142

576 Köse, S. (2002) "24 Ocak 1980 Ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması", *Planlama Dergisi*, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayı, s.124

Emre Alkin'in notu: Yaşım yetiştiği için söyleyebilirim; 24 ocak 1980 Kararları adeta fırtınadan önceki sessiz ve keyifli anlardan biriydi. Bir yandan her gün sokaklarda terör ve anarşiden dolayı insanlar ölüyor, diğer taraftan ekonomik cephede ciddi bir savaş veriliyordu. Türkiye, 1973 yılında dünyada başlayan finansal serbestleşme hareketine bu kararlarla 7 yıl sonra katılmış oldu. Hatta aynı yıl 12 Eylül'de darbe yapan askeri yönetim aynı liberal iktisat politikalarını devam ettirdi diyebilirim. Bana göre 24 Ocak Kararları liberalizmin ekonomideki yerini sağlamlaştırdı. Yukarıda bahsedildiği gibi Banker Krizi ve bazı sorunlara rağmen Türkiye Ekonomisi hızla liberalleşmeye devam etmiştir. İşin ilginç tarafı o günden bugüne devlet de büyüdü. Hatta öyle ki bu liberalleşme hamlesinden sonra özel sektörün gelirlerden aslan payı almasını beklerken tam tersine devlet aslan kesildi. Bu sebeple tasarruflar azaldı. Hem vatandaşlar hem de firmalar borçlanmak mecburiyetinde kaldılar. Bunun sorumlusu elbette liberalizm değil. Liberalizmin nimetlerinden faydalanarak sürekli devleti büyüterek sandıkta oy devşirmeye çalışan siyaset bu işin sorumlusudur diyebilirim. Bu tartışma ABD'de de devam etmektedir. Demokratlar devleti büyüttüğü için, Cumhuriyetçiler de devleti küçülttükleri için suçlanırlar. Ancak devleti büyütmenin sonuçları her zaman ekonomiye, hane halkına ve piyasalara uzun vadede zarar vermiştir diyebilirim.

7.2. Sendikaların Askıya Alınması - 1980

24 Ocak Kararları'nın uygulamaya konmasının ardından yalnızca kamu kesiminde değil, özel kesimdeki iş uyuşmazlıklarında da hükümetin işveren tarafında yer alması, söz konusu uyuşmazlıkların keskinleşmesine ve uzun süreli grevler halini almasına yol açmıştır. Darbenin gerçekleştiği 12 Eylül tarihine değin 1980 yılında, 220 işyerinde 84 bin 832 işçinin katıldığı pek çok grev meydana gelmiştir ve bu grevler sonucu 1 milyon 303 bin 253 işgünü kayba uğramıştır. Söz konusu 220 grevin 5'i Türk-İş'e bağlı sendikalarca, 197'si DİSK'e bağlı sendikalarca, 18'i de bağımsız sendikalarca yürütülmüştür.[577]

12 Eylül günü Darbe yapılmasıyla birlikte yeni hükümet kuruluncaya kadar yasama ve yürütme yetkileri Milli Güvenlik Konseyi'ne devredilmiştir.[578] Milli Güvenlik Konseyi daha darbenin yapıldığı gün yani 12 Eylül 1980 tarihinde bu yetkileri kullanarak

577 Komisyon (2005) "Türkiye'yi Sarsan Büyük Grev Dalgası", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.505

578 Çavdar, T. (1996) *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1950-1995*, İmge, Ankara, s.265

tüm siyasi partilerin yanı sıra DİSK, MİSK, Hak-İş ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri durdurmuştur.[579] Bu dönemde DİSK ve MİSK'in yanı sıra 12 bağımsız sendika ve Türk-İş'e bağlı 2 sendika yargılanmıştır.[580] Faaliyeti durdurulmayan sendikaların ise yönetim kurulu toplantıları dahil olmak üzere her türlü faaliyetleri sıkıyönetim komutanının iznine bağlanmıştır.[581] Böylece tüm sendikal faaliyetler fiilen yasaklı bir hale gelmiştir.[582] Konuya ilişkin olarak Milli Güvenlik Konseyi (MGK) Başkanı Orgeneral Kenan Evren "çalışkan ve vatanperver Türk işçisinin mevcut ekonomik koşullar çerçevesinde her türlü hakları korunacaktır. Ancak Türk işçisini sömüren, onları kendi ideolojik görüşleri istikametinde kullanmak için her türlü baskı oyunlarına başvuran, işçinin hakkı yerine kendi menfaatlerini ön planda tutan bazı ağaların bu faaliyetlerine asla müsaade edilmeyecektir. Tüm işverenlerin iş barışının koşullarını sağlayacak esaslardan ayrılmayarak, üretimin arttırılması ve ihracata yönelik gayretlerin gelişmesine yardımcı olmaları için her türlü tedbir alınacaktır" şeklinde bir açıklama yapmıştır.[583] Bundan yalnızca iki gün sonra ise MGK'nın 3 numaralı kararıyla tüm grev ve lokavtlar ertelenmiş ve kararda "Türk memur ve işçilerinden işlerini ve görevlerini vatanseverlik, milli beraberlik ve kardeşlik duyguları içinde sürdürmeleri" istenmiştir. Grev ve lokavtların ertelendiği işyerlerine ise erteleme süresince işçinin kendi isteği, ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller ile sağlık sebepleri dışında hiçbir şekilde işçi çıkarma müsaadesi verilmemiştir.[584] Böylece işgücü piyasasına ekonomi dışı, yani askeri, yasal ve idari yöntemler aracılığıyla bir disiplin getirilmeye çalışılmıştır.[585]

Sendikalara ilişkin 1980'de başlamış olan bu fiili yasaklar dönemi MGK tarafından 1983 yılında kabul edilen 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu ve 2922 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu yürürlüğe sokulana dek üç yıl sürmüştür.

579 Zürcher, E.J. (1996) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim, İstanbul, s.405
580 Öztürk, Ö. (2009) "Türkiye'de Sendikal Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding", *Praksis*, Vol.19 (1), s.351
581 Çelik, N. (2003) İş Hukuku Dersleri, Beta, İstanbul, s.12
582 Komisyon (2005) "Türkiye'yi Sarsan Büyük Grev Dalgası", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.506
583 Kubilay, G. (?) "Militarizm, Milliyetçilik ve İşçi Sınıfı", *Kurtuluş*, s.37, 38 http://www.devrimyolundakurtulus.net/00/pdf/gkmilitarizm.pdf (Erişim, 24.05.2013)
584 Komisyon (2005) "Türkiye'yi Sarsan Büyük Grev Dalgası", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.506
585 Boratav, K. (2008) "İktisat Tarihi (1981-2002)" *Bugünkü Türkiye (1980-2003)*, Cem, İstanbul, s.191

Emre Alkin'in notu: Daha öneki sayfalarda belirttiğim gibi, Sendikacılığın kuruluş felsefesi "işverenin kârından işçiye aktarmak" olsa bile, bugünkü durumda bazen siyasal duruşları sebebiyle, bazen de üyelerine verdikleri hizmetin tatmin edici olmaması sebebiyle varlığı sendikalar sorgulanır hale gelmiştir. Tabii Türkiye'den bahsediyorum. Yoksa gelişmiş ülkelerde "örgütlenerek hak arama" faaliyeti önemli sınavlardan geçmiş ve kabul görmüştür. Yine de bugün birçok iş kolunda sendikaların üyelerine eğitim verdiklerini, haklarını gözettiğini söylemeliyim. Askeri Darbe zaten pamuk ipliğine bağlı sendikal örgütlenmeyi tam olarak bitirmese de başka bir yola soktu diyebilirim. Bugün sanayiinin organize olamaması, belki de emeğin doğru şekilde organize olamaması sebebiyledir. Bugün cam, lastik ve metal gibi sektörlerde sendikalar, işverenlerle müzakereleri en sert şekilde yapmaktadır. Bu sektörlerin küresel manada yüksek standartlara erişmiş olması bu açıdan bir rastlantı değildir.

7.3. Atatürk Barajı ve GAP – 1983

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) 1970'li yıllarda Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde sulama gerçekleştirmek ve hidroelektrik elde etmek üzere tasarlanmıştır. 1980'lere gelindiğinde ise söz konusu proje çok sektörlü, sosyoekonomik bir bölgesel kalkınma programına dönüştürülmüştür. Bu kalkınma programı sulama, hidrolik enerji, tarım, kırsal ve kentsel alt yapı, ormancılık, eğitim ve sağlık gibi sektörleri kapsamaktadır. Su kaynakları programı 22 baraj, 19 hidroelektrik santrali ve 1 milyon 700 bin hektar alanda sulama sistemleri yapımını öngörmektedir ve ülke yüz ölçümünün yüzde 10,2'sine denk gelen 75 bin 358 kilometrekarelik alanı kapsamaktadır. GAP'ın toplam maliyetinin 32 milyar dolar olması beklenmekteydi. Proje çerçevesindeki enerji santrallerinin toplam kurulu gücü 7476 MW'tır ve buradan yılda 27 milyar kilovat-saatlik bir enerji üretimi öngörülmüştür.[586]

586 Demir, E. (2003) "Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Ülke Ekonomisine Katkısı ve Bölge Yerleşim Alanlarına Etkisi", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Vol.23 (3), s.190

GAP kapsamındaki en büyük enerji üretim ve sulama tesisi, temeli 1983 yılının Kasım ayında atılan Atatürk Barajı ve Hidroelektrik Santrali'dir. Yapımı 1990 yılında tamamlanan ve 1992'de ilk ünitesi devreye giren santralin 1983 yılındaki öngörülere göre tamamlandığında 8,8 milyar kW-saat kadar enerji üretmesi ve 700 bin hektar tarım alanını sulaması bekleniyordu. Bu rakamlar GAP'ın toplam hedeflerinin enerji üretiminde yüzde 33'üne, sulamada ise yaklaşık olarak yüzde 40'ına denk geliyordu. Atatürk Barajı'nın sularını Harran ve Ceylanpınar ovalarına akıtacak 26 kilometrelik iki sulama tüneli dünyadaki en uzun sulama tünelleri olacaktı. Bunlardan yapımı tamamlanan Urfa Tüneli'nin kapakları 1994 yılında açılmış ve Harran'a su vermeye başlamıştır.[587]

7.4. Özelleştirme -1984

Türkiye'nin kuruluşundan itibaren güttüğü ekonomik sistem liberal bir ekonomiye işaret ediyordu fakat farklı yıllarda küresel ve yerel gelişmeler dolayısıyla bu yoldan zaman zaman zorunlu olarak çıkılmış ve özel sektörün gücünün yetmediği noktalarda kamu, ekonominin yatırım aktörü olarak devlet ön plana çıkmıştır. Yine de, Cumhuriyetin ilk yıllarından beri özel sektörün geliştirilmesi düşüncesinin var olduğunu belirtmeliyiz.

Hükümet programında, 1946 yılında, özel sektörün geliştirilmesine dair hükümler yer almakla birlikte, Devlet 1950'li yıllarda yoğun yatırımlara girişmiş ve KİT'lerin istihdam yaratma gücünden faydalanma yolunu seçmiştir. Böylece, 1950'li yıllardan itibaren ekonomide devlet payının giderek artmaya başlaması ve kaynakların verimli kullanılamaması gibi nedenlerle, uzun vadede kamunun ticari işletmecilik kurallarıyla bağdaşmayan bir yönetim anlayışını benimsediği görülmektedir.

Dünyanın her yerinde kamu yatırımlarıyla alakalı benzer sonuçlar oluşmuştur. Nitekim 1970'li yıllardan itibaren dünyada özelleştirme uygulamaları ortaya çıkmaya başlamıştır. Önceleri İngiltere ve Amerika'da yapılan özelleştirmeler, daha sonraları komünist bloktan ayrılan Doğu Avrupa ülkeleri ve gelişmekte olan ülkelerde de uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye ise özelleştirme konusunda dünyanın hazırlık çalışmalarına ilk başlayan ülkeleri arasında olmasına karşın, uygulamada oldukça geç kalmıştır.[588]

587 Komisyon (2005) "Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Büyük Adım", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.72

588 Karagöz, H. (2009) *Dünya ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları*, Konya Ticaret Odası, Konya, s.38

Türkiye'nin 1980 sonrasındaki dönüşümüyle birlikte, özelleştirme uygulamaları da 24 Ocak 1980 Ekonomik Kararları kapsamında "piyasa ekonomisine geçiş" ile gündeme gelmiştir. 1980 ile 1984 arasında beş adet Yapısal Uyum programını benimseyen Türkiye, söz konusu programlar aracılığıyla ekonomisini serbestleştirmeyi ve devletin ekonomik yaşama müdahalesini azaltmayı amaçlamıştır. Bununla birlikte bu dönemde özelleştirme, siyasi değil rasyonel bir karar olarak ortaya çıkmıştır.[589] Türkiyeıde 1983 sonrası hakim olan görüş, serbest piyasa ekonomisinin geliştirilememesi sebebiyle özelleştirme yapmaktır.[590] Özelleştirme uygulamaları, esas olarak ekonomide devlet müdahalesinin asgariye indirilmesini amaçlamıştır. Buna karşılık özellikle 2000'li yıllara kadar hükümetlerin özelleştirme çabaları başarılı olmamıştır.

Özelleştirme mevzuatının 1984 tarihinde ilk yürürlüğe girişinden bu yana özelleştirme uygulamalarına ilişkin geniş bir hareket alanı belirlenmiştir. Buna göre özelleştirmeye ilişkin bütün yöntemlerin uygulanması mümkündür.[591] 233 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin 38'inci maddesine göre, Kamu İktisadi Kuruluşlarının, teşebbüs, müessese, bağlı ortaklık, işletme birimlerinin ve iştiraklerinin tasfiye, devir, satış ve işletme haklarının devri kararının Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu'na ait olduğu hükme bağlanmıştır. Aynı maddede tasfiye, devir, satış ve işletme hakkının verilmesi işlemlerinin 2983 Sayılı Kanun'un öngördüğü esaslar çerçevesinde Kamu Ortaklığı Kurulu tarafından yürütüleceği hükme bağlanmıştır.[592] Fakat bu kanun hükmünde kararnamede mülkiyetin devri veya işletme hakkı verilmesine yönelik gerekli düzenlemelerin bulunmasına karşın, söz konusu yasal yetki kullanılmamıştır.[593]

Özelleştirme uygulamalarının stratejik bir plana dayandırılması amacıyla, 1985 yılında, amaçların, önceliklerin, kapsamın ve termin planının belirlendiği bir stratejinin oluşturulması gereğinden hareketle, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından "Özelleştirme Ana Planı" hazırlatılmasına karar verilmiştir. Açılan uluslararası ihale sonucunda,

589 Oniş, Z. (1991) "The Evaluation of Privatisation in Turkey," *International Journal of Middle East Studies*, Vol.23 (2), s.165

590 Emir, M. & Toksoy, D. (1993) "Özelleştirmenin Amaçları ve Türkiye'deki Uygulama Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", *TMMOB Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı*, TMMOB, Ankara, s.33

591 Kilci, M. (1994) *Başlangıcından Bugüne Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları (1984-1994)*, T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, s.29

592 Demirbaş, M. & Türkoğlu, M. (2002) "Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin Özelleştirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.7 (1), s.251

593 Afşar, H. (1998) "Türkiye'de Özelleştirme ve Özelleştirme Düzenlemeleri", *Hazine Dergisi*, Sayı:9, s.1

Morgan Guaranty Trust Company of New York şirketi, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Sınai Yatırım ve Kredi Bankası, Yatırım Finansman A.Ş. ve Price Waterhouse/ Muhaş A.Ş. ile birlikte Özelleştirme Ana Planı hazırlamakla görevlendirilmişlerdir.[594] Özelleştirme Ana Planı kapsamında, öncelikle Türkiye şartlarında özelleştirmenin amaçları öncelik sırasına göre

1- Pazar güçlerinin ekonomiyi harekete geçirmesine imkan verilmesi,
2- Verimliliğin ve randımanın artırılması,
3- Malların ve hizmetlerin kalite, miktar ve çeşitliliğinin artırılması,
4- Halka açık şirketlerin teşvik edilmesi,
5- Sermaye piyasalarının geliştirilmesinin hızlandırılması,
6- Hazinenin KİT'lere sağladığı mali desteğin asgariye indirilmesi,
7- KİT'ler tarafından uygulanan tekelci fiyatlandırma ve dolaylı vergilendirmenin azaltılması,
8- Kamu görevlilerinin politika ve yönetmelik konularında çalışmalarına izin verilmesi,
9- Modern teknoloji ve yönetim tekniklerinin cezbedilmesi,
10- Çalışanlara hisse senedi vermek suretiyle iş verimliliğinin artırılması,
11- Kamu ve özel sektör kuruluşları arasındaki dengenin değiştirilmesi,
12- Yabancı yatırımlarla uluslararası ekonomik ve siyasi bağların kuvvetlendirilmesi,
13- Mevcut sermaye yatırımlarındaki iç karlılığın artırılması ve
14- Devlete gelir sağlanması şeklinde belirlenmiştir.[595]

1985 yılından itibaren 218 kuruluşa ait kamu payları ile kamuya ait 21 yarım kalmış tesis, 5 taşınmaz ve 4 elektrik santrali özelleştirme kapsamına alınmıştır. 19 kuruluştaki kamu payları ile 4 elektrik santrali ve 4 taşınmaz daha sonra özelleştirme kapsamından çıkarılmıştır. Bu kuruluşlar arasında yer alan, Denizcilik Bankası, Halk Bank ile Türkiye Öğretmenler Bankası, Emlak Bank ile birleştirilmiştir. Boğaziçi Hava Taşımacılığı AŞ. tasfiye edilmiştir. AKTAŞ Elektrik, Sümerbank, Başak Sigorta, ETİTAŞ Elektrik İmal. Tesisat A.Ş, Güney Sanayii, Kayseri Elektrik T.A.Ş, MİTAŞ Madeni İnşaat İşleri A.Ş., NURTEK, Oyak Sigorta, SOYTEK Elektrik Santral Tesis ve İşletmesi, ve Ticaret A.Ş. ve TGT Elektrik ait paylar ilgili kamu kurumlarına iade edilmiş, Gübre

594 Sezgin, Ş. (2010) "Politika Transferi ve Türkiye'de Özelleştirme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:27, s.71

595 Kilci, M. (1994) *Başlangıcından Bugüne Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları (1984-1994)*, T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, s.2,3

Fabrikaları A.Ş., TÜLOMTAŞ ve TÜVASAŞ ile 4 elektrik santralı ve 4 taşınmaz, herhangi bir özelleştirme işlemine tabi tutulmaksızın kapsamdan çıkarılmıştır.[596]

Türkiye'de özelleştirme teriminin kullanıldığı ilk hukuksal metin ise 28 Mayıs 1986 tarihli ve 3291 sayılıdır. Özelleştirme konusundaki ilk genel kanun için ise 1994 yılına kadar beklenmesi gerekmiştir.[597] Özelleştirmede istenilen başarı da ancak 2000'li yıllarda yakalanmıştır.

Emre Alkin'in notu: Özelleştirme 1980'li yılların en ciddi akımlarından biridir. Hatta en başta gelenidir desem yanlış olmaz. O zamanların en güçlü isimlerinden Thatcher'e göre ülke çıkarları için serbest piyasa mekanizması ve özelleştirme politikalarından başka seçenek yoktu. Bu akımın ABD'deki uzantısı Reaganizm idi. Amerikan Başkanı Reagan da, ekonomik toparlanmanın devleti küçültmekten geçtiğine inanıyordu. Reaganizm veya Thatcherizm olarak adlandırılan yeni modelin temel dayanağı ekonominin serbest piyasaya bırakılması ve devletin küçülmesi oldu. Türkiye bu kervana gecikmeli katıldı. Nihayetinde "toplumun lehine mal ve hizmet üretsin" diye kurulmuş olan KİT'lerin zaman içinde yozlaşması, Turgut Özal'ın özelleştirme hamlesi için fırsat yarattı. Ancak özelleştirmenin tarifinde çıkan uyuşmazlık, belki de siyasi menfaat ve bürokratik inat sebebiyle, bazı KİT'lerin özelleştirilmesi yerine, halka arz edilmesine yol açtı. Böylece, sermaye piyasalarında sözde bir "derinleşmeden" bahsetmeye başlanıldı diyebiliriz. Ancak özelleştirme ile halka arz arasında kalın kırmızı bir çizgi vardır. Bir şirketi özelleştirmeden halka arz etmek demek, özel sektörü dışlamaya devam etmek demektir. Maalesef 1980'lerden sonra kamu, iç borç ve vergilerle yetinmeyip bir de bu yola başvurdu. Böylece hem yönetim kendisinde kaldı hem de istediği kaynağa kavuştu. Siyasi İktidarın özelleştirme yerine halka arza giderek KİT'lerin yönetimini bırakmaması üzerine, IMF ve diğer kuruluşlar hükümetleri "deregülasyon" yani kamu tekelinde bulunan lisans ve hakları serbest piyasanın kullanımına açmaya zorladılar. KİT'lerin hatırı sayılır büyüklüğü ve piyasa gücü nedeniyle haksız rekabet oluşsa da, bir süre sonra deregülasyon rayına girdi. Hangi ülkeye gidersek gidelim, özellikle Telekom ve Enerji'de bu süreç yaşanmıştır veya yaşanmaktadır.

596 Yanardağ, M.Ö. & Süslü, B. (2002) "Türkiye'de Özelleştirmenin Nedenleri ve Uygulamaları", *Mevzuat Dergisi*, Sayı:55 http://www.mevzuatdergisi.com/2002/07a/01.htm (Erişim 24.05.2013)

597 Atiyas, İ. & Oder, B. (2008) *Türkiye'de Özelleştirmenin Hukuk ve Ekonomisi*, TEPAV, Ankara, s.44

7.5. Toplu Konut Yasası – 1984

Türkiye'de konut sorunu, özellikle kentleşmenin yoğunlaştığı 1960'lı yıllardan itibaren ülke gündeminde önemli yer tutmaya başlamıştır. Bununla birlikte sabit sermaye yatırımları içinde konut üretimi genellikle dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu tutumda planlı dönemin uygulamaya koyduğu planların yönlendirmeleri de oldukça önemli olmuştur. Unutulmamalıdır ki 1963 ile 1968 yılları arasını planlayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı konut yatırımlarının üretken olmadığı varsayımıyla sanayi yatırımlarına öncelik vermiş, konut yatırımlarının toplam yatırımlar içinde yüzde 20'yi geçmemesi ilkesini benimsemiştir.[598] 1968 ile 1972 yıllarını planlayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ise küçük tasarrufların verimli olarak kullanılabileceği sahalara yönelmesini sağlayacak bir düzenin mevcut olmamasından ötürü özel tasarrufların büyük bir kısmının konut yatırmalarına yöneldiği tespitini yapmıştır. Ancak hızlı şehirleşme, artan nüfus ve mevcut konutların standardı konut ihtiyacını arttırsa da, tasarrufların daha verimli sektörlere kaydırılması gerektiğini tekrarlamıştır.[599] Bu plan, toplam yatırımlar içerisinde konut yatırımlarının yüzde 20'yi aşmaması konusunda ilk planla aynı fikirdedir.[600]

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yap-satçılık, gecekondulaşma ve kooperatifler aracılığıyla üretilen konutlar, 1970'lerden sonra Türkiye'nin artan konut sorununa çözüm getirmekte ne sayı ne de konfor açısından yeterli olamamıştır. 1970'lerin sonuna gelindiğinde ise gecekonducuların aradığı kent çevresindeki kamu arazileri tükenmeye yüz tutmuş, yap-satçı üretimle konut sunumu da giderek pahalılaşmıştı.[601]

598 Komisyon (1963) *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, DPT, Ankara, s.429
599 Komisyon (1967) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972, DPT, Ankara, s.104
600 Komisyon (1967) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972, DPT, Ankara, s.273
601 Komisyon (2005) "Toplu Konut Yasası Yürürlüğe Girdi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.112

Böyle bir ortamda 1980'li yılların başında konut üretiminin sabit sermaye yatırımları içindeki payı ise yine azalma eğilimindeydi.[602] Fakat bu yıllarda, merkezi otorite üzerinde arsa arzı ile ilgili yasaların gevşetilmesi ve toplu konut talebine izin verilmesi yönünde yoğun bir baskı vardı.[603] Sonunda 1980'de Milli Konut Politikası adı altında bir kararname ile bankalar kanalıyla konut kredisi verilmesi olanağı sağlanmıştır. Ancak izlenen ekonomi politikaları piyasada farklı gelişmelere neden oluyor, bankaların karşısında bankerler çoğalıyordu. Konut yatırımı anlamsızlaşmış, konut alabilecek birikim sahipleri kira gelirinden çok daha yüksek faiz geliri alabilecekleri bankerleri tercih eder olmuştu. Dolayısıyla bu eğilimler sonucu siyasetin itici gücü de kayboluyordu.[604]

Pazar ekonomisini tüm kuralları ile geçerli kılmayı amaçlayan tedbirler paketi, konut pazarında olumlu etki yapmamış, Milli Konut Politikası işletilememişti. Talebin konut yerine faize yönelmesi inşaat sektörünü ciddi şekilde etkilemiş, sayıları 40 bine varan, yapsatçı diye anılan küçük sermayeli girişimciler ve bunların şirketlerinde çalışanlar büyük zarara uğramışlardı. Yeni inşaatların yapılamaması nedeniyle kentler de kötü ve konforsuz görünümlerinden uzaklaşamıyor, ülke çapındaki yaşam standartları yükselemiyordu.

Bu koşullar altında hükümet 1981 yılının Temmuz ayında Toplu Konut Yasası'nı çıkarmıştır.[605] Yasa genel bütçeden ayrılacak yüzde 5'lik aktarmalarla bir Konut Fonu oluşturulmasını, İmar ve İskan Bakanlığı'nca denetlenecek bu fon ile toplu konut projelerine kaynak sağlanmasını öngörüyordu. Bütçe gelirlerinden ayrılması öngörülen payın fona aktarılamaması, kooperatiflerin örgütlenmesinde gecikmeler olması, kamulaştırmada vergi bildiriminin esas alınmasının toprak sahiplerinin tepkilerine neden olması gibi sebeplerden ötürü yasa yürürlükte kaldığı 2,5 yıllık süre de etkin bir gelişme sağlayamamıştır.[606] Bunun üzerine yasada değişiklik yapılması gündeme gelmiştir.[607]

602 Eşkinat, R. (2011) "Türk İnşaat Sektöründe (TOKİ'nin) Yeri ve Etkisi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol.2 (32), s.161

603 Keyder, Ç. (2006) "Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına", İstanbul Küresel ile Yerel Arasında, Metis, İstanbul, s.187

604 Altaban, Ö. (1982) "Toplu Konut Kanunu Uygulamaya Aktarılırken Bazı Görüşler", *Mimarlık*, Vol.20 (2), s.7

605 Balamir, A. & Sarp, K. (1982) "Toplu Konut Yasası Üzerine", *Mimarlık*, Vol.20 (2), s.5

606 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Taribi*, Akademia, İstanbul, s.201

607 Samsunlu, A. (2007) "Toplu Konut Kanunu ve Türkiye'deki uygulamaları", (ed. Mengü, A.) *Kent ve Planlama- Geçmişi Korumak Geleceği Tasarlamak*, İmge, Ankara, s.371

Yeni yasa 1984 yılının Mart ayında çıkarılmıştır. 2985 sayılı bu Toplu Konut Kanunu'nun amacı konut gereksinmesinin karşılanması, konut inşaatı yapanların tabi olacağı usul ve esasların düzenlenmesi, ülke koşullarına uygun sınai inşaat teknikleri ile araç ve gereçlerin geliştirilmesi olarak belirlenmiştir.[608] Yeni Toplu Konut Kanunu ile önceki kanundan farklı olarak bütçeden ödenek ayrılmasına son verilerek bütçe dışı kaynaklar bulunmuştur. Ayrıca yine 1984'te sistemin daha iyi işlemesini temin etmek için 2983 sayılı Kanun ile Başbakanlığa bağlı Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi kurulmuştur.[609] Bu kuruluşa sürekli bir mali kaynak oluşturabilmesi adına da Toplu Konut Fonu kurularak, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi'nin bünyesine teslim edilmiştir.[610] Yeni yasa Toplu Konut Fonu'ndan "kişisel kredi" verilmesine olanak tanıyor, konut sektörünü yatırım alanı olarak görmeye başlayan özel kesime kamu kaynaklarından yararlanma imkanı sunuyordu. Toplu Konut Fonu, genel bütçeden konut için ödenek ayrılmasına son vererek bu konuda bütçe dışı bir kaynak yaratıyordu.

Yeni yasanın getirdiği olanaklar, kooperatifler ve özel sektör tarafından üretilen toplu konut projelerine ivme kazandırdı. 1980'li yılların ikinci yarısında konut kooperatiflerinin sayısında bir patlama oldu ve kooperatifler giderek profesyonelleşti. Özel girişimler, konutu en güvenceli yatırım aracı olarak gören orta ve orta-üst gelir gruplarını hedefleyerek devlet eliyle yaratılan bu fırsatı değerlendirdiler. Kent çevresindeki rantı da keşfeden özel sektörün girişimiyle konut üretimi kent dışına kaydı ve ölçeği büyüdü. Toplu konut alanlarında yeşille bütünleşmiş, sosyal tesisleri ve otoparkı olan, sağlıklı, temiz yaşam çevreleri vaat edilmesine karşın 1980'lerin ikinci yarısından başlayarak İstanbul, İzmir, Ankara gibi metropollerin çevresinde yüksek bloklardan oluşan, yoğun, çoğunlukla altyapıdan yoksun konut alanları gelişmeye başlamıştır.[611]

1990 yılında, 412 ve 414 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamelerle, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi, "Toplu Konut İdaresi" ve "Kamu Ortaklığı İdaresi" olarak iki ayrı tüzel kişilik haline getirilmiş ve Toplu Konut Fonu ile ilgili Yüksek Planlama

608 Kömürlü, R. (2006) Ülkemizde Toplu Konut Üretimine Yönelik Kaynak Oluşturma Model Yaklaşımları, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, s.125

609 Zariç, S. (2012) "Türkiye'de Kentsel Planlama ve TOKİ'nin Planlama Yetkilerindeki Genişlemenin Boyutları", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:28, s.8

610 Aydınlı, H.İ. (2004) *Sosyo- Ekonomik Dönüşüm Sürecinde Belediyeler*, Nobel, Ankara, s.179

611 Komisyon (2005) "Toplu Konut Yasası Yürürlüğe Girdi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.113

Kurulu'nda bulunan tüm yetkiler Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'na geçmiştir.[612]

Emre Alkin'in notu: Türkiye'nin en önemli hamlelerinden bir olan konut edindirme hamlesinin Milli Gelire olan katkısını kabul etmekle beraber, büyüme ve kalkınma kavramları arasındaki farkı ortaya koyan bir çarpıklık olarak da değerlendirmekteyim. Devletin bu sektörde tartışılmaz "patronluğunu" pekiştiren Toplu Konut İdaresi, bir süre sonra iktidarların politik enstrümanı haline gelmiştir. Bu siyasi tercihin doğal sonucu olarak, inovasyon-marka-tasarım ve ar-ge gibi sanayiye yüksek katma değer kazandıracak, yüksek seviyede eğitim gerektiren uğraşlar yerine, Ekonomik Büyüme Modelinin motoru olarak inşaat faaliyetinin seçilmesi Türkiye'nin adeta kaderi olmuştur. Şöyle ki, Türkiye'nin GSYH olarak Dünya'dan aldığı pay 1985 yılından beri değişmemiş, ancak gelişmekte olan ülkeler arasındaki payı gerilemiştir. Dünya'nın pek az ülkesinde rastlanan her gelir seviyesinde yatırım amaçlı konut satın alan bir hatta birkaç neslin ortaya çıkması da rastlantı değildir. TOKİ'nin ivmelendirdiği sektör hem iş insanlarının hem de vatandaşların kolay para kazandığı bir ortamı yaratmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin bilgi rekabeti yapan bir ülke değil, kalite/fiyat liginde rekabet eden bir ülke olmasını da şaşırtıcı bulmuyorum.

7.6. Katma Değer Vergisi (KDV) – 1985

Katma değer vergisi, üretim-tüketim zincirinin her aşamasında malların el değiştirmesi sırasında alınan, çok aşamalı, genel bir satış vergisidir.[613] Nihai olarak tüketici üzerinde kalır.[614] Günümüzün en gelişmiş vergi türlerinden birisi olarak nitelendirilmektedir.[615] İlk kez 1955 yılında Fransa'da uygulanmaya başlamış ve sağlanan başarı sonucunda 1968 yılından itibaren Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye ülkeler tarafından da birer birer yürürlüğe konulmuştur.[616] Böylece KDV maliye tarihinin en hızlı yayılan vergisi olmuştur.[617]

612 Eşkinat, R. (2011) "Türk İnşaat Sektöründe (TOKİ'nin) Yeri ve Etkisi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol.2 (32), s.162

613 Eğilmez, M. (1983) *Katma Değer Vergisi*, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu, Ankara, s.21

614 Türkay, H. & Ünsal, H. (2008) "Türkiye'de İhracatta Uygulanan KDV İadesinin İhracatta Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz", *Sosyoekonomi*, Vol.4 (8), s.93

615 Merter, M.E. & Acar, İ.A. & Arslan, E. (2007) "Türk Vergi Sisteminde KDV Uygulaması ve Etkinliğinin Analizi", *Maliye Dergisi*, Sayı:153, s.25

616 Due, J.F. (1979) "Gelişmekte olan Ülkelerde Katma Değer Vergisi" (çev. Özen, K.), *Maliye Dergisi*, Sayı:42, s.129, 130

617 Nadaroğlu, H. (1992) *Kamu Maliyesi Teorisi*, Beta, İstanbul, s.380

Türkiye de bu eğilime çok geçmeden katılmıştır. Ülkemizde katma değer vergisi ile ilgili çalışmalar ilk kez 1972 yılında Maliye Bakanlığı tarafından başlatılmıştır. Maliye Bakanlığı'nca 1980 yılına kadar beş tasarı hazırlanmış ve ülkemizde ilk kez uygulanması düşünülen bu vergi için Bakanlık tarafından hem hizmet içi eğitim programları gerçekleştirilmiş, hem de Alman Hükümeti ile yapılan işbirliği sonucunda bu konuda Almanya'da personel eğitimi gerçekleştirilmiştir.[618] Bu hazırlıkların ardından Türkiye, 1984 yılında "Katma Değer Vergisi Kanunu" kabul etmiş ve söz konusu kanun 1985 yılının başlangıcından itibaren yürürlüğe konulmuştur.[619] DPT, 1983 yılında hazırladığı bir kitapçıkta, Türkiye'nin katma değer vergisi uygulamasına geçmesinin zorunlu hale geldiğini ve bu vergi türünün yürürlüğe konulmasıyla birlikte çeşitli ekonomik ve mali avantajlar elde edileceğini ileri sürmüştür. Buna göre KDV'yle birlikte yatırımların teşvik edilmesi, ihracatın geliştirilmesi, sanayi üzerindeki vergi yükünün azaltılması, enflasyonist baskının önlenmesi, kaynakların dağılımının optimize edilmesi, uzmanlaşmanın özendirilmesi ve fiyatlar genel seviyesinin kontrolü gibi ekonomik avantajlar ile vergi adaletinin sağlanması, vergi hasılatının arttırılması, vergi kaçakçılığının düşürülmesi ve diğer ülkelerin vergi sistemleriyle uyum sağlama gibi mali avantajlar meydana gelecektir.[620]

Türkiye'de KDV'nin uygulanmaya başladığı 1985 yılından itibaren toplam KDV hasılatının dolaylı vergiler içerisindeki payı on yıl boyunca artmıştır. Ancak 1995 yılından itibaren bu artış yönelimi yerini azalış yönlü bir eğilime bırakmıştır ve bu negatif eğiliminin de 2002 yılından itibaren hız kazandığı görülmektedir.[621]

618 Ayhan, E.H. (1983) *Katma Değer Vergisi ve Uygulanması Halinde Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Finansman Etkisi*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, s.34

619 Merter, M.E. & Acar, İ.A. & Arslan, E. (2007) "Türk Vergi Sisteminde KDV Uygulaması ve Etkinliğinin Analizi", *Maliye Dergisi*, Sayı:153, s.25

620 Ayhan, E.H. (1983) *Katma Değer Vergisi ve Uygulanması Halinde Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Finansman Etkisi*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, s.32

621 Merter, M.E. & Acar, İ.A. & Arslan, E. (2007) "Türk Vergi Sisteminde KDV Uygulaması ve Etkinliğinin Analizi", *Maliye Dergisi*, Sayı:153, s.29

Emre Alkin'in notu: Vergi tahsilatı konusunda sıkıntı çeken ülkelerin imdadına yetişmiş bir enstrümandır KDV. Gelirlerin takibi birçok ülkede mümkün olmadığından, giderlerin takibi sayesinde vergi geliri elde edilmesi sağlanmıştır. Gelir olmadan gider mümkün olmadığına göre "dahiyane" bir buluş sayılabilir. Borcun da bir gelir kalemi olduğunu hatırlatalım. KDV hem arz hem de talep tarafında ekonominin izlenmesi için de önemli bir hesaplama kalemidir diyebilirim. Ancak KDV'nin gelir ve kurumlar vergisine göre daha kolay şekilde takibi ve tahsili sebebiyle, toplam vergi gelirleri içindeki payı giderek büyümüştür. Ekonominin kayıt altına alınması yolunda verilen çabaların ivmesi azalmış, "nasıl olsa KDV var, giderler arttıkça daha fazla vergi toparlanabilir" şeklinde yaklaşımları oluşmuştur. Daha da vahim olanı, KDV'nin yanına ÖTV gibi farklı kesintiler de eklenerek, gelir ve kurumlar vergisinde şeffaflık tamamen zamana bırakılmıştır. KDV, kamu harcamalarının finansmanında önemli bir yer tuttuğu için, bugün otomotiv ve diğer bazı sektörlerde "farklı fiyatlara farklı dolaylı vergi" uygulaması başlamıştır. Elbette bu durum kamu harcamalarının sürekli genişlemesine olanak sağlarken, hayat pahalılığını da artıran bir sonuç yaratmaktadır. Özetle, KDV ve ÖTV yanlış uygulandığı için bugün enflasyonun sebepleri arasındadır.

7.7. Fak Fuk Fon – 1986

Özal'ın en son buluşu:

FAK-FUK-FON

Başbakan Özal FAK-FUK-FON (Fakir Fukara Fonu) ile üç yıl içinde memlekette bir tek fakir bile bırakmayacağını açıkladı

Daha önce kurduğu fonlarda birikenparanın yüzde 10'unu "Fakir Fukara Fonu"na aktarma kararı alan Özal, yeni fonda toplanacak olan 350 milyar lira parayı fakirlere yardım olsun diye kullanacağını bildirdi.

Buna göre fakirlere yardım olarak 3 yıl içinde dağıtılacak para, neredeyse 1 trilyon liraya ulaşacak. Başbakan Özal'ın gerekirse "Fakir Fukara Fonu" için yeni parasal kaynaklar bulacağı belirtildi.

Muhalefet partileri ise, Özal'ın Fakir Fukara Fonu için "Bu olsa olsa Seçim Fonu'dur. Özal bu fonda birikecek parayı zamanı gelince yoksul vatandaşların oyunu toplayabilmek için kullanacak" dediler.

Kamuoyunda "Fakir Fukara Fonu (Fak-Fuk-Fon)" olarak adlandırılan "Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Fonu" oluşturulmasını öngören Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşmayı Teşvik Kanunu 1986 yılının Mayıs ayında kabul edilmiştir.

Yasa, Başbakanlığa bağlı olarak Merkez Bankası nezdinde oluşturulacak fona, tüm fonlardan yüzde 10 aktarma yapılmasını öngörmekteydi. Fonun gelirlerini bütçeye konacak ödenekler, orman ürünleri satışından aktarılacak yüzde 5'lik miktar, TRT reklam gelirlerinin yüzde 30'u, trafik cezaları gelirlerinin yarısı, petrol ürünleri satışından alınacak kilo başına 1 Türk Lirası ile çeşitli bağış ve yardımlar oluşturacaktı. Yasa, illerde sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları kurulmasını, fitre, zekat ve

kurban derilerinden elde edilen gelirlerden bu kurumlara pay ayrılmasını da içeriyordu.[622]

Emre Alkin'in notu: Fak-Fuk-Fon gibi uygulamalar iki açıdan önemlidir. Birincisi, gelir dağılımının bozukluğunu ve ülkede sefalet seviyesinde yaşayanlar olduğunu kabul etmektir. İkincisi ise, bu duruma devletin seyirci kalmadığını göstermektir. Bugün ABD başta olmak üzere sefalet seviyesinde yaşayan vatandaşları olan bir çok gelişmiş ülke bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, sefalet ülkenin genel gelir seviyesiyle değil, geliri nasıl dağıttığı ile ilgili bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

7.8. Akaryakıt Zamları – 1988

Bugüne kadar yapılan araştırmalar, Türkiye'nin petrol açısından yeterli rezerv kaynağına sahip olmadığını ortaya çıkarmıştır. Anadolu'nun çok kıvrımlı ve kırıklı, karmaşık bir jeolojik yapıya sahip olması, Türkiye'deki petrol arama çalışmalarını da oldukça zorlaştırmakta ve arama yatırımları maliyetlerini arttırmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin petrol aramak için çeşitli girişimleri olmuştur ve bu süreç Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte başlamıştır. Mart 1926 tarihinde kabul edilen Petrol Kanunu ile Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bütün petrol ve petrol bileşiklerinin tabi olduğu madenlerin aranması ve işletilmesi hakkının hükümete ait olduğu ilan edilmiştir.[623]

Türkiye'de petrol arama amacıyla ilk derin kuyu 1933 yılında, yasayla kurulan "Petrol Arama ve İşletme İdaresi" tarafından açılmıştır. İlk ticari petrol keşfi ise 1940'da Raman sahasındaki Raman-1 kuyusunda gerçekleştirilmiştir. Ülkedeki petrol arama çalışmaları 1942 ile 1958 yılları arasında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) kurulmasıyla birlikte hızlanmış ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Raman ve Garzan sahaları keşfedilmiştir. Bu keşiflerin ardından 1954 yılında, yeni bir Petrol Kanunu çıkarılarak yerli ve yabancı şirketlerin de petrol arama ve üretim çalışmaları yapmalarına izin verilmiştir.[624] Tür-

622 Komisyon (2005) "Yoksulun da 'Fon'u Var!", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.170

623 Komisyon (2006) *Petrol Sektör Raporu 2005-2006*, EPDK, Ankara, s.10 http://www.epdk.gov.tr//documents/petrol/rapor_yayin/Ppd_Rapor_Yayin_Sektor_Raporu_2005_2006.pdf (Erişim 27.05.2013)

624 Komisyon (2001) *VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Enerji Hammaddeleri Alt Komisyonu Petrol-Doğalgaz Çalışma Grubu, DPT, Ankara, s.54

kiye'de petrol aramacılığının başlamasından itibaren bugüne değin bin 118 arama kuyusu, 467 tespit kuyusu, bin 284 üretim kuyusu, 30 enjeksiyon kuyusu ve 81 jeolojik inkişaf kuyusu olmak üzere 2 bin 980 kuyu açılmıştır ancak istenilen petrol rezervlerine ulaşılamamıştır.[625] Bu durum da Türkiye'yi petrol ve türevleri açısından neredeyse tamamıyla dışa bağlı bir ülke haline getirmiştir.

Türkiye'deki en yüksek petrol ürünleri zamları, 1988 yılında gerçekleşmiştir. Aynı yıl içerisinde altı kez zam gören petrol ürünleri, on iki ay sürecinde yüzde 100'ün üzerinde bir artış göstermiştir. Üstelik bu artış, dünya piyasalarında petrolün varil fiyatının 11,8 dolara kadar gerilediği bir ortamda gerçekleşmiştir. Yılbaşında 358 Türk Lirası olan normal benzin yıl sonunda 750 Türk Lirası'na, 378 Türk Lirası olan süper benzin 800 Türk Lirası'na, ve 3 bin Türk Lira'sı olan tüpgazın fiyatı da 6 bin Türk Lirası'na çıkmıştır. Böylece normal benzine yüzde 109, süper benzine yüzde 111 ve tüpgaza da yüzde 100 zam yapılmıştır. Petrol ürünlerinin böyle artış göstermesi ülke içindeki dengeleri bozmuş, üretim maliyetleri artmış ve bunun sonucunda da temel tüketim maddelerine defalarca zam yapılmıştır.[626]

Emre Alkin'in notu: Türkiye'de akaryakıt fiyatlarının artma sebebi temelde üç kalemdir. Petrol Fiyatları, Dolar/TL'nin yükselişi ve Vergiler. Etki sıralamasını bulmak için listeyi tersten okumanız yeterlidir. Akaryakıt hayatımızdaki "olmazsa olmaz" unsurlardan biridir ve kaynak olarak dışa bağımlı halde olmamız sebebiyle, kur hareketleri doğrudan fiyatları etkilemektedir. Kamu ise bu mecburi malın üzerindeki vergi ve kesintileri artırarak ciddi bir gelir elde etmektedir. Önceki sayfalardaki KDV maddesinde anlattığım gibi, petrol fiyatları veya Dolar/TL yükseldikçe kamunun daha fazla vergi toplamaktadır. Vergi geliri artarken, hayat pahalılığı da artmaktadır. Diğer taraftan, enerjide dışa bağımlı bir ülke olmamız sebebiyle, dış politikanın bu ihtiyaç çerçevesinde şekillendiğini de göz ardı edemeyiz. Orta Doğu ve Rusya ile ilişkilerimizin bu çerçevede değerlendirilmesi rasyonel bir yaklaşım olacaktır.

625 Atlaş, M. & Özkan, H. & Çelebi, E. (2003) *DEKTMK Türkiye 9. Enerji Kongresi*, Enerji İstatistikleri, İstanbul, s.58

626 Komisyon (2005) "Akaryakıt Fiyatları Yüzde 100 Arttı", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.236

7.9. Sermaye Hareketlerine Serbestlik – 1989

Modern Dünya'da faiz-kur arbitrajı aracılığıyla reel getiri sağlamak için sermayenin ülkeler arasında akışkan bir şekilde kullanılması, Bretton Woods Sistemi'nin 1971 yılında sona ermesiyle yaygınlaşmıştır.[627]

Türkiye'nin 1980 öncesinde dış ticaret, finans ve mal piyasaları yoğun bir şekilde devletin kontrolü ve baskısı altındaydı.[628] Bu kontrol ve baskı, ithalatın kısıtlanması ve yasaklanması, katı bir kambiyo sisteminin uygulanması, faiz oranlarının kontrolü ve finansal sistemin kamu bankaları yoluyla denetim altına alınması şeklinde olmuştur. Bu dönemde Türkiye'de ithal ikame modeli sanayileşme politikası uygulanmış, hem yatırımcı hem üretici olarak Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) aracılığıyla sanayileşmeye çabalanmıştır. Ancak, bu süreç ülkeyi, 1970'lerin ikinci yarısında başlayıp, 1980'de son bulan bir ekonomik bunalıma sürüklemiştir.

Türkiye 1989 yılına gelindiğinde GSMH'sinin yıllık büyüme hızı yüzde 2'nin altında seyrediyordu. Enflasyon ise yüzde 60'ın üzerindeydi. İşçi ücretleri ve memur maaşları reel anlamda yükselmişti. Tarımda ise üretimin yüzde 7'lik bir daralması söz konusuydu. Kamu açıkları ise giderek yükseliyordu. Hükümet bu olumsuz koşulları aşabilmek için çareyi kısa vadeli sermaye ithalinde aramıştır. Ancak bunun gerçekleştirilebilmesi için mali piyasaların da serbestleştirilmesi gerekiyordu.[629]

Böylece Türkiye'de sermaye hareketlerinin 1983 yılında başlayan serbestleştirilmesi söz konusu şartlar altında 1989 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu hakkında çıkarılan 32 sayılı kararla gerçekleştirilmiştir ve finansal işlemler serbest bırakılmıştır.[630] Böylece sermaye hareketleri serbestleşmiştir.[631] Türkiye'de liberalleş-

627 İnsel, A. & Sungur, N. (2003)*Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği – 1989: III-1999: IV,* Türkiye Ekonomi Kurumu, İstanbul, s.2

628 Yülek M. A. (1998) *Financial Liberalization and the Real Economy: The Turkish Experience*, Capital Market Board of Turkey, Ankara, s.5.

629 Kazgan, G. (2002) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.148, 149

630 Mangır, F. (2006) "Finansal Deregülasyonun (1989–2001) Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:16, s. 460

631 Azgun, S. (2011) "Determinants of Foreign Trade Deficits in the Turkish Economy", *The International Journal of Applied Economics and Finance*, Vol.5 (2), s.149

menin alt yapısı sağlanmıştır.[632] Yasanın getirdiği miktar kısıtları ise birkaç ay içinde tamamıyla kaldırılmış ve Türk Lirası 1990 başlarında, IMF ölçütlerine göre konvertibiliteye geçmiş olarak kabul edilmiştir.[633]

1989'da çıkarılan 32 sayılı karar ile bürokratik işlemler asgariye indirilmiş, OECD kodları benimsenmiştir. Söz konusu kararla birlikte Türkiye'de yerleşik kişilerin yurtdışından ayni ya da nakdi kredi almaları ve Türk bankalarının döviz kredisi açmaları serbestleşmiştir. Dışarıda yerleşik kişilerin borsaya kote edilmiş menkul kıymetleri, Sermaye Piyasası Kanunu'na göre faaliyette bulunan bankalar ve aracı kurumlar yoluyla satın almaları, satmaları, bu kıymetlere ait gelirlerle bankalar yoluyla yapılan satışların bedellerini bankalar ve özel finans kurumları aracılığıyla dışarıya transfer ettirmeleri; aynı şekilde, Türkiye'de yerleşik kişilerin bankalar ve özel finans kurumları aracılığıyla yabancı borsalarda kote edilmiş menkul kıymetleri satın almaları ve buna ilişkin alış bedellerini dışarıya transfer ettirmeleri ya da satmaları ve yurt içine getirmeleri serbest bırakılmıştır. İhracatçılara, ihraç ettikleri mallara ilişkin dövizin yüzde 70'ini fiili ihraç tarihinden itibaren üç ay içinde yurda getirip yetkili kurumlara satma, yüzde 30'unu serbestçe kullanabilme olanağı tanınmış ve böylece yüzde 20 olan serbest kullanım payı arttırılmıştır. Beş milyon dolar ya da buna eşit dövize kadar nakdi sermayeyi bankalar ve özel finans kurumları aracılığıyla, ayni sermayeyi ise gümrük mevzuatı çerçevesinde ihraç etmek, izne tabi olmaksızın serbestleştirilmiştir. Bu miktarı aşan nakdi veya ayni sermayenin ihracıysa, Hazine'nin bağlı olduğu bakanlığın iznine tabi tutulmuştur. Altın ihracı ve ithalatı serbest bırakılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine kurulan Cumhuriyetlerle (özellikle Türki Cumhuriyetler) ilişkileri güçlendirmek amacıyla yine ek kolaylıklar da getirilmiştir.[634] Özetle 32 sayılı kararla menkul kıymet ve öteki sermaye piyasası araçlarının yurda girişi ve çıkışı, Türkiye'de yerleşik kişilerce bu mali araçların yurt dışında ihraç edilmesi, arz ve satışı serbestleştirilmiştir. Bu kararla Türkiye'de yerleşik kişilerin yurt dışından ayni ve nakdi kredi temin etmeleri (bankalar ve özel finans kurumları kanalıyla kullanmaları koşuluyla) serbest bırakıldı. Aynı şekilde, Türkiye'de yerleşik kişilerin yurt dışında veya serbest bölgelerde yatırım yapmaları, ticari faaliyette bu-

632 Sever, E. (2012) "Türkiye'de Dolarizasyon Süreci ve Döviz Kuru Belirsizliği İlişkisi", *Sosyoekonomi*, Sayı:1, s.206

633 Boratav, K. (2008) "İktisat Tarihi (1981-2002)" *Bugünkü Türkiye (1980-2003)*, Cem, İstanbul, s.196

634 Kazgan, G. (2002) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.165, 166

lunmaları, özel şirket kurmaları, aynı ve nakdi sermayeyi yurt dışına ihraç etmeleri serbest hale getirildi.[635]

Türkiye'nin, yabancı sermayenin ülkeye girmesini istemesindeki temel sebep, yukarıda da açıklandığı üzere, Türkiye'nin yurt dışından borçlanmayı mevcut şartlar dahilinde ucuz bir kaynak olarak algılamasıdır. Zira yurt içindeki reel faizler devletin iç borcunu çevirebilmesi için yüksek tutuluyordu ve buna bağlı olarak Türk Lirası dolar karşısında değerli kılınmıştı. Kısa vadeli sermaye girişinin tasarrufları arttırmasını sağlaması ve bu şekilde ülke ekonomisini olumlu etkilemesi umulmuştur.[636] Fakat sermaye hareketlerine serbestlik getirilmesi, Türkiye'nin döviz borçlarının hızla artmasına yol açmıştır.[637] Zira bu serbestiyle birlikte Türkiye'nin ihracata yönelik büyüme stratejisi yerini sermaye ithalatına yönelik bir büyümeye yani sonuç olarak ithalata yönelik bir büyümeye bırakmıştır.[638]

Türkiye'nin sermaye hareketlerini serbest bırakması sonucunda ülkeye giren sermaye miktarı artmıştır. 1989 yılından hemen önceki 5 yıllık dönem süresince Türkiye'ye giren yabancı sermaye 6,2 milyar dolar iken, 1989 yılını takip eden 5 yıllık dönem içerisinde bu miktar 13,2 milyar dolar olarak, yüzde 100'den büyük bir artış gerçekleştirmiştir. Ancak bu sermaye girişi hükümetin beklentisinin aksine Türkiye'deki faiz oranlarını küresel seviyeye indirmemiştir. Hükümet de dış kaynak bulduğu düşüncesiyle kamu harcamalarında bir kısıntıya gitmeyince, finansman olanakları arttıkça kamu açıkları da büyümeye devam etmiştir. Türkiye'nin 1986'da 32 milyar dolar olan dış borç stoku yüzde 100'ün üzerinde bir büyümeyle 1993 sonunda 67 milyar dolara ulaşmıştır.[639] Ayrıca ülkeye giren yabancı sermaye çoğunlukla sıcak para şeklinde gerçekleşmiş ve bu nedenle Türkiye ekonomisinde 1990'lar boyunca kırılgan bir ortam devam etmiştir. 1994 ve 2001 yıllarında Türkiye'den çıkarken, bu yabancı sermaye Türkiye'nin tarihinin en ağır ekonomik bunalımlarını yaşamasına yol açmıştır.[640]

635 Seyidoğlu, H. (2003) "Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye Ve Dönüşüm Ekonomileri", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Vol.4 (2), s.145

636 Şengönül, A. & Değirmen, S. (2012) *Kısa Süreli Sermaye Hareketlerinin Türkiye'nin Ekonomik Büyümesine Etkisi: Sermaye Piyasası ve Bankacılık Kanalı*, Türkiye Ekonomi Kurumu, İstanbul, s.1 http://www.tek.org.tr/dosyalar/buyume5.pdf (Erişim 27.05.2013)

637 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.234

638 Kazgan, G. (2002) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.149

639 Sönmez, M. (2004) İşte Eseriniz! 100 Göstergede Kurtuluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi, İletişim, İstanbul, s.168

640 Çimenoğlu, A. & Yentürk, N. (2005) "Effects of International Capital Inflows on the Turkish Economy", *Emerging Markets Finance & Trade*, Vol.41 (1), s.91

Emre Alkin'in notu: Sermaye Hareketlerinin serbestliği Türkiye'nin küresel rekabetteki önemli kilometre taşlarından biridir. Tasarruf sıkıntısı çeken bir ülkenin, dış tasarruflara ihtiyacı olacağını doğru şekilde tespit eden Turgut Özal, "yastık altı para" efsanesine güvenmenin yanlış olacağını düşünerek, bu serbestleşmeye ciddi katkıda bulundu. Ancak, ülkeye giren sermayenin türü kredi derecelendirme kuruluşlarının notları doğrultusunda belirlendiğini de bilmemiz gerekiyor. "Yatırım yapılabilir" nota kısa bir süre ulaşmayı başarmış sonra tekrar notu düşmüş olan Türkiye'ye en çok rağbet eden, portföy sermayesi olmuştur. Bu tarz bir sermayenin yaptığı sert hareketler, yaşanan istikrarsızlıkların hem kaynağı hem de sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu durumu aşağıdaki "SICAK PARA 1990-2001" başlığı altına inceledik. Her şeye rağmen sermaye hareketlerinin serbestliğinin hem büyüme hem de kalkınma için büyük önem arz ettiği gerçeği yadsınamaz.

8

SICAK PARA 1990-2001

Türkiye dünya ekonomisiyle bütünleşme yolunda 1980 yılından itibaren önemli yol kat etmiştir. Bu dönemde ekonomide kademeli bir serbestleşme gayretine girilmesiyle birlikte, önce dış ticaret, ardından yurt içi mali piyasalara yönelik liberalizasyon ve 1990 yılında da finansal işlemlerde yaşanan bir serbestleşmeyle bu süreç tamamlanmıştır. Ancak dünya ekonomisinin bütünleşik bir parçası olmaya başlamasına karşın, Türkiye'nin ekonomi politikası araçlarında önemli bir değişiklik yaşanmamıştır. Bu yüzden de Türkiye ekonomisi bir yandan küresel ekonomideki dalgalanmaların olumsuz etkilerini hissetmiş, öte yandan da bu etkilerin telafi edilebilmesi için gereken kurumsal düzenlemeleri de gerçekleştirememiştir. Aksine ekonomi sıcak paraya bağımlı kalmıştır.[641] Sıcak para gibi kararlı olmayan ekonomik kaynaklara dayanılmasıyla birlikte ülkedeki kaynak kullanım dengeleri iyice bozulmuştur.[642] Enflasyon yüksek ve değişken olmuştur.[643] Büyüme istikrarsız bir seyir izlemiş ve yüksek oranlı büyüme yıllarını daralma yılları takip etmiştir.[644]

641 Ertuğrul, A. & Selçuk, F. (2001) "A Brief Account of the Turkish Economy, 1980-2000", *Russian & East European Finance and Trade*, Vol.37 (6), s.27

642 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.207, 208

643 Telatar, E. & Telatar, F. & Ratti, R. A. (2003) "On The Predictive Power of The Term Structure of Interest Rates for Future Inflation Changes in The Presence of Political Instability: The Turkish Economy", *Journal of Policy Modeling*, Vol.25 (9), s.933

644 Bakkalcı, A.C. & Argın, N. (2013) "Türk Dış Ticareti ve Ekonomi Politikaları Arasındaki Nedensellik İlişkileri", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Vol.11 (21), s.58

8.1. Para Programı - 1990

Merkez Bankaları'nın başlıca işlevleri para ve kur politikalarını düzenlemektir.[645] Para politikasının taşıdığı önem parasal araçların, yani başta para arzı ile faiz oranlarının, ekonomik faaliyetler hacminin belirlenmesindeki büyük rolünden ötürüdür.[646] Kuruluşu 1930'larda gerçekleştirilen Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın da temel görevi para politikası oluşturarak fiyat istikrarını sağlamak ve para arzını düzenlemek şeklinde belirlenmiştir.[647] Ancak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın, merkez bankacılığının geleneksel işlevlerinin yanı sıra başka işlevler ve yükümlülükler de üstlendiği göze çarpmaktadır. Zaman içerisinde kısmen ihtisas bankalarının, kısmen de ticari bankaların işlevlerini de yerine getirir bir konuma gelmiştir.[648] Ayrıca kamunun finansmanı da Merkez Bankası'nın kaynaklarından karşılanıldığı bir ortam da söz konusuydu.[649]

24 Ocak 1980 Kararlarıyla Merkez Bankası'nın mali sistem içerisindeki rolünün azaltılması amaçlanmışsa da, 1980 yılından sonra yürürlüğe konulan hızlı büyüme politikası Merkez Bankası'nın mali sistemdeki rolünün azalmasını önlemiştir.[650]

Aslına bakırlırsa, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Hazine'yi doğrudan ya da dolaylı şekillerde finanse etmek zorunda oluşu, etkin bir para politikası uygulanabilmesini önleyen durumdu. Bu durum 1990 yılında Merkez Bankası ile Hazine arasında imzalanan bir protokolle aşılmaya çalışılmıştır. İmzalanan protokolle Hazine'nin ucuz ve kolay kaynak niteliğindeki "Kısa Vadeli Avans" sağlama mekanizması disipline edilmiştir. Kanunla belirlenen yüzde 15'in yanı sıra belirli bir limit daha işin içine girmiştir. Buna göre en çok 3,5 trilyon Türk Lirası'na kadar eskisi gibi çok düşük faizle Hazine adına avans açılabilecek ancak geriye kalan kısmı piyasa koşullarında Hazine Bonolarının ihalesinde oluşan faiz oranı ortalaması üzerinden

645 Eroğlu, N. (2009) "Türkiye'de 1990'lı ve 2000'li Yıllarda Para Politikaları", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.26 (1), s.24

646 Oktay, E. (1994) "Para Politikası ve Merkez Bankası, Türkiye'de Para Programı Uygulanabilir mi?", *Ekonomik Yaklaşım*, Vol.4 (11), s.69

647 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.234

648 Oktay, E. (1994) "Para Politikası ve Merkez Bankası, Türkiye'de Para Programı Uygulanabilir mi?", *Ekonomik Yaklaşım*, Vol.4 (11), s.71

649 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.234

650 Tutar, E. (2005)*Enflasyon Hedeflemesinin Önkoşulları: Türkiye'de Para Politikası Araçları ile Enflasyon Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, s.25

değerlendirilecektir. Merkez Bankası bu ortamda Kamu Kredilerini de denetim altına almış ve ilk kez bir para programı hazırlayıp 1990 yılının Ocak ayında bunu kamuoyuna bildirme cesaretini bulmuştur.[651]

1990 yılı para programı temel olarak Merkez Bankası'nın bilançosunun küçültülmesini ve bir ölçüde de bilançonun içyapısının değiştirilmesini hedeflemiştir.[652] Bu aynı zamanda Merkez Bankası'nın bilançosunun yeniden düzenlenmesi ve şeffaflaşması anlamına geliyordu.[653] Merkez Bankası'nın M1, M2 ve daha geniş tanımlı parasal büyüklükler yerine kendi bilanço büyüklüğünü denetim altına alarak sağlıklı bir yapıya ulaşması için uğraş verilmiştir.[654] Merkez Bankası etkin bir likidite kontrolü sağlamak ve enflasyonla mücadele etmek için ilan ettiği para programı ile "toplam bilanço büyüklüğü", "toplam iç varlıklar", "toplam dış varlıklar" ve "merkez bankası parası" üzerine hedefler koyarak bu büyüklükleri denetim altına almaya çalışmıştır. Böylece Merkez Bankası orta vadede (1990-1994) fiyat istikrarını sağlamayı hedeflemiş ve para programı ile bilançonun aktifinde büyük ölçüde döviz varlıklarını arttırmayı, (Net Dış Varlıklar) buna karşılık pasifinde büyük ölçüde emisyona dayalı bir yapı oluşturmayı denemiştir.[655] Bu anlamda 1990 yılı para programının temel hedefleri, Merkez Bankası'nın bilançosunun yüzde 12 ile 22 arasında büyümesi, iç yükümlülüklerin yüzde 15 ile 25 arasında bir oranda büyümesi, iç varlıkların ise yüzde 6 ile 16 arasında bir oranda büyümesidir.[656] Merkez Bankası parasının da yüzde 38 ile 48 arasında bir oranda büyümesi öngörülmüştür.[657]

Sermaye hareketlerinin serbest bırakıldığı bir ortamda para (faiz) ve döviz kuru politikaları birbirine bağlanmıştır ve Merkez Bankası bunlardan yalnızca birisini uygulayabilme durumunda kalmıştır. 1990'lı yıllarda Merkez Bankası bu şekilde sınırlan-

651 Oktay, E. (1994) "Para Politikası ve Merkez Bankası, Türkiye'de Para Programı Uygulanabilir mi?", *Ekonomik Yaklaşım*, Vol.4 (11), s.73

652 Karataş, M. (2000) "1990 Sonrası Türkiye'de Uygulanan Para Programları", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol.3 (4), s.137

653 Erçel, G. (1999) *Konuşmalar (1996-1999)*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, s.29

654 Kesriyeli, M. (1997) *1980'li Yıllardan Günümüze Para Politikası Gelişmeleri*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, s.21

655 Arıcan, E. (2005) "Türkiye'de Çıpa Uygulamaları ve Sonuçları 1990-2004 Dönemi", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Faktülesi Dergisi*, Vol.20 (1), s.58

656 Peker, H.S. (2011) "Türkiye'de Enflasyon ve Enflasyon Hedeflemesi Uygulamasının Değerlendirilmesi", Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Vol.16 (22), s.491

657 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.305

mış hareket kabiliyetinin gerilimini sürekli olarak yaşayacaktır ve kamu açıklarının finansmanından doğan zorlamalar, Merkez Bankası ile Hazine arasındaki ilişkileri gerginleştirecektir.[658]

Para programı 1990'da, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinin yarattığı karışık ortama rağmen uygulanmıştır.[659] 1990 yılında para programı hedeflerinin büyük ölçüde tutturulduğu, buna bağlı olarak para piyasalarında istikrarın sağlandığı söylenebilir. Faiz oranları ve döviz kurları 1990 yılında aşırı dalgalanmalar göstermemiştir.[660] Ancak 1991 yılında, Körfez Savaşı yüzünden para programı ilan edilmemiştir. Zira sıcak savaşın başlamasıyla birlikte çok kısa bir süre içerisinde bankalardan gerek Türk Lirası, gerek döviz tevdiat hesaplarından büyük para çekilişleri olmuştur. Çekilen mevduatın miktarı, Türk Lirası mevduatta toplam mevduatın yaklaşık yüzde 12'si, döviz tevdiat hesaplarında ise yaklaşık yüzde 11,5'i bulmuştur. Bunlara ilaveten Merkez Bankası nezdinde yurt dışındaki Türk vatandaşları tarafından açılmış bulunan Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesapları'ndan da yaklaşık 1 milyar dolarlık döviz çekilmiştir. Bu nedenlerden ötürü Merkez Bankası çok büyük para operasyonları düzenlemek zorunda kalmış ve zaman zaman bir gecede ülkeye nakit olarak 500 milyon Mark bile getirecek seviyede operasyonlara imza atmıştır. Koalisyon hükümeti kurulurken de ortam oldukça belirsizliklerle dolup taşınca, 1991 yılı para politikası uygulamak açısından oldukça olumsuz bir yıla dönüşmüştür.[661]

Gerçekleştirilen 1991 seçimlerinin ardından kurulan hükümet, kamu açıklarını arttırmaktan ve bunu Merkez Bankası'nın para basmasıyla finanse etmekten çekinmeyince, Merkez Bankası 1992 yılı için de bir program açıklamayı tercih etmemiştir. Hükümetin isteği üzerine 1992 yılının Ocak ayında göstermelik bir plan açıklansa da, para programına gerekli siyasi desteğin verilmemesi üzerine uygulamadan anlamlı bir sonuç elde edilememiştir.[662]

---

658 Boratav, K. (2008) "İktisat Tarihi (1981-2002)" *Bugünkü Türkiye (1980-2003)*, Cem, İstanbul, s.196

659 Peker, H.S. (2011) "Türkiye'de Enflasyon ve Enflasyon Hedeflemesi Uygulamasının Değerlendirilmesi", Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Vol.16 (22), s.491

660 Karataş, M. (2000) "1990 Sonrası Türkiye'de Uygulanan Para Programları", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol.3 (4), s.137

661 Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa, s.308

662 Komisyon (2005) "Merkez Bankası'nın İlk Parasal Programı", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.313

Emre Alkin'in notu: Açıkçası Yalın Alpay'ın gayet incelikle ve titizlikle incelediği, yazdığı bu konu ile ilgili olarak, kısa bir değerlendirmede bulanacağım. Yabancı Sermayeye ve Döviz Kuru hareketlerine karşı hassas olan bir ülkede "Ulusal Para Programı" uygulamak pek mümkün değil. Para Arzı, Rezervler ve Fiyat İstikrarı kur hareketlerinin şiddeti doğrultusunda değişkenlik gösterdikçe, "ulusal" olarak ifade edebileceğiniz bir para politikası uygulamak imkansız hale geliyor. Ancak, kamunun Merkez Bankası üzerindeki etkisinin azaltılması ve para programının en azından politik etkilerden arındırılması sağlanmış olduğu için, para politikasının sembolik olmaktan daha fazla bir önemi var diyebilirim. Ancak, Merkez Bankası son yıllarda enstrüman bağımsızlığı ve çeşitliliği ile öne çıkmaya çalışırken, söz konusu enstrümanları kullanma konusunda siyasetten icazet bekleyen bir davranış tarzına girmiştir. Dolayısıyla kanunen özerk olan bir Merkez Bankası'nın, uygulamada bağımlı hale gelmiş olması, dikkatle izlenmesi gereken bir durum olmuştur.

8.2. 5 Nisan Kararları – 1994

Türkiye ekonomisi 1990'lı yıllarla birlikte uluslararası sermaye hareketlerine tamamen açık bir nitelik kazanmıştır. Ancak yabancı sermaye hareketlerine dayanan yapay büyüme süreci, yatırım ve tasarrufların üretim dışı sermaye birikime yönelmesi ve mali piyasalarda güven bunalımıyla birlikte yeni bir kriz ortamının doğmasına neden olmuştur. Kamu kesiminin 1980 İstikrar Programı'nın ardından hızla artan açıklarının, iç ve dış borçlanmalar ile Merkez Bankası kaynakları aracılığıyla kapatılmaya çalışılması, bütçe dengesini ve döviz kurlarını olumsuz şekilde etkilemiştir.[663]

Türkiye 1987 yılından 1993 yılına değin kamu açıklarını finanse etmek üzere dış borç almayı ilkesel olarak reddetmiştir. Ancak 1993 yılında yeni kurulan hükümet, TL faizin çok yüksek olduğu gerekçesiyle yurt dışı borçlanmayı arttırmış ve dışarıdan alınan borçlarla tüketim harcamaları ile iç borçların geri ödemelerini finanse

663 Akdoğu, S.K. (2012) "Türkiye'de Mali Serbestleşme Süreci ve Krizlerin Kısa Bir Özeti", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.14 (2), s.195

etmeye çalışmıştır.[664] Böylece 1993 yılı ile kamu açıklarının dış borçla kapatılmaması ilkesinin terk edilmesiyle birlikte, kamu kesiminin 1980'lerde yüzde 4 olan borçlanma ihtiyacı 1994 yılında gelindiğinde GSMH'nin yüzde 17'sine çıkmıştır.[665]

Hükümet aynı zamanda para arzını arttırarak, hem yurt içindeki borçlarını para basma yoluyla ödemeyi denemiş, hem de iç borçlanma faiz oranlarını düşürmeyi hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda mevcut ekonomik ortamın uygun olmamasına rağmen, hazine kâğıtlarının faiz oranlarını düşürmüş, kâğıt satımını oldukça azaltmış ve hatta 1993'ün Kasım ve Aralık aylarında çoğu ihaleyi iptal etmiştir. Bir de bunların üzerine hükümet yıl sonunda hazine kâğıtlarından elde edilen ve o zamana değin vergilendirilmeyen gelirlere yüzde 5'lik bir vergi koyacağını açıklayınca, ülkedeki dengeler bozulmuştur. Tasarrufların kamu borç senetleri piyasasından çekilmesi döviz talebini hızla arttırmaya başlamıştır. Döviz talebinin artmasının bir nedeni de yüksek cari açık nedeniyle piyasalar tarafından beklenilen, olası bir devalüasyon olmuştur. Devalüasyon olması halinde Türk Lirası'nda kalanların paraları önemli bir değer kaybına uğrayacağından, hem kişiler hem de kurumlar dövize yönelmiştir.[666]

İç piyasada böyle bir döviz talebi varken, ne yazık ki ülke içerisinde bir döviz kıtlığı yaşanmaktaydı. Zira dış ticaret açığının giderek artması döviz açığını büyütmüş ve tüm ekonominin dengesini bozmuştur. 1980'lerde yaklaşık olarak 3 milyar dolar civarında olan dış ticaret açığı, 1992 yılına gelindiğinde 8 milyar dolara, 1993'te ise 14 milyar 100 milyon dolar seviyesine çıkmıştır. Böylece ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 52,1'e düşmüştür.[667] Dış ticaret açığının öngörülenin çok üstünde artması, cari işlemler açığının tehlikeli boyutta büyümesine neden olmuştur.[668] Böylece cari işlemler 1993 yılına gelindiğinde Cumhuriyet tarihinin en büyük açığını vermiş ve açık bir önceki yılın aynı dönemine oranla yaklaşık 8,5 kat artarak 6 milyar 800 milyon dolara yükselmiştir.[669] Bu durum, devalüasyon olasılığını daha da arttırmış,

664 Komisyon (2005) "Yakın Tarihin En Büyük Mali Krizi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.437

665 Aktaş, C. (2000) "5 Nisan 1994 Ekonomik İstikrar Programı Öncesi ve Sonrası İthalat Fonksiyonu Katsayılarının Değişip Değişmediğinin Belirlenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.5 (2), s.16

666 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.485

667 Seyidoğlu, H. (2003) "Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye Ve Dönüşüm Ekonomileri", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Vol.4 (2), s.146

668 Akgüç, Ö. & Özötün, E. (1994) *1994 Yılı Başında Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Sanayi Odası, İstanbul, s.29

669 Şahin, H. (1998) *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi, Bursa, s.208

döviz talebini yeniden yukarı çekmiştir. Tüm bu gelişmelerin üzerine bir de, 1993 yılında Türkiye'den 7 milyar dolarlık bir sıcak para çıkışı olmuştur.[670] Böylece ülkedeki döviz arzı ve talebi arasında ciddi bir dengesizlik meydana gelmiştir.

Döviz mevduatlarının, Türk Lirası mevduatlara oranı yüzde 35'lerden, yüzde 73'e yükselmiş, Türk Lirası, para olma işlevlerinin bazılarını yapmaz hale gelmiştir. Merkez Bankası 'nın kamuya açtığı krediler artmaya devam ederken, iç borç faizleri çok yüksek seviyelere yükselmiştir.[671] Böylece hükümetin iç borç faizlerinin düşürülmesi için attığı adımlar tam aksi bir sonuç yaratmıştır. Hazine kısa vadeli borçlanma faizlerini yükseltirken, Merkez Bankası bankalar arası faiz oranları ile avans ve kredi faizlerini yükseltmiştir. Ancak yüzde 200 seviyelerini geçen kamu iç borçlanma faizlerine rağmen, paranın dövize kaçmasının önüne geçilememiştir.[672] 1994 yılının 11 Mart günü gecelik faiz yüzde 700'e sert şekilde yükselmiş fakat yine de piyasaların döviz talebi kırılamamıştır.[673]

Oysa hükümet, dövize olan talebin, yüksek döviz rezervlerinin piyasaya sunularak durdurulabileceğini ve piyasada dolaşan paranın İMKB'ye yönlendirilebileceğini öngörmüştü. Fakat büyük bankaların kendi pozisyonlarını yüksek bir devalüasyon olacağı öngörüsüyle ayarlamaları yüzünden döviz talebi kıralamamıştır ve piyasaya sürülen döviz, giderek artan fiyata rağmen alıcı bulmuştur. Öte yandan 1994 yılında yalnızca 52 milyon dolar gibi oldukça dar bir işlem hacmine sahip olan İMKB'nin piyasada dolaşan spekülatif sermayeyi kendisine çekebilmek gibi bir kapasitesi bulunmamaktaydı. Bu şartlar altında 1994 yılının Ocak ayında 19 Türk Lirası'na denk gelen 1 dolarlık döviz kuru, aynı yılın Nisan ayına gelindiğinde 38 Türk Lirası'na yükselmişti. Yine Ocak ayında döviz rezervi 7 milyar dolar olan Merkez Bankası'nın rezervleri de 3 milyar dolara düşmüştü.[674] Döviz piyasası kendisini ancak sıcak para arzı ile idare edebilmiştir.[675]

670 Akdoğu, S.K. (2012) "Türkiye'de Mali Serbestleşme Süreci ve Krizlerin Kısa Bir Özeti", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.14 (2), s.196

671 Aktaş, C. (2000) "5 Nisan 1994 Ekonomik İstikrar Programı Öncesi ve Sonrası İthalat Fonksiyonu Katsayılarının Değişip Değişmediğinin Belirlenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.5 (2), s.17

672 Uyar, S.(2003) *Bankacılık Krizleri*, Beta, Ankara, s.108

673 Yılmazkuday, H. & Akay, K. (2008) "An Analysis of Regime Shifts in The Turkish Economy", *Economic Modelling*, Sayı:25, s.887

674 Turan, Z. (2011) "Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.4 (1), s.62

675 Şahin, H. (1998) *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi, Bursa, s.208

Türkiye'nin bu esnada diğer makro ekonomik göstergeleri de iyi değildir. Ülkenin 1993 yılındaki enflasyon oranları tüketici fiyatlarında yüzde 71,1, toptan eşya fiyatlarında ise yüzde 60,3'tür. Enflasyon oranının 1988 ile 1993 yılları arasındaki dönemde ortalaması yaklaşık yüzde 65 olarak gerçekleşmiştir.[676] Ülkedeki yüksek enflasyon oranları ile adaletsiz gelir dağılımının önemli bir tasarruf caydırıcı etki yaptığı bu dönemde, 1993 yılının yurtiçi tasarruf oranları bir önceki yıla göre düşüş göstermiştir.[677] Tüketim harcamaları ise 1992'den itibaren büyük bir hızla artmıştır. Toplam sabit sermaye yatırımlarının GSMH'ye oranı ise, son yılların en düşük seviyelerine inmiştir. Zira para piyasalarındaki kısa vadeli yüksek faizli getiriler, kaynakların üretime yönelmesinde caydırıcı bir etki yapmıştır.[678] Devlet, üretim odaklı yatırımlarını durdurmuş, özel sektör ise yatırım yapmak yerine elindeki sermaye birikimini yüksek faizler nedeniyle finansal araçlarda değerlendirmeyi tercih etmiştir.[679]

Bu koşulların neticesinde dış mali piyasalarda Türkiye'ye karşı ciddi bir tavır değişikliği meydana gelmiştir ve ABD merkezli iki uluslararası değerleme kuruluşu, Türkiye'deki gelişmelerin ülkeyi bir mali bunalıma götüreceği ve ödemeler dengesinde ciddi sıkıntıların ortaya çıkacağı öngörüsüyle Türkiye'nin kredi notunu düşürmüşlerdir. Bu not düşüşü Türkiye'ye açılan tüm dış kredilerin kesilmesine yol açmıştır.

Bu zor ekonomik şartlar altında hükümet ancak 1994 yılında gerçekleştirilen yerel seçimlerin ardından harekete geçmiştir ve 5 Nisan tarihinde ekonomik dengeleri yeniden kurabilmek adına yeni kararlılık önlemleri paketini kamuoyuna duyurmuştur. Önlem paketinin ilan edildiği tarih öncesindeki genel manzara, reel ekonominin istikrarlı ve sağlam temellere oturtulamadığını, işletmelerin rekabet güçlerinin dünya standartlarına çıkarılamadığını, dış ticaret açıklarında olağanüstü artış bulunduğunu ve buna bağlı olarak da istikrarlı büyümenin sağlanamadığını göstermekteydi.[680] Türkiye'nin içinde bulunduğu mali bunalım o kadar güçlüydü ki, söz konusu bunalım sırasında Türkiye'nin GSMH'sı 1945 yılından beri görülmeyen bir şekilde daral-

676 Komisyon (2012) *Kötü Dostumuz Enflasyon*, Ankara Strateji Enstitüsü, Ankara, s.4

677 Babaoğlu, B. (2005) *Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi Sürdürülebilirliği*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, s.91

678 Köse, S. (2002) "24 Ocak 1980 Ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması", *Planlama Dergisi*, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayı, s.123

679 Aktaş, C. (2000) "5 Nisan 1994 Ekonomik İstikrar Programı Öncesi ve Sonrası İthalat Fonksiyonu Katsayılarının Değişip Değişmediğinin Belirlenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.5 (2), s.17

680 Alpago, H. (2002) *IMF Türkiye İlişkileri*, Ötüken, İstanbul, s.120

mıştır.[681] Yine aynı yıl Türkiye'den dış dünyaya 10 milyar 300 milyon dolarlık bir net kaynak aktarımı gerçekleşmiştir.[682] Bu bunalımının en belirgin özelliği bir finansal krizi ile ortaya çıkmış olmasıdır.[683]

"5 Nisan Kararları" ile bir yandan ekonominin hızla istikrara kavuşturulması amaçlanırken, diğer taraftan da istikrarı sürekli kılacak yapısal reformların gerçekleştirilmesi, kamu kesimi açıklarının hızla aşağıya çekilmesi, gelirlerin rekabet gücünü dikkate alan ve istihdamda verimliliği destekleyen şekilde arttırılması, kamunun yeniden örgütlenmesi amaçlanmıştır.[684] Yine para, döviz, sermaye, mal ve emek piyasaları arasında baş gösteren dengesizlikleri gidermek ve kronikleşmiş enflasyonun üç rakamlı yüksek enflasyona dönüşmemesi başlıca amaçlar arasında yer almıştır.[685]

Mali piyasalarda istikrarı sağlayabilmek, Türk Lirası'ndan kaçışı durdurmak ve borsada düşüşü önleyebilmek için, döviz kurlarında daha fazla yükseliş olabileceğine dair beklentiyi kırmak gerekliydi. Bu amaçla mevduat faizleri yükseltilmiştir.[686] Piyasadaki paranın mevduata kayabilmesi için faizlerin yükseltilmesine ek olarak mevduat munzam karşılığı ve disponibilite oranları yeniden düzenlenmiştir. Sigortaya tabi tasarruf üst sınırı, 50 milyon Türk Lirası'ndan 100 milyon Türk Lirası'na, daha sonra da 150 milyon Türk Lirası'na yükseltilmiş ve son olarak hükümet tüm tasarruf mevduatına güvence getirmiştir.[687] Böylece tasarrufların ve fonların mevduat olarak bankalara veya borsaya çekebilmesi umulmuştur.[688]

Açıklanan 5 Nisan kararları konjonktürel ve yapısal olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Konjonktürel nitelikte olan ilk bölümde; döviz kuru, ücret, fiyat politikaları, Merkez Bankası ve bankacılık sektörü, sermaye piyasası ile kamu sektörüne yönelik önlemler, tarımsal destekleme politikası, toplumsal mali dayanışma ve yeni vergilere ilişkin önlemler yer almaktadır. Kamu sektörüne yönelik önlemler kamu

681 Sönmez, M. (2004) İşte Eseriniz! 100 Göstergede Kurtuluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi, İletişim, İstanbul, s.169

682 Boratav, K. (2008) "İktisat Tarihi (1981-2002)" *Bugünkü Türkiye (1980-2003)*, Cem, İstanbul, s.230

683 Ekinci, N. (2001) "1992'den 2001'e Ekonomik Kriz", *Görüş Dergisi*, Sayı 15, s.67

684 Baykal, C.M. (2007) "Hukuki Boyutlarıyla Finansal Krizler", *Bankacılar Dergisi*, Sayı:60, s.38, 39

685 Seyidoğlu, H. & Yıldız, R. (2006) *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri*, Arıkan, İstanbul, s.247

686 Turan, Z. (2011) "Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.4 (1), s.62

687 Toprak, M. (1996) *Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980–1995*, Turhan, Ankara, s.174

688 Turan, Z. (2011) "Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.4 (1), s.62

sektörü borçlanma gereği ve finansmanına ilişkindir. İkinci bölüm olan yapısal düzenlemeler bölümünde ise özelleştirme, Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin iyileştirilmesi, kamu sektöründe istihdamın rasyonalizasyonu, yerel yönetimlere ilişkin idari ve mali düzenlemeler ile sosyal güvenlik kuruluşları reformu bulunmaktadır.[689]

5 Nisan Kararları'yla birlikte kamu yatırımları durdurulmuş, kamu harcamalarının da düşürülmesine karar verilmiştir.[690] Kamu tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarına ise yaklaşık olarak yüzde 50 oranında zam yapılmıştır. İletişim ve ulaşım alanında yapılan zamlar ise yüzde 70 ile yüzde 100 arasında gerçekleştirilmiştir.[691] Bu zamların sonucu olarak ise enflasyon yüzde 100'ün üzerine çıkmıştır. Programda yer alan tedbirlerin tümü kısa vadede uygulamaya konulamamıştır. Hükümet aldığı kararları uygulamada kararlı davranmamış, kendi içinde anlaşamamış veya yeterli destek bulamadığı için sonuç alamamıştır. İstikrar programlarında yer alan bazı harcamaları kısıtlama önlemleri uygulanamamıştır. Lojman ve dinlenme tesislerinin satılması gerçekleşmemiştir. Sosyal güvenlik kurumlarının açıklarını kapatmak için, sosyal güvenlik sisteminde yapılması gereken reform ve özellikle emeklilik sürelerinin uzatılması konuları yasalaştırılamamıştır. Akaryakıt istikrar fonu önce yüzde 10'dan yüzde 25'e çıkarılmış, fakat petrol şirketlerinin direnmesi üzerine bu fon sıfırlanmıştır. Kayıt dışı kesimleri de içeren bir vergi reformu çıkarılmamış fakat istikrar programı çerçevesinde kamu gelirlerinin arttırılması için Ekonomik Denge Vergisi, Net Aktif Vergisi, Ek Gayrı Menkul Vergisi, Ek Motorlu Taşıtlar vergisi gibi yeni vergiler yürürlüğe girmiştir.[692]

Yeni vergiler arasında yer alan Ekonomik Denge Vergisi ile Net Aktif Vergisi pek çok tartışmalara yol açmıştır. Yeni vergiler için çıkarılan 1994 tarihli yasada defter tutan gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri ile işletme esasına göre defter tutan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinden 1993 yılı şirket varlıkları çerçevesinde bir kereye mahsus olmak üzere Net Aktif Vergisi alınacağı belirtilmiştir.[693] Net Aktif Vergisi,

689 Karluk, S. R. (2005) *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, Beta, İstanbul, s.414

690 Akyol, E. (2010) "Geçmişten Günümüze Ekonomik Krizler ve Kamu Yönetiminde Değişim", *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-I, Malatya, Türkiye, 15-16 Nisan 2010*, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Malatya, s.2195

691 Dapontas, D. (2011) "Comparing 1994, 2001 and 2008 Currency Crises In Turkey", *Scientific Annals of the Alexandru Ioan Cuza University of Iasi: Economic Sciences Series*, Sayı:58, s.92

692 Yıldız, M. (1994) "Varlık Vergisinden Net Aktif Vergisine", *Vergi Raporu*, Vol.2 (11), s.54

693 Aktan, C.C. & Gencel, U. (2003)"*Türkiye'de Geriye Doğru* Vergileme ve Verginin Hukukiliği İlkesinin İhlali", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol.5 (1), s.11

dayandığı argümanlar sebebiyle eleştirilere uğramıştır.[694] Zira argümanlar, mali güce göre vergilendirme ilkesiyle çelişmektedir.[695] Yapılan itirazlar sonucu Anayasa Mahkemesi Net Aktif Vergisi hukuk devleti ilkesine aykırı bulmuştur.[696]

Yine bunların yanı sıra kamu hizmetlerinden alınan resim ve harçlara zam yapılmış, çeşitli fonlardan genel bütçeye aktarılan paylar arttırılmış, akaryakıt tüketim vergisi oranı yüzde 50'den, yüzde 70'e çıkarılmış ve akaryakıt istikrar fonundan genel bütçeye aktarılan pay yükseltilmiştir.[697] Bununla birlikte tahakkuk ettirilen vergilerden beklenildiği kadar tahsilat yapılamamıştır. Hükümet, özelleşme ve iyileşme şansı olmadığı için kapatmayı düşündüğü kuruluşları, çalışanların ve halkın tepkisinden çekinerek kapatamamıştır. Hükümet ortağı partiler kendi aralarında anlaşamadıkları için, özelleştirme programı gecikmiştir. 1994 yılında hiçbir özelleştirme gerçekleşememiştir.[698]

5 Nisan Kararları'nın alınmasına giden süreçte, iç piyasada yüzde 90'lar seviyesinde olan faizleri yüksek bulan hükümet, 5 Nisan Kararları'nın ardından Cumhuriyet tarihinin bir başka rekoru olan en yüksek faiz rekoruyla borçlanma yoluna gitmiş ve Türkiye ilk kez yüzde 400'lük bir faiz oranıyla tanışmıştır. Dengeleri düzeltmeksizin, yalnızca yapay yollarla faiz oranlarını düşürmeye çalışmak, faiz oranlarında çok daha yüksek oranlı bir sıçramaya neden olmuştur.[699] Interbank piyasasında ise gecelik faizler yıllık birikimli oranı yüzde 10.000'i aşan seviyelere kadar çıkmıştır.[700]

Türkiye'yi 5 Nisan İstikrar Programına götüren ekonomik bunalım ve istikrar programının uygulanması, halkın ortalama refah seviyesinin düşmesine neden olmuştur. 1993 yılında 3 bin dolar olan kişi başına gelir, 1994 yılında 2 bin 184 dolara gerilemiştir. 1993'deki refah düzeyine ancak 1997 yılında ulaşılabilmiştir. Bu anlamda ekonomik bunalım ve istikrar programı halkı ciddi biçimde olumsuz etkilemiştir.

694 Yıldız, M. (1994) "Varlık Vergisinden Net Aktif Vergisine", *Vergi Raporu*, Vol.2 (11), s.54

695 Yıldırımlı, O. & Tarakçı, H. (1994) "Ekonomik Denge Vergisi Ve Net Aktif Yasa Tasarısına İlişkin Açıklamalar", *Vergi Dünyası*, Sayı:153, s.4

696 Aktan, C.C. & Gencel, U. (2003)"*Türkiye'de Geriye Doğru* Vergileme ve Verginin Hukukiliği İlkesinin İhlali", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol.5 (1), s.16

697 Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul, s.224

698 Turan, Z. (2011) "Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.4 (1), s.66

699 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.485

700 Boratav, K. (2008) "İktisat Tarihi (1981-2002)" *Bugünkü Türkiye (1980-2003)*, Cem, İstanbul, s.229

İstikrar programının yükü de toplumsal kesimler arasında adaletsiz dağılmıştır. Bunalımdan ve istikrar programı uygulamalarından en çok sabit gelirliler zarar görmüştür. 5 Nisan 1994 İstikrar Programının amaçlarından birisi, enflasyonist baskıyı kırmak, ekonomik istikrarı sağlamak iken, bu hedef de başarılamamış ve aksine 1994 yılı enflasyonu yine Cumhuriyet tarihinin tüm rekorlarını alt üst ederek toptan eşya fiyatlarında yüzde 149,6'ya, tüketici fiyatlarında ise yüzde 125,5'e yükselmiştir.[701]

Yüksek devalüasyon nedeniyle ihracatta bir artış meydana gelmiş, ithalatta da bir daralma sağlanabilmiştir. Ancak 1996 yılına gelindiğinde bu eğilim yeniden değişmiş ve dış ticaret açığı olağanüstü biçimde büyümüştür. Fakat 1994 ile 1996 yılları arasında yurt dışından Türkiye'ye kısa dönemli sermaye yani sıcak para girişi 1994 öncesine göre artış göstermiştir ve Türk Lirası reel olarak tekrar değerlenmeye başlamıştır.[702]

5 Nisan Kararları Türkiye'nin bunalımdan çıkması için tek başına yeterli olamayınca, 5 Nisan kararlarının açıklanmasından iki ay sonra, IMF ile ilişkilerin ellinci yılında, Türkiye Cumhruiyeti Tarihinin 16'ıncı stand-by düzenlemesini yapılmıştır.[703] Bu stand-by sayesinde IMF'den 742 milyon dolarlık bir kredi sağlamıştır.[704] Bununla birlikte uygulamaya konulan program durgunluğa, işsizlik dalgasına ve gelir eşitsizliğine yol açmış, toplumsal dengelerde de ücretliler ve küçük üreticiler aleyhine bir bozulma meydana gelmiştir.[705] Özetle 5 Nisan Kararları öncesinde hali hazırda bulunan ekonomik dengesizlikler, programın yürürlüğe konulmasının ardından da sürmeye devam etmiştir.[706]

Emre Alkin'in notu: Gayet net hatırlıyorum o günleri. Akademisyen kalmakla, bankacı olmak arasında tereddüt ettiğim günlerdi. Döviz Kurlarının sertçe yükselmeye başlamasıyla beraber, birkaç bankanın tarihe karışması kısa süre içinde gerçekleşti. Hükümet devalüasyon kararı aldı ve bunun üzerine bir de piyasalarda "de facto" devalüasyon gerçekleşti. Panik yatışsın diye kısa vadeli bol kazançlı "süper bonolar"

701 Turan, Z. (2011) "Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.4 (1), s.68

702 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.488

703 Ertuğrul, A. & Selçuk, F. (2001) "A Brief Account of the Turkish Economy, 1980-2000", *Russian & East European Finance and Trade*, Vol.37 (6), s.7

704 Dapontas, D. (2011) "Comparing 1994, 2001 and 2008 Currency Crises In Turkey", *Scientific Annals of the Alexandru Ioan Cuza University of Iasi: Economic Sciences Series*, Sayı:58, s.92

705 Sönmez, M. (2004) İşte Eseriniz! 100 Göstergede Kurtuluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi, İletişim, İstanbul, s.169

706 Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul, s.489

çıkarıldı. Stabilizasyon sağlamak amacıyla da 5 Nisan Kararları açıklandı. Sonra da bir stand-by düzenlemesi yapıldı. Belki bu kararlar 24 Ocak Kararları kadar büyük bir dönemeç değildi ama, modern zamanlara ait önemli bir kriz yönetimi örneğiydi diyebilirim. Sonucunda, bankacı olmaktan vazgeçtim.

8.3. Bavul Ticareti – 1997

1980'lerde Doğu Avrupa ülkelerinden İstanbul'a gelerek, kişisel bavullarıyla getirdikleri malları satıp, yerlerine yeni mallar, özellikle de deri eşyalar satın alarak ülkelerine geri götüren bazı girişimcilerin oluşturduğu, yeni bir kişisel ticaret biçimi kendisini göstermiştir. Daha sonra bu ticaret Kapalıçarşı'daki esnaflardan satın alınan malların, çarşının kapılarında bekleyen otobüslere yüklenmesine evrilerek biraz genişlemiştir.[707] Piyasalarda o dönemde mal transferleri bavulla yapıldığından dolayı "bavul ticareti" olarak isimlendirilen bu küçük çaplı ticaret şekli, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından büyük boyutlara ulaşmış ve İstanbul'un yanı sıra başka şehirlere de yayılmıştır.[708]

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte, başlangıçta Artvin'deki Sarp sınır kapısından girerek Türkiye'ye gelen Gürcüler Rize, Trabzon ve Giresun'da bir ticaret patlamasına yol açmışlardır. Bu kentlerde denetimsiz olarak kurulan yeni alışveriş yerlerine "Rus Pazarı" adı verilmiştir. Bu akım kısa süre sonra İstanbul'a yönelmiştir ve Gürcüler, Ukraynalılar ve Ruslardan oluşan büyük bir nüfus Laleli'yi pazar yeri yapmışlardır. Getirdikleri eşyaları Beyazıt'ta "Rus Pazarı" adıyla kurulan tezgahlarda ve Tahtakale'de satan bu turistler, ülkelerine deterjandan konfeksiyon ürünlerine, oyuncaktan taze sebze meyveye kadar her türlü malı götürmüşlerdir.[709]

707 Dündar, D. & Bakova, R. (2010) Ödemeler Dengesi Net Hata ve Noksan Kaleminin Kaynakları (Finansmanı) Hakkında Rapor, İstanbul Kültür Üniversitesi Ekonomi-Finans Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul, s.4

708 Komisyon (2005) "Bavul Ticaretinde Patlama", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.554

709 Komisyon (2005) "Bavul Ticaretinde Patlama", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.554

Bavul ticareti 1996 yılıyla birlikte, Türkiye'nin ödemeler dengesi istatistiklerinde, genel ihracattan ayrı döviz geliri sağlayan bir tür mal ticareti olarak kendisine yer bulmuştur.[710] Bavul ticaretinin, ödemeler dengesinde yer aldığı ilk yıl rakamı, 8 milyar 800 milyon dolardır. Söz konusu ticaretin resmi kayıtların bulunmadığı 1992 ile 1998 yılları arasında ortalama 10 milyar dolarlık bir döviz geliri sağladığı tahmin edilmektedir.[711] Türkiye'nin 1992 yılında gerçekleşen toplam mal ihracatının 14 milyar 700 milyon dolar olduğu göz önüne alınırsa bavul ticaretinin o yıllarda, toplam Türkiye ihracatının yarısından daha fazla bir değer ifade ettiği görülmekte ve bavul ticaretinin 1990'lı yıllarda Türkiye için en kadar önemli olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır.

Emre Alkin'in notu: Bavul Ticaretinin büyüklüğü ve Türkiye Ekonomisi için önemi zaman zaman şehir efsanesi tadında, abartılmış bir ayrıntıdır. Bu haliyle "yastık altı para" ile benzer muameleye de tabi tutulabilir. Döviz kazandırıcı faaliyetler içinde önemi olduğu gibi, cari açığı kapatan "kararsız" kalemlerden biri olarak da değerlendirilmelidir. Aslında resmi olarak "yolcu beraberinde giden eşya" statüsünde değerlendirilen bavul ticareti hareketi, İstanbul'un Laleli ve Osmanbey semtlerindeki firmaları hatırı sayılır büyüklüğe getirmiştir. Bavul Ticaretinin gelişimi konjonktürel olarak tarif edilemez. Çünkü büyüme modelinde, kur hareketlerinde ve ödemeler dengesinde yer alacak kadar kalıcı bir hesap haline dönüşmüştür. Merkez Bankası'nın bu konuda yaptığı çalışmalara güvenerek Bavul Ticaretinin miktarı konusunda tahminlerde bulunabiliyoruz.

8.4. Rusya Krizi – 1998

Rusya, Türkiye'nin dış ticaretinde 1992 yılından itibaren önemli bir aktör olmaya başlamıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi o yı bavul ticareti haricinde 1 milyar 481 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu ticaret miktarı 1997 yılına gelindiğinde 4 milyar 230 milyon dolara yükselmiştir.[712] Rusya'ya yapılan ihracat 1997 yılında 2 milyar 56 milyon dolarla Türkiye'nin toplam ihracatının yaklaşık yüzde 8'ini

710 Yükseler, Z. (2011) *Türkiye'nin Karşılaştırmalı Cari İşlemler Dengesi ve Rekabet Gücü Performansı (1997–2010 Dönemi)*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, s.30

711 Dündar, D. & Bakova, R. (2010) Ödemeler Dengesi Net Hata ve Noksan Kaleminin Kaynakları (Finansmanı) Hakkında Rapor, İstanbul Kültür Üniversitesi Ekonomi-Finans Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul, s.3, 4

712 Komisyon (2005) *Rusya Federasyonu Ülke Raporu*, İstanbul Ticaret Odası Dış Ticaret Araştırma Servisi, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, s.4

oluşturuyordu.[713] Söz konusu ihracatın yanında Rusya'yla 1997 yılında gerçekleştirilen bavul ticaretinin hacmi, 5 milyar 800 milyon dolar olmuştur.[714] Bunların yanı sıra Türkiye'yi ziyarete gelen Rus turist sayısı da oldukça önemli bir sayı olan 1 milyon civarında gerçeklemiştir. Yine aynı yıl Rusya'da Türk müteahhitleri, 80 ayrı projede toplam 1 milyar 126 milyon dolarlık iş hacmi oluşturmuşlardır.[715] Kısacası Türkiye, Rusya'dan 1990'lı yıllarda önemli miktarda döviz çeker durumdaydı.

Yine 1997 yılında iki ülke arasında "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına ilişkin Anlaşma", "Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması" ve "Enerji İşbirliği Genel Çerçeve Anlaşması" isimli üç önemli ekonomik anlaşma imzalanmıştır. Aynı zamanda yine iki ülke arasında "Ticari, Ekonomik, Sınai ve Bilimsel-Teknik İşbirliğinin Geliştirilmesi Hakkında Uzun Vadeli Program" imzalanmıştır.[716]

Ancak 1998 yılına gelindiğinde, Rusya 150 milyar dolar dış borç ile 70 milyar dolar iç borçtan oluşan toplam 220 milyar dolarlık bir borç yükü oluşmuştur. Ülkenin toplam borcunun GSYİH'sına oranı yüzde 42'ler seviyesine yükselmiştir. Hazine bonolarının ortalama vadesi 11 aya gerilemiştir. Rusya'nın yurt içi devlet borçlanma senetlerinin yaklaşık 20 milyar dolarlık bir kısmının bankacıların elinde olması Rusya'yı iyice kırılgan bir hale sokmuştur.[717] Bu gelişmelerin ardından Rusya Temmuz ayında ekonomik krize girmiştir.

Ekonomik bunalımın ardından Rusya, 17 Ağustos tarihinde dış borç ödemelerini üç ay süreyle ertelediğini duyurmuştur. Bu duyuruyla birlikte başlayan süreç, Türkiye'yi doğrudan etkilemiştir. Açıklamadan yalnızca dokuz gün sonra, 28 Ağustos tarihinde, İMKB tarihinin en büyük düşüşlerinden birisini yaşamıştır. Endeks yüzde 13,12 oranında değer yitirmiştir.[718] 1998 yılının sonuna gelindiğinde ise İMKB'deki düşüş, 6 milyar 700 milyon dolarlık bir net çıkış ile yüzde 47'ye ulaşmıştır. İMKB'deki birim

713 Kazgan, G. (2005) *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.233

714 Karluk, R. & Tonus, Ö. & Çatalbaş, N. (1999) "Güneydoğu Asya ve Rusya Krizi Karşısında Türkiye", *Prof. Dr. Orhan Oğuz'a Armağan*, Marmara Üniversitesi, İstanbul, s.272

715 Komisyon (2011) *Rusya Federasyonu Ülke Bilgileri*, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, İstanbul, s.27

716 Komisyon (2005) *Rusya Federasyonu Ülke Raporu*, İstanbul Ticaret Odası Dış Ticaret Araştırma Servisi, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, s.10

717 Komisyon (2008) *Rusya Krizi ve Türkiye Üzerine Muhtemel Etkileri*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, s.4

718 Komisyon (2005) "Rusya Krizi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.592

değer, 1998 yılı başında 1 dolar 52 sent iken, 1998 yılı sonunda 82 sente inmiştir.[719]

Hükümet Rusya krizinin yarattığı olumsuz havayı dağıtabilmek için, 28 Ağustos günü çeşitli ekonomik kararlar almıştır. Bazı vergilerde indirim yapılırken, bazı vergiler kaldırılmış, bankacılık sisteminde maliyet arttırıcı etki yapan bir takım giderler azaltılmıştır. Fakat Rusya krizi, yine de Türkiye'nin Rusya'ya olan ihracatını ve bavul ticaretini olumsuz etkilemiştir, Rusya'da faaliyet gösteren 33 Türk müteahhit şirketi güç durumda kalmıştır. Türkiye'ye gelen Rus turist sayısı yarıya inerek turizm sektörü için önemli bir kayıp yaratmıştır. Türkiye'nin döviz rezervleri azalırken, dış finansman olanakları daralmıştır.[720]

Emre Alkin'in notu: Türkiye, Rusya ile ilgili ticarette ilk şoku 1998 kriziyle yaşamıştır desek, yanlış olmayacaktır. Hem sermaye hareketleri hem de bavul ticareti tarafında ciddi bir sıkıntı yaşanmıştır. Rusya, Putin'in alışılmışın dışında bir davranışla dış borçlarını ötelemeye çalıştığı dönemden, doğal gaz ve petrol varlığının gücüyle çıkabilmeyi başarmıştır. Benzer davranış sergileyen ülkeler ve bölgeler bu kadar şanslı olamadılar elbette. Yine de Batılı ülkeler Putin hakkında ilk kanaatlerini Rusya Krizi esnasında not ettiler. Sonraları Putin Doğal Gaz ile Avrupa'yı tehdit etmeye devam etti. Paris Kulübünün Rusya'nın borçlarına gösterdiği esneklik, Putin'in dış politikada ve askeri hareketlilikte çok daha pervasız davranmasına yol açtı diyebiliriz. Rusya belki 1998'te krize girdi ama, Putin liderliğini bu krizde pekiştirdi desem yanlış olmaz.

8.5. Marmara Depremi – 1999

Marmara Bölgesi'nde 17 Ağustos 1999 tarihinde, Richter ölçeğine göre şiddeti 7,4 olarak ölçülen deprem, yol açtığı can ve mal kaybı açısından Cumhuriyet tarihinin en büyük ikinci depremi, etki alanı itibarıyla ise Türkiye'nin en büyük depremidir.[721] İzmit, Sakarya, Bolu, Bursa, Eskişehir ve İstanbul olmak üzere yedi il depremden etkilenmiş ve resmi kayıtlara göre 17 bin 479 kişi bu deprem sırasında yaşamı-

719 Kazgan, G. (2005) *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.233

720 Komisyon (2005) "Rusya Krizi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.592, 593

721 Karagöz, K. (2007) "1999 Marmara Depreminin Ekonomik Etkileri: Ekonometrik Bir Yaklaşım", *TMMOB Afet Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, TMMOB, Ankara, s.426

nı yitirirken, 43 bin 953 kişi de yaralanmıştır.[722] Hasarlı bina sayısı ise 90 bin civarındadır. Bu depremin Türkiye'de meydana gelen daha önceki depremlerden farkı, kaybedilen çok sayıda insan yanında, Türkiye'nin en önemli üretim merkezlerini vurmuş ve zaten daralma sürecinde olan Türkiye ekonomisine önemli bir darbe indirmiş olmasıdır.

Depremin hemen ardından 8 Eylül 1999 tarihinde DPT'nin hazırladığı rapora göre Marmara Depremi, Türkiye nüfusunun yüzde 23'lük bir bölümünü oluşturan bölgede etkili olmuştur. Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde 6'sı, depremden en ağır derecede etkilenmiş, can kayıplarına ve ağır maddi hasara uğramıştır. Depremin etkilediği 7 ilin GSMH içindeki payı yüzde 34,7, sanayi katma değeri içindeki payı ise yüzde 46,7 seviyesindedir.

Depremden en yoğun biçimde etkilenen ve Deprem Bölgesi olarak nitelenen İzmit, Sakarya ve Yalova, toplam GSMH içinde yüzde 6,3, sanayi katma değeri içinde ise yüzde 13,1'lik paya sahiptir. Bölgenin; petrol arıtımı, petro-kimya, tekstil hammaddeleri, metal ana sanayi ve motorlu kara taşıtları yapım, montaj ve onarımı ve lastik sanayinde önemli bir ağırlığı vardır.

Ayrıca Deprem Bölgesinde fert başına gelir düzeyi de Türkiye ortalaması ile karşılaştırıldığında oldukça yüksektir. Bu anlamda bölge tüketim talebi açısından önemli paya sahiptir.

7 Eylül 1999 tarihi itibariyle çeşitli kaynaklardan kamuoyuna açıklanan bilgilere ve çeşitli varsayımlara dayanan ilk tahminlere göre, depremin sermaye birikimi ve milli hasıla üzerindeki etkisinin 9-13 milyar dolar aralığında olması beklenmekteydi.[723] Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (OECD) 1999 Marmara Depremi ile ilgili

722 Aktürk, İ. & Albeni, M. (2002) "Doğal Afetlerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: 1999 Yılında Türkiye'de Meydana Gelen Depremler ve Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.7 (1), s.1

723 Komisyon (1999) *Depremin Ekonomik ve Sosyal Etkileri: Muhtemel Finans İhtiyacı, Kısa-Orta ve Uzun Vadede alınabilecek Tedbirler*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, s.1,2

yaptığı çalışma depremin ekonomi üzerindeki etkileri doğrudan maliyetler, dolaylı maliyetler ve ikincil maliyetler olarak ele almaktadır. Buna göre doğrudan maliyetler, depremin sermaye mallarına ve stoklara yaptığı etkiyi gösterirken, dolaylı maliyetler ise üretim ile gelir kayıplarını ve acil yardım harcamalarını içermektedir. İkincil etkiler ise depremin kısa ve uzun dönemde ekonominin genelindeki, örneğin; mali politikalar ve ödemeler bilançosu, enflasyon, işsizlik gibi göstergeler üzerindeki etkilerini yansıtmaktadır.[724] TÜSİAD'ın Marmara Depremi'nin Türkiye için yarattığı doğrudan maliyetler hesabına göre kayıp 17 milyar dolar olmuştur. Bu miktar DPT'ye göre 15-19 milyar dolar arasında, Dünya Bankası'na göre ise 12-17 milyar dolar civarındadır.[725]

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün çalışmalarına göre deprem bölgesindeki imalat sanayinin katma değer kaybı 558 trilyon Türk Lirası'dır. Bu zararın 296 trilyon Türk Lirası fiziki hasar, 355,5 trilyon Türk Lirası kadarı da üretim kaybıdır. Deprem sırasında toplam üretim kaybının imalat sanayi içerisindeki payı yüzde 5,81 olmuştur. GSYİH kaybı ise 546,3 trilyon Türk Lirası'dır, bu da günün kuruyla 1 milyar 300 milyon dolara denk gelmektedir. Sonuç olarak bu kayıp eski TL ile 1 katrilyon 100 trilyon Türk Lirası'na ulaşmaktadır.[726]

Türkiye depremle, 1998 yılında yaşanan Rusya krizinin makro ekonomik dengelerini olumsuz etkilediği bir dönemde karşılaşmıştır. Deprem öncesindeki altı ay içerisinde Türkiye Ekonomisi tüm sektörler itibarıyla küçülmüş, bütçe açıkları ve ödemeler dengesi açıkları büyümüştür.

Depreme ilişkin kayıpların karşılanmasında bütçe içi kaynaklara başvurulmuştur. Depremden zarar görenlerin kamu bankalarına olan mevcut borçlarının, ilk yıl anapara ve faiz ödemesiz olmak üzere 3 yıl ertelenmesi ve düşük faizli işletme ve yatırım kredisi açılması kararlaştırılmıştır.[727] Bu tutarları devlet finanse etmek zorunda kalmıştır.

724 Komisyon (2000) *Economic Effects of the 1999 Turkish Earthquakes: An Interim Report*, Economics Department Working Papers, OECD, s.37

725 Kotil, E. & Konur, F. & Özgür, H. (2007) "Körfez Depreminin Ekonomik Etkileri", *International Earthquake Symposium Kocaeli 2007*, Kocaeli Üniversitesi, İzmit, s.739

726 Aktürk, İ. & Albeni, M. (2002) "Doğal Afetlerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: 1999 Yılında Türkiye'de Meydana Gelen Depremler ve Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.7 (1), s.6

727 Karagöz, K. (2007) "1999 Marmara Depreminin Ekonomik Etkileri: Ekonometrik Bir Yaklaşım", *TMMOB Afet Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, TMMOB, Ankara, s.427

Hükümet deprem için 500 trilyon Türk Lirası tutarında bir ek bütçe çıkarmış ve depremin yol açtığı maddi hasarları karşılamak üzere çeşitli vergi yasalarında değişiklik yapan bir tasarı hazırlamıştır. Söz konusu tasarı pek çok kalemde ek vergiler getirmiştir.[728] İşte bu gibi nedenlerle, 1999 yılının ikinci altı ayında mali dengeler daha da bozulmuştur. Marmara Depremi'nin gerçekleştiği 1999 yılı içerisinde depremin kamu kesimine yükü GSMH'nin yüzde 1'i, 2000 yılında ise yüzde 1,7'si olarak hesaplanmaktadır. Türkiye'nin 1999 yılında bir önceki yıla oranla yüzde 6,1 oranında daralmıştır.[729]

Emre Alkin'nin notu: Marmara Depremi ülkeyi derinden sarsan, ancak bir süre sonra unutulan bir çok gelişmenin başlangıcı oldu. Hatta 57. Hükümetin sonunu hazırladı diyebilirim. Örneğin, Deprem sebebiyle ortaya çıkan "özel tüketim vergileri" hayat pahalılığının ciddi şekilde artmasına sebep oldu. O günlerde "böyle bir vergi geçici değil kalıcı olur, sakın yapmayın" şeklindeki uyarılarımıza kulak asan olmadı. Çünkü Depremle beraber hem ABD hem de AB'nin ciddi ilgisine mazhar olan Türkiye ve koalisyon hükümeti, detaylarla ilgilenecek zaman bulamadı. AB ile müzakereler için adımlar atıldı, Yunanistan ile ilişkiler düzeldi, ABD ile stratejik ortaklık pekişti. Ancak depremin ve diğer doğal afetlerin ekonomik-sosyal zararları telafi edilemedi. Aşağıdaki başlıkta bahsedeceğimiz Stand-By, ülkenin krize girmesini hızlandırdı.

8.6. IMF Stand-By – 1999

Türkiye'nin 1997 yılı sonunda gerçekleşen enflasyon oranı yüzde 99,1 olmuştur.[730] Bu oran, ülkenin büyük bir bunalım geçirdiği 1994 yılındaki 107,3 oranına çok yaklaşmıştır ve ülke için yeni bir bunalımı kapının eşiğine getirmiştir. Bunun üzerine hükümet enflasyonu düşürmek için 1998 yılının Temmuz ayında IMF ile bir Yakın İzleme Anlaşması imzalamıştır. IMF ile görüşerek yürüttüğü bir programı uygulamaya koymuş, bunun sonucunda da enflasyonu bir miktar düşürmeyi başarmıştır.[731]

728 Komisyon (2005) "Marmara Depremi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.633

729 Aktürk, İ. & Albeni, M. (2002) "Doğal Afetlerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: 1999 Yılında Türkiye'de Meydana Gelen Depremler ve Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.7 (1), s.13

730 Komisyon (2005) "Türkiye'de Olup Bitenler", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.561

731 Kazgan, G. (2002) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.449

1999 yılının Aralık ayında değişen hükümet IMF'le yapılmış Yakın İzleme Anlaşması'nı, mali destekli bir stand-by düzenlemesine dönüştürmüştür.[732] Merkez Bankası Başkanı tarafından 9 Aralık 1999'da açıklanan ve 1 Ocak 2000 tarihinde yürürlüğe konulan IMF destekli program, esas olarak üç yıl içerisinde enflasyonu tek haneli rakamlara çekmeyi ve ekonomik büyüme ortamını yeniden sağlamayı hedeflemiştir. Kamu kesiminde yapılacak bir dizi reform aracılığıyla bu kesimin çalışma biçiminin değiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu yolla kamu kesimi ile özel kesim arasındaki ilişkilerin niteliğinin değişmesi öngörülmüştür. Başarılı olunması halinde, özel kesim küreselleşme sürecinin gerektirdiği değişiklikleri yapmak ve rekabet içinde yaşamayı öğrenecekti. Zira bu değişiklikler özünde, devletin özel kesimi koruması gerektiği biçimindeki görüşün değişimini hedefliyordu.[733]

Programda tarım, bankacılık, sosyal güvenlik ve benzeri alanlarda kapsamlı bir yapısal dönüşümün yaşama geçirilmesinin yanı sıra, enflasyon beklentilerini kırmaya yönelik bir para ve döviz kuru politikası da öngörülmüştür. Programın temelini ise daha önceki programlardan farklı olarak döviz kurlarının enflasyon hedefiyle uyumlu bir kur sepeti içinde denetlenmesi ve parasal genişlemenin tümüyle dış kaynak girişine bağlanması oluşturmuştur.[734] Özelleştirmelere hız verilerek bütçe açıkları daraltılacak ve bu süreç bir dizi yapısal reformla desteklenecekti. Program yüzde 5'lik bir yıllık büyüme hedeflemekteydi. Üç yıllık program süresince IMF'ten 7 milyar 500 milyon dolarlık "ek rezerv kolaylığı", 2 milyar 900 milyon dolar da "stand-by" olmak üzere 10,4 milyar dolarlık bir miktar çekilecekti.[735]

Söz konusu programın uygulanması belli bir olumlu hava yaratmış ve bu hava 2000 yılının yaz sonuna değin sürmüştür. Bu süreç çerçevesinde hazine bonosu faizleri

732 Akyüz, Y. & Boratav, K. (2003) "The Making of the Turkish Financial Crisis", *World Development*, Vol.31 (9), s.1549

733 Komisyon (2005) "1997-2000 Yıllarında İktisadi Yaşam", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.679

734 Komisyon (2005) "Enflasyonla Mücadele ve Kasım Krizi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.676, 677

735 Kazgan, G. (2002) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.450

son 14 yılın en düşük düzeyi olan yüzde 28,17'ye gerilemiş, banka mevduat faizleri de 21 yılın ardından ilk kez yüzde 30'un altına inmiştir. Özelleştirme konusunda tüm hedefler tutturulamamış olsa da 2000 yılının ilk çeyreğinde Petrol Ofisi A.Ş. ve TÜPRAŞ özelleştirilmiş, buna GSM Lisansı satışları da eklenince hükümet 2 milyar 300 milyon dolarlık bir gelir elde etmeyi başarmıştır.

Ancak yılın son çeyreğinde cari açık ve kamu finansman açığının büyümesiyle ile başta özelleştirmeler olmak üzere IMF'ye verilen takvimin uygulamadaki gecikmeleri sonucu Türkiye'ye belirgin bir güven azalışı meydana gelmiştir. Türkiye'de çeşitli finansal enstrümanlarda bulunan 6-7 milyar dolarlık yabancı yatırım bir anda dışarı kaçmıştır.[736] Bundan etkilenen yerli finans çevrelerinin de kendi çıkarlarını koruma doğrultusunda dövize yönelmeleriyle Türkiye ilk kez katı bir istikrar programı uygularken ve enflasyon tam da son yılların en düşük oranlarına çekilmişken, yeni bir krizle karşı karşıya kalacaktır.[737] Bu nedenlerden ötürü 2000 yılı başında uygulanmaya başlanan program uzun ömürlü olamamıştır ve ülke Kasım ayında yaşadığı ciddi mali krizin ardından bir de 2001 yılının Şubat ayındaki kriz ile karşı karşıya gelince, hükümet Türk Lirası'nı serbest dalgalanmaya bırakmış ve kur hedefinden de vazgeçmiştir.

Özetle 2000 yılının son çeyreğinde ortaya çıkan Türk Lirası darlığı – faiz artışı ve banka sarsıntısı krizi, 2001 yılının ilk çeyreğinde şiddetli bir döviz krizine dönüşünce, ekonomi, tarihi bir eksi büyüme ve işsizlikle karşı karşıya kalmıştır. Böylece IMF ile yapılan 17'inci stand-by başarısız olmuştur.[738]

Hükümetin söz konusu programı terk etmesinde etkili olan faktörleri, yapısal reformları gerçekleştirmek konusunda hükümetin isteksiz olduğuna ilişkin kanaate yol açan gecikmeler ile hükümet içi tartışmaları, enflasyonun beklenenden yavaş düşmesi, Türk Lirası'nın suni olarak değer kazanması, ekonominin hızlı büyümesiyle birlikte ithalatın genişleyerek cari açığı büyütmesi ve bankacılık kesimindeki sorunların aşılamaması şeklinde sıralamak mümkündür.[739]

736 Kazgan, G. (2005) *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.243

737 Komisyon (2005) "Enflasyonla Mücadele ve Kasım Krizi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.677

738 Kazgan, G. (2005) *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, s.243

739 Komisyon (2005) "1997-2000 Yıllarında İktisadi Yaşam", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul, s.680

Emre Alkin'in notu: IMF'nin o sıralarda yönetici olan Stanley Fischer, 2000 yılların sonuna doğru yazdığı bir makalede, 1999 yılında Türkiye ile imzaladıkları Stand-By düzenlemesindeki şartların birçoğunun yanlışlığına işaret etmiştir. Örneğin "sürüklenen kur" politikasının faydadan çok zarar getirdiğini itiraf etmesi önemlidir. O zamanlarda bunu savunanlardan biriydi. Stand-By düzenlemesi kısa vadeli bir rahatlama ve kredibilite artışı getirse de 2000 yılının sonuna doğru ekonominin hızla krize doğru sürüklenmesine sebep olmuştur.

8.7. BBDK'nın Kuruluşu - 2000

Türkiye'de 1990'lı yıllarda, 1980'lerde oluşturulmaya başlanan finansal altyapı güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte bankaların mevduatları genişlemiş, merkezileşme ve yoğunlaşma yükselmiş, banka ve şube sayısı artmış, yeni finansal araçlar kullanılmaya başlanmıştır. Sermaye grupları arasındaki kar paylaşımına yönelik mücadele, krediler, banka kurma ve el değiştirmeler üzerinden devam etmiştir. Yüksek tutulan faizler bir yandan banka kurmayı çok karlı hale getirirken, diğer yandan sistemin kırılganlığını arttırmıştır. Bankalar 1990'lar boyunca geleneksel işlevlerinden uzaklaşmış, devletten yüksek faizle finance eden kurumlara dönüşmüşlerdir. Bankaların bu dönemde değişen bir başka niteliği de, yabancı para cinsinden yükümlülüklerinin toplam yükümlülükler içindeki payının yükselmesidir. Bu da, 1989'da sermaye hesabının serbestleştirilmesinin yabancı sermaye girişini kolaylaştırmasının bir sonucudur. Daha açık şekilde, bankalar dış kaynak toplayıp devletin yüksek faizle arz ettiği borçlanma senetlerini satın alarak aktiflerini büyütmüşlerdir.

1994 krizinin ardından üç banka ve birkaç finans kurumu tasŞye olmuş, çeşitli kamu bankaları özelleştirilmiş, el değiştirmeler hızlanmıştır. 1989'dan beri değerli tutulan Türk Lira'sı, krizin ardından yüzde 50 değer yitirmiştir.[740]

740 Öztürk, M.Y. & Ercan, F. (2009) "1979 Krizinden 2001 Krizine Türkiye'de Sermaye Birikimi Süreci ve Yaşanan Dönüşümler", *Praksis*, Sayı:19, s.80

Türkiye'de 2000 yılından önce bankalar, Maliye Bakanlığı bünyesindeki Bankalar Yeminli Murakıpları Kurulu tarafından denetleniyor ve hazırlanan raporlar Hazine Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu bakanlık tarafından değerlendirilerek, gerekli önlemler alınıyordu. Ancak zaman zaman gerekli önlemler siyasi nedenlerle geciktiriliyor veya hiç alınmıyordu. Böyle olunca da sorunlu bankalar, faaliyetlerine devam edebiliyorlardı. Dolayısıyla da bankacılık sistemi direnç kaybediyor ve genel ekonomik ortamda bir kırılganlık oluşuyordu.

Bu yıllarda IMF de, Türkiye'nin yaşadığı ekonomik krizlerde önemli bir yeri olan bankacılık sisteminin sorunlarının çözümü için bağımsız yapıda bir kurumun oluşturulmasını istiyordu. Söz konusu mesele, ekonomik kriz nedeniyle IMF ile sürdürülen kredi görüşmelerinde gündeme gelmiş ve IMF, bankacılık sisteminin ciddi bir kontrol altına alınmasını ve bunun için bankaların bağımsız bir kuruluş tarafından denetlenmesinin zorunlu olduğunu öne sürmüştür.[741]

Bunun üzerine hem Türkiye Ekonomisinin gereksinimleri, hem de IMF'nin ısrarlı tavsiyeleri üzerine görev ve yetkilerini Bakanlar Kurulu'ndan alan ve bağımsız bir idari otoritenin kurulması gündeme gelmiştir.

Böylece Türk Bankacılık Sistemini Avrupa Birliği standartlarına taşımak üzere Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BBDK) 31 Mart 2000 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan Bakanlar Kurulu kararıyla oluşturulmuş ve yedi kişilik yönetim kurulu atanmıştır. Atanan yönetim kurulu üyeleri 6 Nisan 2000 tarihinde yemin ederek göreve başlamışlar, BBDK 31 Ağustos 2000'den itibaren faaliyete geçmiştir.[742] BDDK, bankacılık alanında düzenleme ve denetleme görevini yerine getiren, icrai karar alma yetkisine sahip, bağımsız nitelikte bir kuruluş olarak yapılandırılmıştır. Belirtilen bu görev ve yetkiler, Bakanlar Kurulu'nun bankacılık alanındaki tüm yetkilerini BDDK'ya devretmiş olduğunu göstermektedir.[743]

Merkez Bankası ve Hazine Müsteşarlığı arasında imzalanan bir protokolle Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'nda (TMSF) bulunan Türk Ticaret Bankası, Bank Ekspres, İnterbank, Egebank, Esbank, Yurtbank, Yaşarbank ve Sümerbank gibi batık bankaların

741 Akyazan, A.E. (2006) "Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun Bankalara El Koyma ve Denetleme Yetkisi", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı:63, s.146, 147

742 Bilgin, T. (2010) "Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Başkanı Sayın Tevfik Bilgin'in Açılış Konuşması", *BBDK 10. Kuruluş Yıl Dönümü Konferansı*, BBDK, Ankara, s.23

743 Sarısu, A. (2000) *Tüm Yönleriyle Bankalar Kanunu*, Ekonomist, İstanbul, s.5

yönetimi de BBDK'ya devredilmiştir. Daha sonra BBDK 2000 yılında bu bankalara Etibank, Bank Kapital, Demirbank ve Park Yatırım Bankası'nı da eklemiştir. 2001 yılında da bu dalganın son katılımcıları Ulusal Bank ile İktisat Bankası olmuştur.

Böylece BBDK'nın yaşama geçmesiyle birlikte yeni bankaların kurulması güçleştirilirken, bankaların TMSF'ye devrine ilişkin çeşitli düzenlemeler getirilmiştir. Türkiye'de 1980'den itibaren uygulamaya konulan yapısal reformlar, 1999'da Bankacılık BDDK'nın kurulmasıyla sürdürülmüş ve önemli bir eşik atlamıştır.

Emre Alkin: Sanıyorum 57. Hükümet ile aklıma gelen en önemli detaylardan biri, "özerk kurumların" sayısının artırılmasıydı. Önce bir kurul olarak düşünülen ama sonra kuruma dönüşen BBDK da, "düzenleyici otorite" olarak ekonomi tarihimize eklenmiş oldu. Siyasetten bağımsız olduğunu söylemek zor ancak Uluslararası Bankacılık ve Finans Kurallarının uygulanması için ciddi çaba sarf etmekte olduğunun altını çizmek gerekiyor. Kurulduğu günden beri gücü ve önemi artan BDDK'nın dünyada da örneklerinin olması, kalıcı olacağının sinyallerini vermektedir. Bir ara SPK ve BDDK birleştirilerek, bir "Para ve Sermaye Piyasaları Kurulu" oluşturulması gündeme gelmiş, ancak kısa sürede bundan vaz geçilmiştir.

8.8. 2001 Krizi – 2001

Daha önceki sayfalarda belirttiğimiz gibi, Türkiye ekonomisi 1980 sonrasında hızlı bir dönüşüm süreci içerisine girmiştir. Bu dönüşüm ile birlikte Türkiye ekonomisi ithal ikamesi sanayileşme politikası yerine serbest piyasa mekanizmasına dayalı ihracata yönelik sanayileşme politikasına geçmiştir.[744] Piyasa mekanizmasının yol göstericiliği ve özel kesim inisiyatifinden azami ölçüde yararlanmayı öngören 24 Ocak 1980 kararları ile ekonominin uluslararası rekabet ortamına uygun dinamik bir yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır. Küresel ekonomiyle bütünleşme kararı alınmış ve uygulamaya başlanmıştır. Fakat

744 Azgun, S. (2011) "Determinants of Foreign Trade Deficits in the Turkish Economy", *The International Journal of Applied Economics and Finance*, Vol.5 (2), s.149

Türkiye ekonomisi bütünleşen dünya ekonomisinin ve yaşanan teknolojik devrimin bir parçası haline gelerek bilgi toplumu olma sürecinde hedeflediği yere ulaşamamıştır. Bunun en büyük nedeni devletin ulusal ekonomiyi yönlendirmede seçtiği ekonomi politikalarıdır.

Özellikle 1990'lı yıllarla birlikte, sık aralıklarla yaşanan seçim ekonomileri, siyasi istikrarsızlıklar süresi, makroekonomik istikrarı yeniden oluşturabilmek yerine spekülatif faaliyetlerin ön plana çıktığı, reel ekonomiden uzak, kısa vadeli sermaye girişlerine dayanan, kısa süreli ve yapay büyümeler üzerine kurulu politikaları öne çıkarmıştır.[745] Türkiye'nin 1980 sonrasında hızlı bir şekilde liberalleşmesi ve kısıtlayıcı kuralların seri bir biçimde kaldırılması, ülkenin finansal sistemine de ciddi istikrarsızlık öğeleri taşımıştır. Bir anda çok çeşitlenen finansal enstrümanları etkin bir biçimde kullanmak, bu konuda deneyimsiz bir ekonomik ortam için çok mümkün olmamıştır ve bu durum da peş peşe hatalar getirmiştir. İlk ciddi uyarı 1982 yılında gerçekleşen ve tüm bankerlerle birlikte birkaç küçük bankanın batmasıyla sonuçlanan finansal çöküştür. Sonra, 1994 yılındaki bunalımla birlikte üç banka ve birkaç finansman kuruluşu iflas etmiştir. Ülke dışından gelen etkilerin de güdülemesiyle 1999 yılında bir başka çalkantılı dönem atlatan Türkiye, sonunda tüm bankacılık sistemini altüst eden 2001 krizi ile tanışmıştır.[746]

Türkiye'de 2000 yılından başlayıp 2001 yılı Şubat ayına kadar yaşanan kriz döneminin özellikleri ve göstergeleri incelendiğinde, yaşanan krizin sadece bankacılık krizi olmadığı görülür. Döviz kurlarının hızlı çıkışı parasal kriz olduğunu gösterirken, bankaların yükümlülüklerini yerine getirememesi ve finansal sistemin çökmesi de tipik bir bankacılık krizine işaret etmektedir. Zaten Türkiye'deki bankacılık sektörünün zayıflığı krizden hemen önceki günlerde de sık sık dile getirilmiştir.[747] Türkiye'nin 1980 sonrasında yaşadığı ekonomik bunalımlar ve istikrarsız büyüme yüzünden bankalar sağlam bir mali yapıya sahip olamamışlar ve gereğinden hızlı

745 Yeldan, E. (2001) *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim, İstanbul, s.160

746 Boratav, K. (2008) "İktisat Tarihi (1981-2002)" *Bugünkü Türkiye (1980-2003)*, Cem, İstanbul, s.226

747 Gorvett, J. (2001) "Turkish Fiscal Crisis A Necessary Evil?", *Middle East*, Sayı:311, s.23

büyümüşlerdir. Bu durum da ülkedeki bankacılık sektörünün 2001 krizi öncesinde son derece zayıf ve kırılgan olmasına yol açmıştır.[748]

Döviz kurlarındaki değişimler bu süreçtedikkat çekicidir. Ekonomideki sıkışıklığa istinaden 1999 yılında belirlenen ve Ocak 2000 tarihinde uygulanmaya başlanan IMF destekli yeni ekonomik programın ana unsurlarından birisi sürüklenen kur sistemi olmuştur. IMF ile yapılan programın temel özelliğinde yer alan kur sistemi ile üç yıllık süre sonunda enflasyon tek haneli rakama, 2000 yılı sonunda yüzde 25'e, 2001 yılında yüzde 12'ye ve 2002 yılında da yüzde 7'ye indirilecekti.

İktisadi birimlerin güvenilirliğini kazanıp enflasyon beklentilerini hedefler doğrultusunda değiştirmek içinde kur çıpasına dayanan bir istikrar programı düzenlenmişti. Kur politikası 18 aylık dönemler şeklinde ikiye ayrılmıştı. 2000 yılının ilk 18 aylık döneminde enflasyon hedefine yönelik kur sepeti, başka bir deyişle sürüklenen parite uygulanacak ve 1 ABD Doları + 0,77 Euro'dan oluşan kur sepeti bir yıllık bir süreyi kapsayacak şekilde günlük olarak açıklanacak ve ikinci 18 aylık dönemde ise kademeli olarak genişleyen bant sistemine geçilecekti.[749]

Kur politikası sadece enflasyon hedefine göre uygulanacaktı.[750] Bu da enflasyonla mücadele etmek için kurların ithal malların girdi maliyetlerini düşürecek şekilde ayarlanması anlamına geliyordu.[751] Gerçekten de bu kur sisteminin önemli avantajlarından biri enflasyonla mücadelede güven tesis etmek için zaman kazandırmasıdır. Ancak taahhüt edilen politikanın güvenilir sayılması için diğer ekonomik büyüklüklerin nasıl etkilendiği dikkate alınmalıdır. Zira uygulanan sıkı para politikasının gelecekteki politika uygulamasını sınırlandırdığı durumlarda güven kazandırmaktan çok zarar getirebilmektedir.[752]

748 Yiğitoğlu, A.H. (2005) "2001 Krizi Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinin ve Bankacılık Sektörünün Değerlendirilmesi ", *Sosyoekonomi*, Sayı:1, s.117

749 Ertuğrul, A. & Selçuk, F. (2001) "A Brief Account of the Turkish Economy, 1980-2000", *Russian & East European Finance and Trade*, Vol.37 (6), s.8

750 Kansu, A. & Baydur, C.M. (2008) "Faiz Düzeyinin Döviz Krizini Önlemedeki Rolü: Türkiye Şubat 2001 Krizinin Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.10 (1), s.31

751 Özbek, D. (1998) "Döviz Kuru Sisteminde Seçenekler", *Ekonomik Yaklaşım*, Vol.9 (29), s.26

752 Kansu, A. & Baydur, C.M. (2008) "Faiz Düzeyinin Döviz Krizini Önlemedeki Rolü: Türkiye Şubat 2001 Krizinin Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.10 (1), s.20

Temel olarak 9 Aralık 1999 tarihli istikrar programı, faiz ve ücret oranları ile fiyatları serbest bırakırken, döviz kurunu sabit oranlı artırmayı öngörmüştür. Programın bu özellikleri ile işleyebilmesi için mali sektörün kırılganlığının düşük ve sermaye hareketliliğinin olmaması gerekiyordu. Fakat bu durum devletin kamu harcamalarını finanse etme yöntemi ile çelişmiştir. Dolayısıyla program, baştan itibaren aksaklıklar üzerine kurulmuştur.[753] Buna rağmen 2000 yılının ilk yarısında program olumlu makro ekonomik sonuçlar ortaya koymuştur. Enflasyon 1980'li yıllardan bu yana en düşük seviyeye gerilemiş, ekonomi canlanmış, faiz oranları aşağı çekilmiş, uygun koşullu dış finansman yaratılmıştır. Yapısal reformların hayata geçirildiği gözlenmiştir. Bu süreç içerisinde en büyük olumsuzluk, dış ticaret açığındaki büyüme olmuş, ancak buna rağmen artan sermaye girişleri ile ödemeler dengesinin fazla vermesi sonucu rezervlerin arttığı görülmüştür.

Fakat Ocak ayını takip eden dönemde Türk Lirası aşırı değer kazanmaya başlamıştır.[754] Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesi yerli üretimi pahalı hale getirerek, hem iç tüketimde yerli malların tercih edilmesini engellemiş hem de ihracatı zorlaştırmıştı. Söz konusu durum aynı zamanda ithal ürünleri göreceli olarak ucuzlaştırdığı için, talep de ithal mallara kaymış ve bunun sonucunda da ihracat azalırken, ithalatta büyük bir artış meydana gelmiştir. Bunun doğal sonucu olarak 2000 yılında dış ticaret açığı ve buna bağlı olarak cari açık hızla genişlemiştir. 1997 yılında dış ticaret açığının GSYH'ya oranı yüzde 8,8 iken, büyüme hızındaki düşüşün etkisiyle, 1998 ve 1999 yıllarında gerilemiş, ancak ekonomik büyümenin hızlandığı ve sürüklenen döviz kuruna dayalı programın uygulandığı 2000 yılında ise yüzde 10'a çıkmıştır.[755] Yine 2000 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı da yüzde 58,3 gibi oldukça düşük bir seviyeye inmiştir.[756] Ve sonunda 2000 yılının Kasım ayında Türkiye bir kriz yaşamıştır.

753 Eren, A. (2006) *Türkiye Ekonomisi*, Ekin, Bursa, *s.266*

754 Özyıldız, H. (2011) "On Yıl Sonra 2001 Krizi", http://www.bloomberght.com/ht-yazarlar/hakan-ozyildiz/863637-on-yil-sonra-2001-krizi (Erişim, 05.06.2013)

755 Yükseler, Z. (2011) *Türkiye'nin Karşılaştırmalı Cari İşlemler Dengesi ve Rekabet Gücü Performansı (1997–2010 Dönemi)*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, s.4

756 Telatar, O.M. & Terzi, H. (2009) "Türkiye'de Ekonomik Büyüme Ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Vol.23 (2), s.121

IMF, Türkiye'ye, içine düştüğü 2000 Kasım krizinde kurun bir bant içinde dalgalanması önerisinde bulunmuştur fakat söz konusu öneri hem ekonomi bürokrasisi hem de dönemin siyasetçileri tarafından güvenilirlik kaybına uğrayacakları endişesiyle reddedilmiştir.[757] Fakat 3 ay sonra döviz kriziyle birlikte, hem güvenilirliğini yitirmiştir hem de yüksek faizin yarattığı fazladan maliyetlerle yüzleşmek zorunda kalmıştır.[758]

Bankacılık sektöründeki darboğaz da, 2001 krizinin bir diğer önemli bileşeni olmuştur. 1990'lı yıllardaki finansal derinlik süreci içerisinde bankalar, kamu kesimini ciddi oranda finanse etmişlerdir. Dışarıdan borçlanma olanaklarını kaybetmiş kamu kesimi, iç borçlanma senetlerinin yarattığı finansman olanaklarına yönelmiştir. Bu süreçte bankacılık sisteminin özgün işlevi, uluslararası arbitraja dayalı kısa vadeli dış finansmanı, yurt içinde kamu iç borçlanma senetlerinde değerlendirerek reel kazanç elde etmeye yönelmesi haline dönüşmüştür.[759] Bankacılık sistemi için gerekli kaynak sıcak para girişi ile sağlanmıştır. Bu durum, bankacılık sistemini kırılgan hale getirmiştir.[760] Türkiye ekonomisi bu kırılganlık inşa edilen finansal derinleşme sonucu 1990'lı yıllardan itibaren sıklaşan aralıklarla ekonomik krizler ile karşı karşıya kalmıştır.[761]

Böylece 21. Yüzyılın ilk krizi'nin sinyalleri, 2000 yılının Kasım ayında gelmeye başlamıştır. Kasım ayının ikinci yarısında faiz oranları önemli ölçüde yükselmiş, yurtdışına büyük boyutlu bir sermaye çıkışı yaşanmış, Merkez Bankası rezervleri hızla gerilemiş, hisse senedi fiyatlarında keskin bir düşüş gözlenmiş ve orta ölçekte bir banka sistem dışına alınmıştır.[762] 22 Kasım tarihinde hükümetin başvurusu IMF tarafından kabul edilmiş ve Türkiye'ye 7 milyar 500 milyon dolarlık ek bir finansal destek verilmiştir.[763] Ancak mevcut ekonomik durum daha da kötüleşmeye devam etmiştir.

757 Uygur, E. (2001) *Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, s.23, 24

758 Kansu, A. & Baydur, C.M. (2008) "Faiz Düzeyinin Döviz Krizini Önlemedeki Rolü: Türkiye Şubat 2001 Krizinin Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.10 (1), s.35, 36

759 Yeldan, E. (2001) *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim, İstanbul, s.144

760 Ertuğrul, A. & Selçuk, F. (2001) "A Brief Account of the Turkish Economy, 1980-2000", *Russian & East European Finance and Trade*, Vol.37 (6), s.22

761 Karaçor, Z. (2006) "Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:16, s.386

762 Komisyon (2009) *Krizden İstikrara Türkiye Tecrübesi*, BBDK, Ankara, s.3

763 Ertuğrul, A. & Selçuk, F. (2001) "A Brief Account of the Turkish Economy, 1980-2000", *Russian & East European Finance and Trade*, Vol.37 (6), s.26

2001 Krizi'nin öncüsü olan 2000 yılının Kasım krizi, finansal sistem kaynaklı bir krizdir ve krizin başrolünde de bankacılık sektörü yer almaktadır. Zira bu tarihte bankaların açık pozisyonlarını kapatmaya çalışmaları, borçlanma telaşına girmelerine yol açmıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin dış piyasalarda borçlanma faizi üzerindeki risk primlerinin yükselmeye başlaması, bankaların dış borçlanmasını zorlaştırmıştır.[764]

Krizden önce Türkiye'de ticari banka bilançolarının sağlıksız yapısını ve artan risk birikimini gösteren birçok emare mevcuttu. Ancak bankacılık sektöründe risk birikiminin yapısı homojen bir özellik göstermiyordu. Özel bankalar ile kamu bankaları arasında farklılık olduğu kadar, özel bankaların kendi aralarında da önemli farklılıklar gözlemek mümkündü.[765]

Bankacılık sektörünün maruz kaldığı riskleri hesaplayabilmek için 1995-2001 yılları arasındaki istatistikler oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Tablodaki veriler, özel bankalar, kamu bankaları, TMSF'ye bağlı bankalar ve yabancı bankalardan oluşan Türkiye Bankacılık Sistemi verilerini kapsamaktadır. Tabloda görüldüğü üzere, geri dönmeyen kredilerin toplam kredilere oranı 1995 ile 1997 yılları arasında yalnızca yüzde 2,5 iken, söz konusu oran 1998 yılında yüzde 7,2'ye çıkmıştır. Bu oran 1999 ile 2000 yılları süresinde ise ortalama olarak yüzde 11,2'lik inanılması güç bir seviyeye ulaşmıştır. Dolayısıyla 1995 yılından itibaren geri dönmeyen kredilerde gözlenen hızlı yükseliş, sektörün kırılganlığının arttığını gösteren önemli bir işarettir.

764 Uygur, E. (2001) *Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, s.11

765 Çakmak, U. (2007) "Kriz Modelleri Çerçevesinde Türkiye 2001 Finansal Krizinin Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi iktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.9 (1), s.93

Tablo: *Bankalara İlişkin Temel Göstergeler (Yüzde) 1995-2001*[766]

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Geri Dönmeyen Krediler/Toplam Krediler	2,8	2,2	2,4	7,2	10,7	11,6	18,6
Döviz Cinsinden Yükümlülükler – Döviz Cinsinden Varlıklar (Milyar Dolar)	90,6	93,6	89,6	84,9	79,4	75,9	81
Likit Döviz Cinsinden Varlıklar / Döviz Cinsinden Yükümlülükler	3	2,3	5	8,4	13,2	17,4	12,4
Varlıklar / Yükümlülükler (3 ay veya daha az vadeli)	44,8	44,6	41	39,5	40,8	37,9	43,9
6 Ay ve Daha Fazla Vadeli Mevduat / Toplam Mevduat	26,1	26,6	24,7	22,9	28,2	15,1	11,6

Finansal krizden önceki dönemde bankacılık sektörünün dövizdeki açık pozisyonlarının büyümesi de yapısal bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Sektörün döviz açık pozisyonu (Döviz Cinsinden Yükümlülükler – Döviz Cinsinden Varlıklar) 1997 yılından itibaren hızla artma eğilimine girmiş ve 2000 yılında rekor seviyelere ulaşmıştır. Bankacılık sektörünün 1995 ve 1996 yılları ortalaması 2 milyar 800 milyon dolar olan döviz açık pozisyonu, 1997 ve 1998 yıllarında 6 milyar 700 milyon dolarlık bir ortalamaya erişmiş, 1999 yılında ise 13 milyar 200 milyon doları bulmuştur. Bankaların hızla yükselen likitide ihtiyaçları ve bunun için yüksek faizle likitide arayış içerisine girmeleri sonucu döviz talepleri artarken, yabancı bankalar da hazine kâğıtlarını hızla satarak, kaynakları Türkiye'den çıkarmaya başlamışlardır. Bu ortam içerisinde Merkez Bankası da piyasadaki likitide ihtiyacını zamanında karşılayamamıştır. Bu durum ise ekonomik programa olan güveni sarsmış, bunalım piyasalara

766 Çakmak, U. (2007) "Kriz Modelleri Çerçevesinde Türkiye 2001 Finansal Krizinin Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi iktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.9 (1), s.95

yansımış, reel kesimde büyük bir daralma yaşanmış ve dövize yönelik spekülatif bir akım oluşmuştur.[767]

Kasım 2000'de dövizin spekülatif nedenlerden ötürü hızlı artışının hemen öncesinde, sektörün döviz cinsinden yükümlülükleri ile varlıkları arasındaki fark 21 milyar dolardı. Kasım ayında döviz talebindeki hızlı tırmanışta bu gelişmenin önemli bir rolü vardır. Zira sektör, mevcut döviz kuru rejiminin sona erme olasılığının yükseldiği görüşüyle, açık döviz pozisyonunu kapatmak çabasına girişmiştir. Bu nedenle de, sektörün döviz açığı pozisyonu 2000 yılının son çeyreğinde 3 milyar 500 milyon dolar azalmıştır. Kasım ayı sırasında bankacılık sektörünün, Merkez Bankasından en az 3 milyar 500 milyon dolarlık döviz satın alarak, döviz yükümlülüklerinin bir kısmını kapattığını görülmektedir. Söz konusu dönemde, bankacılık sektörü dışındaki sektörlerde faaliyet gösteren büyük şirketler de benzer davranışlar göstermişlerdir.

Vade uyuşmazlığı sorunu da, 2001 krizi öncesinde Türk bankacılık sektörünün diğer bir yapısal özelliğidir. Sektörün yükümlülükleri daha kısa vadeli iken, varlıkları daha uzun vadeli bir yapı sergilemekteydi. Türk bankacılık sektörünün 1995 ve 2001 yılları arasında kısa vadeli (3 ay veya daha az vadeli) alacakları, kısa vadeli yükümlülüklerinin yarısından azını karşılayabilir bir durumdaydı. 1997 ve 1999 yılları arasındaki üç yıl boyunca alacakların yükümlülükleri karşılama oranı yüzde 46 civarında sabit kalmış iken, söz konusu oran 2000 yılı boyunca sürekli gerilemiş ve Eylül sonu itibariyle yüzde 38,3'e, yıl sonunda ise yüzde 37,9'a düşmüştür. Ayrıca 6 ay ve daha fazla vadeli mevduatın toplam mevduat içindeki payı, 2000 yılı boyunca tedrici ve önemli oranda düşüş göstermiştir. Bankaların yükümlülükleri arasında yer alan döviz cinsinden mevduatın yüksekliği ve de döviz açık pozisyonlarının büyüklüğü de bankaların kırılganlığını arttıran önemli bir faktördü.[768]

Böylece dönemin genel ekonomik ortamında üst üste gelen mali krizler, makro ekonomik göstergelerdeki istikrarsızlıklar ve dengesizliklerden ötürü yerli ve yabancı yatırımcılar ekonomiye olan güvenlerini yitirmişlerdir.

Türkiye'nin yaşadığı 2001 krizi 19 Şubat'ta MGK toplantısı sırasında dönemin Başbakanı Ecevit ile dönemin Cumhurbaşkanı Sezer arasında geçen bir tartışma

767 Karaçor, Z. (2006) "Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:16, 387

768 Çakmak, U. (2007) "Kriz Modelleri Çerçevesinde Türkiye 2001 Finansal Krizinin Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi iktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.9 (1), s.96-98

ile tetiklenmiştir.[769] Ecevit söz konusu MGK toplantısını bu tartışma üzerine terk etmiş ve daha sonra yaptığı basın toplantısında oldukça sinirli bir biçimde "Cumhurbaşkanı terbiye sınırları dışında konuştu da ondan dolayı çıktım" şeklinde açıklama yapmıştır.[770] Bu tartışma özellikle Cumhurbaşkanı'nın toplantıda Anayasa kitapçığını fırlatmasıyla ünlenmiştir.[771] Ecevit Cumhurbaşkanı'nın masaya fırlattığı Anayasa kitapçığının metaforik olarak kendi suratına fırlatıldığı yorumunu yapmıştır.[772]

Tartışmanın meydana geldiği gün Türkiye'nin 8 milyar 500 milyon Türk Lirası tutarında bir Hazine İhlaesi vardı, İstanbul'da yapılan G-20 Toplantısı yapılıyordu ve Başbakan'ın da IMF Başkan Yardımcısı ile randevusu bulunuyordu.[773] Kısacası hükümetin tam da dış krediler ve dış yatırımlar için güvenli bir Türkiye portresi çizmesi gerektiği bir günde devletin başındaki en yetkili iki kişi arasında uzun süredir devam eden ve sonunda 19 Şubat 2001 tarihinde patlayan uyumsuzluk, Türkiye için oldukça zorlu geçecek bir ekonomik krizin başlangıcı olmuştur.[774] Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasındaki tartışmanın basına yansımasından yalnızca birkaç saat sonra İMKB endeksi yüzde 14 gibi çok sert bir düşüş yaşamıştır.[775] 20 Şubat tarihinde bankaların yoğun likidite talebi üzerine, gecelik faiz yüzde 4 bine fırlamıştır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası da rezervlerinden 7 milyar 600 milyon dolarlık bir kayıp vermiştir.[776]

Bununla birlikte elbette çıkan 2001 krizinin nedeni Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasındaki tartışmadan ibaret değildir. Krizin sebepleri, çok daha derin bir ekonomik alt yapı tarafından beslenmiştir. Şubat ayında ortaya çıkan bu ekonomik krizin temelinde yatan etkenler, döviz piyasasının yapısı, kurlardaki hareketlilik, yaşanan finansal krizler ve maliyenin reel ekonomide yol açtığı daraltıcı etkiler, dış borç sto-

769 Çevikcan, S. (2001) "Köprüleri Attılar", *Milliyet*, 20 Şubat
770 Soysal, M. (2001) "Eşi Görülmemiş", *Hürriyet*, 20 Şubat
771 Özkök, E. (2011) "Bugün İçin Antipatik Bir Yazı", *Hürriyet*, 20 Şubat
772 Hiç, M. & Gencer, A.H. (2009) *Turkish Economy and Politics, 1923-2002*, Beykent University Press, İstanbul, s.192
773 Cıvaoğlu, G. (2011) "Türkiye'ye Haksızlık", *Milliyet*, 20 Şubat
774 Karluk, R. (2005) *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, Beta, İstanbul, s.425
775 Yılmazkuday, H. & Akay, K. (2008) "An Analysis of Regime Shifts in The Turkish Economy", *Economic Modelling*, Sayı:25, s.889
776 Dapontas, D. (2011) "Comparing 1994, 2001 and 2008 Currency Crises In Turkey", *Scientific Annals of the Alexandru Ioan Cuza University of Iasi: Economic Sciences Series*, Sayı:58, s.93

kunun ve ödemeler dengesi açığının çok yüksek olması ve yaşanan siyasi belirsizlik ortamı gibi yapısal sorunlardı.[777]

Şubat ayında likiditenin çok çabuk bir biçimde buharlaşmasıyla, tüm finansal sistem ciddi bir tehditle karşı karşıya kalmıştır. Hükümet bu şartlar altında, 23 Şubat'tan itibaren döviz kurlarının dalgalanmaya bırakmak zorunda kalmıştır.[778] Buna karşılık Merkez Bankası'nın gecelik borçlanma faizlerini yüzde 80 ile sınırlanmış ve bu sayede faiz oranlarının artması engellemiştir. Fakat bu kez de döviz talebi artmıştır. Bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak döviz kurları yükselmiştir.[779] Gecelik faiz yüzde 7 bin 500'e tırmanmış, dolar da 690 bin Türk Lirası'ndan 950 bin Türk Lirası'na fırlamıştır. Mayıs sonuna kadar kümülatif olarak Türk Lirası'nın dolar karşısındaki değer kaybı yüzde 100'ü bulmuştur.[780] Merkez Bankası'nın Şubat 2001'den önceki döviz rezervleri 28 milyar dolar seviyesindeyken, bu miktar Mayıs ayında 18 milyar dolara gerilemiştir.[781]

Mali kriz, ülkeye yabancı sermaye girişini de olumsuz etkilemiştir. Meksika 2001 tarihinde 30 milyar dolara yakın yabancı sermaye çekerken, Türkiye'ye sadece 3 milyar 300 milyon dolarlık giriş gerçekleşmiştir. Bu rakam bir sene sonra da 1 milyar 82 milyon dolara kadar gerileyecektir.[782]

Kriz döneminde Merkez Bankası'ndan yaklaşık 7 milyar 600 milyon dolarlık döviz çıkışı gerçekleşmiştir, Ziraat Bankası ile Halk Bankası, tarihlerinde ilk defa 3 milyar dolar açık vermiştir. Nisan ayında dolar kuru 1 milyon 161 bin Türk Lirası'na kadar tırmanmıştır. Türk Lirası değer kaybettikçe de ülkeden sermaye kaçışı hızlanmıştır.[783]

777 Şimşek, H.A. (2007) "Türkiye'de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkileri", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Vol.44 (512), s.57

778 Gozgor, G. (2013) "The New Keynesian Phillips Curve in an Inşation Targeting Country: The Case of Turkey", *International Journal of Economic Sciences and Applied Research*, Vol. 6 (1), s.10

779 Kumcu, E. & Eğilmez, M. (2002) *Ekonomi Politikası, Teori ve Türkiye Uygulaması*, OM, İstanbul, s.277

780 Dapontas, D. (2011) "Comparing 1994, 2001 and 2008 Currency Crises In Turkey", *Scientific Annals of the Alexandru Ioan Cuza University of Iasi: Economic Sciences Series*, Sayı:58, s.93

781 Çelebi, E. (2001) "İki Bin Bir Yılında Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Vol.2 (2), s.23

782 Güven, B. (2013) "2001 Krizinin Faturası 250 Milyar Lirayı Aştı", *Türkiye*, 16 Nisan

783 Anonim (2011) "21 Şubat 2001 Ekonomik Krizi!", http://www.jurnal.net/ekonomi/2011/02/22/21-subat-2001-ekonomik-krizi.htm (Erişim, 05.06.2013)

Türkiye'nin yaşadığı 2001 krizi sonucunda ülke ekonomisi yüzde 9,5 gibi oldukça büyük bir oranda küçülmüştür.[784] İstihdam oranı küçük işletmelerde yüzde 18,7, orta işletmelerde yüzde 8,4 ve büyük işletmelerde de yüzde 4,4 oranında azalmıştır.[785] 2001 krizinin vergi mükelleflerine yükü ise 47 milyar 200 milyon dolar olmuştur.[786] Söz konusu krizin Türkiye'ye toplam maliyetinin ise, 2011 yılı rakamlarıyla, dönemin Başbakanı Erdoğan tarafından açıklanan bedeli, kamu bankalarına, batan bankalara mali kaynak olarak aktarılan tahvillerin anaparası ile bugüne dek ödenen faizlerle birlikte 382 milyar dolar olarak belirtilmiştir.[787]

Yaşanan krizin ardından 1999 yılının Aralık ayında IMF destekli olarak başlatılan program sona ermiştir.[788] Türkiye, 3 Mayıs 2001'de IMF'ye verdiği yeni bir niyet mektubuyla 2001 yılının kalan kısmı ve 2002 yılı için belirlenen yeni bir ekonomi politikası açıklamıştır. Söz konusu program 1999 yılı sonunda IMF ile yapılan stand-by düzenlemesi ile desteklenen programın devamı niteliğindedir. IMF ile imzalanan 18'inci stand-by çerçevesinde, mali sistemin iyileştirilmesi ve yapısal reformların hızlanarak devam ettirilmesi temel öncelik olmuştur. Programın temel amacı, kriz nedeniyle ortaya çıkan istikrarsızlığı gidermek ve uzun vadede enflasyonu düşürerek sürdürülebilir büyümeyi sağlayacak bir çerçeve oluşturmak olarak açıklanmıştır. Programla, bankacılık sektörünü reel sektörle sağlam bir ilişki kuracak şekilde yeniden yapılandırmak, kamu maliyesini gelecekte güçlü bir dengeye oturtmak ve yapısal reformlara imkan verecek yasal çerçeveyi oluşturmak hedeflenmiştir.[789]

2001 Krizi'nin ardından Türkiye'deki bankacılık sektörü baştan aşağı yenilenmiş ve bu süreçte 2001 yılında 61 olan banka sayısı, 2004 yılında 48'e düşmüştür. 1999 ile 2003 yılları arasında 20 banka TMSF'ye devredilmiş, 8 bankanın faaliyetlerine son verilmiş ve 11 adet de banka birleşmesi gerçekleştirilmiştir.[790] Bu faaliyetlerin en

784 Yiğitoğlu, A.H. (2005) "2001 Krizi Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinin ve Bankacılık Sektörünün Değerlendirilmesi", *Sosyo-Ekonomi*, Sayı:1, s.121

785 Buğra, A. (2003) "The Place of the Economy in Turkish Society", *The South Atlantic Quarterly*, Vol.102 (2-3), s.464

786 Bakır, C. (2009) "Wobbling but Still on its Feet: The Turkish Economy in the Global Financial Crisis", *South European Society and Politics*, Vol.14 (1), s.72

787 Gürses, U. (2011) "2001 Krizi: Popülizmin Bedeli", *Radikal*, 23 Şubat

788 Buğra, A. (2003) "The Place of the Economy in Turkish Society", *The South Atlantic Quarterly*, Vol.102 (2-3), s.464

789 Komisyon (2009) *Krizden İstikrara Türkiye Tecrübesi*, BBDK, Ankara, s.9

790 Yiğitoğlu, A.H. (2005) "2001 Krizi Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinin ve Bankacılık Sektörünün Değerlendirilmesi ", *Sosyoekonomi*, Sayı:1, s.119

yoğun yapıldığı yıl ise kriz yılı olan 2001 yılı olmuştur. Söz konusu yıl içerisinde 8 banka TMSF'ye devredilmiş, 12 bankanın BBDK tarafından bankacılık yapma izni kaldırılmıştır. 3 banka da yerli ve yabancı bankalara satılmıştır.[791]

Kriz sonrası dönemde sıkı bir para ve maliye politikasına dayanarak uygulamaya konulan güçlü ekonomiye geçiş programıyla beraber, genel ekonomik göstergeler iyileşmeye başlamıştır. Enflasyon ile faiz oranlarında ve ekonomik büyümede olumlu gelişmeler meydana gelmiştir. Yakalanan ekonomik istikrarla birlikte uluslararası çevrelerin de Türkiye'ye duydukları güvende bir artış olmuş ve böylece uluslararası piyasalardan ucuz maliyetlerle borçlanabilme imkanı doğmuştur.

Esnek kur uygulamasına geçilmesi, göreli siyasi ve makro istikrarın kurulması, AB üyeliği beklentisi ve buna bağlı olarak uzun vadeli yabancı sermaye girişlerinde artış sağlanması, kamu bankaları ile ilgili görev zararı uygulamasına son verilmesi, bankaların mali yapılarının daha sağlıklı hale getirilmesi, bankacılık sektöründe konsolidasyonların gerçekleşmesi ve böylece daha güçlü bankaların oluşturulması, ekonomi açısından önemli gelişmelerdi.

Bununla birlikte kriz öncesi ile kriz sonrası dönemler karşılaştırıldığında, ülke ekonomisi açısından pek çok sorunun sürdüğü gözlenmektedir. Yüksek iç ve dış borç stoku, yüksek reel faiz, yüksek işsizlik oranları, yüksek cari işlemler açığı, spekülatif sermaye hareketleri, güçlü bir mali sistemin yokluğu, hem bankaların hem de reel sektörün asli faaliyetlerinden uzaklaşan yatırımlar yapmaya devam etmeleri gibi ciddi sorunlar ülke ekonomisi üzerinde risk oluşturmayı sürdürmüştür.

791 Altay, N.O. (2003) "Türk Ekonomisindeki İstikrarsızlığın Bankacılık Sektörüne Etkileri", *Ekonomik Yaklaşım*, Vol.14 (48), s.55

Emre Alkin'in notu: Kitabı krizle bitirmiş olmamız moralleri bozmasın. Bundan sonraki kitabın 2001 Krizinden başlayacağını anlatmak istedik. 2001 Krizi her konuda birçok anlayışın değişmesine sebep oldu. Kur politikasından bankacılık yaklaşımlarına, sosyal yaşamdan tasarruf eğilimlerine kadar birçok alanda radikal değişikliklere neden oldu, yeni fikirlerin gelişmesine olanak sağladı.

2000 yılının sonlarına doğru yaptığım bir analizle, ihracatın ithalatı karşılama oranının yüzde 50'den aşağıya düşebileceğini tahmin ettim. Kurların düşük kalması ithalatı hızlandırmıştı. İlk sinyalleri 2000 yılının Kasım ve Aralık aylarında gözlemlemiştik. Bir yandan da koalisyon hükümetini oluşturan partiler içinde anlaşmazlıklar başlamıştı. Cumhurbaşkanı ile hükümet üyeleri arasındaki gerginlik, bir MGK toplantısında zirveye ulaştı. Cumhurbaşkanı Sezer'in Anayasayı işaret ederek eleştirdiği hükümet üyelerinden "Anayasanın neresinde yazıyor bunlar?" şeklinde itiraz gelince, Sezer de "alın okuyun" diye elindeki kitapçığı fırlatınca iş rayından çıkmıştı. Anayasa Kitapçığı belki de Türk Siyasetinin yetiştirdiği en zarif isimlerden biri olan Başbakan Bülent Ecevit'in önüne düşünce, hükümet üyeleri Anayasa kitapçığını Sezer'e geri fırlatmıştı. Karşılıklı sarf edilen sözler ile ilgili çeşitli rivayetler var. Kitabın konusu dahilinde kalmak için bunları yazmayacağım.

Sonuç olarak hükümet, döviz kurlarını serbest bırakmak zorunda kaldı ve 1994'te olduğu gibi piyasalarda "de facto" bir devalüasyon gerçekleşti. Diğer yandan o zor günlerde, Merkez Bankası ve Kamu Bankaları piyasadaki TL miktarını sıkıştırarak bir başka yanlışa imza attılar. Faizler yüzde 7500- 9000 gibi rekor düzeylere yükselirken, devalüasyon oranı yüzde 100'ün üzerine çıktı. Bu gelişmeleri hafızalardan kazımak pek mümkün olamadı elbette.

"Dolarizasyon" diye isimlendirilen, yatırım-tüketim-tasarruf faaliyetlerinin döviz cinsinden tarif ve icra edilmesi süreci, daha da ivmelenerek arttı. Ulusal paraya olan güven, dip seviyelere düştü. Koalisyon hükümeti dağıldı, merkez sağın tamamı ve merkez solun bir kısmı tarihe karıştı. "Kurtarıcı" olarak getirilen Kemal Derviş, bu dağılmanın gerçekleşmesine önemli katkı yaptı diyebiliriz. Bazı uygulamaları yanlış ve süreç içinde olumsuz yan etkiler yaratsa da, siyasi baskı altında kalmadığı için rahat hareket etti. Koalisyon hükümeti dağıldıktan sonra da, el sıkıştığı yeni partiyle hareket etmek yerine, ABD'ye yaptığı ziyaret akabinde CHP'ye katılarak siyasetin yönünü değiştirdi. Adalet ve Kalkınma Partisi iktidara geldi. Türkiye bambaşka bir siyasi, sosyal, diplomatik ve ekonomik bir sürecin içine girmiş oldu. Bundan sonraki süreci ikinci kitapta anlatacağız.

KAYNAKÇA

Adaman, F. & Keyder, Ç. (2006) *Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*, Avrupa Komisyonu, Sosyal Dışlanma ile Mücadelede Mahalli Topluluk Eylem Programı 2002-2006 Raporu, İstanbul

Afşar, H. (1998) "Türkiye'de Özelleştirme ve Özelleştirme Düzenlemeleri", *Hazine Dergisi*, Sayı: 9

Akalın, G. (2008) *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, T.C. Maliye Bakanlığı, Ankara

Akat, A.S. (2000) "The Political Economy of Turkish Inflation", *Journal of International Affairs*, Vol.54 (1)

Akçay, İ.İ. (2010) "Türkiye'de Emeğin Bir Mücadele Aracı Olarak İş İhtilafları: 1936-1963", Çalışma ve Toplum, Vol.2 (25)

Akdoğu, S.K. (2012) "Türkiye'de Mali Serbestleşme Süreci ve Krizlerin Kısa Bir Özeti", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.14 (2)

Akgönül, S. (2013) "6-7 Eylül Olaylarıyla Yüzleşme", *Milliyet*, 13 Şubat

Akgüç, Ö. & Özötün, E. (1994) *1994 Yılı Başında Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Sanayi Odası, İstanbul

Akgüç, Ö. (1981) "Atatürk Döneminde Bankacılık" içinde, *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri* YKB Yayınları, s.180

Aksanyar, N. & Biçer, M. (2008) "II. Dünya Savaşında Çıkarılan Varlık Vergisinin Türk Basınında Ve Kamuoyunda Yansımaları (11 Kasım 1942 – 15 Mart 1944)", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bliimler Dergisi, Sayı:21

Akşin, S. (1997) *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakin Tarihi*, Cilt II, Cumhuriyet, İstanbul

Akşit, B. (1997), "İç Göçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış", (der. Komisyon), *Türkiye'de İç Göç*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul

Aktan, C.C. & Gencel, U. (2003)"Türkiye'de Geriye Doğru Vergileme ve Verginin Hukukiliği İlkesinin İhlali", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Vol.5 (1)

Aktar, A. (2000) *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*, İletişim, İstanbul

Aktaş, C. (2000) "5 Nisan 1994 Ekonomik İstikrar Programı Öncesi ve Sonrası İthalat Fonksiyonu Katsayılarının Değişip Değişmediğinin Belirlenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.5 (2)

Aktürk, İ. & Albeni, M. (2002) "Doğal Afetlerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: 1999 Yılında Türkiye'de Meydana Gelen Depremler ve Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.7 (1)

Akyazan, A.E. (2006) "Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun Bankalara El Koyma ve Denetleme Yetkisi", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı:63

Akyol, E. (2010) "Geçmişten Günümüze Ekonomik Krizler ve Kamu Yönetiminde Değişim", *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-I, Malatya, Türkiye, 15-16 Nisan 2010*, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Malatya

Akyüz, Y. & Boratav, K. (2003) "The Making of the Turkish Financial Crisis", *World Development*, Vol.31 (9)

Aldcroft, D.H. (1978) *From Versailles to Wall Street 1919-1929*, University of California

Press, Berkeley

Alpago, H. (2002) *IMF Türkiye İlişkileri*, Ötüken, İstanbul

Alpay, Y. (2008) *Türkiye Ekonomi Tarihi*, Akademia, İstanbul

Altaban, Ö. (1982) "Toplu Konut Kanunu Uygulamaya Aktarılırken Bazı Görüşler", *Mimarlık*, Vol.20 (2)

Altay, N.O. (2003) "Türk Ekonomisindeki İstikrarsızlığın Bankacılık Sektörüne Etkileri", *Ekonomik Yaklaşım*, Vol.14 (48)

Altınok, S. & Çetinkaya, M. (2003) "Devalüasyon ve Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları ve Sonuçları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:9

Altıparmak, A. (2002) "Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiin Gelişimi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13

Altun, Ş. (2008) *Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Mucizeleri*, Doğuş, İstanbul

Anderson, C.A. (1943) "Food Rationing and Morale", *American Sociological Review*, Vol.8 (1)

Anonim (2011) "21 Şubat 2001 Ekonomik Krizi!", http://www.jurnal.net/ekonomi/2011/02/22/21-subat-2001-ekonomik-krizi.htm (Erişim, 05.06.2013)

Anonim (2013) "Kuruluş", O Günlerden Bu Günlere, http://www.isbank.com.tr/content/TR/Bizi_Taniyin/Tarihimiz/O_Gunlerden_Bugunlere-234-226.aspx (Erişim, 06.05.2013)

Arıcan, E. (2005) "Türkiye'de Çıpa Uygulamaları ve Sonuçları 1990-2004 Dönemi", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Faktülesi Dergisi*, Vol.20 (1)

Armaoğlu, F. (1984) *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980*, Türkiye İş Bankası, İstanbul

Aru, K.A. (1970) "Türkiye'de Konut Politikası", Şehircilik Enstitüsü Dergisi, Sayı:1

Atam, Ş. (2012) "Osmanlı Devleti'nde Bir Yol Çıkmazı: İzmit-Ankara Şosesi İnşa ve İşletme İmtiyazı", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Vol.3 (1)

Ataöv, T. (1968) "Marshall Planı'nından NATO'nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp", *Anka-*

ra Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Vol.23 (3)

Atatürk, M.K. (1923) "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İlk Türkiye İktisat Kongresi'ndeki İftithai Nutukları", içinde İnan, A. (1989) İzmir İktisat Kongresi, Türk Tarih Kurumu, Ankara

Atay, F.R. (1969) Çankaya, Doğan Kardeş, İstanbul

Atiyas, İ. & Oder, B. (2008) *Türkiye'de Özelleştirmenin Hukuk ve Ekonomisi*, TEPAV, Ankara

Atlaş, M. & Özkan, H. & Çelebi, E. (2003) *DEKTMK Türkiye 9. Enerji Kongresi*, Enerji İstatistikleri, İstanbul

Avcı, S. (1996) "Türk Şeker Sanayinin Kuruluş Ve Gelişmesinde Devletin Etkisi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, Sayı 4

Avcıoğlu, D. (1968) *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi, Ankara

Aydemir, Ş.S. (2009) İkinci Adam, Cilt II, Remzi, İstanbul

Aydın, T. & Bekar, O. (1997) *Türk Rus İlişkileri*, TESEV

Aydınlı, H.İ. (2004) *Sosyo- Ekonomik Dönüşüm Sürecinde Belediyeler*, Nobel, Ankara

Ayhan, E.H. (1983) *Katma Değer Vergisi ve Uygulanması Halinde Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Finansman Etkisi*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara

Azgun, S. (2011) "Determinants of Foreign Trade Deficits in the Turkish Economy", *The International Journal of Applied Economics and Finance*, Vol.5 (2)

Babaoğlu, B. (2005) *Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi Sürdürülebilirliği*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara

Bahar, O. & Bingöl, K. (2010) "Türkiye'de iç göç hareketlerinin istihdam ve İşgücü Piyasalarına Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.15 (2)

Bakkalcı, A.C. & Argın, N. (2013) "Türk Dış Ticareti ve Ekonomi Politikaları Arasındaki Nedensellik İlişkileri", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Vol.11 (21)

Bakır, C. (2009) "Wobbling but Still on its Feet: The Turkish Economy in the Global Financial Crisis", *South European Society and Politics*, Vol.14 (1)

Balamir, A. & Sarp, K. (1982) "Toplu Konut Yasası Üzerine", *Mimarlık*, Vol.20 (2)

Bali, R.N. (2003) *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim, İstanbul

Balta, E. (2002) "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu: Reform mu Karşı Reform mu?", *Praksis*, Sayı:5

Barkan, Ö.L. (1945) "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Vol.6 (1-2)

Başar, A.H. (1966) "Hatıralar, Meşrutiyetten Cumhuriyete Kadar", *Barış Dünyası*, Vol.5 (54)

Baykal, C.M. (2007) "Hukuki Boyutlarıyla Finansal Krizler", *Bankacılar Dergisi*, Sayı:60

Bedir, A. (2002) *Türkiye'de Otomotiv Sanayii Gelişme Perspektifi*, DPT, Ankara

Bekman, A.K (1967) "Gecekondu Kanunu Hakkında Bir İnceleme", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı:6

Bengi, H. (1945) *Milli Koruma Kanun ve Kararları*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara

Berend, I.T. (2013) *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*, (çev. Çağlayan, S.), Türkiye İş Bankası, İstanbul

Berki, Ş. (1973) "Cumhuriyet Devrinde Toprak Rejimi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Vol.30 (1-4)

Beşirli, M. (2009) "Osmanlı'da Borsa: Dersaadet Tahvilat Borsası'ndan Esham Ve Tahvilat Borsası'na Yeni Düzenleme Girişimleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol.19 (1)

Beyarslan, A. (1982) "Atatürk Döneminde Planlı Ekonomi", *Atatürk Döneminin Sosyo-Ekonomik Sorunları*, Kayseri Üniversitesi Atatürk Araştırmaları Enstitüsü, Ankara

Biçerli, M.K. (2011) "Göçün 50.Yılında Yurtdışındaki Türkler", İşkur 3i Dergisi, Sayı:3

Bigat, Ş.G. (2007) "Ülkemizde İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunun Tarihsel Gelişimine Kısa Bir Bakış", İstanbul Barosu Dergisi, Vol.81 (1)

Bilgin, G. (1999) *Küresel Pazarlama Kapsamında Dünya Otomotiv Ticareti ve Türkiye Ekonomisinin Durumu*, DTM, Ankara

Bilgin, T. (2010) "Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Başkanı Sayın Tevfik Bilgin'in Açılış Konuşması", *BBDK 10. Kuruluş Yıl Dönümü Konferansı*, BBDK, Ankara

Boratav, K. (1974) *Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek, İstanbul

Boratav, K. (1997) "İktisat Tarihi", Çağdaş Türkiye 1908-1980 (ed. Akşin, S.), Cem, İstanbul

Boratav, K. (2008) "İktisat Tarihi (1981-2002)" *Bugünkü Türkiye (1980-2003)*, Cem, İstanbul

Buğra, A. (2003) "The Place of the Economy in Turkish Society", *The South Atlantic Quarterly*, Vol.102 (2-3)

Buluş, A. & Kabaklarlı, E. (2010) "1929 Ekonomik Buhranı ile Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Vol.13 (19)

Cem, İ. (1982) *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem, İstanbul

Ceyhan, A. (1991) *Avrupa Topluluğu Terimleri Sözlüğü*, Afa, İstanbul

Cıvaoğlu, G. (2011) "Türkiye'ye Haksızlık", *Milliyet*, 20 Şubat

Coşar, N. (2003) "Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol.58 (2)

Çadırcı, M. (1991)"Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Vol.15 (26)

Çakır, S. (2007) *Kentleşme ve Gecekondu Sorunu*, Fakülte, Isparta

Çakır, S. (2011) "Türkiye'de Göç, Kentleşme/Gecekondu Sorunu ve Üretilen Politikalar", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:23

Çakmak, D. (2007) "Toplumsal Uzlaşma Belgesi: 1936 Tarihli İş Kanunu", *Anadolu Üni-*

versitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 1

Çakmak, U. (2007) "Kriz Modelleri Çerçevesinde Türkiye 2001 Finansal Krizinin Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi iktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.9 (1)

Çatık, A.N. (2007) "Daraltıcı Devalüasyon Hipotezi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", *Ekonomik Yaklaşım*, Vol.18 (62)

Çavdar, T. (1992) *Türkiye'de Liberalizm 1860-1990*, İmge, Ankara

Çavdar, T. (1996) *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1950-1995*, İmge, Ankara

Çayhan, E. & Ateşoğlu G.N. (1996) *Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları: NATO-AB-Türkiye*, Afa & Tüses Vakfı, İstanbul

Çelebi, E. (2001) "İki Bin Bir Yılında Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Vol.2 (2)

Çelik, L. (2012) "Ellinci Yılında GöçTürklerin Türkiye ve Almanya Açısından Önemi", *Tarihin Peşinde*, Vol.4 (7)

Çelik, N. (2003) İş Hukuku Dersleri, Beta, İstanbul

Çetin, B. & Barış, S. & Saroğlu, S. (2011) "Türkiye'de Karayollarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış", Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:1

Çetin, T. (1994) "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanunun Çıkarılması", ÇTTAD

Çevikcan, S. (2001) "Köprüleri Attılar", *Milliyet*, 20 Şubat

Çimenoğlu, A. & Yentürk, N. (2005) "Effects of International Capital Inflows on the Turkish Economy", *Emerging Markets Finance & Trade*, Vol.41 (1)

Çoban, A.N. (2012) "Cumhuriyetin İlanından Günümüze Konut Politikası", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol.67 (3)

Çoban, O. (2007) "Türk Otomotiv Sanayiinde Endüstriyel Verimlilik Ve Etkinlik", *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı:29

Dağdemir, E. (?) "Avrupa Birliği'nin Genişleme ve Avrupa Komşuluk Politikası", *Avrupa Birliği* (ed. Karluk, S.R. & Dural, B.Y.), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir

Dapontas, D. (2011) "Comparing 1994, 2001 and 2008 Currency Crises in Turkey", Scientific Annals Of the Alexandru Iozan Cuza University of Iasi: Economic Sciences Series, Sayı:58

Demir, E. (2003) "Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Ülke Ekonomisine Katkısı ve Bölge Yerleşim Alanlarına Etkisi", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Vol.23 (3)

Demir, Ş. (2012) "Adnan Menderes Ve 6/7 Eylül Olayları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı:20-21

Demirbaş, M. & Türkoğlu, M. (2002) "Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin Özelleştirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.7 (1)

Demircan, E.S. & Ener, M. (2003) "IMF'nin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye'deki Uygulanan İstikrar Politikaları Üzerine Etkileri", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Vol.1 (1-2)

Demirel, Z. & Gülsever, F.Z. (?) "Türkiye'de Toprak Reformu ve Uygulamaları", s.2 "http://www.tarimreformu.gov.tr/library/belge/b_Turkiye_toprak%20reformu_uygulamalari.pdf (Erişim 22.05.2013)

Demirer, M.A. (2005) *6 Eylül 1955 Yassıada 6/7 Eylül Davası*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul

Dernek, Z. (2006) "Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, Vol.1 (1)

Due, J.F. (1979) "Gelişmekte olan Ülkelerde Katma Değer Vergisi" (çev. Özen, K.), *Maliye Dergisi*, Sayı:42

Durgun, B. (2006) "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Karayolu Ulaşımı ve İzmir Uygulamaları", ÇTTAD, Vol.5 (13)

Dündar, D. & Bakova, R. (2010) Ödemeler Dengesi Net Hata ve Noksan Kaleminin Kaynakları (Finansmanı) Hakkında Rapor, İstanbul Kültür Üniversitesi Ekonomi-Finans Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul

Ediger, V.Ş. & Huvaz, O. (2006) "Examining the Sectoral Energy Use in Turkish Economy (1980–2000) With the Help of Decomposition Analysis", *Energy Conversion and Management*, Sayı:47

Eğilmez, M. (1983) *Katma Değer Vergisi*, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu, Ankara

Eğilmez, M. (2011) "Osmanlı'dan Devraldığımız Borçlar", http://www.mahfiegilmez.com/2011/12/osmanlidan-devraldigimiz-borclar.html (Erişim, 08.05.2013)

Ekin, N. (1986) "İşçi Dövizleri ve Sanayileşme", İktisat Fakültesi Mecmuası, Vol.42 (1-4)

Ekin, N. (1986) "Türkiye'de Endüstri İlişkilerinin Gelişimi ve 1936 İş Kanunu", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı:35-36

Ekinci, N. (2001) "1992'den 2001'e Ekonomik Kriz", *Görüş Dergisi*, Sayı 15

Ekzen, N. (1980) *1946-1958-1970 Devalüasyonları*, Maliye Bakanlığı, Ankara

Ekzen, N. (1984) "1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970, 1978, 1979 Paketleriyle Karşılaştırmalı Analizi", *Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım*, Yurt, Ankara

Elmas, F. (2009) "World-Systems Analysis and Unequal Exchange: The Turkish Economy During the Trade and Financial Liberalization Process", *International Journal of Economic Perspectives*, Vol.3 (3)

Emil, M.F. & Vehbi, M.T. (2003) "Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Kalkınma: Türkiye Örneği", *Ekonomik Yaklaşım*, Vol.14 (48)

Emir, M. & Toksoy, D. (1993) "Özelleştirmenin Amaçları ve Türkiye'deki Uygulama Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", *TMMOB Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı*, TMMOB, Ankara

Erçel, G. (1999) *Konuşmalar (1996-1999)*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara

Eren, A. (2006) *Türkiye Ekonomisi*, Ekin, Bursa

Erhan, Ç. (1996) "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol.51 (1)

Erkan, A.Ü. (2010) "Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği Arasındaki Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Dış Politikası", *C.B.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol.8 (1)

Eroğlu, N. (2009) "Türkiye'de 1990'lı ve 2000'li Yıllarda Para Politikaları", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.26 (1)

Ertem, B. (2009) "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol.12 (21)

Ertuğrul, A. & Selçuk, F. (2001) "A Brief Account of the Turkish Economy, 1980-2000", *Russian & East European Finance and Trade*, Vol.37 (6)

Eşkinat, R. (2011) "Türk İnşaat Sektöründe (TOKİ'nin) Yeri ve Etkisi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol.2 (32)

Evans, P. & Hasan, I. & Tallman, E.W. (2004) "Monetary Explanations of theGreat Depression: A Selective Survey of Empirical Evidence", *Federal Reserve Bank of Atlanta Economic Review*

Gaytancıoğlu, K. (2009) "Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na Üyelik Başvurusu'nun Basına Yansımaları", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Vol.8 (2)

Gevgilli, A. (1987) *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam, İstanbul

Gorvett, J. (2001) "Turkish Fiscal Crisis A Necessary Evil?", *Middle East*, Sayı:311

Gozgor, G. (2013) "The New Keynesian Phillips Curve in an Inşation Targeting Country: The Case of Turkey", *International Journal of Economic Sciences and Applied Research*, Vol. 6 (1)

Gökçen, A.M. (1998) "Cumhuriyet Döneminde İktisadi Gelişme", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V

Görmez, Y. (2008) *Banking In Turkey: History and Evalution*, Bank of Greece, Athens

Görmezöz, G. (2011) "Uluslararası Göç ve Tarihsel Gelişimi", İşkur 3i Dergisi, Sayı:3

Gülcan, Y. & Kuştepeli, Y. (2006) "Türkiye'de IMF Politikaları Ahlaki Tehlike Yaratıyor mu?: Bir Tartışma", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol.8 (1)

Gülmez, M. (1991) *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara

Gümüş, E. (2006) "Benefit-Cost Analysis of Reforming the Turkish Social Insurance Institution for the Self-Employed (Bağ-Kur)", *METU Studies in Development*, Vol.33 (2)

Gün, S. & Dellal, İ. & Ünüvar, İ.F. (2012) "Türkiye'de Toprak Politikası ve Kırsal Yoksulluk", *10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, 5-7 Eylül, Konya

Gün, S. (2003) "Türkiye'de Toprak Reformu", *Ekin Dergisi*, Vol.7 (25)

Güneş, S. (2012) "Türk Toplumu ve Otomobil", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:25

Güriz, A. (1968) "Modern Mülkiyet Kavramı ve Toprak Reformu", *Türkiye'de Toprak Reformu Semineri, (6-8 Haziran 1968), Ankara*

Gürses, U. (2011) "2001 Krizi: Popülizmin Bedeli", *Radikal*, 23 Şubat

Güven, B. (2013) "2001 Krizinin Faturası 250 Milyar Lirayı Aştı", *Türkiye*, 16 Nisan

Güzelsarı, S. (2008) *Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, Ezgi, İstanbul

Hale, W. (1981) *The Political and Economic Development of Modern Turkey*, Croom Helm, London

Harris, G. (1972) *Troubled Allience: Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945-1971*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington

Hershlag, Z.Y. (1968) *Turkey, The Challenge of Growth*, Leiden-E.J. Brill

Hiç, M. & Gencer, A.H. (2009) *Turkish Economy and Politics, 1923-2002*, Beykent University Press, İstanbul

Hiçyılmaz, E. (2004) "İstanbul'da Kalbimi Bıraktım", *Sabah Gazetesi Aktüel Pazar Eki*, 5 Eylül

Hines, W.D. (1936) *Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki*, 3 Cilt, İktisat Vekaleti, Ankara

Hobsbawm, E. (1996) *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, (çev. Alogan, Y.), Sarmal, İstanbul

Hogan, M. (1983) *The Marshall Plan: Amerlca, Brltaln and the Reconstructlon of Western Europe 1947-1952*, Cambridge University Press, New York

http://www.klasikotomobiller.com/ilk-turk-klasigi/172-ilk-turk-klasigi (Erişim 20.05.2013)

http://www.klasikotomobiller.com/ilk-turk-klasigi/174-ve-seri-uretim (Erişim, 20.05.2013)

Hür, A. (2012) "6-7 Eylül Yağmasının Yaralarını Sarmak", *Agos*, 6 Eylül

Işık, Ş. (2005) "Türkiye'de Kentleşme ve Kentleşme Modelleri", *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı:14

Işıklı, A. (1967) *Toplu İş Sözleşmeleri ve Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri*, Ankara Üniversitesi, Ankara

İçduygu, A. & Sirkeci, A. (1999) "Bir Ülke, Bir Aile ve Birçok Göç: Cumhuriyet Döneminde Bir Toplumsal Dönüşüm Örneği", (der. Baydar, O.), *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı, İstanbul

İlkin, S. (2004) "Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanların Rolü", *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul

İnan, A. (1972) *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara

İnan, A. (1989) İzmir İktisat Kongresi, Türk Tarih Kurumu, Ankara

İnce, E. (2006) "Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri", ÇTTAD, Vol.6 (13)

İnce, E. (2012) "Cumhuriyetin İk Yıllarında Türkiye'de Karayolu Ulaşımına Genel Bir Bakış ve Köyde Ulaşım", ÇTTAD, Vol.12 (24)

İnci, İ. (2010) "Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Toprak Mülkiyet Dağılımı ile İlgili Bazı Düzenlemeler", *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 44

İnci, İ. (2012) "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Varlık Vergisi Uygulaması" *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol.10 (2)

İnsel, A. & Sungur, N. (2003)*Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği – 1989: III-1999: IV*, Türkiye Ekonomi Kurumu, İstanbul

Javed, Z.H. & Sahinoz, A. (2005) "External Debt: Some Experience From Turkish Economy", *Journal of Applied Sciences*, Vol.5 (2)

Kafaoğlu, A.B. (1979) *Enflasyon: Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerde*, Tekin, İstanbul

Kansu, A. & Baydur, C.M. (2008) "Faiz Düzeyinin Döviz Krizini Önlemedeki Rolü: Türkiye Şubat 2001 Krizinin Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.10 (1), s.20

Kantarcı, H.B. (2003) "Sosyal Devlet, Sosyal Güvenlik ve Türkiye'de Zorunlu Askerlik Hizmeti", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Vol.6 (10)

Kara, O. & Aydın, Ü. (2012) "Demir Çelik Endüstrisine Yönelik Etkinlik Analizi ve Etkinsizliğin Kaynakları: DEA Ve Tobit Model Uygulaması", *Para, Kur, Maliye Politikları ve Reel Ekonomi*, (ed. Öztürk, F. & Türkmen, G.) Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara

Karabulut, K. (2005) "11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisi'ne Bir Bakış", *A.Ü. Türkiyat Enstitüsü Araştırmaları Dergisi*, Sayı:27

Karabulut, U. (2012) "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Başlangıcı: Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) Üyelik Başvurusu",Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Vol.8 (16)

Karaçor, Z. (2006) "Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:16

Karagöz, H. (2009) *Dünya ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları*, Konya Ticaret Odası, Konya

Karagöz, K. (2007) "1999 Marmara Depreminin Ekonomik Etkileri: Ekonometrik Bir Yaklaşım", *TMMOB Afet Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, TMMOB, Ankara

Karakaya, E. (2012) "Reconstructıon of Anatolia for The Construction of Nation-State: Roles Attained to Ankara And İzmir", *15th International Planning History Society Conference*, Bildiri, Sao Paulo

Karakuş, E. (1977) İşte Ankara, Hürriyet, İstanbul

Karaömerlioğlu, A. (1998) "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hikâyesi", *Birikim*, Sayı:107

Karataş, M. (2000) "1990 Sonrası Türkiye'de Uygulanan Para Programları", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol.3 (4)

Karayaman, M. (2010) "Osmanlı Devleti'nde Şeker Fabrikası Kurma Teşebbüsleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Vol.25 (1)

Karayaman, M. (2012) "Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Vol.28 (82)

Karbuz, F. & Silahçı, A. & Çalışkan, E. (2009) *Otomobil Sektör Raporu*, İTO Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Şubesi, İstanbul

Karluk, S. R. (2005) *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, Beta, İstanbul

Karpat, K. (1996) *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa, İstanbul

Kaya, D.G. & Durgun, A. (2009) "1923–1938 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları" *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol.19

Kaya, İ. (2008) "Avrupalı Türkler: Misafir İşçilikten Avrupa Vatandaşlığına", *Eastern Geographical Review*, Vol.13 (19)

Kaya, M. (1989) "Gecekondu Sorunu ve Gecekondu Kanunu", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı:6

Kazgan, G. (1977) "Türk Ekonomisinde 1927-35 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Örgütlemeler", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunlar Derneği*, İstanbul

Kazgan, G. (2002) *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul

Kazgan, G. (2005) *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul

Kazgan, H. (1983) "İstanbul Borsası", *Ekonomi Ansiklopedisi*, Paymaş, İstanbul

Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, İstanbul

Keskin, E. & İnan, E.A. & Mumcu, M. & Erdönmez, P. (2008) *50. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye'de Bankacılık Sistemi "1958-2007"*, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul

Kesriyeli, M. (1997) *1980'li Yıllardan Günümüze Para Politikası Gelişmeleri*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara

Keyder, Ç. & Pamuk, Ş. (1985) "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler" , *Yapıt*, Sayı:84

Keyder, Ç. (1982) *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923–1929*, Yurt Yayınları, Ankara

Keyder, Ç. (2006) "Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına", İstanbul Küresel ile Yerel Arasında, Metis, İstanbul

Kılınç, Z.A. & Bezci, B. (2011) "Kentleşme, Gecekondu ve Hemşerilik", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Vol.6 (2)

Kıray, M. (2001) *Kentleşme Yazıları*, Bağlam, İstanbul

Kırkpınar, K. (1992) "Aşar Vergi Sisteminin Kaldırılışı" Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Vol. 1(2)

Kilci, M. (1994) *Başlangıcından Bugüne Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları (1984-1994)*, T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara

Kocabaşoğlu, U. (2001) İş Bankası Tarihi, İstanbul, Tarih Vakfı, İstanbul

Koç, V. (1973) *Hayat Hikâyem*, Apa Ofset, İstanbul

Koçak, C. (1996) *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, Cilt II, İletişim, İstanbul

Koçak, Y. & Terzi, E. (2012) "Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri", *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.3 (3)

Komisyon (1963) *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, DPT, Ankara

Komisyon (1967) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972, DPT, Ankara

Komisyon (1999) *Depremin Ekonomik ve Sosyal Etkileri: Muhtemel Finans İhtiyacı, Kısa-Orta ve Uzun Vadede alınabilecek Tedbirler*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara

Komisyon (2000) *Economic Effects of the 1999 Turkish Earthquakes: An Interim Report*, Economics Department Working Papers, OECD

Komisyon (2001) *VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Enerji Hammaddeleri Alt Komisyonu Petrol-Doğalgaz Çalışma Grubu, DPT, Ankara

Komisyon (2003) *Cumhuriyetin 80. Yılında Türk Şeker Sanayi*, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Ankara

Komisyon (2005) "1958 İstikrar Programı ve Devalüasyon", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "1997-2000 Yıllarında İktisadi Yaşam", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Akaryakıt Fiyatları Yüzde 100 Arttı", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Alamancılar 'Acı Vatan'da", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Amerikan Yardımı Başlıyor", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Bavul Ticaretinde Patlama", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Çalışma Bakanlığı Kuruldu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Çalışma Yaşamını Düzenleyen İki Yasa", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Devalüasyon: 1 Amerikan Doları 15 TL Oldu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Ekmek Karneye Bağlandı", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Ekonomide Planlı Dönem", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Ekonomide Yeniden Yapılanma Dönemi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Ekonomik Bunalım Türkiye'yi de Sarstı", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Ekonomik Strateji Arayışı ve Amerikan Yardımı", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Enflasyonla Mücadele ve Kasım Krizi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Gecekondulu Kentleşme Deneyimi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Büyük Adım", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "I. Beş Yıllık Kalkınma Planı Kabul Edildi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Bağ-Kur Yürürlükte", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "İç Göç Dalgası Büyüyor", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "İlk İşçi Konfederasyonu Türk-İş Kuruldu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941 1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "İlk Şeker Fabrikaları: Alpullu ve Uşak", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "İskenderun'a Dev Tesis", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "İzmir İktisat Kongresi Toplandı", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Köylü 'Aşar' Yükünden Kurtuldu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Marmara Depremi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Merkez Bankası Kuruldu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Merkez Bankası'nın İlk Parasal Programı", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Osmanlı Borçlarının Tasfiyesi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Petrol Krizi Türkiye'yi Sarstı", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Rum Azınlığa Yönelik 6-7 Eylül Terörü", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Rusya Krizi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Savaş Yıllarında Kent Ekonomisi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "SSK Kanunu Yürürlüğe Girdi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Toprak ve Tarım Reformu Yasalaştı", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Türkiye AET Üyeliği İçin Resmen Başvurdu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Türkiye İş Bankası Kuruldu", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Türkiye'de Olup Bitenler", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Türkiye'nin Yeni Ulaşım Politikası", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Türkiye'yi Sarsan Büyük Grev Dalgası", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Varlık Vergisi Meclis'ten Geçti", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt II, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Yakın Tarihin En Büyük Mali Krizi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Yeni İş Kanunu Kabul Edildi", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt I, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Yoksulun da 'Fon'u Var!", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Cilt IV, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) "Zamlar Katmerli, Kuyruklar Uzun", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980*, Cilt III, (haz. Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A., Tunçay, M.) Yapı Kredi, İstanbul

Komisyon (2005) İstatistik Göstergeler 1923-2004, Türkiye Başbakanlık İstatistik Kurumu, Ankara

Komisyon (2005) *Rusya Federasyonu Ülke Raporu*, İstanbul Ticaret Odası Dış Ticaret Araştırma Servisi, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul

Komisyon (2006) Petrol Sektör Raporu 2005-2006, EPDK, Ankara, s.10 http://www.epdk.gov.tr//documents/petrol/rapor_yayin/Ppd_Rapor_Yayin_Sektor_Raporu_2005_2006.pdf (Erişim 27.05.2013)

Komisyon (2008) *Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara

Komisyon (2008) *Rusya Krizi ve Türkiye Üzerine Muhtemel Etkileri*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara

Komisyon (2009) *Krizden İstikrara Türkiye Tecrübesi*, BBDK, Ankara

Komisyon (2011) *Rusya Federasyonu Ülke Bilgileri*, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, İstanbul

Komisyon (2011) *Türkiye-AB İlişkileri*, TC Avrupa Birliği Bakanlığı, Ankara

Komisyon (2012) *Kötü Dostumuz Enflasyon*, Ankara Strateji Enstitüsü, Ankara

Kongar, E. (1998) *21. Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi, İstanbul

Koraltürk, M. (1999) "İstanbul Milli Sanayi Birliği", *Toplumsal Tarih*, Sayı:68

Koraltürk, M. (1999) "Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme. İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu", Osmanlı, 3. Cilt, İktisat, Ankara

Korkusuz, R. & Uğur, S. (2010) *Sosyal Güvenlik Hukukuna Giriş*, Ekin, Bursa

Korum, U. (1982) "1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayii ve İmalat Politikaları", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara

Kotil, E. & Konur, F. & Özgür, H. (2007) "Körfez Depreminin Ekonomik Etkileri", *International Earthquake Symposium Kocaeli 2007*, Kocaeli Üniversitesi, İzmit

Köklü, A. (1947) *Türkiye'de Para Meseleleri*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara

Kömürlü, R. (2006) Ülkemizde Toplu Konut Üretimine Yönelik Kaynak Oluşturma Model Yaklaşımları, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi

Köse, M. (2001) "Osmanlı'da Borsa ve Galata Bankerlerinin Devletin Mali Yapısındaki Yeri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 18

Köse, S. (2002) "24 Ocak 1980 Ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması", *Planlama Dergisi*, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayı

Krueger, A.O. & Fischer, S. & Sachs, J.D. (2003) "IMF Stabilization Programs", *Economic and Financial Crises in Emerging Market Economies* (ed. Feldstein, M.), University of Chicago Press, Chicago

Kubilay, G. (?) "Militarizm, Milliyetçilik ve İşçi Sınıfı", Kurtuluş, s.37, 38 http://www.devrimyolundakurtulus.net/00/pdf/gkmilitarizm.pdf (Erişim, 24.05.2013)

Kumcu, E. & Eğilmez, M. (2002) *Ekonomi Politikası, Teori ve Türkiye Uygulaması*, Om, İstanbul

Kurmuş, O. (1974) *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları, İstanbul

Kuruç, B. (1987) *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Ankara

Lippe, J.M.V. (1993) "The "Other" Treaty of Lausanne: The American Public And Official Debate On Turkish-American Relations", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Sayı:23

Mahiroğlulları, A. (2001) "Türkiye'de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Vol.2 (1)

Makal, A. (1999) *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge, Ankara

Makas, R. (2005) "Sosyal Güvenlik Kurumlarında İdari Özerklik ve Önemi", Öneri: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Vol.6 (23)

Mangır, F. (2006) "Finansal Deregülasyonun (1989–2001) Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:16

Metinsoy, M. (2007) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Savaş ve Gündelik Yaşam, Homer, İstanbul

Merter, M.E. & Acar, İ.A. & Arslan, E. (2007) "Türk Vergi Sisteminde KDV Uygulaması ve Etkinliğinin Analizi", *Maliye Dergisi*, Sayı:153

Müderrisoğlu, A. (1973) *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara

Müderrisoğlu, A. (1998) *Cumhuriyetin Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi*, T.C. Ziraat Bankası, Ankara

Nadaroğlu, H. (1992) *Kamu Maliyesi Teorisi*, Beta, İstanbul

Noel, G. & Khalid, A.D. (2010) *Globalization and Economic Integration*, Edward Elgar, London

Oktay, E. (1994) "Para Politikası ve Merkez Bankası, Türkiye'de Para Programı Uygulanabilir mi?", *Ekonomik Yaklaşım*, Vol.4 (11), s.73

Okyar, O. (1960) "Turkish Stabilization Experiment, Before and After" *Middle Eastern Affairs*

Okyar, O. (1979) "Development Background of the Turkish Economy, 1923-1973", *International Journal of Middle East Studies*, Vol.10 (3)

Onder, N. (2007) "The Turkish Political Economy: Globalization and Regionalism", *Perspectives on Global Development and Technology*, Vol.6 (1-3)

Oniş, Z. (1991) "The Evaluation of Privatisation in Turkey," *International Journal of Middle East Studies*, Vol.23 (2)

Oyal, E. (1981) *Karma Girişimlerde Kamu Katılımları ve Türkiye'deki Uygulama*, TODAİE, Ankara

Ökçün, G. (1968) *Türkiye İktisat Kongresi 1923, Haberler, Belgeler, Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara

Ökte, F. (1951) *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu, İstanbul

Ölçen, N. (1982) "1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planı", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara

Öner, E. (2001) *Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, Maliye Bakanlığı Yayını, Ankara

Özbek, D. (1998) "Döviz Kuru Sisteminde Seçenekler", *Ekonomik Yaklaşım*, Vol.9 (29)

Özçelik, P.K. (2011) "12 Eylül'ü Anlamak", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol.66 (1)

Özdemir, B. (2009) *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara Ticaret Odası, Ankara

Özdemir, H. (2012) "Türkiye'de İç Göçler Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:30

Özer, S. (2012) "II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Vol.8 (15)

Özkök, E. (2011) "Bugün İçin Antipatik Bir Yazı", *Hürriyet*, 20 Şubat

Öztürk, A. (1981) "Atatürk Yönetiminde Devletçilik ve Planlama Anlayışı", *B.I.T.I.A. İktisat Fakültesi Dergisi*, Sayı:2

Öztürk, E. (2005) "İkinci Dünya Savası Yıllarında İzmir'de Beslenme Sorunu", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Vol.4 (11)

Öztürk, M.Y. & Ercan, F. (2009) "1979 Krizinden 2001 Krizine Türkiye'de Sermaye Birikimi Süreci ve Yaşanan Dönüşümler", *Praksis*, Sayı:19

Öztürk, Ö. (2009) "Türkiye'de Sendikal Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding", *Praksis*, Vol.19 (1)

Öztürk, R. & Fındık, M. (2012) "Türkiye'de Demir Çelik Sektörü'nün Yapısal Analizi" *International Iron & Steel Symposium*, 02-04 April, Karabük

Özyıldız, H. (2011) "On Yıl Sonra 2001 Krizi", http://www.bloomberght.com/ht-yazarlar/hakan-ozyildiz/863637-on-yil-sonra-2001-krizi (Erişim, 05.06.2013)

Paçacı, C. (1998), "Cumhuriyet Döneminde Türk Bankacılık Sektörü", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V

Pakdemirli, E. (1995) *Ekonomimizin Sayısal Görünümü, 1923'ten Günümüze*, Milliyet, İstanbul

Palamut, M. (1981) "Atatürk ve Kamusal Borçlar", *BİTİA İktisat Fakültesi Dergisi*, Vol.2 (2)

Pamuk, Ş. (1988)"İkinci Dünya Savası Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*, Yurt, Ankara

Parasız, İ. (1998) *1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi, Bursa

Peker, H.S. (2011) "Türkiye'de Enflasyon ve Enflasyon Hedeflemesi Uygulamasının Değerlendirilmesi", Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Vol.16 (22)

PhiIlips, C. (1966) *The Truman Presidency*, The Macmillan Company, New York

Robbins, L. (1971) *The Great Depression*, Books For Libraries Press, New York

Rozaliyev, Y.N. (1978) *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, Onur, Ankara

Sağlam, S. (2006) "Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme", *Türkiyat Araştırmaları*, Sayı:5

Saka, R. (1933) *Sermaye ve Kredi Hareketleri*, Tecelli Matbaası, İstanbul

Samsunlu, A. (2007) "Toplu Konut Kanunu ve Türkiye'deki uygulamaları", (ed. Mengü, A.) *Kent ve Planlama- Geçmişi Korumak Geleceği Tasarlamak*, İmge, Ankara

Sanford, W.F. (1982) "The Marshall Plan: Origins and Implementation", *Department of State Bulletin*, June

Sarc, Ö.C. (1983) "Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları", Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul

Sarıgül, F. A. (2016) *Bir Dönüşüm Hikâyesi*, Babil, İstanbul

Sarısu, A. (2000) *Tüm Yönleriyle Bankalar Kanunu*, Ekonomist, İstanbul

Sarıtaş, H. (2011) "İşçi Dövizlerinin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosuna Etkisi", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Vol.3 (1)

Sefer Ş. (2004) "İkinci Dünya Savası Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:7

Semiz, Y. & Akandere, O. (2002) "Sevr'den Lozan'a Düyun-ı Umumiye Meselesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:7

Serin, N. (1963) *Türkiye'nin Sanayileşmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara

Sever, E. (2012) "Türkiye'de Dolarizasyon Süreci ve Döviz Kuru Belirsizliği İlişkisi", *Sosyoekonomi*, Sayı:1

Seyidoğlu, H. & Yıldız, R. (2006) *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri*, Arıkan, İstanbul

Seyidoğlu, H. (1982) *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, Turhan, Ankara

Seyidoğlu, H. (2003) "Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye Ve Dönüşüm Ekonomileri", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Vol.4 (2)

Sezgin, Ş. (2010) "Politika Transferi ve Türkiye'de Özelleştirme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:27

Singer, M. (1977) *The Economic Advance of Turkey*, Turkish Economic Society Publications, Ankara

Sirkeci, İ. & Cohen, J.H. & Yazgan, P. (2012) "Turkish Culture of Migration: Flows Between Turkey and Germany, Socio-Economic Development and Conflict", *Migration Letters*, Vol.9 (1)

Soyak, A. (2003) "Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Vol.4 (2)

Soyer, D. (2001) *Cumhuriyet'te Adım Adım Olaylar, Anılar*, Büke, İstanbul

Soysal, M. (2001) "Eşi Görülmemiş", *Hürriyet*, 20 Şubat

Sönmez, M. (2004) İşte Eseriniz! 100 Göstergede Kurtuluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi, İletişim, İstanbul

Sönmez, Ş. (2011) "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler ", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:47

Sönmezoğlu, F. (2006) İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, Der, İstanbul

Stiglitz, J. (2002) *Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı*, (çev.Taşçıoğlu, A.& Vural, D.) Plan B, İstanbul

Şahin, H. (1998) *Türkiye Ekonomisi,* Ezgi, Bursa

Şahin, S. (2012) "Almanya'ya Türk Vatandaşlarının Göçünün 51. Yılı Kazanımlar ve Tehditler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Araştırmaları E-Dergisi,* 20 Kasım

Şener, S. (2004) "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:7

Şengönül, A. & Değirmen, S. (2012) Kısa Süreli Sermaye Hareketlerinin Türkiye'nin Ekonomik BüyümesineEtkisi: Sermaye Piyasası ve Bankacılık Kanalı, Türkiye Ekonomi Kurumu, İstanbul http://www.tek.org.tr/dosyalar/buyume5.pdf (Erişim 27.05.2013)

Şimşek, H.A. (2007) "Türkiye'de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkileri", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Vol.44 (512)

Takim, A. & Yılmaz, E. (2010) "Economic Policy During Ataturk's Era In Turkey, (1923-1938)", *African Journal of Business Management*, Vol.4 (4)

Talas, C. (1955) İçtimai İktisat Dersleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara

Talas, C. (1992) *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi, Ankara

Tekeli İ. & İlkin, S. (1982) *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, ODTÜ, Ankara

Tekeli, İ. & İlkin, S. (2004) "TC Merkez Bankası", *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul

Telatar, E. & Telatar, F. & Ratti, R. A. (2003) "On The Predictive Power of The Term Structure of Interest Rates for Future Inflation Changes in The Presence of Political Instability: The Turkish Economy", *Journal of Policy Modeling*, Vol.25 (9)

Telatar, O.M. & Terzi, H. (2009) "Türkiye'de Ekonomik Büyüme Ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Vol.23 (2)

Temel, A. & Boyar, E. & Saygılı, Ş. (2002) "Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim (1946-1999)", *Planlama Dergisi, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayısı*

Tezel, Y.S. (2002) *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)* Tarih Vakfı Yurt, İstanbul

Toprak (1982) *Türkiye'de Milli İktisat: 1908-1918*, Yurt, İstanbul

Toprak, M. (1996) *Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980–1995*, Turhan, Ankara

Toprak, Z. (1995) *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt, İstanbul

Toynbee, A.J. (1923) "The East After Lausanne", *Foreign Affairs*, Vol.2 (1)

Tuna, S. (2007) "Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı: 13

Tunçay, M. (1997) "Siyasal Tarih 1950-1960", Çağdaş Türkiye 1908-1980 (ed. Akşin, S.), Cem, İstanbul

Turan, Z. (2005) "Türkiye Ekonomisinde Kasım 2000 - Şubat 2001 Krizleri", *TÜHİS*, Ağustos

Turan, Z. (2011) "Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol.4 (1)

Tutar, E. (2005)*Enflasyon Hedeflemesinin Önkoşulları: Türkiye'de Para Politikası Araçları ile Enflasyon Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara

Türk, İ. (1982) "Atatürk ve Türk Mali Sistemi", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara

Türkay, H. & Ünsal, H. (2008) "Türkiye'de İhracatta Uygulanan KDV İadesinin İhracatta Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz", *Sosyoekonomi*, Vol.4 (8)

Türker, O. (1998) "6-7 Eylül 1955 Olaylarının İstanbul Rum Basınındaki Yankıları", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 177

Ucuzsatar, N.U (2002) "The Dissolution of the Ottoman Empire and the Foundation of Modern Turkey Under the Leadership of Mustafa Kemal Atatürk", *Journal of Istanbul Kültür University*, Sayı:2

Uyar, S.(2003) *Bankacılık Krizleri*, Beta, Ankara

Uygur, E. (2001) *Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara

Uysal, C. (2001) "Türkiye – Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı:1

Ülman, H. (1991) *Türk-Amerikan Münasebetleri*, Sevinç, Ankara

Üstün, S. (1997) "Turkey And The Marshall Plan: Strive For Aid", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Sayı:27

Varcan, N. (1987) *Türkiye'de Vergi Politikalarının Oluşumu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir

Vergin, N. (1986), "Hızlı Şehirleşmenin Sosyolojik Ve Siyasal Sonuçları", (der. Komisyon), (1986), *Hızlı Şehirleşmenin Yarattığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar*, SİSAV, İstanbul

Völker, G.E. (1976) "Turkish Labour Migration to Germany: Impact on Both Economies", *Middle Eastern Studies*, Vol.12 (1)

Yalman, A.E. (1997) *Yakin Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt II, Pera, İstanbul

Yanardağ, M.Ö. & Süslü, B. (2002) "Türkiye'de Özelleştirmenin Nedenleri ve Uygulamaları", Mevzuat Dergisi, Sayı:55 http://www.mevzuatdergisi.com/2002/07a/01.htm (Erişim 24.05.2013)

Yaresimos, S. (1980) *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem, İstanbul

Yavuz, A. (2009) "Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:20

Yavuz, H.M. (2003), *Islamic Political Identity in Turkey*, Oxford University Press, New York

Yeldan, E. (2001) *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim, İstanbul

Yenal, O. (2003) *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer, İstanbul

Yeniay, İ.H. (1964) *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Yeşilay, R.B. (2005) "Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzdüşümleri", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Vol.19 (1)

Yıldırımlı, O. & Tarakçı, H. (1994) "Ekonomik Denge Vergisi Ve Net Aktif Yasa Tasarısına İlişkin Açıklamalar", *Vergi Dünyası*, Sayı:153

Yıldırımoğlu, H. (2005) "Uluslararası Emek Göçü 'Almanya'ya Türk Emek Göçü'", *Kamu-İş*, Vol.8 (1)

Yılmaz, F. (1996) *Devlet Borçlanması ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar*, Birleşik, İstanbul

Yılmaz, F. (2003) *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar (Düyun-u Umumiye)*, Berikan, Ankara

Yılmaz, Ö. & Kızıltan, A. & Kaya, V. (2005) "İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 24

Yılmazkuday, H. & Akay, K. (2008) "An Analysis of Regime Shifts in The Turkish Economy", *Economic Modelling*, Sayı:25

Yiğitoğlu, A.H. (2005) "2001 Krizi Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinin ve Bankacılık Sektörünün Değerlendirilmesi ", *Sosyoekonomi*, Sayı:1

Yurdakul, F. (2001) "Türkiye'de Enflasyon Sürecinde Yapısal Kırılmalar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol.56 (2)

Yükseler, Z. (2011) *Türkiye'nin Karşılaştırmalı Cari İşlemler Dengesi ve Rekabet Gücü Performansı (1997–2010 Dönemi)*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara

Yülek M. A. (1998) *Financial Liberalization and the Real Economy: The Turkish Experience*, Capital Market Board of Turkey, Ankara

Zariç, S. (2012) "Türkiye'de Kentsel Planlama ve TOKİ'nin Planlama Yetkilerindeki Genişlemenin Boyutları", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:28

Zeki, M. (1932) *Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi*, Hamit Matbaası, İstanbul

Zeytinoğlu, E. & Pur, N. (1982) İstanbul Ticaret Odası'nın 100 Yılı (1882-1982), İstanbul Ticaret Odası, İstanbul

Züngün, D. (2012) "An Analysis on Export-Oriented Growth Model: Based on Turkish Manufacturing", Risk in Contemporary Economy, Vol.1 (1)

Zürcher, E.J. (1996) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim, İstanbul

KURULUŞ - 1923-1929 - LOZAN - 1923 - İZMİR İKTSAT KONGRESİ - 1923 - İŞ BANKASININ KURULMASI - 1924 - AŞAR'IN KALDIRILMASI • İLK ŞEKER FABRİKALARININ KURULUŞU - 1926 - OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN KALAN BORÇLARIN BELİRLENMESİ - 1928 • GALATA BORSASI'NIN SONU - 1929 - BÜYÜK BUHRAN - 1929 - DEVLETÇİLİK 1930-1939 - ULAŞIM ALTYAPISININ KURULMASI • MERKEZ BANKASI'NIN KURULMASI - 1930 - İLK DIŞ BORÇLANMA -1930 - BİRİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI - 1934 • İŞ KANUNUN YAPILMASI - 1936 - SAVAŞ EKONOMİSİ - 1940-1949 - VARLIK VERGİSİ - 1942 - TRUMAN DOKTRİNİ • İLK BÜYÜK DEVALÜASYON - 1946 - ÇOK PARTİLİ YAŞAM - 1950-1959 - İÇ GÖÇ VE KENTLEŞME - 1950 - İLK İŞÇİ KONFEDERASYONU: TÜRK-İŞ - 1952 - DEMİRYOLUNDAN KARAYOLLARI • 6-7 EYLÜL OLAYLARI - 1955 - AĞUSTOS İSTKRAR PROGRAMI - 1958 - AET BAŞVURUSU - 1959 - PLANLI EKONOMİ - 1960-1969 - ALMANYA'YA İŞÇİ GÖÇÜ - 1961 • BİRİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI - 1963 - İŞÇİ HAKLARININ GENİŞLEMESİ - 1963 - SSK KANUNU - 1965 - İLK TÜRK OTOMOBİLİ - 1966 - GECEKONDU YASASI •

Yalın Alpay

1980 yılında İstanbul'da doğdu. Ekonomi lisansını İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden aldı. Yüksek lisansını Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamladı. Doktora çalışmasına İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde devam etmektedir. Türkiye İhracatçılar Meclisi'nin resmi yayın organı Timreport'da köşe yazıları, Virgül Dergisi, Sabit Fikir, Akşam Kitap ve Radikal Kitap'ta kitap eleştirileri yazan Yalın Alpay'ın, altı kitabının yanı sıra tarih, siyaset ve ekonomi konularında çeşitli akademik dergi ve kitaplarda pek çok makalesi yayınlanmıştır.

Prof. Dr. Emre Alkin

1969 yılında İstanbul'da doğdu. Işık İlkokulu ve ardından Saint-Michel Lisesini bitirdi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İngilizce İktisat Böümü'nden 1991 yılında mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne araştırma görevlisi olarak kabul edildi. Askerlik görevine MSB F-16 Uçakları Sistem Yönetim Daire Başkanlığı'nda yedek subay olarak devam ederken 1997 yılında İktisat Teorisi anabilimdalında Doçent ünvanını aldı. Risk Yönetimi ile Finansal Kurumlar üzerine kitap ve makaleler yazarken, yatırım kuruluşlarında danışmanlığa ek olarak yönetim kurulu üyeliği de yaptı. 2002 yılında Profesör oldu. Çukurova Holding, Anadolu Endüstri Holding, Doğan Holding ve Altınbaş Holding'de görev yaptı. TV8, FOX, CNNTURK televizyonlarında ve çeşitli gazetelerde ekonomi yorumculuğu ile köşe yazarlığı yaptı. Türkiye İhracatçılar Meclisi Genel Sekreterliği, Türkiye Finansman Şirketleri Genel Sekreterliği, Vergi Konseyi Üyeliği, İstanbul Kültür Üniversitesi İktisat Bölüm Başkanlığı, Türkiye Futbol Federasyonu Genel Sekreterliği ile UEFA Pazarlama Komitesi Üyeliği görevlerinde bulundu. İngilizce, Fransızca seminer ve konferanslar vermekte olan Prof. ALKİN'in Türkçe ile diğer başka dillerde yazılmış kitapları bulunmaktadır. GSM ve Telekominikasyon, Uluslararası Finans Kurumları, Enerji ve Demir-Çelik Sektörlerinde çeşitli görevlerde olan Alkin, Altınbaş Vakfı Kemerburgaz Üniversitesi'inde ekonomi dersleri vermekte ve Rektör Yardımcılığı görevine devam etmektedir. Halen ödeme sistemleri ve finansal yönetim üzerine uluslararası projelerde yer almaktadır. Dünya Gazetesi'nde "Paylaşmasak Olmazdı" söyleşileri, Ulusal ve Uluslararası Medya'da ekonomi yorumları yapmaktadır.

KDV Dahil 29.00 TL
ISBN 978-605-990-519-0
humanistkitap.com